

EORIJA

N

RAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

TEORIJA IN PRAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIVA

LET. XXXI št. 11-12

NOVEMBER-DECEMBER 1994, UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Frane Adam, Vojko Antončič, Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Danica Fink Hafner, Mitja Hafner Fink, Anton Grizold, Vjieran Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Dimitrij Rupel, Janez Stanič, Slavko Spličal, Niko Toš, Drago Zajc

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Ivan Bernik, Marjan Brezovšek, Ivan Hvala, Stane Južnič, Ljubica Jelušič, Zdravko Mlinar, France Vreg

ODGOVORNI UREDNIK:

France Vreg

POMOČNIK ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel.: 341-589 in 168-1461 int. 232

NAROČNINA:

za drugo polletje 1994:

za študente in dijake 2.500,00 SIT, za druge individualne naročnike 3.500,00 SIT, za podjetja in ustanove 6.500,00 SIT, za tujino 8.000,00 SIT.

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 1.000,00 SIT.

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO: Tiskarna, Ljubljana, Dunajska 5

Poštnina plačana v gotovini.

RAZPRAVE, RAZISKAVE

- ANDREJ KIRN: Holizem, fragmentarnost in interdisciplinarnost v povezovanju ekologije in družbenih znanosti 939
- ZDRAVKO MLINAR: Trendi in problemi družbenoprostorskih sprememb 956
- IVAN SVETLIK: Oblikovanje skladov – (Fund Raising) 968
- ANTON ŽABKAR: Raziskovalno-razvojne usmeritve in stroški NATA – po hladni vojni 982

SVETOVNI SOCIOLOŠKI KONGRES – BIELEFELD 94

- FUMIE KUMAGAI: The mechanism of Japanese modernization 995

POLITOLŠKO SREČANJE, Dolenjske toplice 1994

- ADOLF BIBIČ: Politične stranke kot predmet politične znanosti 1005
- MARJAN BREZOVŠEK: Demokratizacija, morala in strankarstvo 1016
- IGOR LUKŠIČ: Stranke in strankarstvo – prikaz srečanja 1022

AKTUALNI INTERVJU

- SLAVKO SPLICHAL: Mediji v tranziciji, civilna družba in globalne spremembe javnosti (France Vreg) 1025

ZNANOST – DRUŽBA

- DAŠA BOLE: Bomo ujeli korak s svetom? 1035

KULTURA V POLITIKI IN POLITIKA V KULTURI

- JOVAN MIRIČ: Postkomunistična demokracija ali novi totalitarizem? 1047

POGLEDI, KOMENTARJI

- BOJKO BUČAR: Slovenska zunanja politika med Evropo in Balkanom 1063
- BRANKO CARATAN: Politika ZDA do Hrvaške in Bosne 1069

ZNANSTVENA IN STROKOVNA SREČANJA

- NIKO TOŠ: Družboslovni inštituti na Češkem – predstavitev ustanov 1081
- VESNA V. GODINA: 3. konferenca Evropske zveze socialnih antropologov (EASA) 1083

PRIKAZI, RECENZIJE

- Civilna družba, politična družba, demokracija (ur. A. Bibič, G. Graziano) (Marjan Brezovšek) 1086
- MARJAN BREZOVŠEK: Federalizem in decentralizacija (Bogomil Ferfila) 1088

Z DRUŽBOSLOVNE KNJIŽNE POLICE

- O sodobnih političnih ideologijah (Marjan Brezovšek) 1092

NADA SFILIGOJ: Temeljna načela delovanja sodobnega tržnega mehanizma (Andrej Sušjan)	1093
BIBLOGRAFIJA KNJIG IN REVIJ	1095
AVTORSKI SINOPSIS	1102

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja
letnik XXXI, št. 11-12, str. 937-1111
Ljubljana, november-december 1994

ANDREJ KIRN*

Holizem, fragmentarnost in interdisciplinarnost v povezovanju ekologije in družbenih znanosti

Povezava ekologije in družbene znanosti je poseben vidik znotraj občega problema disciplinarne raznovrstnosti in enotnosti znanosti. Razvoj znanosti od 19. stoletja dalje je ujet v konflikt rastoče specializacije na eni strani in intelektualne in praktične potrebe po povezovanju in enotnosti na drugi strani. Proces disciplinarnosti je prevladoval nad procesom multi- in interdisciplinarnosti. Disciplinarnost znanosti je empirično očitna, ni pa očitna enotnost znanosti. Obstaja asimetrija med samoniklo nastajajočo disciplinarnostjo in izredno težavnim doseganjem enotnosti.

Če se deli delo, se »deli« človek sam. To ne velja samo za delitev dela v materialni produkciji, ampak tudi za družbeno produkcijo znanja. Sociologija dela je raziskala mnoge učinke delitve dela na osebnost in njene sposobnosti. Malo pa vemo o vplivu intelektualnega dela na človekovo osebnost, na njegovo zaznavanje in videnje sveta.

V materialni proizvodnji se tehnična delitev dela (operacij, funkcij, postopkov, gibov) ne more neomejeno poglobljati. Obstajajo fizične in ekonomske omejitve smiselnosti delitve dela operacij. Na neki točki tehnične delitve sta delu do te mere odvzeti vsaka vsebina in motivacija, da postaja celo ekonomsko kontraproduktivno. Na tej prelomnici se nakazuje nujnost obrata v zgodovini industrijskega dela. Začne se uveljavljati težnja k vsebinsko in intelektualno zahtevnejšemu delu. S tem se začne zgodovinski prehod od fragmentarno-destruktivnega k celovitejši naravi dela. Sociotehnične spremembe v 70- in 80-ih letih v razvitem svetu so omogočile začetek tega procesa.

Pri raziskovalnem delu ni fizičnih omejitev specializacije, kot so za tehnično delitev dela v materialni proizvodnji. Descartes je postavil dve različni načeli za ukvarjanje z znanostmi in z veščinami. Veščine zahtevajo omejitve, but »there is no need for minds to be confined at all within limits; for neither does the knowing of one truth have an effect like that of the acquisition of one art and prevents us from finding out another, it rather aids us to do so . . . Hence we must believe that all the sciences are so inter-connected, that it is much easier to study them all together than to isolate one from all the others« (Descartes 1952: 1). Zgodovina znanosti kaže, da se znanosti ne razvijajo izolirano, ampak v stalni medsebojni interakciji. Razvoj znanosti pa vendarle ni sledil Descartesovemu priporočilu.

* Andrej Kirn je profesor za sociologijo znanosti na Fakulteti za družbene vede.

Članek je bil predstavljen kot referat na XIII. svetovnem sociološkem kongresu v Bielefeldu julija 1994. Rektorjev sklad Univerze v Ljubljani je kril materialne stroške priprave referata.

Približno 200 let potem, ko je Descartes napisal *Rules for the Direction of the Mind*, je angleški matematik in inženir Babbage imel delitev dela v znanosti za prav tako plodno in možno, kot je bila delitev dela v manufakturi. »The progress of knowledge convinced the world that the system of the division of labor and of cooperation was so applicable to science as it had been found available for the improvement of manufactures« (Babbage 1830: 41). Razvoj znanosti v 19. in 20. st. je sledil Babbageu in ne Descartesu, vendar Descartesova misel v svojem racionalnem jedru postaja vse bolj aktualna.

Enotnost in neenotnost znanosti

Od časa do časa se obnavljajo razprave o interdisciplinarnosti in enotnosti znanosti. K enotnosti znanosti vodi pot preko procesov multidisciplinarnosti in interdisciplinarnosti. Multidisciplinarnost je v bistvu agregat disciplinarnih obravnav določenega problema ali predmeta raziskovanja. Pri interdisciplinarnosti gre za preseganje disciplinarnosti v pomenu novega načina razumevanja problema, ki v celoti ne pripada nobenemu disciplinarnemu okviru. Pod enotnostjo znanosti pa se običajno razume možnost za pojasnjevanje lastnosti, odnosov, procesov, interakcij, ki pripadajo različnim ontološkim ravnam stvarnosti na temelju skupnih pojmov, načel, zakonov, teorij. Problem enotnosti znanosti ni identičen s problemom njene holističnosti. Holističnost se lahko v veliki meri uresniči z multidisciplinarnostjo, enotnost pa predvsem z interdisciplinarnostjo ter teoretično redukcijo in konstrukcijo. Pojasnjevanje raznovrstnega s skupnimi pojmi, teorijami, načeli, zakoni še ne pomeni, da neko konkretno totaliteto obravnavamo z vseh možnih vidikov in jo razumemo kot totaliteto. Tudi za doseganje holističnosti so potrebne meddisciplinarne povezave. Ne moremo reči: če vsaka znanost raziše svoj predmet, je celota raziskana, kot je, metaforično rečeno, obdelana celotna njiva, če so obdelane vse brazde. »Zemljevida znanosti« ni mogoče primerjati z razkosano fizično površino. Znanosti si niso epistemološko razdelile stvarnosti tako, da so meje njihovih predmetov hkrati tudi meje v sami realnosti. Znanosti ne raziskujejo realnosti, kot kmet obdeluje njivo. Znanosti si niso razdelile njive, ampak so si razkosale ledino in v njej zaorale vsaka svojo brazdo. Če še tako temeljito obdelajo svoje brazde, nikdar ne bo obdelana njiva, če ne zorjejo tudi ledine, ki leži med njihovimi brazdami. Znanosti ne obdelujejo njive, znanosti njivo šele delajo.

Problem enotnosti znanosti je tako star, kot je stara znanost sama oziroma filozofija. Filozosko utemeljevanje enotnosti je običajno presegalo dejansko konkretno enotnost znanosti. Zakaj ta prizadevanja niso ugasnila do današnjih dni? Ne morejo biti zgolj anahronistični filozofski relikti. Obstajajo epistemološki, psihološki in v naši dobi tudi praktični razlogi za takšna prizadevanja. Že delni disciplinarni okviri poenotenja lahko predstavljajo spoznavni napredek, če smo z istimi načeli, pojmi, zakoni pojasnili večjo raznovrstnost pojavov. Newtonova mehanika je odpravila Aristotelov dualizem lunarnega in sublunarnega sveta in z istim zakonom pojasnila zelo raznovrstne fizikalne pojave. Program logičnega pozitivizma o enotnosti znanosti na temelju fizikalnega jezika je sicer propadel, toda z njim ni umrla sama ideja enotnosti znanosti. Če se je njegova rešitev pokazala za neustrezno, s tem sam problem enotnosti znanosti ni postal psevdo-

problem. V znanosti je veskozi prisotno prizadevanje s čim manj in čim bolj temeljnimi in abstraktnimi načeli pojasniti čim večjo raznovrstnost pojavov.¹

Različni pomeni enotnosti znanosti

Teze o enotnosti sveta so lahko samo koristne hipoteze in veljajo samo do tiste stopnje, kolikor so epistemološko uresničene. Teoretična razmišljanja o možni celo medpodročni enotnosti znanosti praviloma prehitevajo dejanske procese v znanosti. Obstaja precejšnja neenotnost pogledov glede enotnosti znanosti. Možnost ali nemožnost enotnosti znanosti se obravnava z različnih vidikov: ontološkega, epistemološkega, metodološkega, jezikovnega in cilja znanosti. Nekateri dopuščajo le metodološko enotnost znanosti in upravičeno sodijo, da ni možna na ontološki ravni, če se s tem misli popolna mikroredukcija. Enotnost znanosti se lahko razume tudi kot odsotnost nekonsistentnosti med raznovrstnimi disciplinarnimi znanji. Fizikalna znanja niso v nasprotju s sociološkimi, vendar pa tudi ne moremo reči, da so z njimi konsistentna, dokler med njimi ni vsebinskih povezav. Enotnost znanosti se lahko vidi tudi v njenem cilju, da išče objektivno preverljivo znanje, ali v njenem občem metodološkem postopku izbire in preverjanja hipotez. To so trivialni in v glavnem neproblematični pomeni enotnosti znanosti. Spornješi sta ontološka in epistemološka raven enotnosti. Epistemološka enotnost znanosti predpostavlja ontološko, toda samo iz uresničene epistemološke enotnosti lahko sklepamo na ontološko. Za ontološko raven enotnosti je ključno vprašanje, ali obstajajo skupne lastnosti, procesi, odnosi različnih ontoloških ravni. Takšni povezovalni procesi in lastnosti bi bili npr.: evolucija, entropijski procesi, red-kaos, sistemska organiziranost idr. Toda kar je skupno, ima omejeno razlagalno moč za posebno. Tudi fundamentalno obče nastopa vselej specifično v kakovostno različnih ontoloških ravneh in kontekstih. Znanost bo verjetno odkrivala stalne nove obče vidike enotnosti sveta, toda vprašanje je, ali se bo hkrati s tem tudi večala njihova neposredna epistemološka pomembnost za razumevanje konkretne specifične realnosti. Obča navzočnost temeljnih značilnosti v različnih širših ali ožjih ontoloških krogih (mogoče primernejši izraz kot ontološke ravni, ki asociirajo predstavo hierarhije v realnosti) je temelj optimističnih ambicij redukcionizma.² Samo določen vidik pojavov ožjega ontološkega kroga lahko pojasnimo s pojmi in

¹ Psihološki motiv poenotenja je lepo izrazil Einstein v pismu Marcelu Grossmannu 11. aprila 1901: »It is wonderful feeling to recognize the unifying features of the complex phenomena which present themselves as quite unconnected to the direct experiences of the senses« (navedeno po Max Jammer 1987: 141). Wigner (1987: 5) celo sodi, da je enotnost znanosti v srcu vsakega znanstvenika. Dvomim. Morda v srcu znanstvenikov, ki so v Kuhnovem smislu tvorci izredne znanosti. Pa še ti znanstveniki so zavezani predvsem idealu enotnosti znanosti v okviru svoje discipline, ne pa višjim ravnem interdisciplinarni enotnosti znanosti. To velja toliko bolj, kolikor večje so ontološke razlike med disciplinami. Za Einsteina in Infelda »without the belief in inner harmony of our world that could be no science. This belief is and always will remain the fundamental motive for all scientific creation« (navedeno po Jammer 1987: 142–143). V naši prevladujoči disciplinarni znanstveni kulturi pa verjetno 99% znanstvenikov shaja brez Einsteinovega »belief in inner harmony of our world«. Po Briskmanu (1987: 195) ontološka unifikacija znanosti »may simple be the unintended result of its seeking truth«.

² Oppenheim in Putnam (1958) sta v mikroredukciji kot delovni hipotezi videla možnost univerzalne redukcije, ki bi lahko sociološko raven razlage preko psihološkega, biološkega, molekularnega in atomarnega privedla do kvantnega. Sama možnost takšne redukcije med družboslovci učinkuje groteskno. Prepričan sem, da nihče vanjo ne verjame. Redukcija kot delovna in metodološka hipoteza je operativnejša v naravoslovlju kot v družboslovlju. Leta 1980 je izmed 71 študentov podiplomskega študija zoologije več kot polovica sprejela trditev, da »all biological phenomens can in the long run be explained in terms of the physical sciences as an axiom, that is obviously true« (Barnett 1990: 119). Če bi podobno vprašali študente podiplomskega študija sociologije o perspektivi redukcije sociološke razlage na biološko, verjetno ne bi nobeden odgovoril pritrdilno.

zakonitostmi širšega, ne moremo pa pojasniti njegove bistvene specifičnosti. Kot je zmotno in praviloma epistemološko neproduktivno omejevanje totalitete specifičnega ali tako imenovanih »emergent properties« na temeljnejše ravni, pa je enako zmotno tudi prezreti navzočnost temeljnejših ravni (»krogov«) v »višjih«.

Redukcija in konstrukcija

Če že ni možna popolna redukcija kemije na fiziko in tudi ne biologije na kemijo, potem je še toliko manj možna popolna redukcija med ontološko oddaljenimi ravnimi. Biologi opozarjajo, da mnogih posebnosti, ki obstajajo na molekularni ravni, ni mogoče pojasniti brez ekološko-evolucijskega referenčnega okvira. Človek je totaliteta, je duhovno, fizično, družbeno, biološko, psihološko naravno in kulturno bitje. Družba je tudi totaliteta fizičnih in duhovno-simbolno, komunikativnih dejavnosti. Če razdvojimo popolnoma oboje, smo konstruirali družbo, ki realno ne more obstajati, ampak obstaja samo kot teoretična fikcija in konstrukcija. Strinjam se z ugotovitvijo Pierra van der Berga (1975: 42) o odnosu med biologijo in sociologijo: »Biology does not explain everything but it is foolish to pretend that it does not explain anything.« To opozorilo ima univerzalno vrednost, ker nas odvrača od ambicij totalnega redukcionizma in nas hkrati spodbuja k smiselni, omejeni uporabi načel in pojmov ene znanosti v drugi. Nevarnost za družboslovje danes ni kakšen totalni redukcionizem, temveč kvečjemu samozadostni in samovšečni izolacionizem.³

Upravičeno je razlikovanje med metodološko-pojasnjevalno in ontološko redukcijo. Metodološko-pojasnjevalna redukcija ne zanika obstoja ontološko različnih ravni, vendar sodi, da jih lahko pojasnimo s pojmi, teorijami in zakoni temeljnejših ravni. Ontološka redukcija pa v bistvu zanika realiteto »emergent levels«. Tudi metodološka redukcija kompleksnosti ni brez ontoloških implikacij. Metodološki postopek se sprevrača v teorijo realnosti, v »ontological statements about what is really real in the social universe« (Turner 1990: 521). V to isto past so lahko ujeti tudi metodološki postopki v naravoslovnih znanostih. Matematično-eksperimentalna metoda v naravoslovnih znanostih je najprej selekcionirala in izolirala tisto, kar se je najlaže dalo izolirati, in to je zanjo postalo »really real« v naravi. Napredek znanosti pogosto obstaja v tem, da za znanost postane pomembno ravno tisto, kar je v določeni fazi svojega razvoja izločila, abstrahirala in zanemarila kot nepomembno.

Popolni redukcionizem ni mogoč, s tem pa tudi ni mogoča popolna enotnost znanosti preko redukcije.⁴ Delna enotnost znanosti pa ni mogoča samo preko delne redukcije, ampak tudi preko delne konstrukcije. Nikdar ne bomo imeli opravka z idealno popolno enotnostjo znanosti v ednini, ampak samo z delnimi enotnostmi znanosti v množini. Pri konstrukciji gre za pojme, načela, teorije, ki

³ Leontief W. (1882) je pisal o »splendid isolation«, v kateri je akademska ekonomija v odnosu do drugih družbenih, pa tudi naravoslovnih znanosti (biologije, ekologije, uporabnih fizikalnih ved). Ali bleščeča izolacija ne velja tudi za nekatere sociološke discipline?

⁴ Po Briskmanu (1987: 111) so štiri temeljne predpostavke tako imenovane mikroredukcije: »first, it must assume that nature consists a neat hierarchy of ontological levels; second, it must assume that this hierarchy is finite – for otherwise microreductionism would be subject to an infinite regress; third, it needs assume that there exists a single, unique, lowest level; fourth it must assume that any object on one level can be decomposed into parts, all of which are at the next lower level...«

Mislím, da so vse štiri predpostavke nujne za popolni redukcionizem. Za vsak nepopolni, delni redukcionizem pa je ključna le zadnja, četrta predpostavka.

strogo vzeto ne pripadajo izključno nobeni posamični disciplini. Vsaka konkretna enotnost/neenotnost znanosti je zgodovinsko nedokončan proces. Če predpostavimo, da sta enotnost in raznovrstnost ontološki enakovredni značilnosti sveta, potem raznovrstnost nikdar ne bo ukinjena v enotnosti in enotnost ne bo ukinjena v popolni raznovrstnosti, fragmentarnosti in atomiziranosti sveta. Trend k specializaciji in disciplinarnosti se bo nadaljeval, toda upam, da se bo ob njem tudi enakovredneje uveljavljal trend k holističnosti in interdisciplinarnosti.⁵ Specializacija ne pomeni nujno rastoče izolacije, ampak jo lahko spremljata rastoče usklajevanje in povezovanje z drugimi za specializacijo samo pomembnimi področji znanja. Specializacija lahko poteka tudi na temelju rastoče fundamentalizacije in teoretizacije znanja. Vse ožji, fragmentarnejši problemi se razumejo v okviru temeljnejših načel, zakonov, kategorij. Konkretna empirično-teoretična raziskovalna pot k različnim ravnam enotnosti vodi preko interdisciplinarnosti in multidisciplinarnosti. Na tej poti pa so izredne organizacijske in pojmovno-komunikacijske težave. »Good interdisciplinary research is costly, time consuming, intellectually demanding and rare« (The Norwegian Research Council for Science and the Humanities 1990: 330).

Povezava naravoslovnih in družboslovnih znanosti

Odnos med družbenimi in naravoslovnimi znanostmi je zaradi ontološke distance najkritičnejši del v celotni razpravi o enotnosti znanosti. Ponujajo se trije temeljni odgovori:

1. Naturalistična-pozitivistična tradicija poudarja istovetnost logične strukture pojasnjevanja v naravoslovnih in družbenih znanostih. Za Nagla (1961) nobene metodološke težave niso značilne samo za družbene znanosti, čeprav so nekatere zelo resne. Spet drugi so zavrnil epistemološke razlike med naravoslovnimi in družboslovnimi znanostmi po merilu eksaktnosti, češ obe področji sta v nekaterih razsežnostih in ravneh neeksaktni. Naturalistično stališče obstoječo posebnost družbenih ved obravnava kot prehodno razvojno stopnjo na poti od mehke k trdi znanosti. Utopičnost tega pričakovanja je Giddens (1976: 13) zavrnil s tole duhovito metaforo: »But those who still wait for a Newton are not only waiting for a train that won't arrive, they are in the wrong station altogether«.

Turner (1990: 585) je nasprotno zelo optimističen, »that sociology can in principle be a natural science«. Tu je zelo pomembno, kateri zgodovinski tip naravoslovne znanosti se ima v mislih. Če se ima v mislih klasična descartovsko-newtonovska paradigma naravoslovne znanosti, potem se je mogoče popolnoma strinjati z Giddensovo metaforo. Če pa se ima v mislih nastajajoča paradigma postklasične ali postmoderne naravoslovne znanosti, pa tudi Turnerjeva pričakovanja niso neutemeljena. Postmoderna paradigma, katere začetki sežejo že v drugo polovico 19. st., je uvedla novo razumevanje determinizma, odnosa subjekta in objekta raziskovanja, dela-celote, kaosa-reda, stabilnosti-destabilnosti, evolucije, časa, reverzibilnosti-ireverzibilnosti idr. Uvedba novih in sprememba vsebine starih temeljnih kategorij daje nove možnosti za povezovanje naravoslovnih in družbo-

⁵ V zavestno-organizacijskem podpiranju težnje k povezovanju znanosti je Helmut Schelsky videl bistvo reforme univerze in raziskovanja. »Diese gegenläufige, integrierende Tendenz ist in der Forschung, in Wissenspezialisierung selbst zu verwirklichen, nicht als populäre Synthese daneben. Dieses Prinzip der Integration der Wissenschaften ist als dauernder Reformgrundsatz anzuwenden, so dass gleichsam mit jedem Schritt der Spezialisierung, der erzwungen wird, eine Gegenmaßnahme der Integration erfolgt« (Schelsky 1963: 215).

slovnih znanosti. Postmoderna znanost ni več samo platonška znanost o biti, ampak tudi heraklitska znanost o nastajanju in minevanju. Ne samo naravoslovna, ampak tudi družboslovna znanost stopa v nov dialog z naravo. Hkrati pa človek vstopa tudi v nova praktična razmerja z naravo, ki so novi izzivi in nova tveganja. Postmoderna naravoslovna znanost konstruira podobe in modele narave, ki ne izzivajo samo naše čutne nazornosti, ampak tudi zmožnosti naše fantazije. Postmoderna naravoslovna znanost konstruira presenetljiv, paradoksalen svet, ki je vse teže misliv in izrekljiv. To ni konec racionalnosti, ampak je prehod v novo in zahtevnejšo obliko racionalnosti, v nov zahtevnejši način mišljenja. Postmoderna znanost opušča in presega mnoge tradicionalne dualizme. Nekaj podobnega se dogaja tudi v nekaterih socioloških teorijah, npr. v Giddensovem (1987: 220) konceptu »duality of structure«. Če bi sociologija še imela za vzor paradigmo klasične znanosti, bi jo lahko doletela ista usoda kot ekonomijo. Neoklasična politična ekonomija je v svojih teoretičnih modelih izkoristila nekatera načela in analogije iz klasične mehanike in energetike 19. st. (zakon o ohranitvi materije in energije, ravnotežje, reverzibilnost, energija). Ko pa je fizika konec 19. in 20. st. uvedla pomembne teoretske novosti, pa ekonomija ni več stopila v produktivni dialog z naravoslovno znanostjo (Mirowski 1989, Roegen 1971).

2. Antinaturalistična tradicija poudarja načelno različnost obeh področij. Metodološko-teoretsko spogledovanje in posnemanje naravoslovja s strani družbenih znanosti sta neproduktivni in zgrešeni. Zavračanje naturalizma pa še ne opravičuje zavračanja vsakega povezovanja družbenih ved z naravoslovnimi.

3. Produktiven in obetaven se mi zdi pristop, ki ne zagovarja niti enakosti niti totalne različnosti med naravoslovnimi in družboslovnimi znanostmi, ampak išče tako načelno različnost kot tudi podobnost ali celo enakost po različnih dimenzijah: subjekt-objekt raziskovanja, narava zakona oziroma pravilnosti, specifičnost eksperimenta, heterogenost/homogenost objekta v času in prostoru, merljivost pojavov, odsotnost numeričnih konstant v družboslovju, vloga vrednot in smotrov idr. (Machlup 1969). Glavna ontološka razlika je v samoreferenčnosti, samoopazovanju samoopisovanju družbenega subjekta in družbenih sistemov in v smotrnosti človekovih ravnanj. Individualnost ni npr. navzoča samo v družbenem univerzumu, ampak tudi v naravi. Biološki svet je zelo raznovrsten, nima pa takšne dinamike heterogenosti v času, kot jo pozna družbeni razvoj. Če odmislimo tipološko ponovljivost, potem so konkretni družbeni dogodki enkratni in neponovljivi. Tudi nekateri fizični dogodki so vsaj z vidika današnje vednosti neponovljivi, npr.: veliki pok (big bang), nastanek Zemlje, oblikovanje celin idr.

Povezava družboslovnih znanosti z naravoslovnimi je v okviru sodobne interakcije med naravo in družbo lahko realističnejša in epistemološko uspešnejša, kot pa je bila v preteklosti.⁶ Mnoge homologije, analogije in metafore, prenesene iz biologije v sociologijo (organizem, delitev dela, boj za obstanek), se niso obnesle in so danes le še historična zanimivost.⁷ Z biologijo je bila sociologija povezana od

⁶ Okoljski problemi so posebno področje in priložnost za srečanje naravoslovnih in družbenih znanosti. E.P. Odum je svoje delo *Ecology* (1975) podnaslovlil z *Link Between the Natural and the Social Sciences*. V nekdanj čisto biološki ekologiji vse bolj osrednje mesto pripada vplivu človekove dejavnosti na biosfero. V zatonu je obdobje, ko je ekologija motrila procese in spremembe v biosferi čisto neodvisno od človekove dejavnosti. Tudi v tem smislu se ekologija kot naravoslovna znanost spreminja v človeško ekologijo. Françoise Ramade je svoje delo *Elements de ecologie applique* (1978) podnaslovlil z »action de l'homme sur la biosphere«. Številni ekologi so vzpostavili stik z ekonomskimi, etičnimi, političnimi, sociološkimi problemi. Obratno pa so tudi številni družboslovci začeli odkrivati družbene vzroke in družbene razsežnosti okoljskih problemov. V ekoloških spoznanjih in dejstvih so videli implikacije za družbeno teorijo in prakso. V teh procesih bi lahko prepoznali celo konkretizacijo Marxove vizije, da bo znanost o človeku postala znanost o naravi in obratno.

⁷ To je dobro dokumentirano v knjigi I. Bernard Cohen (ed.), *The Natural Sciences and the Social Sciences* 1994.

samega začetka. A. Comte je celo pričakoval, da »Sociology will in the future . . . (provide) the ultimate sistematization of Biology« (navedeno po Turner 1990: 152). Novejša prizadevanja gredo v obratni smeri od Comtovega pričakovanja. Po E. O. Wilsonu naj bi sociobiologija vključevala »the systematic study of biological basis of all social behavior« (navedeno po Turner 1990: 152). Mnoga družbena obnašanja imajo malo ali pa nič opraviti z biološkimi procesi. Po drugi strani pa družboslovci in biologi ne bi smeli pozabiti, da je marsikaj, kar je videti kot čisto biološko dejstvo, v bistvu že družbeno-zgodovinsko posredovano in preoblikovano. Družbeno je uresničeno, utelešeno v biološkem. Naše telo, naši možgani so v bistvu družbeno – biološko dejstvo. Človeška zgodovina je utelešena in preoblikovana v evoluciji našega telesa in naših možganov. Ker družbeno eksistira kot biološko, to še zaplete odnos med biologijo na eni strani ter sociologijo in psihologijo na drugi. Ne glede na sedanje težave in pomisleke v povezovanju genetike in kulturne evolucije sem intuitivno prepričan, da bodo nadaljnja prizadevanja v tem povezovanju lahko ponudila prepričljive in presenetljive rezultate. »Gene-culture coevolution« je samo en vidik v kompleksnosti »nature-society coevolution«. Načelno je treba dopustiti možnost, da so lahko izredno epistemološko produktivne povezave in konvergence med različnimi disciplinami.

Pogosto se enostransko misli, kako je le družboslovje uporabljalo metode, analogije in metafore, vzete iz naravoslovja. Zgodovina kaže, da je bil močan in običajno produktivnejši obratni proces: npr. vpliv Queteletove »social statistics« na fiziko, vpliv pojma delitev dela, ki se je izoblikoval v politični ekonomiji, na koncept fiziološke in ekološke delitve dela v biologiji, Mandelbrotove ideje fraktalov so vzniknile iz ekonomskih raziskovanj. Uspešna je tista uporaba homologij, analogij in metafor, ki se preoblikujejo in upoštevajo posebnost novega konteksta. Sicer pa je funkcija pojmovnih transferjev lahko zelo različna. »They may serve as heuristics and theoretical construction tools, as pedagogical and persuasive devices, as polemical weapons, as legitimizing label, or as evidential support« (Limoges 1994: 336). Marx je npr. z analogijo postavil znanstveno nalogo, da bi bilo treba napisati zgodovino produktivnih organov družbenega človeka, kot je Darwin napisal zgodovino oblikovanja produktivnih organov rastlin in živali.

V 19. st. je bila analogna, homologna in metaforična raba naravoslovnih pojmov v sociologiji in ekonomiji spodbujena tudi s prizadevanjem teh ved, da se konstituirajo kot znanost po standardu znanstvenosti naravoslovnih ved, zlasti fizike. Uspeh neke znanosti in njen velik intelektualni in kulturni vpliv sta že sama spodbujala, da se njeni koncepti in metode preizkusijo tudi drugje.

Okoljski problemi in teoretsko-paradigmatski izzivi

Razvoj naravoslovnih ved, teorije samoorganizirajočih, avtopoetičnih sistemov ter ekologije in praktični okoljski problemi pomenijo konec 20. st. drugačne možnosti za povezovanje družbenih in naravoslovnih ved kot pa v 19. st. Danes lahko govorimo o vdoru ekološke razsežnosti v različne znanosti. Ta vključitev ekološke problematike ima dve osnovni stopnji.

1. Nastajanje novih raziskovalnih polj, tem ali celo specializacij (npr. okoljsko pravo, okoljska ekonomija, okoljska etika, družbena ekologija, okoljska sociologija idr.) v obstoječih disciplinah, vendar brez večjega vpliva na spreminjanje njihovih temeljnih izhodišč.

2. Spreminjanje teoretičnih temeljev in paradigme matičnih disciplin.

Ko se je začela oblikovati okoljska etika v 70-ih letih (če odmislimo njene številne predhodnike), sta bila dana dva temeljna odgovora glede razmerja med dosedanjo tako imenovano antropocentrično in ekocentrično (biocentrično) etiko. Po eni varianti je okoljska etika samo razširjen prenos obstoječe etike na rastline, živali, ekosisteme, naravo v celoti. Ta razširitev ne bi pomenila teoretskega izziva etiki, kot ga ne pomenijo različne profesionalne etike. Po radikalnejši interpretaciji pa ne gre zgolj za razširitev področja etične presoje, ampak tudi za spremembo etične paradigme. Paradigma antropocentrične etike je temeljila na ključnem aksiomu, da je morala odnos med svobodnimi in razumnimi subjekti. Okoljska etika razširja polje moralnih objektov, ki niso niti svobodni niti razumni, kot so človeški moralni subjekti. Ta situacija radikalno spreminja odnos med moralnim subjektom in objektom. Zastavlja se vprašanje, zakaj bi človek sploh moral imeti moralne obveznosti do naravnih entitet. Na novo je problematizirano razmerje med intrinzičnimi in instrumentalnimi vrednotami. Okoljska etika v bistvu zahteva nov razmislek o človekovem odnosu do vsega življenja in izredno poudarja etično odgovornost do ekoloških pogojev prihodnjih generacij. Nekateri sodijo, da je navsezadnje čisto vseeno, ali smo neke naravne entitete zaščitili zaradi tega, ker smo jim pripisali intrinzične vrednote, ali pa na temelju njihove instrumentalne vrednosti za človeka. S fizičnega ekološkega vidika je resnično vseeno, toda ni pa vseeno z vidika človekovega duhovno-vrednotnega odnosa do narave. Osebno mislim, da je okoljska etika izziv za dosedanjo etično tradicijo.

Izziv ekonomiji

Podobna diskutabilna razmerja obstajajo med politično ekonomijo in ekološko oziroma okoljsko ekonomijo. Ekološka ekonomija je vzpostavila stik s pomembnimi ekološkimi, pa tudi drugimi naravoslovnimi, zlasti fizikalnimi spoznanji. Priznala je eksterne stroške, ki jih povzročata onesnaženje, in usmerila pozornost na uporabo naravnih virov. Težko je enoznačno odgovoriti, ali je ekološka ekonomija antiteza neoklasični ekonomiji ali pa je njen bolj ali manj kontinuiran razvoj (Hampicke 1992: 303). Če ekološke ekonomije ne razumemo zgolj kot tehnične aplikacije ekonomskega pojmovnega in metodološkega aparata k problemom okolja, k cost-benefit analizi in ekonomičnosti uporabe naravnih virov, ampak vključuje tudi pojmovanje razvoja in rasti, problematiko intergeneracijske uporabe naravnih virov in uporabe entropijske metafore, potem lahko govorimo tudi o težnji, da se konstruira nova paradigma. N. Georgescu-Roegen (1971) je razvil nastavke za entropijsko paradigmo ekonomskega procesa, za katero bi po analogiji z »deep and shallow ecology« lahko rekli, da je »deep economy«. Pri ekonomiji, ki obravnava okoljske probleme le z vidika eksternih stroškov in ekonomične uporabe naravnih virov, gre v bistvu predvsem za pomembne pragmatične korekcije. Daly/Cobb sta navedla celo opurtunistični epistemološki razlog za vključitev eksternih ekoloških stroškov. »Externalities do represent a recognition of neglected aspects of concrete experience, but in a such a way as to minimize restructuring of the basic theory« (Daly and Cobb 1989: 30). Prevladujoče abstrakcije postanejo ovira, da bi se zapazilo in priznalo tisto, kar se je zanemarjalo. Tudi metoda in ne samo teorija selekcionira predmet in vpliva na to, kaj se opazi in prizna kot pomembno. Družbena institucionalizacija disciplin še okrepi ovire. V svetu pre-

vladujoče disciplinarnosti je razumljivo nezaupanje v kakršne koli sintetizirajoče konstrukcije realnosti. Disciplinarnost izloča posamične vidike totalitete in razvija metode, ki to izločenost reproducirajo in poglobljajo.⁸ Teoretska abstrakcija je pogosto podprta z realnim abstraktnim. Ne samo teorija, ampak tudi realna ekonomska praksa dolgo časa ni upoštevala eksternih stroškov. Realno abstraktno je bilo temelj pojmovnemu abstraktnemu. Teoretsko priznanje eksternih stroškov pa je bilo pred vsesplošnim, pa čeprav omejenim praktičnim priznanjem. Ko so ekternalitete zavzele takšen obseg, da bi njihovo dosledno upoštevanje lahko pomenilo ne samo nedobičkonosnost, ampak tudi likvidacijo celih gospodarskih panog, je eksternost v bistvu postala interna pomanjkljivost samega ekonomskega sistema. Treba je preiti k novim abstrakcijam, ki zajamejo tudi tisto, kar je imelo prej status eksternega. Eksternalitete so začasen pripomoček, da se zaobide pomanjkljivost teorije, ki ignorira povezanost ekonomskega sistema z naravo. Dejstvo, da je ekonomski sistem podsistem »ekonomije narave«, še ni povsem teoretsko priznано. Samo znotraj tega širšega sistema se lahko vzdržuje človeška ekonomija, ne glede na to s kakšno znanstveno in tehnološko zmogljivostjo razpolaga za spreminjanje narave. Lockova marginalizacija narave v družbeni in ekonomski teoriji je bila znanilka teoretičnega in praktičnega procesa, ki je prevladoval zadnjih 300 let v obdobju industrializma in moderne. John Locke (1964: 314) je s svojo znano trditvijo, da 99/100 vrednosti v človekovih produktih pripada delu, naznanil, da vstopamo v epoho, v kateri je narava podrejena ekonomiji in človekovemu delu. Vrednost narave se približuje ničli, vrednost človekovega dela pa narašča v neskončnost. Lockovo ekonomsko razvrednotenje narave se praktično uveljavlja še danes, saj je vrednost naravnih virov v GNP udeležena le z nekaj odstotki. Pomen narave je bil zožen na vire in na splošni pogoj človekovega življenja. Uporabna vrednost narave in njenih brezplačnih storitev je samo tolikšna, kolikor se lahko predstavi v obliki denarne vrednosti. Marx je sicer v svoji delovni teoriji vrednosti izvor vrednosti pripisal samo delu, toda izvor materialnega bogastva (uporabne vrednosti) pa je pripisal tako delu kot naravi. Odmišljanje narave pri materialnem bogastvu je Marx celo ožigosal za divinizacijo človekovega dela. Z ekološkega vidika ekonomiji še ni uspelo uspešno povezati oba opisa: fizičnega in denarnega. »In contrast, most econometric models contain no representation of physical process but only human production and consumption behavior defined in economic (i.e. example) monetary terms« (Robinson 1991: 636). Upoštevanje fizične razsežnosti nima za cilj, da bi se ekonomija spremenila v tehnologijo ali naravoslovno znanost. Fizično-energetski izrazi vrednosti bodo lahko samo dopolnjevali, ne pa nadomestili denarnih izrazov vrednosti. Mnogih storitev narave nikdar ne bo mogoče izraziti v denarnih enotah, toda že samo priznanje in upoštevanje ekonomske vrednosti najrazličnejšim naravnim virom sta velik korak v smeri ekonomsko bolj premišljene uporabe teh virov v primerjavi s tem, ko se jim ni priznala ekonomska vrednost. Potrebna sta nov status narave v ekonomski teoriji in polno priznanje naravnih temeljev in pogojev za obstojno človeško ekonomijo.

⁸ Daly in Cobb (1989: 33) navajata primer razdvojenosti med ekonomsko in demografsko rastjo, ki je bila nekdanja običajna tema v ekonomiji, potem pa je ta zveza za ekonomijo postala zanemarjena, ker je prebivalstvo postalo pač predmet samostojne discipline. Za ekonomijo je postala zveza s prebivalstvom nekaj zunanega, prav tako pa je za demografijo zveza z ekonomijo postala nekaj zunanega. Nekdaj notranja povezava dveh tem v okviru neke znanosti je postala nekaj zunanega in obrobneza za obe disciplini. Povezovanje je zdaj postalo možno le v interdisciplinarnem kontekstu. Preobrazba intradisciplinarnega odnosa nekkih vidikov realnosti v zunanje meddisciplinarno razmerje je sicer nekaj običajnega za rastoči proces specializacije, vendar se zdi, da se premalo zavedamo epistemoloških in ontoloških implicacij tega procesa.

Okoljski problemi tudi za sociologijo niso samo priložnosti za razširitev predmeta raziskovanja, ampak tudi teoretski izziv. Sociološko raziskovanje se ni omejilo samo na zaznavanje in odziv ljudi na okoljske probleme in na njihove vrednotne usmeritve, ampak je poskušalo tudi razkriti družbenoekološko vsebino in implikacije fizičnih dejavnosti ljudi in njihovih potreb. Tu pa sociologija naleti na iste ali pa še na večje težave kot ekonomija, ko je treba povezati fizično in nefizično vsebino človekovih dejavnosti. Ta povezava je pogosto možna le z miselno rekonstrukcijo in kombinacijo različnih informacij. V kakšnem smislu bi bili npr. okoljski problemi lahko grožnja demokratični tradiciji ali državi blaginji, je naloga, ki je ne more rešiti nobena posamična empirična raziskava, pa tudi ne predvsem empirična, kar pa še ne pomeni ignoriranja empiričnih spoznanj. Samo po miselno – teoretski poti je mogoče rekonstruirati in konstruirati povezave med oblikami prisvajanja narave na eni strani in takimi družbenimi pojavi, kot so npr. družbena delitev dela, socialna struktura, mednarodna trgovina in komunikacije na drugi strani. Nekateri družboslovci razmišljajo, kakšne globalne politične posledice za obstoječo moderno demokratično tradicijo in državo blaginjo bi sledile iz morebitne ekološko vsiljene družbe pomanjkanja (scarcity society). Ali vzemimo problem človekove svobode, ki gotovo nima samo politične in ekonomske razsežnosti, ampak tudi ekološko. Kako konstituira svobodo tudi človekovo razmerje do narave? Sintetičnega odgovora na to vprašanje ne more dati nobena posamična empirična raziskava. Raznovrstne empirične raziskave pa lahko pokažejo, kako se v neki konkretni zgodovinski situaciji zaradi ekoloških razmer lahko zoži prostor človekove svobode. Človekova svoboda je po Sorokinu (1957: 48) lahko ogrožena, če človek ne more storiti tega, kar bi rad, kadar mora delati, česar raje ne bi, in kadar je dolžan dopuščati, česar ne bi rad trpel. Z vzponom industrializma se je vesplošno utrdilo prepričanje o skoraj popolni neodvisnosti človeka od narave. Ta zavest je imela svojo oporo v:

- rastočih znanstveno-tehničnih možnostih, ki so odprle pot do novih naravnih virov, uspešno uresničile mnoge človeške cilje in postavile nove, še ambicioznejše;

- v rastoči družbeni delitvi dela je največji delež aktivnega prebivalstva v delovnem procesu izgubil stik z naravo v sekundarnem, terciarnem in kvartarnem sektorju;

- neposredna odvisnost od naravnih virov kot temelj zadovoljevanja številnih potreb se je spremenila v družbeno posredovano odvisnost. Odvisnost od narave je za večino ljudi posredovana z delom in produkti drugih ljudi. Neposredna odvisnost od narave se je vse bolj intenzivno in ekstenzivno spreminjala v odvisnost od ljudi;

- znanost in tehnologija sta industrijsko, transportno in celo kmetijsko dejavnost poskušali narediti čim bolj neodvisne od spremenljivih naravnih in podnebnih razmer;

- svetovna trgovina je zmanjšala odvisnost industrijskih aktivnosti in zadovoljevanja potreb od lokalnih naravnih virov. Transparentno lokalno odvisnost od naravnih virov je spremenila v netransparentno globalno, planetarno odvisnost. Svetovna trgovina je potrošnikom zabrisala zvezo med ekološkimi posledicami in potrošnimi izdelki. Le kdo izmed milijonov, ki je kupil hamburger, je pomislil, da je meso za hamburger lahko povezano s spreminjanjem gozdov v Kostariki v pašnike, ki se nato po nekaj letih spremenijo v goličave.

Posebne epistemološke zahteve, ki izhajajo iz povezovanja družbene in fizično-

ekološke razsežnosti, so bile morebiti vzrok za zožitev horizonta možnih družbeno-ekoloških analiz oziroma za teoretske primanjkljaje na tem področju. S takšno zožitvijo pa seveda ne bo mogoče izoblikovati »new ecological paradigm« (NEP). Tako kot sta NEP zasnovala Catton in Dunlap (1980), ta v bistvu presega sociološke okvire in ima širši družbeni, kulturni in civilizacijski pomen. Cattonova in Dunlapova nova ekološka paradigma ne zanika načel paradigme človekove izjemnosti (»human exemptionalist paradigm«-HEP), ampak jih vključuje kot dopolnjujoče in podrejene elemente. Priznavata npr., da »While human have exceptional characteristics (culture, technology, etc.), but they remain one among other many species... Human affairs are influenced not only by social and cultural factors, but also by intricate linkages of cause, effect and feedback in the web of nature...« (Catton, Dunlap 1980: 34). V naštetih značilnostih NEP nasproti HEP pogrešam entropijsko značilnost. NEP mora priznati realni pomen zakona entropije v družbenih materialno-energetskih procesih. Sociologi se še niso tako kot nekateri ekonomisti spoprijeli z vprašanjem, v kakšnem smislu in pod kakšnimi pogoji bi lahko uporabili zakon entropije v sociologiji in temu primerno skonstruirali pojem družbene entropije in njegove mere.

Sam obstoj okoljske sociologije se v bistvu izneverja Durkheimovemu aksiomu, da družbena dejstva lahko razložimo le iz družbenih dejstev. Seveda pa je vprašanje, kako široko razumemo družbeno dejstvo. So obdelane njive, ceste, avtomobili itd. samo fizična dejstva ali pa so tudi družbena fizična dejstva? Gotovo niso naravna dejstva, niso pa tudi na isti način družbena dejstva kot religija, moralne norme, družbene ustanove, družbene skupine, simbolne interakcije in komunikacije. Tudi nastajajoča ozonska luknja ni več naravno dejstvo. Vse antropogene ekološke posledice in vsa preoblikovana narava ni enostavno naravno fizično dejstvo, ampak je družbeno naravno dejstvo, spoj družbenega in naravnega. Za okoljsko sociologijo je zelo pomembno, kako razume pojem okolja in narave. Okoljska sociologija mora pojem okolja omejiti na fizično okolje, da se poudari tista razsežnost okolja, ki običajno ni upoštevana v kulturnem, političnem, socialnem, ekonomskem okolju.

Niti Spencerjeva niti Durkheimova sociološka tradicija ne predstavlja naklonjene teoretske možnosti in spodbude za prehod od »human exemptionalist paradigm« k »new ecological paradigm«. Peter Dickens misli, da sta Marx in Engels edina pisca, ki sta razvila znanost, ki je zdaj potrebna za razumevanje okoljskih zadev. »... their ideas would be the best basis for the development of Catton and Dunlap »New Ecological Paradigm« « (Dickens 1992: XIV). Mislim, da so v Marxovi družbeni in antropološki teoriji tudi elementi, ki delajo Marxovo stališče za ambivalentno in ekološko sporno. Marx je sprejel neomejen razvoj produktivnih sil, zavrnil pa samo njegovo kapitalsko družbeno obliko. Univerzalen razvoj produktivnih sil, ko izgubi svojo kapitalsko družbeno obliko, za Marxa ni nič drugega kot univerzalno prisvajanje narave, univerzalni razvoj človeka samega, njegovih sposobnosti, njegovih užitkov in potreb. Marx sprejema civilizacijsko vlogo kapitala v odnosu do narave, a hkrati opozarja, da kapital uničuje oba vira bogastva: zemljo in delavca. V primerjavi z 19. st. se je destruktivna vloga kapitala v razvitih kapitalističnih državah do delavca zmanjšala v materialnem, socialnem, izobraževalnem pogledu. Z ekološko zakonodajo in standardi so se spremenili ali celo zmanjšali degradacijski učinki kapitala na naravo, toda v planetarnem obsegu se destruktivna obremenitev kapitala do narave ni zmanjšala, ampak povečala. Marx in Engels v osnovi nista poznala in priznala možne zunanje biofizične ekološke omejitve družbenega razvoja, ampak le družbene notranje (endogene) kapitalske

omejitve. Entropijska narava in entropijske implikacije družbenega dela so Marxu ostale zakrite. Marx v ekološkem smislu razume delovni proces kot izmenjevanje snovi med naravo in družbo, torej v smislu prvega energijskega zakona, ne pa tudi v smislu zakona entropije, ki stalno generira entropične degradacije, ki imajo nezaželene in najpogostje tudi nepredvidene in nehotene posledice. Engels je bil bliže tej ideji, ko je ugotavljal, da ima človek dolgoročno pri svojih zmagah nad naravo vedno opravlja z nevšečnimi posledicami. Marxova antropologija je oveko-večila človekovo ustvarjalnost in človekovo univerzalno prisvajanje narave. Ti elementi pa so v neskladju z ekološko paradigmo in kažejo najmanj na ekološko ambivalentnost in deficit Marx-Engelsove družbene teorije. Zato je seveda tudi na mestu Dickensova dopolnitev njegove splošne ocene o Marx-Engelsovem ekološkem potencialu, da »their ideas can now be simultaneously criticized and developed« (Dickens 1992: XIV). Da bi se nova ekološka paradigma napolnila s čim bogatejšo in raznovrstnejšo, toda koherentno vsebino, je potreben napredek v teoretskem kot tudi empiričnem disciplinarnem in interdisciplinarnem raziskovanju najrazličnejših okoljskih problemov in posledic, tako lokalnih kot globalnih, tako dejanskih kot tudi možnih.

Zgolj povezava ali tudi teoretska integracija in poenotenje?

Fragmentarno in disciplinarno znanje implicira fragmentarno prakso. Človekova potreba na različnih ravneh holizma ni samo epistemološka in psihološka, ampak tudi prakseološka. Tako družba kot narava je brezšivna celota (seamless whole). Bolj ali manj grobe šive v tej celoti dela človekova disciplinarna in super-specializirana organizacija znanja. Če je diagnoza okoljskih problemov multidisciplinarna (ekonomska, tehnološka, demografska, aksiološka idr.), mora biti takšna tudi terapija. Pogosto pa se srečujemo s tehnološkim monizmom tako v diagnozi kot v terapiji. Če pa se vprašamo, zakaj družbenoekonomski in vrednotni sistem preferira določene tehnologije, ki povzročajo take in take okoljske probleme, pa vidimo, da so neposredni tehnološki vzroki družbeno posredovani in selekcionirani. Za mnoge dejavnike, ki so udeleženi pri generiranju okoljskih problemov, ni mogoče empirično dokazati vzročne empirične zveze, ampak je mogoče samo ponuditi bolj ali manj prepričljivo razlago. Kakšen je bil delež antropocentrične in teocentrične etike pri oblikovanju modernega praktičnega odnosa do narave, nikdar ne bomo mogli natančno lokalizirati in izmeriti. S tovrstnimi omejitvami se pogosto srečujejo teoretske družbenoekološke analize in razmišljanja. Vse, kar se ne da kvantificirati, pa zato ni nepomembno.

Okoljski problemi sodobne civilizacije so po svojem izvoru družbenoantropološki. Človek izstopa kot njihov generator in kot njihova žrtev v končni posledici. Antropogeni okoljski problemi imajo tri temeljne razsežnosti: družbeno, naravoslovno in tehnično. Zakaj človek spreminja naravo, kakšni interesi, potrebe, motivi, stiske, želje, vrednote ga vodijo pri tem, kakšne so družbenoorganizacijske oblike spreminjanja in prilaščanja narave, to je predmet družbenih znanosti. Kakšne so biofizične, medicinske, kemične, geološke, pedološke idr. spremembe, je predmet naravoslovnih znanosti. Kakšne so posledice teh sprememb za družbo, njeni odzivi nanje in kakšna je strategija njihovega preprečevanja in reševanja, je stvar družboslovnih, medicinskih in tehničnih znanosti, toda ne nazadnje tudi naravoslovnih, če so naravoslovna spoznanja najširši okvir možnosti za tehnične rešitve.

Ekologija kot naravoslovna znanost je izredno poudarila holistični način mišljenja, ki ima ekstrapolativno vrednost tudi za druge discipline. Na svojem področju je uveljavila in potrdila staro filozofsko modrost, da je vse povezano z vsem in da to še posebno velja za takšno celoto, kot je biosfera. V njej ni mogoče ločevati biotičnih in abiotičnih elementov, lokalnih od globalnih procesov, sistemskih strukturnih in funkcionalnih značilnosti biosfere od lokalnih in regionalnih ekosistemov. Korigirala je enostransko predstavo o prilagajanju življenja svojemu okolju. Življenje si tudi ustvarja svoje lastne pogoje, ki se jim prilagaja. Sedanja kemična struktura atmosfere je v veliki meri produkt življenjske aktivnosti organizmov. Ekologija, ki je bila izvorno definirana kot znanost o interakciji organizmov z njihovim okoljem, je implicitno vključevala tudi interakcijo človeške skupnosti z okoljem, saj so tudi ljudje z biološkega vidika organizmi, ki pa so si izoblikovali druge načine in sredstva interakcije z okoljem (zavest, norme, tehnologijo, farme, tovarne).

Ljudje so povezani z naravo neposredno fizično-biološko in posredno fizično preko produkcije in potrošnje, povezani pa so tudi duhovno preko zavesti, jezika, komunikacije. Po Robinsonu (1991: 634) »... an integrated view of the relationship between human and natural systems encompasses both physical and actors views«. »Actor view« vključuje odnose med individuumi in skupinami in zadeva informacijske, komunikacijske procese in odločanje v zvezi z okoljskimi problemi. Glavna težava ni v tem, da opišemo človekove dejavnosti (demografske procese, produkcijo in potrošnjo, kulturne, rekreacijske, prevozne dejavnosti idr.) v fizičnih pojmi in da se pokažejo ekološke obremenitve in posledice teh dejavnosti; ampak je glavni problem v »integrated view« fizične in nefizične strani človekove dejavnosti. Robinsonov »integrated view natural and human systems« je v bistvu le usklajevanje, povezava dveh samostojnih opisov, ne pa povezovanje v kakovostno-kategorialnem zahtevnejšem smislu. Robinsonov »integrated view« ima predvsem pragmatične cilje. »Natural and human systems must be represented in the form of information to be able to be used in human decision making« (Robinson 1991: 632). Raziskovalci različnih okoljskih disciplin bi se hitro lahko zedinili tudi o ciljni enotnosti »to promote good lives within good environment« (Sagoff 1990: 385). Po Sagoffu je treba organizirati »environmental science around a conception of human beings in nature, as we organize the social science around a conception of human beings in society« (Sagoff 1990: 386). Zahtevnejše razumevanje integriranega pogleda je v tem, če imamo kategorije, načela, teorije, ki pokrivajo ontološko različne procese, strukture, lastnosti, odnose, sisteme. Če nimamo tovrstnih pojmovnih konstruktov, potem nam preostaneta samo poenotenje na ravni ciljev in povezovanje fizičnega in akterskega pogleda v interakciji naravnega in človeškega sistema. Znanost producira kategorije, načela in teorije, ki pokrivajo različne ontološke kroge: sistem, evolucija, entropija, produktivnost, raznovrstnost, zmogljivost okolja, biosfera, bio- socio-tehnosfera idr. Razvoj znanosti in nove oblike interakcije narave in družbe bodo generirale nove povezujoče pojme in načela. Tipi globalnih problemov človeštva in rastoča soodvisnost globalnega in lokalnega vplivajo ne samo na znanstveno, ampak tudi na laično zavest, da misli v globalnejših kategorijah. Vsakdanje zadovoljevanje številnih človekovih potreb je odvisno od globalne družbene delitve dela, od mednarodne trgovine, transporta, komunikacij. Ta povezanost v dobesednem fizičnem smislu spreminja lokalno eksistenco ljudi v globalno. Historična epistemologija bo v prihodnosti verjetno odkrila in rekonstruirala povezanost med realnimi procesi globalizacije, ki potekajo intenzivno od industrijske revolucije dalje, in procesi globalizacije mišljenja, zavesti.

Navedeni integrativni pojmi pa imajo kljub svoji splošnosti specifični pomen, ko nastopajo v različnih ontoloških krogih. Pojasnjevalna moč teh pojmov je praviloma odvisna od izdelave njihovih specifičnih pomenov. Neposredna uporaba mora v svoji splošnosti preiti v vse večjo specifikacijo. Teorija avtopoetičnih in samoorganizirajočih sistemov nosi v sebi velik potencial abstraktnega poenotenja bioloških sistemov. Nadaljnji razvoj je šel v smeri specifikacije družbenih sistemov v odnosu do preostalih bioloških sistemov.⁹ Opravka imamo s temle paradoksom: visoka raven abstrakcije omogoča transdisciplinarno uporabo ali neposredno homologno, analogno ali zgolj metaforično. Uporaba splošnega pojma v ontološko različnih kontekstih pa v bistvu zahteva specifikacijo, nov pojem znotraj splošnega pojma, toda s tem pa se oslabi povezovalna moč občega pojma. Nastane problem, v čem je še skupna epistemološka vsebina ob številni specifični uporabi občega pojma. Vzemimo pojme entropija, sistem in evolucija. Pojem entropije je prestopil svoje začetne fizikalno-termodinamične okvire. Povezal se je s takimi pojmi, kot so informacija, življenje, red, struktura, organizacija, evolucija idr. Danes pojem entropije nastopa vsaj v štirih kontekstih: termodinamičnem, informacijskem, biološkem, družbenem. V biološkem in družbenem kontekstu gre za entropijo na makroskopski in ne na mikroskopski molekularni ravni. Razen v ekonomiji entropija ne nastopa pogosto v družbenem kontekstu ali pa predvsem metaforično, priložnostno in niti približno toliko teoretsko izdelano in utemeljeno kot v ekonomiji. Človek je entropično ustvarjalno kulturno bitje, ki ustvarja svoje družbene inštitucije, svojo kulturo, svoje strukture na račun entropijske degradacije materije in energije ter redukcije biološke raznovrstnosti v naravi. Za pojem družbenega sistema so pomembnejše njegove posebnosti, kot so samoreferenčnost, samoopazovanje in samoopisovanje kot pa splošna diferenca sistem-okolje, hierarhična narava sistema, sistem-podsystem itd.(9)

Evolucija in tehnološka nujnost okoljskih problemov

Evolucija pokriva zelo raznovrstne pojave in poleg abstraktnega pojma evolucije imamo v bistvu zelo različne, specifične pojme evolucije. Evolucija sociotehnosfere je z entropijskega vidika bistveno različna od evolucije biosfere brez sociotehnosfere. Življenje zaradi krožne soodvisnosti konstruktivno izrablja vzajemno degradacijo, smrt. S pojavom človekove tehnologije se je vse spremenilo. Človekove tehnologije zlasti od industrijske revolucije dalje niso tako kooperativno funkcionalno vključene v preostalo mrežo življenja, kot so »naravne tehnologije« rastlinskih in živalskih organizmov. Z eksosomatsko evolucijo se je človek postavil na vrh lestvice pospeševanja entropije (N.G. Roegen). Splošna nujnost družbeno-tehnološko generirane entropije vedno eksistira v neki zgodovinski obliki. Tehnolo-

⁹ Gerhard Roth (1992) je poudaril, da mora teorija socialnega ravnanja, socialnega sistema upoštevati razliko med autopoiesis in cognition, ker so samo kognitivni sistemi operacionalno zaprti in ker družbeni sistemi niso avtopoetični v tem smislu, kot so biološki. Tako autopoiesis Roth rezervira samo za biološke sisteme. Kognitivni in družbeni sistemi pa so samoreferenčni, niso pa avtopoetični. Z ekološkega vidika pa je pomembno, da so biološki in družbeni sistemi materialno in energetsko odprti. Zaradi tega niso popolnoma avtonomni sistemi, temveč so samo relativno avtonomni. Družbeni sistemi, ki vključujejo tehnologijo, pa so povrh vsega še specifično entropični sistemi. Roth je opozoril na pomembno posebnost kognitivnih sistemov, da so se lahko razvili zato, ker so se osvobodili podrejenosti avtopoetičnosti sistema. Ravno s to osvoboditvijo lahko bolje služijo autopoiesis. Najbolj mu služi po moji sodbi s produkcijo znanstvenih spoznanj ter tehnološkimi in socialnimi inovacijami, z izmišljanjem novih potreb in načinov njihovega zadovoljevanja. Toda ali ni v tej svobodi »cognition« nasproti autopoiesis tudi izvor okoljskih problemov? V tej svobodi se »cognition« razvije do točke, ko degradacijski okoljski procesi začenjajo ogrožati človeški organizem.

ško generirana entropija je po naravi nujna, niso pa naravno nujni njena hitrost, obseg in oblika. Ta je odvisna od družbene narave produkcije in potrošnje, od razvoja znanosti in tehnologije, od družbenih realizacij znanstveno-tehničnih možnosti in ne nazadnje od družbenih predstav in vrednot, kaj je kakovost človekovega življenja, ki predstavlja takšne ali drugačne ekološke posledice in obremenitve naravnih virov. V to razmerje med splošno nujnostjo in družbeno obliko entropije je umeščena človekova svoboda, da z znanjem, izborom ustreznih ciljev, ustreznim obnašanjem in načinom življenja čim bolj omeji disipacijo energije in snovi. Ko neki obseg določene oblike entropije (degradacije in onesnaženja) ni več družbeno sprejemljiv, se poskuša zmanjšati z zaostrenimi standardi ali pa se nadomesti z neko drugo obliko entropije, ki je vsaj na začetku družbeno sprejemljivejša, manj tvegana in manj moteča. Družbeni odpor do entropije se pogosto časovno odloži s tem, da se razprši v prostoru. Ko se poveže znanost z družbenimi pritiski in pripravljenostjo družbenega sistema, da se preventivno obnaša do generiranja entropije, so seveda možnosti za delne zmage neomejene, toda ni pa možnosti za totalno, dokončno zmago v tem smislu, da bi kdaj lahko imeli tehnološko osnovo civilizacije, ki ne bi generirala nobene entropije. Ob stalni ekonomski rasti in rastoči nasičenosti biosfere s tehniko bodo tudi delne zmage človekovega boja z entropijo postale vse težavnejše, vse bolj podobne Sizifovemu delu. Zmanjšanje entropije na prebivalca, na enoto družbenega proizvoda ali na enoto fizične proizvodnje in potrošnje bo izničeno zaradi rasti proizvodnje. Z nemogućnostjo ničelne polucije in degradacije so povezana najgloblja ekološka in antropološka vprašanja o odnosu med tehniko in naravo, med tehniko in biosfero, med tehnično in biološko evolucijo. Tudi če bi človekov vnos tehnologij v biosfero lahko popolnoma upošteval ekološka spoznanja, se bomo vedno srečevali z nepopolnostjo teh spoznanj. Vedno bomo imeli opravka z neko stopnjo fragmentarnosti naših spoznanj in nikdar ne z njihovo dovršeno holističnostjo. Nikdar ne bo mogoče popolnoma predvideti vseh možnih družbenih in ekoloških učinkov tehnologij. Če pa bi že razpolagali s takšno božansko predvidljivostjo, pa še ni rečeno, da bi hkrati razpolagali tudi s sposobnostjo, da bi lahko preprečili vse predvidene, toda nezaželene učinke. Običajno vseh ciljev hkrati ni mogoče optimizirati. V tehnologijah je opredmeteno za določene funkcije in cilje specializirano znanje, hkrati pa tehnologije delujejo v izredno kompleksnih totalitetah, kot sta družba in biosfera. Interakcije znotraj teh totalitet in med njimi so vedno presežek nad tistim, kar je spoznala znanost. Znanstvene abstrakcije poenotijo raznovrstnost. To poenotenje raznovrstnega doseže najvišjo stopnjo v matematičnih abstrakcijah in matematično izraženih zakonih. S tehnološko uporabo pa se materializirane homogenizirane abstrakcije vračajo v heterogeni original (biosfero, družbo, ekosisteme). Vedno bosta v konfliktu totaliteta originala in znanstveno-tehnološko opredmeteno specializirano abstraktno, ki deluje kot konkretno, čutno abstraktno. Isti izvor epistemološkega in tehnološko-ekonomskega uspeha znanosti je bil hkrati izvor ekološkega neuspeha takšne uporabljene znanosti. V tem smislu obstaja »krivda« znanosti za tehnološko generiranje okoljskih problemov. Človek vnaša v biosfero že dokončane tehnološke produkte in funkcije, ki se ne oblikujejo evolucijsko iz vzajemne interakcije s preostalim življenjem.¹⁰ Biološka evolucija nima vnaprej

¹⁰ »The fish is not only, existentially, a fish, but also an element of this network, which defines its functions, indeed, in the evolutionary sense, a good part of the network- the microorganisms and plants, for example- preceded the fish, which could establish itself only because it fitted properly into the preexisting system.

In the technosphere, the component parts - the thousands of different man-made objects - have a very different relation to their surroundings. A car, for example imposes itself on the neighborhood rather than being defined by it... » (Commoner 1990: 8).

danih norm in standardov, po katerih bodo nastajale nove vrste, človek pa vnaša tehnologije v biosfero po vnaprej izbranih merilih, specifikacijah in standardih, ki so še do nedavnega bile predvsem tehnične in ekonomske, ne pa ekološke. Uresničitev možnosti genetske tehnologije in biotehnologije te dosedanje prakse ne spreminja, ampak jo samo razširja in pogloblja na novem delikatnem področju, kot je življenje. Ne glede na to kako se bo v prihodnje povečala vloga inter – in multidisciplinarnih spoznanj pri konstrukciji tehnologij, bodo te vedno do neke mere ekološko nepopolne v izredno kompleksni totaliteti biosfere. Od tehnologij, razen človeka, preostalo življenje praviloma nima koristi, ampak je kvečjemu ogroženo. Tehnologije so njihov življenjski prostor stalno zoževale in ga spreminjale v njihovo škodo. Človekov znanstveno-tehnološki poseg v naravo bo vedno izvor različnih vrst tveganj. Razumevanje tveganja in njegovo upravljanje pa zahtevata ne samo sodelovanje naravoslovnih, družbenih in tehničnih znanosti, ampak tudi komunikacijo med državo, znanostjo in javnostjo.

Interdisciplinarnost in multidisciplinarnost za obstojni razvoj

Izrazito povezovanje naravoslovno-ekoloških, tehničnih in družboslovnih spoznanj poteka v oblikovanju koncepta obstojnega razvoja in njegovih kazalcev (Kuik, Verbruggen 1992, Clark, Munn 1986, Global Environmental Change 1991, Reconciling the Sociosphere and the Biosphere 1989) in v študijah o možnih globalnih podnebnih spremembah (Chen, Boulding, Schneider 1983). Vsa človeška civilizacija je še vedno v tirnici neobstojnega razvoja. Spoznavna zmožnost za prehod k obstojnemu razvoju je večja, kot pa je praktična pripravljenost. Zdaj vemo za mnoga ravnanja, da niso v skladu z normami in cilji obstojnega razvoja, še zdaleč pa nismo identificirali vseh. Ekološka raziskovanja o nosilni zmogljivosti okolja, o družbeno-tehnoloških spremembah v izkoriščenju okolja in njegovih posledicah bodo stalno odkrivala nove pogoje obstojnega, pa tudi nove izvore neobstojnega razvoja. Globalni biosferni pogoji obstojnega razvoja so nujni za vsak lokalni, regionalni obstojni razvoj in nasprotno regionalni neobstojni razvoji ogrožajo globalne pogoje obstojnega razvoja.

Ne obstaja samo tiranija »malih odločitev« (Kahn 1966, Odum 1982), ki bo vedno lahko destabilizirala pogoje obstojnosti, ampak obstaja tudi tiranija velikih odločitev (avtocest, jezov, jedrskih elektrarn idr.). Obstojni razvoj je velika civilizacijska integrativno-epistemološka in praktična naloga. Ker obstojni razvoj ni samo koncept biološkega preživetja, ampak koncept trajno možnega kulturnega in človeškega življenja v biosferi, so v konceptu kompromisno pomešani in povezani še mnogi konfliktni interesi, iluzije in neutemeljene želje, kako človek z znanostjo in tehnologijo lahko poljubno družbeno konstruira naravo.

LITERATURA

- BABBAGE, C.(1830): Reflection On the Decline of Science in England and On Some of Its Causes, Printed for B. Fellows, London
- BARNETT, S.A.(1990): »The Reductionist Imperative and the Nature of Humanity«, *Interdisciplinary Science Reviews*, 15, 2: 119–132
- BERGHE, P.van (1975): *Man in Society*, Elsevier, New York/Oxford/Amsterdam
- BRISKMAN, L. (1987): »Three Views Concerning the Unity of Science«, in *Centripetal Forces in the Science ed. Radnitzky G.*, vol.1, Paragon House Publishers, New York, pp. 105–129

- CATTON, W.R.Jr., *Dunlap*, R.E. (1980): »A New Ecological Paradigm for Post-Exuberant Sociology«, *American Behavioral Scientist*, 24, 1: 15–47
- CHEN, R. S., *Boulding*, E., *Schneider*, S. H.(eds.) (1983): *Social Science Research and Climatic Change*, D.Reidel Publishing Company, Dordrecht/Boston/Lancaster
- CLARK, W.C., *Munn*, R. A.(eds.) (1986): *Sustainable Development of the Biosphere*, IIASA, Cambridge University Press, Cambridge/ London/ New York/ New Rochelle/ Melbourne /Sydney
- COHEN, B.I. (ed.) (1994): *Centripetal Forces in the Sciences* vol.1, 1987, vol.2, 1988, Paragon House Publishers, New York
- COMMONER, B., (1990): *Making Peace With the Planet*, Pantheon Books, New York
- DALY, H. E., COBB, J.B.Jr. (1989): *For the Common Good*, Beacon Press, Boston
- DESCARTES R. (1952): *Rules for the Direction of the Mind*, William Benton, Publishers, Encyclopedia Britannica, Inc., Chicago/London/Toronto
- DICKENS, P. (1992): *Society and Nature: Towards a Green Social Theory*, Harvester Wheatsheaf
- GIDDENS, A. (1976): *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, Basic Books, Inc., Publishers, New York
- GIDDENS, A. (1987): *Social Theory and Modern Sociology*, Polity Press, Cambridge
- GLOBAL Environmental Change (1991), *International Social Science Journal*, 130, November
- HAMPICKE, U. (1992): *Ökologische Ökonomie*, Westdeutscher Verlag, Opladen
- JAMMER, M. (1987): »The Problem of the Unity of Physics« in *Centripetal Forces in the Sciences* ed.Radnitzky, G., vol.1, pp. 139–163
- KAHN, A. E. (1966): »The Tyranny of Small Decisions: Market Failures, Imperfections and the Limits of Economics«, *Kyklos*, 29, 1: 23–47
- KOCKA, J. (Hrsg.) (1987): *Interdisziplinarität*, Suhrkamp, Frankfurt am Main
- KUIK, O., VERBRUNGEN, H. (eds.) (1991): *In Search of Indicators of Sustainable Development*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London
- LOCKE, J. (1964): *Two Treatises of Government*, Cambridge University Press, Cambridge
- LEONTIEF, W. (1982): »Academic economics«, Letter to the editor, *Science*, vol. 217, pp.104, 107
- LIMOGES, C. (1994): »Milne-Edward, Darwin, Durkheim and the Division of Labour: A Case Study in Reciprocal, Conceptual Exchanges between the Social and the Natural Sciences« in *The Natural Sciences and the Social Sciences* ed.Cohen, B.I., Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/ Boston/ London, pp. 317–345
- MACHLUP, F. (1969): »On the Alleged Inferiority of the Social Sciences« in *The Nature and Scope of Social Science* ed. Krimmerman, L.I., Appleton-Century-Crofts, Educational Division, Meredith Corporation, New York pp.168–181
- MIROWSKI, P. (1989): *More Heat than Light. Economics as Social Physics: Physics as Nature's Economics*, Cambridge University Press, Cambridge/ New York / Port Chester/ Melbourne/ Sydney
- NAGEL, E. (1961): *The Structure of Science*, Harcourt, Brace World, Inc., New York
- THE NORWEGIAN Research Council for Science and the Humanities (1990): *Sustainable Development, Science and Policy*, Oslo
- ODUM, W. E. (1982): »Environmental Degradation and the Tyranny of Small Decisions«, *BioScience* 32, 9: 728–729
- OPPENHEIM, P. PUTNAM, H. (1958): »Unity of Science as Working Hypothesis« in *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* vol.2, eds. Feigl H., Scriven, M., G.Maxwell, Minneapolis, pp.3–36
- RECONCILING the Sociosphere and the Biosphere (1989), *International Social Science Journal*, 121, August
- ROBINSON, J. B. (1991): »Modelling the interactions between human and natural systems« in *International Social Science Journal*, 130, pp. 629–649
- ROEGEN, G. N (1971): *The Entropy Law and the Economic Process*, Harvard University Press, Cambridge / Massachusetts / London
- ROTH, G. (1992): »Autopoesie und Kognition.Die Theorie H.R.Maturana und die Notwendigkeit ihrer Weiterentwicklung« in Schmidt, S. J. (Hrsg.), *Der Diskurs des radikalen Konstruktivismus*, 5.Auflage, Suhrkamp, Frankfurt am Main
- SCHLEGEL, R. (1977): »Why Can Science Lead to a Malevolent Technology?«, *The Centennial Review*, 21, 1: 18
- SOROKIN, P. A. (1957): *Social and Cultural Dynamics*, vol.1., Porter Sargent, Boston
- SCHLESKY, H. (1963): *Einsamkeit und Freiheit.Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen*, Reinbek b., Hamburg
- TURNER, J. H. (1991): *The Structure of Sociological Evolution*, Fifth Edition, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California
- VARELA, J. F., DUPUY, J. P. (eds.) (1982): *Understanding Origins. Contemporary Views on the Origin of Life, Mind and Society*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/ Boston / London

Trendi in problemi družbenoprostorskih sprememb**

Kot širše izhodišče in usmeritev te razprave jemljem teoretično koncepcijo družbenoprostorskega razvoja, ki sem jo obširneje pojasnil predvsem kot protislovnost procesov individuacije (osamosvajanja, diverzifikacije) in globalizacije (povezovanja, homogenizacije) v prostoru že drugod (Mlinar, 1994). Če se namreč ne zadovoljujemo le z arbitrarnim *nizanjem* različnih trendov,¹ ki jih lahko izkustveno identificiramo v kompleksu družbenoprostorskih sprememb, potrebujemo celovitejšo zasnovo, ki je lahko zadosti inkluzivna le, če jo oblikujemo na temu primerni abstraktni ravni. Zato v nakazanem pojmovnoteoretskem okviru razkrivam določene pravilnosti, ki so lahko podlaga za predvidevanja (ne le napovedovanja) družbenoprostorske preobrazbe v prihodnosti in hkrati za opredeljevanje smeri in dometa zavestnega poseganja države in drugih akterjev v te spremembe.

Pri tem ne ostajam v okviru prevladujoče prakse, tako da bi se omejeval le na pojasnjevanje pojavov oz. sprememb znotraj konstantnih teritorialnih enot, temveč hkrati tudi te enote (njihovo nastajanje in razkrajjanje) upoštevam kot sestavino dinamike, ki je predmet pojasnjevanja. To pomeni, da ne sprejemam niti Slovenije v celoti niti njenih *teritorialnih subsystemov* niti njene *hierarhične strukture* niti sektorske razcepljenosti (funkcionalnih področij) kot nekakšne apriorne danosti, temveč vse to pojasnujem v spreminjanju, ki ima svoj skupni, teoretsko eksplicirani imenovalc.

Nekateri značilni trendi in problemi

Presežena merila razvoja

Skorajda neopazno so temeljne razvojne preokupacije, ki so bile v ospredju po drugi svetovni vojni – industrializacija, deagrarizacija, urbanizacija – spremenile svoj »predznak« in izgubile svoj pomen kot merila družbenega razvoja. Visok delež zaposlenosti v industriji je postal kazalec zaostajanja, ne pa razvoja; tako v svetu kot pri nas pa stopa v ospredje proces deindustrializacije. Zmanjševanje deleža kmečkega prebivalstva (deagrarizacija) se približuje svoji zgornji meji in ne more biti pomembnejša razvojna sprememba in perspektiva. Že spoznane negativne posledice množične urbanizacije kot tudi alternativne možnosti poselitve, ki jih omogoča nova tehnologija z vidika prometa in telekomunikacij, pa tudi v tem pogledu vodijo do radikalnega prevrednotenja in preusmeritve. Teritorialna deli-

* Dr. Zdravko Mlinar, akademik, redni prof. na FDV v Ljubljani.

** Objavljamo skrajšani prispevek avtorja na konferenci Strategija družbenega razvoja in razvoj družboslovnih raziskav, MZT, Bled 10–12. november 1994. Celotno gradivo konference bo objavljeno v knjigi Veljko Rus (ured.), Slovenija po letu 1995, v okviru knjižne zbirke Teorija in praksa (1995).

¹ V tem smislu so sicer popularni pisci kot npr. Toffler, Naisbitt, Popcorn in drugi že predstavili sicer vsebinsko bogato izkustveno zasnovano sliko dolgoročnih trendov sprememb (med njimi pa jih več zadeva tudi spremembe prostorske organizacije družbenega življenja). Vendar jim pri tem ni uspelo identificirati njihove skupne *teoreske* podlage.

tev dela prehaja okvire nekdanjega temeljnega nasprotja med mestom in podeželjem. Tako se vprašanje prevlade in podrejenosti danes zaostre bolj v mednarodnem merilu in konec koncev predvsem z vidika odnosov med »svetovnim jedrom«, »semiperiferijo« in »svetovno periferijo«! V ospredju sta internacionalizacija in globalizacija proizvodnje in potrošnje.

Slovenske posebnosti in evropska (univerzalna) merila

Eden od osrednjih programov »evropskega združevanja«, ki jih je uvedla Evropska skupnost, zadeva proces homogenizacije (t.i. »tristo ukrepov za homogenizacijo«). S tem naj bi presegle teritorialno izključnost posameznih držav zaradi neskladnosti in nezdržljivosti njihovih *standardov* glede tehnologije, pa tudi v izobraževanju, zdravstvu (npr. glede priznavanja diplom, kvalifikacij) ipd. (Mlinar, 1992). V tem smislu bo tudi Slovenija neizogibno *izgubljala* oz. se bo morala odpovedati nekaterim svojim posebnostim, ki so do zdaj preprečevale ali oteževale prostorsko mobilnost ljudi ter kombiniranje dobrin in idej, ki je podlaga inovativnosti in razvoja. V določenem smislu bo šlo za ponovitev homogenizacije, ki je že bila dosežena znotraj državnih mej, le da bo zdaj uveljavljena v širšem, evropskem merilu. Lahko bi rekli, da je pred nami prehod od partikularne k bolj splošni homogenizaciji.

Tako lahko pričakujemo, da bo vse manj tistih slovenskih posebnosti, ki so apriorno izključujoče do drugih. Vse bolj pa se bodo uveljavljala *evropska in splošna merila* vzajemne dostopnosti, ki bodo hkrati omogočala tako večjo tekmovalnost kot tudi večjo sestavljivost mednarodno standardiziranih sestavin. Oboje pa bo navajalo akterje – v tako odprtem prostoru – k večji *inovativnosti*.

Slovenija bo torej

a) po eni strani izgubljala predvsem nekatere svoje posebnosti (razločevalne značilnosti), ki so se izoblikovale v stoletjih na podlagi relativne *izoliranosti*, hkrati pa

b) bo – kot celota in po posameznih delih – še dosti bolj uveljavljala svoje posebnosti, s katerimi bo izražala svoje zemljepisne (naravne) in človeške primerjalne prednosti, torej na podlagi *povezanosti* v širšem prostoru.

V evropskem in svetovnem merilu torej ne bo šlo preprosto le za homogenizacijo in uniformnost, temveč hkrati tudi za še večjo diferenciacijo. Povečana dostopnost Slovenije za druge bo hkrati pomenila *več iskanja posebnih in edinstvenih prednosti* tako glede na naravne (zgodovinske) posebnosti kot glede na vsakokratno človeško ustvarjalnost.

Pri vsem tem pa vendarle ostaja odprto temeljno vprašanje, ali bo homogenizacija (standardizacija) na tehničnogospodarskem področju posegala tudi na družbenokulturno področje. Ali ne bo s tem ogrožena tudi nacionalna identiteta Slovencev?² Ali bo potem, ko je že prišlo do jezikovnega poenotenja znotraj Slovenije (uveljavitev standardnega knjižnega jezika na račun raznovrstnosti dialektov), mogoče preprečiti spontane težnje podobne usmeritve v evropskem merilu?

² To seveda ni samo naš problem, saj se z njim spopadajo tudi v drugih (evropskih) državah. Evropska unija hkrati uveljavlja dva programa, tako homogenizacijo kot tudi določene ukrepe za ohranjanje teritorialne kulturne raznovrstnosti. Vendar praksa delovanja Evropske unije kaže, da se iz ekonomskih interesov in pragmatičnih razlogov dejansko odreka tej raznovrstnosti (zaradi stroškov in »nepraktičnosti« npr. ne zagotavljajo enakopravne vloge jezikom vseh narodov držav članic EU). Zato je težko sprejeti razlago, da sta tehničnogospodarska povezava in družbenokulturna identifikacija dve povsem ločeni področji (Poche, 1992). To pa obravnavani problem še bolj zaostreje.

Teritorialna zaprtost in izključnost nacionalnih držav (kot so jo politologi izražali s t.i. »modelom biljardnih krogel«) ne moreta biti vzorec prostorske organizacije za prihodnost. Tudi Slovenija se ne bo mogla izmakniti temeljni preobrazbi oz. prestrukturiranju, ki ga lahko označimo kot prehajanje od relativno sklenjene in notranje homogene *teritorialne skupnosti* k množstvu medsebojno križajočih in delno prekrivajočih se *transnacionalnih omrežij*, ki se ne iztekajo v kakršni koli teritorialni celoti.³ To pomeni, da bomo v prihodnjih desetletjih v brezštevilnih pojavnih oblikah prepoznavali odmikanje od znane teritorialne organizacije, ki temelji na prostorski *bližini* in *strnjenosti* (*kontigviteti*), ki sta pogoj za notranjo homogenizacijo teritorialnih enot in njihovo (raz-)ločevanje navzven.

Slovenija se je danes znašla v paradoksnem položaju, da je po eni strani udeležena v zaostrenih nasprotjih glede meje,⁴ po drugi strani pa se hkrati vključuje v programe EU, ki vodijo k odpiranju in odpravljanju mej.

V primerjavi s prevladujočimi stališči v dnevni politiki se zdijo z vidika razvojnih trendov sedanja nasprotja s sosednjima državama manj pomembna, kot pa je tisto, kar bo sledilo v naslednji fazi uresničevanja evropskega povezovanja. Medtem ko gre z vidika sedanjih nasprotij s Hrvaško in Italijo za nekaj zaselkov in za določeno število zgradb nekdanjih optantov na (sicer zelo občutljivem) obrobju Slovenije, pa bo v drugi fazi šlo za dosti *večjo penetracijo* Evropejcev, tako sosedov kot drugih državljanov članic EU. Pri tem ne bo šlo le za razpršeno naseljevanje tujcev, temveč je še bolj verjetno, da se bodo – vsaj za določeno obdobje – oblikovale tudi *enklave priseljencev* na določenih, najprivlačnejših lokacijah.⁵

Čeprav je bil trend etnične heterogenizacije Slovenije, ki so jo kazali podatki iz statističnih popisov prebivalstva v nekdanji Jugoslaviji (za vse zvezne enote) po II. svetovni vojni, po razpadu države prekinjen, ne moremo računati, da je s tem ta proces dokončno ustavljen. Nasprotno, v prihodnosti lahko pričakujemo, da se bosta ob vse večji odprtosti mej (vsaj znotraj evropske celine) še povečala *diverzifikacija* etnične strukture in tudi delež »tujcev« oz. Neslovencev v celoti. Pri tem lahko pričakujemo še nadaljnje priseljevanje nižje kvalificirane delovne sile iz manj razvitih držav (že danes se kaže pomanjkanje delavcev v gradbeništvu, v zdravstvu ipd.). Vse pomembnejši pa bo bolj *individualizirani pritok* izobraženecv v zvezi z opravljanjem njihovih posebnih poklicnih vlog na območju Slovenije, dostikrat kot sodelavci velikih mednarodnih organizacij ali večnacionalnih korporacij, ki bodo imele svoje izpostave pri nas.

Najizzivalnejša pa je seveda možnost, da bo Slovencev na slovenskem ozemlju – v dolgoročni perspektivi – manj kot 50% vsega prebivalstva in bodo torej le *manjšina*. Glede na to je razumljivo, da Slovenci danes bolj podpirajo odpiranje mej z vidika sproščanja pretokov blaga in idej (informacij); manj pa sprejemajo tudi odprtost Slovenije, ko gre za priseljevanje tujcev. Vendar pa se bo v prihodnje problem zaostрил s tem, ker bo z vključevanjem v EU Slovenija hkrati izgubljala možnost, da bi o tem samostojno odločala.

Ob odpiranju mej postaja za Slovenijo zelo bistveno odgovor na vprašanje: do kakšnih družbenoprostorskih sprememb bo prišlo na podlagi

³ V tem smislu se že pojavljajo v tisku zaznave o trendih, ki vodijo k »raztrgani Sloveniji« ipd.

⁴ Pri tem ne gre za naključje, da Italija – kot članica EU – vendarle ni načela oz. ni mogla načeti vprašanja – *spremembe* meje s Slovenijo.

⁵ Podobno že prihaja do osredotočenja tujih firm na najprivlačnejših lokacijah znotraj mest, npr. v središču Ljubljane. Hkrati pa ne kaže pozabiti, da so tudi Slovenci že zasedli številne turistične lokacije ob istrski obali in drugod.

- a) še večje odprtosti državnih mej nasploh,
 b) kakšne posebne spremembe bodo pri tem sledile zaradi konkretne razporeditve urbanih središč na obeh straneh meje s sosednjimi državami (več pomembnih središč v neposredni bližini meje s Slovenijo) in
 c) kakšne bodo posledice preobrazbe meje s sosednjo državo v mejo z EU (primer Avstrije in nadaljevanje tega procesa z Italijo).

Tako kot je bilo v preteklosti značilno, da je (skoraj) vse čezmejne stike bodisi posredovala ali vsaj nadzirala država, tako se bo v prihodnje z *večjo odprtostjo* in demokratizacijo povečevalo število subnacionalnih akterjev, ki bodo *samostojno in neposredno* vstopali v transnacionalna omrežja. Na tem mestu omejujem to vprašanje predvsem na vlogo občin, mest in regij.

Predvidevanja in dejanske izkušnje iz drugih evropskih predelov nas prepričujejo, da bo ob odprtih ali odprtejših mejah prišlo do okrepitve čezmejnih povezav in s tem do oblikovanja novih ali do obnavljanja nekdanjih regij.⁶ Pri tem pa je odprtih nekaj občutljivih vprašanj, kot npr.:

a) Ali bo v novih razmerah – večje mednarodne odprtosti – prišlo do *obnavljanja* nekdanje *prevladujoče vloge* centra (v eni državi) do periferije (v drugi državi), tako kot npr. Gradca kot središča tudi v odnosu do slovenske Štajerske, Trsta do širšega slovenskega zaledja, podobno Gorice idr.?

b) Kako se bo razreševalo neskladje med *funktionalnim* in *etničnim* načelom povezovanja v prostoru? Ali odpiranje državne meje hkrati pomeni umikanje državne zaščite nacionalne (etnične) identitete in prevlado ekonomskih interesov? Ali bo to vodilo do ponovnih teženj h germanizaciji in italijanizaciji?

c) Ali bo širjenje vpliva zunanjih urbanih (regionalnih) središč pomenilo zmanjševanje vpliva in dinamike rasti sedanjega središča Slovenije (Ljubljane) v smislu *zero sum game*, ali pa bosta večja odprtost in dinamika na obrobju Slovenije hkrati prispevali tudi k razvoju osrednjega dela Slovenije?

Diverzifikacija (globalizacija) povezav in samostojnosti

Po isti »logiki« kot Italijani (Amoroso, v Treuner, Foucher, eds., 1994) ugotavljajo, da je zoževanje procesa evropskega povezovanja med »hladno vojno« na zahodni del Evrope *okrepil prevlado* vzorcev vedenja starih industrijskih držav (Francije, Nemčije, Velike Britanije), podobno – le v nasprotni smeri – lahko pričakujemo, da se bo v prihodnje relativno *zmanjševala vezanost Slovenije na njeno geografsko soseščino*. Četudi se to nekaj časa še ne bo kazalo v statistiki o trgovinski menjavi, o naložbah ipd., pa bodo vendarle močno relativizirane morebitne težnje sosedov po prevladi. Na kulturnem področju je že očitno povsem prevladal globalni vpliv anglo-ameriškega »svetovnega jedra« zlasti z vidika popularne kulture (glasba, film ...). Prav v zadnjem času je prvič v zgodovini slovenskega naroda prišlo do tega, da je »globalni vdor« (global intrusion) – kot se kaže v razširjanju angleščine – povsem očitno prevladal nad vplivi iz sosednjih držav oz.

⁶ Značilni zgledi so »čezmejne regije«, ki vključujejo obe strani nekdanje »železne zaves« – med Nemčijo in Češko, Avstrijo in Slovaško ter Madžarsko (Dunaj – Bratislava – Sopron) med Francijo in Španijo (Montpellier–Barcelona – Toulouse) med Dansko in Švedsko (razširjanje vplivnega območja Kobenhavna na južno Švedsko, tako da se oblikuje prva »skandinavska« regija, čeprav Švedi temu nasprotujejo), možno širjenje vpliva in gravitacijskega območja mesta Solun čez današnje meje v Bolgarijo in Makedonijo idr.

narodov.⁷ V znanosti je vloga sosednjih držav za Slovenijo po posameznih vedah in univerzah sicer različna (npr. geografija se močno navezuje na nemško govorno območje, podobno mariborska univerza goji intenzivnejše stike s tem območjem), na splošno pa ni prevladujoča in se bo relativno (ne absolutno!) verjetno še zmanjševala.⁸

V gospodarstvu je sicer (v posebnih razmerah) v letih po osamosvojitvi zlasti Avstrija uveljavljala najdejavnijo vlogo, vendar se bo v prihodnje tudi ta relativno zmanjševala. Politične pobude in spremembe pa so bolj vezane na Bruselj, Strasbourg, New York, Washington idr. Sedanje politične zaostritve z Italijo in Hrvaško so značilne za prehod v novi evropski red in torej izrazito prehodne narave.

Sedanje prekinitve ali omejitve povezav z območji nekdanje Jugoslavije se bodo postopoma zmanjševale. Vendar pa v prihodnje ne bo več take enosmerne vezanosti, kot je bila včasih, na to geografsko območje. Krepitev globalnih (anglo-ameriških) vplivov je v določenem smislu za Slovenijo celo osvobajajoča, če se s tem zmanjšuje nevarnost prevlade jezikov in kultur sosednjih narodov, zlasti pa germanizacije. Tudi ta »globalni« vpliv pa je dejansko le eden od partikularizmov. Vendar se vse bolj jasno kaže, da je od vseh partikularizmov prav ta, ki izhaja iz svetovnega jedra, še relativno *najmanj partikularističen*. Čim večji delež svetovne raznovrstnosti vključuje, tem bolj hkrati izgublja svojo partikularistično (imperialiistično) naravo.

Prav z večjo in hitrejšo vključenostjo v procese globalizacije bi lahko majhen narod, kot je slovenski, ki ne more gojiti iluzij o samozadostnosti, v nekaterih pogledih celo prehitel sosednje in druge večje evropske narode, ki zaradi takšnih pretenzij (iluzij) začenjajo zaostajati.

Regionalna/lokalna avtonomija in nadnacionalno povezovanje

S tem ko se bo z odpiranjem državne meje za vse večje število (teritorialnih in neteritorialnih) akterjev povečeval razpon izbire alternativ v razširjenih, evropskih okvirih, se bo hkrati *zmanjševala njihova podrejenost* v okviru dosedanje hierarhične strukture znotraj države. Gre za proces teritorialne dehierarhizacije (Mlinar, 1993).

Proces osamosvajanja, v katerem so končno prišle na vrsto tudi majhne države, kot je Slovenija, se z njihovim konstituiranjem ni ustavil. Zato so težnje, da bi centralizirali odločanje na ravni Slovenije kot celote ter onemogočili institucionalizacijo regionalne ravni odločanja (hkrati z oslabitvijo občin), usmerjene proti razvojnemu toku. Toda normativna ureditev ne more ustaviti dolgoročnih razvojnih procesov, ki gredo v smeri krepitve avtonomije subsystemov hkrati z njihovim čezmejnim povezovanjem s subjekti v drugih državah.

Uresničevanje takšnih trendov v Sloveniji bo:

a) po eni strani omejevala inercija tradicionalistične ujetosti v dane teritorialne okvire; pri tem gre za navajenost, da subnacionalni akterji vnaprej presojuje svoje

⁷ Po spopadanjih z germanizacijo, italijanizacijo, madžarizacijo in – v okviru Jugoslavije – še s srbo-hrvatizmi, sta zdaj na prvem mestu anglicizacija in amerikanizacija.

⁸ Na določenih področjih delovanja je bila Slovenija enako ali celo bolj vključena v svetovnem merilu kot pa njene sosedje. V tem smislu so bile značilne zlasti intenzivne povezave – npr. že kar v sociologiji – z raziskovalci iz ZDA, saj je bila tedaj Slovenija (Jugoslavija) kot posebnost bolj zanimiva kot pa naše sosednje države. Pa tudi sicer je npr. Ljubljana v marsikakšnem pogledu bolj svetovljanska kot pa npr. Gradec ali Trst.

možnosti in se omejujejo v postavljanju svojih programov in ciljev le na prostor znotraj nacionalnih mej in znotraj dane hierarhične strukture;

b) po drugi strani pa – v nasprotju s prvim – gre prav v Sloveniji za velike izzive za čezmejno povezovanje, ki jih predstavljajo urbana središča, ki obkrožajo naše državno ozemlje, in srednjeevropska lega Slovenije nasploh.

Poleg tega pa se bodo tudi na ozemlju Slovenije (še preden bo postala članica EU) uveljavljale povezovalne spodbude EU, ki bodo vključevale (in že danes vključujejo) tudi lokalne in regionalne enote mejnih držav in še posebej prav obmejne regije teh držav.

Predvidevamo, da se bo v povezovanju mest in regij podobno kot pri drugih neteritorialnih akterjih postopoma zmanjševala ujetost v omejene okvire tradicionalne *kontigvitete* in teritorialne *hierarhije*. Razvojno najprodornejše enote se bodo vse bolj selektivno povezovale s subnacionalnimi enotami v drugih državah:

– da bi s takšnim tangencialnim povezovanjem (glede na državno središče) okrepile svoj avtonomni položaj in zmanjšale svojo podrejenost v okviru nacionalne hierarhije,

– da bi hitreje prišle do inovativnih rešitev, ki so zanje posebnega pomena,

– da bi s takšnim povezovanjem s skupnimi močmi rešile problem, ki ga ena sama regija ali mesto ne more (npr. onesnaženje voda),

– da bi v povezanosti z regijami ali mesti s podobnimi interesi v drugih evropskih državah (vzemimo npr. vinorodne regije in njihove interese) le-te učinkoviteje uveljavljale tudi na ravni EU.

Tako se bo relativno zmanjševala dosedanja enosmernost povezav v smeri proti državnemu središču (radialni vzorec stikov) in povečala njihova *razpršenost* tako glede na *geografsko smer* kot glede na *oddaljenost*. Država Slovenija bo pri tem – vsaj v določeni meri – izgubljala svojo nadzorno in posredniško vlogo; dinamika in kompleksnost delovanja subnacionalnih akterjev bosta postali neobvladljivi iz enega mesta (teoretsko oporo za takšno predvidevanje najdemo tudi v Willke, 1993).

»Polarizirani regionalni razvoj«?

Podobno kot pričakujejo regionalno diferenciacijo (Kuklinski, v Treuner, Boucher, 1994) celo govori o »*polariziranem* regionalnem razvoju« – v višegrajski skupini držav lahko predvidevamo, da se bo pojavljala tudi določena diferenciacija v dinamiki razvoja regij v Sloveniji. Na eni strani se nakazuje verjetnost, da bomo imeli dva tipa regij s hitrejšim razvojem:

a) ljubljanska (metropolitanska) regija z relativno diverzificirano ekonomsko strukturo⁹ in intenzivnejšo vključenostjo v mednarodna ali transnacionalna omrežja;

b) območja (pri nas ne gre za celotne regije), ki bodo imela prednost zaradi bližine meje z Italijo in Avstrijo in – še zlasti – tesnejšega čezmejnega povezovanja z urbanimi središči.

Na drugi strani pa bosta spet dva tipa regij (območij), ki bodo še nekaj časa zaostajale(a) v razvoju:

a) tiste(-a) z zastarelo (zlasti težko) industrijo in

⁹ V okviru višegrajskih držav pričakujejo, da bodo metropolitanske regije, še zlasti pa glavna mesta (Budimpešta, Praga, Varšava in Bratislava), igrale vlogo nekakšnih lokomotiv v nadaljnjem družbenoprostorskem razvoju teh držav.

b) tiste(-a), ki so relativno bolj oddaljene od zahodnih središč kapitala in inovacij.

Čeprav bodo vzhodni in južni predeli Slovenije v tem smislu na slabšem, pa vendarle diferenciacija (polarizacija) ne bo tako izrazita, saj imamo npr. staro industrijo v Mariboru, na Jesenicah, torej ob meji z Avstrijo ipd.; pa tudi zaradi majhnosti države in relativne bližine med regijami. Poleg tega pa je treba upoštevati tudi splošni trend k »ponotranjenju« državnih mej (Mlinar, 1994), kar bo vplivalo na zmanjševanje regionalnih razlik.

Vloga Ljubljane: Krepitev in slabitev

Predvidevanja glede spreminjanja vloge Ljubljane v prihodnosti so med drugim vezana na to:

- a) čim bolj bo točka (naj)lažje dostopnosti v odnosu in v primerjavi z drugimi kraji, tem pomembnejša bo njena vloga;
- b) podobno tudi glede na vključenost Slovenije v Evropsko unijo in
- c) podobno glede na to, koliko bo nastopala kot predstavnica celotne Slovenije.

Njena dostopnost se bo z gradnjo »cestnega križa« močno povečala tako z območja Slovenije kot tudi v evropskem merilu. Pri tem bo njena prednost tudi v tem, da bo imela položaj *središčne točke radialnih povezav* v okviru slovenskega cestnega omrežja. V tem smislu bo ravno z uresničitvijo sedanjega programa graditve avtocest dosežena relativno najbolj *koncentrična povezanost* Slovenije oz. njenih krajev. Šele potem bo prišla na vrsto faza tangencialnih cestnih povezav neposredno med regionalnimi središči (mimo Ljubljane) in šele z dograditvijo le-teh se bo sorazmerno zmanjšala prednost Ljubljane v primerjavi z drugimi urbani središči.

Nevključenost Slovenije v EU (EC) vpliva tako na izpeljavo posameznih prometnih poti kot tudi na čas graditve in obseg finančne pomoči. (Do)sedanji politični položaj Slovenije se je že začel izražati tudi v prepoznavnih težnjah, da se Slovenija – in s tem Ljubljana – pojavlja kot nekakšen prometni otok v programih graditve hitrih cestnih in železniških poti v kontekstu evropskih omrežij. Z ekološkega vidika je to celo ugodno, zlasti glede cestnega prometa; z ekonomskega vidika pa bo slabša dostopnost Ljubljane in Slovenije zmanjševala njuno *privlačnost* za tuja vlaganja in *tekmovalnost* nasploh.

V prihodnosti lahko pričakujemo, da se bodo še okrepile avtonomistične težnje, ki so že danes vidne v regionalnih gibanjih. To pa hkrati vključuje tudi njihovo *zavračanje* centralizma in apriorno zagotovljene *predstavniške vloge*, ki jo ima zdaj mesto Ljubljana. V Mariboru že danes poudarjajo: »Vse, kar napravijo v Ljubljani, predstavlja Slovenijo kot celoto, kar pa storimo v Mariboru, je pa naša stvar, četudi doseže mednarodno priznanje in veljavo.«

V tem smislu pa Ljubljana ne more računati, da bi lahko v prihodnje zadržala ali utrdila monopol predstavljanja Slovenije v svetu. Slovenija se ne bo predstavljala pred svetom z enim samim glasom, temveč *večglasno*.

Fleksibilnost v prostoru in času

V primerjavi s togostjo in uniformnostjo »fordistične« organizacije, ki je bila značilna za industrijsko dobo, je zdaj pred nami fleksibilnost »postfordizma«. Tako kot je prva izključevala *individualne razlike* in *avtonomijo*, tako pričakuje-

mo, da bo druga omogočala nadaljnje odvijanje procesa individualizacije (avtonomizacije in diverzifikacije). Najznačilnejša manifestacija spreminjanja v tem smislu pri nas v praksi je že nekaj časa širjenje *fleksibilnosti delovnega časa*. V izhodišču je bila pozornost osredotočena na pravico, da zaposlenim ni treba prihajati na delo in odhajati z dela ob vnaprej točno določenem času, temveč da – v mejah določene tolerance – lahko sami svobodno odločajo o tem. V prihodnje se bo ta fleksibilnost razširjala tudi na daljše časovne enote – teden, mesec, leto, na večletna razdobja (npr. »sabbatical«) in na celotno življenjsko obdobje.¹⁰

Hkrati pa se bo povečevala tudi fleksibilnost z vidika *prostorske organizacije* dejavnosti, ki do zdaj ni bila predmet tolikšne pozornosti in ni enako normativno opredeljena. Ne gre le za večjo samostojnost oz. *svobodo izbire*, kdaj zaposleni pride v službo, temveč gre tudi za izbiro, *kje bo opravljal svoje delo*, torej ali bo sploh »šel v službo«.

V svetu so že ugotovili, da gre za *dolgoročen trend*, tako da se *vse manj dela opravlja na delovnem mestu* znotraj prostorov delovne organizacije. Hkrati se povečujeta delež zaposlenih, ki delajo doma, in raznovrstnost del, ki jih opravljajo kar na domu.

Na to lahko gledamo zelo pragmatično: kaj bo to pomenilo za zmanjšanje potrebnega prevažanja od doma na delovno mesto (manjši stroški, olajšanje z vidika prenatrpanosti mestnega prometa ipd.); hkrati pa lahko v teh spremembah prepoznavamo tudi nekaj bolj temeljnega, t.j. dolgoročni proces človekovega osamosvajanja.

S tega vidika se nakazuje tisto, kar je za nekatere družbene sloje že danes veljavna praksa, t.j., da se z večjo osebno motiviranostjo in odgovornostjo pri prevzemanju kompleksnejših nalog zmanjšujeta *potreba in možnost nenehnega, sprotnega nadzora* njihovega uresničevanja. Povečuje pa se »časovno-prostorski blok« *svobodnega delovanja*: posameznik se znebi operativnega nadzora ne le za nekaj minut, nekaj ur ali dni, temveč lahko tudi za večletno obdobje (tako kot že danes velja npr. za univerzitetne profesorje ali znanstvenike raziskovalce ipd.).¹¹ Podobno pa se bo še povečevala fleksibilnost glede kraja (lokacije) opravljanja poklicne dejavnosti. V tem pogledu se odpirajo nove možnosti za boljši *izkoristek* že zgrajenih »sekundarnih bivališč« (počitniške hiše ali stanovanja). Čeprav so bila ta zgrajena in jih še gradijo za počitek, se izkaže, da so lahko primerna za najintenzivnejše in nemoteno delo.

Povečevanje asinchronosti življenjskih ritmov: odtujevanje med ljudmi v prostoru in času

Z višjo stopnjo individuacije se posamezniki in (pod-)skupine po eni strani osvobajajo svoje vnaprejšnje vezanosti na določeno okolje. Poleg takšne emancipacijske perspektive pa se vse bolj zastrujejo tudi problemi, do katerih prihaja ob

¹⁰ V zvezi s tem gre danes še za povsem nesmiselno togost glede *časa upokojevanja*, ki je očitno v nasprotju s procesom individualizacije, saj je takšna ureditev nasilje nad posamezniki in ne upošteva niti njihovih individualnih razlik niti njihove avtonomije. To pa pomeni blokado namesto sproščanja razvojnih zmogljivosti Slovenije.

¹¹ Večja avtonomija posameznika se bo torej med drugim – izražala tudi v pogostejši praksi dela na domu. To pa ne pomeni, da je pogostejše delo na domu že samo po sebi kazalnik večje individualne avtonomije, saj takšno delo med drugim dopuščajo tudi iz povsem nasprotnih razlogov. Nova informacijsko-telekomunikacijska tehnologija namreč povečuje možnosti »nadzora na daljavo«, še zlasti ko gre za rutinska dela. Ženska gibanja pa opozarjajo na nevarnost ponovne ujetosti tako zaposlenih žensk v omejeni prostor družine in gospodinjstva.

vse večji *diverzifikaciji »časovno-prostorskih poti«* posameznikov, pa bodisi da leto opazujemo v (naj-) ožjih ali (naj-)širših časovnih in prostorskih okvirih. Predvidevamo, da se bo takšna diverzifikacija v prihodnje še povečala, ker je to spremni pojav povečevanja dinamike prostorske mobilnosti, preko katere posamezni subjekti uveljavljajo *optimizacijo svoje lokacije* v vse širših prostorskih okvirih. Vendar pa bosta takšna individuacija in diverzifikacija vse bolj *oteževali hkratno fizično prisotnost* v določenem času in prostoru.

Tako se posamezne skupine dobesedno vse bolj praznijo, pa bodisi da vzamemo kot primer delovne skupine (organizacije) bodisi družino, katere bistvo je prav v neposrednih, osebnih stikih. Na podlagi različnih poklicnih in drugih interesov prihaja do vse večje prostorske *razpršenosti* in časovne *asinchronosti*, s tem pa tudi do omejitve ali prekinitve »primarnih odnosov« in do medosebne odtujenosti. Nova telekomunikacijska tehnologija bo ta problem reševala v glavnem z vidika poslovnih interesov, saj omogoča asinhrono komunikacije. To pa ne pomeni, da bi lahko prevzela vlogo nadomestila za primarne medosebne odnose. Zato se bo še povečala kriza družine (gospodinjstva) vsaj v obliki, kakršna je prevladovala (do) zdaj. Člani družine bodo tem *manj časa* preživljali *skupaj*, čim bolj bo raznovrstna ponudba različnih programov za »interesne aktivnosti«. Pač pa bo razširjanje telekomunikacijskih omrežij omogočalo, da bo vse več teh programov dostopnih tudi doma in da se bo s tem okrepila »domocentričnost« prebivalcev.

Od okolja, ki določa človeka k človeku, ki ustvarja svoje okolje

Glede na številne pojavne oblike uveljavljanja človekove samostojnosti in edinstvenosti (enkratnosti) v ožjem in širšem okolju bom na tem mestu le v zgoščeni obliki predstavil značilne trende.

Zmeraj manj bo ljudi, ki bodo živeli v kraju svojega rojstva, in zmeraj manjša bo informacijska vrednost podatka o *stalnem bivališču*.

Posamezniki bodo vse bolj zavestno, selektivno izbirali kraj svojega (stalnega) bivališča, ki se bo še pogosteje razlikoval od bivališča njihovih staršev. Vse težje bo označevati, kateri kraj bivanja je kraj stalnega bivališča. Povečevala se bo pogostost sprememb »stalnega bivališča«.

Zmanjševal se bo vpliv starejše generacije znotraj družine (gospodinjstva) v primerjavi z drugimi vplivi na mlajšo generacijo. Pričakujemo, da se bodo mladi še bolj pogosto in v zgodnejših letih osamosvajali od staršev in prebivali drugod v istem ali v drugih krajih (državah) bodisi v samskih gospodinjstvih bodisi skupaj z vrstniki bodisi s partnerjem v zakonski zvezi ali v zunajzakonski skupnosti.

Velikost gospodinjstev (glede na število članov) se bo še vnaprej postopoma zmanjševala; povečevalo se bo število samskih gospodinjstev.

Medtem ko je bilo v preteklih desetletjih v ospredju vprašanje, kako sploh priti do stanovanja in (za precejšen delež prebivalcev) do zaposlitve, lahko pričakujemo v prihodnje večjo »izbirčnost« iskalcev stanovanj; zato lahko pričakujemo, da bodo ostajala tudi prazna (nekupljena, nevseljena) stanovanja, in na ta način bodo tudi ponudniki postali bolj senzitivni za vse bolj raznovrstne potrebe in preference potencialnih stanovalcev.

Medtem ko se je do zdaj zdelo normalno, da se problem zaposlitve v manjših krajih razreši s tem, da se v kraju postavi tovarna, v kateri najde delo večina prebivalcev, bo takšna »rešitev« v prihodnje zmeraj manj zadovoljiva. Bodisi da gre za večjo tovarno (podjetje) ali za manjši t.i. »*dislocirani obrat*«, v obeh primerih

je razpon *raznovrstnosti del premajhen*, da bi ob vse večji individualizaciji tudi v prihodnosti zadovoljeval in zajel večino domačih iskalcev zaposlitve.

Iskanje optimalne lokacije v prostoru oz. kraju (stalnega?) bivališča družine bo vse težje zaradi *različnih profesionalnih interesov zakoncev*, še zlasti tistih z višjimi stopnjami izobrazbe. V preteklosti se ni zdelo problematično, če je družina rudarja sledila očetu v kraj, kjer je on zase našel primernejšo zaposlitev. V prihodnje pa bo šlo vse pogosteje za t.i. »dual career families«, ko postaneta *nesprejemljivi* enostransko prilagajanje in *podrejanje*. Poklicno optimalna rešitev za enega bo lahko povsem neustrezna za drugega. Take razmere bodo razlog za nezadovoljstvo in celo za razpad družine in gospodinjstva, še zlasti glede na to, ker se bo povečevala tudi *oddaljenost med kraji optimalnih izborov* enega in drugega zakonca tako znotraj Slovenije kot tudi v evropskem in svetovnem merilu.

Z višjo stopnjo individualizacije se bosta povečevala število razvez zakonskih zvez kot tudi delež *večkratno poročenih zakoncev*. To pa je povezano z večjo prostorsko *razpršenostjo staršev in otrok* iz več zakonov in s tem s toliko manjšo možnostjo kontinuiranega opravljanja starševske vloge (»non-residential parenting«, Depner, Bray, 1993). Ta problem bo imel (in že ima) zadostno težo v primerih, ko otroci iz različnih zakonov živijo v istem kraju kot njihovi starši. Še večji pa bo ob sproščenejši prostorski mobilnosti čez meje Slovenije, ko bodo prekinitive vezi med starši in otroki še dolgotrajnejše.

Z razpršitvijo interesov, ki bo še povečevala težnje k mobilnosti v vse širšem prostoru, se bosta povečevali razpršenost in oddaljenost med sorodniki in med prijatelji. Čeprav se vzporedno s tem razširjajo tudi telekomunikacijske povezave, pa le-te ne bodo mogle zagotoviti, da bi posameznik v stiski (bolniki, ostareli ipd.), ki bi potrebovali njihovo pomoč v fizičnem smislu, lahko še računali nanje. V tem smislu tudi *ideja o (re)integraciji v lokalno skupnost*, ki je bila že do zdaj – kot je ugotavljal Bulmer, 1987 – v praksi reducirana predvsem na pomoč ženskega dela (krvno in prostorsko) bližnjih sorodnikov, v prihodnosti izgublja pomen. V tem smislu bo otežena deinstitucionalizacija pomoči tistim, ki ne morejo (več) skrbeti sami zase.

Kolektivizem in zasebnost v prostoru

»Socialistično« razumevanje razvoja in optimalne prostorske organizacije je enostransko poudarjalo le »podružbljanje« (kolektivizem). Le-to so razumeli ne le z vidika medsebojne povezanosti, temveč prav dobesedno v smislu *fizične bližine*. V tem se kaže miselnost 19. stoletja, ko je fizična oddaljenost večinoma pomenila tudi družbeno nepovezanost oz. kar izključenost iz družbenega dogajanja.

V današnjih okoliščinah, ko se povečuje dostopnost s prometnimi sredstvi in še zlasti povezanost na podlagi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije (in seveda ob upoštevanju sprememb v političnem sistemu), pa prehaja poudarek bolj na drugo stran. Danes ni več temeljni problem oddaljenost, geografska odmaknjenost ljudi od družbenega dogajanja. Pač pa stopa v ospredje vse raznovrstnejše *neželeno in neobvladljivo poseganje v človekovo »osebno sfero«* in problem, kako naj se ubrani (ali kako naj ga družba zaščiti) pred neželenimi vplivi iz ožjega in širšega okolja. Ta problem se najbolj zaostruje ravno v največjih mestih oz. na območjih z visoko gostoto pozidave, kar se izraža v težnji (nasprotno od »bega s podeželja« po drugi svetovni vojni) – k »begu iz mesta«. Ob upoštevanju takšne razlage in izkušenj v razvitejših državah lahko tudi v prihodnosti pričakujemo

uveljavljanje težnje k bolj razpršeni naselitvi tako v bližini mestnih naselij kot tudi v bolj oddaljenih podeželskih območjih. Hkrati pa bo prebivanje znotraj mesta še nadalje privlačno za nekatere kategorije prebivalstva (npr. zakonce brez otrok, poslovneže, samce idr.).

Takšen umik iz okolja, ki je najbolj agresivno v odnosu do posameznika in družine in kot tako težko obvladljivo (v tem smislu človek ni več avtonomni subjekt), se kaže tako v težnji, da se prebivalci izselijo iz stanovanja v velikih stanovanjskih zgradbah (blokkih) kot tudi z ožjega območja večjih mest. Tako lahko pričakujemo, da bo še v prihodnjih desetletjih prisoten *močan pritisk* k bolj *razpršeni naselitvi*. Pri tem ob splošni težnji k individualizaciji računamo

– s povečevanjem *dohodka* prebivalcev in s tem možnosti, da si zagotovijo kakovostnejše bivalno okolje, ki zagotavlja večjo zasebnost in neposrednejši stik z naravo,

– izboljševanje prometne infrastrukture in povečevanje števila avtomobilov,
– večjo telekomunikacijsko povezanost in oskrbo z različnimi storitvami in dobrinami na daljavo (»tele-«, npr. telemedicina, telenakupovanje, teleizobraževanje ipd.).

Hkrati pa lahko pričakujemo, da bo na višji stopnji ekonomskega in tehnološkega razvoja tudi *znotraj mest* več možnosti za zagotovitev bivalnega okolja, ki ne bo več imelo tistih slabosti, ki danes najbolj odvrčajo prebivalce (hrup, onesnaženi zrak ipd.). Pa tudi prostorske omejitve, kot je zmanjševanje razpoložljivih površin za pozidavo, bodo pogojevale bolj strnjeno naselitev (decentralizirano koncentracijo).

Deinstitucionalizacija in reintegracija

Vse institucionalne oblike kolektivnega bivanja (samski delavski domovi, domovi za ostarele, dijaški in študentski domovi, bolnišnice, vojašnice, vzgojno-poboljševalni zavodi, domovi za invalidno mladino in celo zapori) bodo v prihodnosti izpostavljeni zahtevam po *večji odprtosti* in po pospeševanju stikov z okoljem. Načelo, da je mogoče probleme določenih kategorij ljudi uspešno reševati z njihovo (*iz-)*ločitvijo v posebne ustanove (pa še te prostorsko ločene na posebne lokacije znotraj ali zunaj naselja), bo zmeraj manj sprejemljivo.

Namesto takšne segregacije predvidevamo, da se bodo uveljavljale *nove oblike reintegracije* v lokalno skupnost. Nova komunikacijska tehnologija, tako kot npr. »Lifeline«, ki omogoča ostarelim in bolnikom stik z zdravniško službo in sorodniki ipd. (Hojnik, 1993), kadar to – tudi hipoma – potrebujejo, se zdi, da značilno ponazarja, kako iskati *komplementarnost* med posameznikom, njegovimi bližnjimi in pomembnimi institucijami v ožjem in širšem prostoru.

Sklepne misli

V sklepnem delu tega prispevka naj se vrnem k uvodnemu razmišljanju o epistemoloških okvirih predvidevanja in možnostih vplivanja na nadaljnje družbeno-prostorske spremembe. Na podlagi predstavljene analize si lahko utrdimo prepričanje o navidezno nasprotujočih si spoznanjih:

a) po eni strani podana razčlenitev utemeljuje sklep o velikih *možnostih zavestnega vplivanja* na dinamiko odvijanja nadaljnjih sprememb,

b) po drugi strani pa je hkrati treba preseči močno razširjene iluzije v praksi, da se za vsako nezadovoljivo stanje samodejno predpostavlja možna rešitev na podlagi *diskrecijske moči (odločanja)* zadevnih državnih organov ne glede na razvojne zakonitosti.

V prihodnosti se bo torej še bolj jasno pokazalo, kako nemočna je državna intervencija, kadar se le-ta spopade z neizprosno razvojno logiko. Hkrati pa bo popolnejše poznavanje te logike dajalo akterjem določeno prednost pred vsemi drugimi, saj bodo znotraj njenih okvirov razvili svojo pobudo in ustvarjalnost, s katero bodo prehiteli druge, ki po inerciji ostajajo v prevzetih mejah danosti. S tem ko razkrivamo svojo določenost, si torej hkrati širimo meje svobodnega delovanja. Razvoj torej hkrati pomeni tako več samostojnosti kot več omejevanja (arbitrnosti).

LITERATURA

- BUFON, Milan (1992): Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost, Trst, Založništvo tržaškega tiska
- BULMER, Martin (1987): *The Social Basis of Community Care*, London, Allen and Unwin
- CURSON, Chris (1986): *Flexible Patterns of Work*, London Institute of Personnel Management
- DEPNER, Charlene, Bray James (1993): *Nonresidential parenting*, London, Sage
- DEVETAK, Silvo et al. (Eds.) (1993): *Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe*, Muenchen, Slavica Verlag
- GAZARYAN, Artashes (1994): Economic and political issues of a regional self-determination in post-totalitarian countries, *Regions of Europe*, 8
- GORZELAK, Grzegorz, Kuklinski Antoni (Eds.) (1992): *Dilemmas of Regional Policies in Eastern and Central Europe*, Warszawa
- HOJNIK, Ida (1993): *Starostnik v bivalnem okolju in telekomunikacijska tehnologija*, Teorija in praksa, let. XXX, št. 7-8
- HORVAT, Gyula (1993): *Development strategies in the Alpine- Adriatic region*, Pecz, Centre for Regional Studies
- KLINAR, Peter (1992): O mednarodnih odnosih v Sloveniji (avtohtoni in imigranti), v Niko Toš, *Slovenski izziv*, Ljubljana, FDV
- KUKLINSKI, Antoni (Ed.) (1990): *Globality versus locality*, Warsaw, Institute of Space Economy
- MLINAR, Zdravko (ur.) (1981): *Usmerjanje družbenega razvoja*, Ljubljana, Univerzum
- MLINAR, Zdravko (1992): *European Integration and Sociospatial restructuring*, *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 12, No.8
- MLINAR, Zdravko (1993): *Territorialna dehierarhizacija v nastajajoči »novi Evropi«*, Teorija in praksa, let. XXX, št. 11-12
- MLINAR, Zdravko (1994): *Individuacija in globalizacija v prostoru*, Ljubljana, SAZU
- MUŠIČ, Vladimir (1992): *Evropski izzivi v prostorski integraciji Slovenije idr.*, 12. Sedlarjevo srečanje: Nacionalna strategija prostorskega razvoja Slovenije, Postojna
- NAISBITT, John (1985): *Megatrendovi*, Zagreb, Globus
- NAISBITT, John, Aburdene Patricia (1990): *Mega Trends 2000*, New York, William Morrow and Co.
- PAK, Mirko (ur.) (1993): *Geografski aspekti obmejnosti in regionalnega razvoja*, Dela 10, Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, Ljubljana
- POCHE, Bernard (1992): *Identification as a process: territories as an organizational or symbolic area*, v Z. Mlinar (Ed.) *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot, England, Avebury
- POCHE, Bernard (1993): *Lombardska liga: od kulturne avtonomije do integralnega federalizma*, Teorija in praksa, XXX, št. 1-2
- SZUL, Roman (1988): *Space as an Economic and Political Factor: The Case of Poland and Yugoslavia*, v: Grzegorz Gorzelak (Ed.) *Regional Dynamics of Socio-Economic Change*, Warszawa, Institute of Space Economy
- TREUNER, Peter and Foucher Michel (Eds.): *Towards a New European Space*, Pre-print, 1994
- VRSAJ, Egidio (1993): *La repubblica della Slovenia tra l'Europa e i Balcani*, Milano, Franco Angeli
- WAHLSTROM, Bengt (1991): *Europe 2002; Looking Ahead to a New Europe*, London, Kogan Page
- WILLKE, Helmut (1993): *Sistemska teorija razvitih družb: Dinamika in tveganost moderne družbene samoorganizacije*, Ljubljana, Znanstvena knjižnica FDV

Oblikovanje skladov – (Fund Raising)**

Podarjena sredstva za neprofitne oziroma človekoljubne namene so v ZDA v letu 1990 znašala 2,24% bruto družbenega proizvoda. To je znašalo približno 5.465 milijard dolarjev. Ta vsota se v povojnem obdobju stalno povečuje, v posameznih letih tudi za več kot 10% (Fund Raising School, 1993).

Payton pravi, da je pri oblikovanju skladov opazen premik od voluntarističnega pristopa k vse večji stopnji profesionalizacije (Payton 1989, str. 30–45). Glede na navedeno ni čudno, da postaja oblikovanje skladov predmet posebnega proučevanja, da poučevanje iz oblikovanja skladov poteka na več kot sto ameriških šolah oziroma univerzah, da nastajajo specializirane šole, ki se ukvarjajo samo s tem področjem, in da se je pojavil poseben poklic specialista za oblikovanje skladov, ki ima vse bolj osrednje mesto v neprofitnih organizacijah. Razvojni proces v tej smeri je najbrž ireverzibilen, saj se neprofitne organizacije le s pomočjo vse bolj profesionalnih pristopov lahko borijo za omejena sredstva možnih darovalcev. Tiste, ki se lotevajo pridobivanja sredstev amatersko, vse bolj izgubljajo možnosti za financiranje.

Dogajanje pri oblikovanju skladov v drugih razvitih državah ni tako dinamično kot v ZDA in ni toliko povzdignjeno na raven posebne stroke. Razlogov za to je najbrž cela vrsta. Med najpomembnejše pa gotovo sodi poseben 'welfare mix' (Evers, Wintersberger, 1988) oziroma ustroj sistema blaginje, ki v ZDA temelji na močnem neprofitnem sektorju in šibki državi. Temu je treba dodati še izrazit individualizem, ki je posameznike silil k samoorganizaciji, in filantropsko tradicijo oziroma tradicijo človekoljubnih dejavnosti, ki se kaže tako v vrednotah posameznikov kot v institucionalnih ureditvah lokalnih skupnosti in v podjetjih.

V evropskih sistemih blaginje je država od Bismarka naprej igrala pomembno vlogo in je zato socialno varnost po eni strani v mnogo večjem obsegu spravila v okvir javnih programov in institucij, po drugi strani pa je bila tudi bolj naklonjena financiranju neprofitnih organizacij. Kaže, da so te laže oziroma enostavneje prišle do sredstev, če so se obračale na državo, kot pa če so se lotevale oblikovanja skladov in pridobivanja sredstev iz drugih virov.

Toda, kaj pravzaprav pomeni 'fund raising'? Prevod te sintagme v pridobivanje sredstev, ki se je pri nas že pojavil, je najbrž preveč prozaičen. Morda ne toliko zato, ker 'fund' lahko lepo prevedemo v sklad, pač pa zato, ker 'raising' ne pomeni preprosto pridobivanja oziroma zbiranja (denarja). Med mnogimi pomeni, ki jih ima ta pojem, bi kazalo poudariti predvsem ustanavljanje, oblikovanje in gojenje (skladov), in sicer zaradi občutljivosti odnosov, ki nastajajo pri darovanju sredstev na eni in prejemanju sredstev na drugi strani. Zato se zdi primerno 'fund raising' prevajati v oblikovanje skladov. Je pa oznaka pridobivanje sredstev bolj akcijska in ji bodo zato nekateri praktiki morda dajali prednost.

* Dr. Ivan Svetlik, izr. profesor na FDV v Ljubljani.

** Dnevi FDO 1994, SMELT, Ljubljana.

V ZDA oblikovanje skladov vmeščajo v koncept filantropije oziroma človekoljubja, ki ga je mogoče razumeti kot etiko in prakso skrbi za blaginjo drugih oziroma soljudi. Človekoljubje ima po Paytonovi navedbi (1989, str. 33–41) dva izvora. Prvega je mogoče najti v krščanski veri, v kateri igrata pomembno vlogo altruizem in dobrotelost. Po Mateju v Novi zavezi je treba lačne nasititi, žejne napojiti, popotnike prenočiti, gole obleči, bolnim pomagati in zapornike obiskovati. Drugi izvor sega v klasično grško in rimsko civilizacijo, kjer ima osrednje mesto prosvetljeni egoizem (enlightened self-interest). To pomeni, da posameznik drugim ne daje iz usmiljenja ali osebne dobrote, temveč zato da bi sam živel v družbi brez revežev in drugih socialno motečih pojavov, v kateri mu bosta zagotovljeni prosperiteta in pomoč, če ju bo potreboval. Prvi izvor človekoljubja je institucionaliziran v cerkvi in njeni dobrotelni dejavnosti, drugi pa v lokalni skupnosti in njenih solidarnostnih mrežah. Tako utemeljeno zasebno človekoljubje je dobilo v moderni dobi dvojčka v socialni državi oziroma državi blaginje, ki jo Payton označi kot institucionalno obliko javnega človekoljubja.

Mixer (1993) razlaga oblikovanje skladov s teorijo družbene menjave. Predstavi tale preprosti model:

– Darovalec ima potrebo oziroma željo, da bi daroval ali pa ga k temu navedejo določeni zunanji vplivi.

– Obdarovanec oziroma prejemnik ima potrebo oziroma željo, ki jo lahko zadovolji z darilom.

– Transakcija se sproži na podlagi predstavitve potrebe oziroma problema, ki ga ima prejemnik.

Po Bouldingu (1973) gre pri darovanju za enosmerni prenos sredstev od A k B, ne da bi mu B kar koli vrnil v blagu. Vendar pa mora med A in B obstajati določena povezava, ki se nanaša na status, identiteto, skupnost, legitimnost ali naklonjenost. Za darila, ki jih darovalci dajo ljudem v nesreči, ti dobijo povračilo v obliki statusa, priznanja ali določenega subtilnega psihološkega povračila.

Blau (1968) razume družbeno menjavo kot določeno povračilo za to, kar oseba prejme v dar. Ta transakcija poteka po Blauu na tale način:

– Stranki vnaprej neposredno ne določita povračila oziroma obveznosti. Odločitev o povračilu je prepuščena prejemniku. Menjava je tako nepogodbena, odprta in prostovoljna in ne vsebuje zahtev po vzajemnosti.

– Časovni okvir ni določen; predpostavlja se, da bo povračilo dano nekoč v prihodnje.

– Transakcija poteka med dvema ali več stranmi, med katerimi vladajo odnosi zaupanja, še posebej glede njihovih aktivnosti v prihodnje.

Navedene opredelitve jasno opozarjajo na zapletenost in občutljivost razmerij družbene menjave, ki je podlaga za oblikovanje skladov. To še posebej velja v primerjavi s tržno menjavo, ki temelji na preprostem izračunu stroškov in koristi. Družbeno menjavo je v primerjavi z ekonomsko mnogo težje vzpostaviti, udeležence moralno obvezuje in ima za njihove odnose dolgoročne posledice.

Oblikovanje skladov lahko grafično ponazorimo z naslednjo shemo (str. 970).

Najpreprostejše oblikovanje skladov poteka neposredno med darovalci in prejemniki. Glavni prejemniki sredstev so neprofitne organizacije. Njihovi specialisti za oblikovanje skladov predstavijo svoje programe posameznikom oziroma podjetjem – možnim darovalcem ter jih zaprosijo za pomoč v denarju ali v kaki drugi obliki. Darovalci se odzovejo skladno s svojimi presojami.

V to razmerje posega država, ki z davčnim sistemom in drugimi ukrepi lahko oblikovanje skladov neprofitnih organizacij bolj ali manj pospešuje. Posebno posredniško vlogo pa igrajo tudi fundacije, ki ne opravljajo nobene druge dejavnosti, kot zbirajo sredstva – oblikujejo sklade – in jih porazdeljujejo med neprofitne organizacije, ki opravljajo določeno družbeno koristno dejavnost: izobraževalno, kulturno, socialnovarstveno, naravovarstveno in podobno.

Od zbiranja in razdeljevanja sredstev imajo neposredno korist večinoma drugi posamezniki, kot so prispevali sredstva, posredno pa tudi darovalci in podjetja. Gre za mehanizem prerazdeljevanja sredstev, ki deluje podobno kot mehanizem socialne države s to razliko, da država v tem primeru nikogar ne prisiljuje, tako kot na primer davkoplačevalce, niti ne določa, kako naj bodo zbrana sredstva porazdeljena. O uporabi sredstev odločajo neprofitne organizacije same ali v dogovoru z darovalci. Oglejmo si sestavne dele tega modela podrobneje.

Darovalci posamezniki

Posamezniki v ZDA darujejo večino, to je čez 80% vseh sredstev (Fund Raising School, 1993). Temeljni vprašanji v zvezi s posamezniki sta, kateri posamezniki večkrat oziroma več darujejo in kaj jih k temu spodbuja oziroma odvrta. Ameriški avtorji (White, 1989, str. 66–71; Auten in Rudney 1989, str. 72–91; Magat, 1989, str. 7; Gronbjerg 1993, str. 74) za ameriško populacijo ugotavljajo:

- Ljudje večinoma prispevajo do 1% svojega dohodka letno.
- Med višino dohodka posameznika in deležem, ki ga prispeva v dobrodelne namene, je bila največkrat potrjena U-zveza. To pomeni, da najnižje in najvišje dohodkovne kategorije prispevajo večji delež svojega dohodka kot srednje dohodkovne kategorije.

- Predhodna ugotovitev zlasti velja dolgoročno, saj opazovanja v kratkih časovnih obdobjih, na primer v obdobju enega ali dveh let, niso zanesljiva. Prispevanje namreč zelo niha v času. To še posebej velja za ljudi z najvišjimi dohodki.

- En odstotek ljudi z najvišjim dohodkom prispeva okrog 20% denarnih daril in daruje okrog 45% posesti.

- Čim višjo izobrazbo imajo posamezniki, čim starejši so, čim višje davke plačujejo in čim pogosteje hodijo v cerkev, tem več darujejo.

- Pripadniki nižjih razredov darujejo največ cerkvenim organizacijam, pripadniki srednjih pa izobraževalnim in kulturnim.

- Posamezniki, ki prispevajo neprofitnim organizacijam več svojega časa, običajno prispevajo manj denarja. Obstaja trend povečevanja prispevkov v denarju in zmanjševanja prispevkov v času.

Mixer (1993, str. 11–37) poudarja, da ljudi spodbujajo k darovanju tako notra-

nji kot zunanji motivi. Notranje motive razčleni v tri skupine. V prvi skupini so tako imenovani osebni ali 'jaz' dejavniki, kot so:

- samospoštovanje in oblikovanje podobe o sebi kot dobrem in velikodušnem človeku,

- želja po dosežkih in uspehu, ki ga bo morda s pomočjo darovalca dosegla neprofitna organizacija; zato darovalci tudi pogosto določijo namen, za katerega morajo biti sredstva porabljena,

- lastno spoznanje in prepričanje, da je treba razrešiti določene družbene oziroma človeške probleme,

- nadomestilo za kršenje družbenih norm in s tem zmanjševanje občutka krivde, na primer posameznik del sumljivo pridobljenih sredstev nameni neprofitnim organizacijam,

- računanje z osebnimi koristmi, ki jih ima posameznik od dejavnosti, za katero prispeva svoja sredstva, na primer posameznik prispeva univerzi, na kateri študira njegov otrok,

- verski motivi,

- želja po nesmrtnosti, na primer tako da je na novo zgrajenem objektu vpisano darovalčevo ime.

V drugo skupino Mixer uvršča socialne ali 'mi' dejavnike, na primer:

- pridobivanje statusa in občutka pripadnosti svoji skupini ali neprofitni organizaciji, ki ji posameznik daruje sredstva; darovalec postane častni član ali član upravnega odbora,

- sledenje vedenjskemu obrazcu skupine oziroma družine, ki ji posameznik pripada,

- želja po vplivu in moči.

V tretjo skupino pa spadajo negativni ali 'oni' dejavniki:

- darovanje je sredstvo za kompenzacijo frustracij, ki jih v posamezniku sproža njegovo okolje, na primer premožnejši darovalci ali pa dejstvo, da posameznik v določeni skupini ni v središču pozornosti,

- je odgovor na neobvladljive situacije, ki v človeku povzročajo negotovost in strah, na primer mamila, rak, mestni kriminal.

Zunanje motive Mixer prav tako razdeli v tri skupine. V prvo šteje raznovrstne nagrade za darila, kot so priznanja in zahvale v ustni ali pisni obliki ter članstva v organizacijah in njihovih upravnih telesih.

V drugo skupino uvrsti spodbude, kot so:

- osebno zaprosilo možnega darovalca,

- načrti neprofitne organizacije, s katerimi se darovalec identificira,

- dejstvo, da gre za zasebno in ne državno pobudo, ki naj bi bila učinkovitejša,

- znižanje davčne osnove.

V tretji skupini pa so različni situacijski dejavniki:

- vključenost v neprofitno organizacijo, predvsem v načrtovanje njenih aktivnosti, in v organe odločanja,

- pritisk vrstnikov, kot so klubi darovalcev,

- vpletenost članov družine v dejavnost neprofitne organizacije,

- tradicija darovanja v okolju, v katerem oseba živi,

- identifikacija z vlogo darovalca, do česar pride ob ponavljanju darovanja,

- razpoložljiv dohodek za darila.

Prav tako kot so pomembni dejavniki, ki spodbujajo posameznika k darovanju, so pomembni tudi dejavniki, ki ga od tega odvrtaajo. Med njimi Mixer navaja zlasti naslednje:

– osebne preference ljudi se ne ujemajo s cilji neprofitnih organizacij, ki se nanje obračajo, ali pa tem ciljem celo nasprotujejo, na primer dajanju pomoči okuženim z aidsom,

– ljudje čutijo finančno negotovost zaradi inflacije ali recesije ali morda zato ker bi darovanje eni organizaciji lahko povzročilo naslavljanje prošenj tudi s strani drugih,

– nekatere neprofitne organizacije se na možne darovalce ne obračajo ustrezno; ne znajo jasno opredeliti namena zbiranja sredstev, nastopajo z moteče drago predstavitvijo, prepogosto zaprošajo iste darovalce, do njih ne nastopajo odkrito,

– prosilci, ki se obračajo na možne darovalce, so morda neustrezni in nezadostno usposobljeni; nekateri zavračajo najete prosilce,

– nekateri darovalci odklanjajo neosebne stike in so občutljivi na priznanja in zahvale, če kaj prispevajo,

– nekatere neprofitne organizacije s svojim vedenjem vzbujajo nezaupanje, na primer če veliko sredstev porabijo za administrativne stroške, če so v tesnih odnosih z vlado, če dajejo vtis razkošja, če se izve za morebitne zlorabe darovanega denarja in podobno.

Seveda je pri oblikovanju skladov težko hkrati posvečati pozornost vsem dejavnikom, ki posameznike spodbujajo ali odvrčajo od darovanja. Zato je v določenem okolju koristno vedeti, kateri dejavniki igrajo najpomembnejšo vlogo. Tako je leta 1992 Gallupov inštitut ugotavljal, zakaj v ZDA posamezniki največkrat darujejo svoja sredstva (Hodgkinson idr. 1992). Dobili so tale vrstni red dejavnikov:

- prepričanje, da morajo premožnejši prispevati za manj premožne (55),
- ob darovanju imajo ljudje občutek koristnosti in osebnega zadovoljstva (43),
- zaradi verskega prepričanja (41),
- prepričanje, da je treba družbi nekaj dajati oziroma vračati (39),
- dejstvo, da je posameznika za darilo vprašal prijatelj oziroma sodelavec (36),
- želja, da bi se nadaljevala dejavnost organizacije, od katere ima koristi sam darovalec ali njegova družina (34) itd.

Darovalci podjetja

Darovanje podjetij oziroma korporacij je posebna izmenjava med profitnimi in neprofitnimi organizacijami brez posredovanja države. Profitne organizacije dajejo neprofitnim sredstva za programe izobraževanja, zdravstva, kulture in druge, neprofitne organizacije pa ustvarjajo ugodne razmere za delovanje profitnih organizacij, s tem ko skrbijo za izobraževanje ljudi, za njihovo zdravje, za varnost in kakovost življenja družin zaposlenih ter za naklonjenost javnosti profitnim organizacijam. Sicer pa po Mixerjevi navedbi ameriške korporacije darujejo le od 10 do 14% vseh sredstev, in to pretežno necerkvenim organizacijam. Majhna podjetja darujejo več kot velika, kar je mogoče razložiti s tem, da v majhnih podjetjih o darilih odloča manj ljudi in da se o tem odloča na vrhu. V ZDA lahko podjetja v dobrodelne namene dajo do 10% dohodka, ki ni obdavčen. V povprečju ga prispevajo manj kot 2% (Mixer 1993, str. 62–79). Sicer pa je darovanje podjetij zelo odvisno od njihovih dobičkov (Knauff 1989, str. 261–291).

Podjetja imajo ponekod pomembno vlogo tudi pri vplivanju na svoje zaposlene, da osebno prispevajo za določen program oziroma za določeno neprofitno organizacijo. To storijo z oblikovanjem ustrezne organizacijske kulture, v kateri

ima darovanje za človekoljubne oziroma neprofitne namene posebno mesto, z neposrednimi prispevki podjetja in pogosto tudi z organizacijo zbiranja prispevkov. Slednje imenujejo tudi pridobivanje sredstev na delovnih mestih. Gronbjergova (1993, str. 76) opozarja, da postaja tak način oblikovanja skladov vse težavnejši, ker manjša podjetja postajajo člani velikih korporacij in ker v podjetjih dela vse več slabo plačanih storitvenih delavcev.

Galaskiewicz (1989, str. 246–260) navaja pet bistvenih razlogov, zaradi katerih se podjetja odločajo prispevati za dejavnost neprofitnih organizacij. Prvi razlog je trženje, pri čemer podjetje usmeri denarna ali druga sredstva neposredno na možne kupce. Tako na primer izdelovalci računalnikov podarjajo svoje računalnike šolam in s tem dobijo odjemalce svojih izdelkov med študenti oziroma diplomanti, ko se ti zaposlijo. Čim več neko podjetje vplaga v reklame, tem več je pripravljeno nameniti tudi za darila neprofitnim organizacijam.

Drugi razlog je izboljšanje odnosov z javnostjo. V tem primeru je ciljna skupina širša, predvsem pa se podjetja usmerjajo k predstavnikom okolja, v katerem delujejo, in na politiko. Z darili za neprofitne namene si želijo ustvariti dobro podobo. Tobačne tovarne na primer namenjajo sredstva za raziskovanje raka.

Tretji razlog je prosvetljeni egoizem. Z vlaganjem sredstev v lokalno infrastrukturo, v izobraževanje, v zmanjšanje odklonskih pojavov, kot sta uživanje mamil in kriminal, podjetja koristijo predvsem sebi. Na tak način si zagotavljajo dobro delovno silo, v svoje okolje pritegnejo perspektivne poslovne partnerje in odjemalce. Založba, ki daruje sredstva za programe opismenjevanja, računa na prodajo knjig. Seveda ima od tega koristi tudi lokalna skupnost.

Četrti razlog so davčne olajšave. Mnoga podjetja se raje odločajo za darovanje neprofitnim organizacijam, kot da bi plačala večje davke državi. Država je namreč v obeh večine podjetij neučinkovita, poleg tega pa podjetja na porabo sredstev, ki jih plačujejo državi, nimajo vpliva.

Peti razlog je darovanje kot družbena vrednota, ki je izrazito prisotna med vodilnimi ljudmi iz ameriških podjetij. Podjetja oziroma njihova vodstva si z darovanjem neprofitnim organizacijam povečujejo svoj družbeni status in ugled.

Mixer (1993, str. 66–79) poleg gornjih navaja še tale dva razloga oziroma spodbudi za darovanje korporacij:

– S tem ko podjetja vlagajo v lokalne neprofitne organizacije v šolstvu, zdravstvu, kulturi in druge izboljšujejo infrastrukturo, povečujejo stabilnost zaposlitve svojih delavcev in povečujejo socialni nadzor nad svojim okoljem. To prispeva k zmanjševanju negotovosti podjetij.

– Darovanje neprofitnim organizacijam je del strateškega načrtovanja podjetij, ki prispeva k njihovem razvoju. Ko namenjajo sredstva univerzam in njihovim razvojno-raziskovalnim oddelkom, računajo na najboljše kadre in na povečevanje svojega ugleda. Ko sponzorirajo strokovne seminarje, računajo, da se bodo z njih sodelavci vračali z novimi znanji.

Payton (1988, str. 199) trdi, da podjetja darujejo predvsem zaradi prosvetljenega egoizma. Preden se odločijo pozitivno odgovoriti na določeno prošnjo, poskušajo razjasniti tale vprašanja:

- Ali je stvar, ki naj bi jo dosegli z darovanimi sredstvi, vredna sama po sebi?
- Ali bo darilo neposredno ali posredno koristilo podjetju?
- Ali je verjetno, da bo pozitivnemu odgovoru sledil plaz novih prošenj?
- Ali ima organizacija, ki prosi za sredstva, nesporno javno podporo oziroma dobro ime?

- Ali je ta organizacija učinkovito in pošteno upravljana?
- Ali je organizacija v tiski in denar potrebuje takoj ali pa ima kaka rezervna sredstva?
- Ali je dejavnost organizacije usmerjena na ozek ali širok krog ljudi?
- Ali zaprosena sredstva ustrezajo mestu, ki ga ima organizacija v družbi oziroma v lokalni skupnosti?
- Ali se bo kaj spremenil odnos javnosti do podjetja, če prispeva svoja sredstva oziroma če jih ne?
- Ali so pomembni odjemalci dobrin in storitev podjetja ter drugi poslovni partnerji tudi zainteresirani za darovanje?
- Ali tudi druge organizacije v okolju podpirajo prosilca in s kolikšnimi sredstvi?

Fundacije

Fundacije same neposredno ne izvajajo nobenih socialnih programov oziroma ne zagotavljajo storitev. Najdemo jih v dveh vlogah. So darovalci sredstev neprofitnim organizacijam, lahko pa so tudi zbiralci sredstev. Posebnost fundacij je, da upravljajo svoje sklade in da namenjajo za darila le prigrisposodarjeni denar. Z dobrim gospodarjenjem in s pridobivanjem dodatnih sredstev, zapuščin in drugih daril lahko tudi povečujejo vrednosti skladov. Sicer pa velja, da dolgoročno denar, vložen v fundacijo, prispeva za človekoljubne namene mnogo več kot enkratno darilo (Magat, 1989, str. 16).

Večino od 25.000 fundacij v ZDA so ustanovili premožni posamezniki ali njihove družine, ki so namenili svoje premoženje v človekoljubne oziroma neprofitne namene (Boris 1989, str. 200). Znane fundacije nosijo imena svojih ustanoviteljev, na primer Ford, Mellon, Mott, Cornegy. Poznane pa so tudi komunalne fundacije, ki jih oblikuje večje število darovalcev (Hall 1989, str. 180–199). Te fundacije v primerjavi z družinskimi upravljajo upravni odbori. Večje fundacije najemajo upravno osebje oziroma direktorje. V ameriških fundacijah je zaposlenih le okrog 8000 ljudi.

Gronbjergova je v svoji raziskavi presojala značilnosti daril, ki jih prispevajo različni darovalci, in dobila tele odgovore.

Tabela 1: Značilnosti daril, ki jih prispevajo različni darovalci (Gronbjerg 1993, str. 148)

	Posamezniki	Podjetja/ FundacijeWay*	United Way
- Od organizacije ne pričakujejo aktivnosti, ki jih težko izvaja	82	70	64
- So fleksibilna glede na čas in kraj uporabe	79	62	51
- So ugodna glede na trud in sredstva	72	89	73
- Dovoljujejo razvoj potrebnih programov	72	79	56
- Omogočajo izbiro zelenih strank	69	77	76
- Lahko se upravljajo in upravičijo porabo	67	72	46
- So zaželena kot glavni vir financiranja	61	73	54
- Z njimi je lahko načrtovati dejavnosti organizacije	47	33	56
- Ne predpostavljajo privilegijev	32	21	44

* Posebna zvezna fundacija v ZDA.

Neprofitne organizacije so glavni prejemnik daril. Od njih se pričakuje, da z izvajanjem svojih programov zagotavljajo storitve posameznim državljanom oziroma določenim socialnim skupinam. Od profitnih organizacij jih ločuje predvsem to, da pri svojem delovanju ne dajejo prednosti finančnim uspehom, ampak uresničiti normativnih oziroma substancialnih ciljev (Gronbjerg 1993, str. 9–11).

Po navedbi Gronbjergove deluje v ZDA okrog en milijon neprofitnih organizacij. Polovica od teh, ki ustvarjajo okrog 7% družbenega proizvoda in zaposlujejo okrog 7% delovne sile, ustreza merilom oprostitve plačevanja davkov. Pojav tolikšnega števila neprofitnih organizacij pripisuje slabo razviti državi blaginje in močnemu tržnemu sektorju. Neprofitne organizacije nastajajo na tistih področjih, kjer odpove trg oziroma kjer se profitnim organizacijam dejavnost ne izplača. Z oprostitvijo davščin pa neprofitne organizacije lahko uspešno zapolnijo ta prostor.

Zasebne neprofitne organizacije nimajo zakonsko zagotovljenega dotoka javnih sredstev. Zato si ga poskušajo zagotoviti na tri različne načine: s tržno menjavo (prodaja storitev, članarine, rente, delnice), z oblikovanjem skladov oziroma pridobivanjem daril od različnih darovalcev in z naslavljanjem zahtevkov na državo za dodelitev subvencij (Gronbjerg, 1993, str. 23–70). Pri oblikovanju skladov je zato vloga neprofitnih organizacij oziroma njihovih specialistov za to področje ključna. Različni darovalci: posamezniki, podjetja in fundacije se bolj ali manj le odzivajo na predstavitve programov in denarne zahtevke neprofitnih organizacij. Iz pridobljenih sredstev pa neprofitne organizacije oblikujejo svoje interne sklade za različne namene.

Clotfelter (1989, str. 108–111) navaja tole strukturo sredstev za neprofitne organizacije, ki delujejo na različnih področjih.

Tabela 2: Struktura sredstev neprofitnih organizacij po virih in področjih v %.

	Darila	Plačila storitev zapuščine	Vladna sredstva
Verske organizacije	94	6	–
Zdravstvene organizacije	11	47	42
Izobraževalne organizacije	32	56	12
Druge organizacije	31	35	34

Clotfelter navaja, da narašča vsota vseh vrst daril, ki spadajo na področje oblikovanja skladov: darila posameznikov, zapuščine, darila korporacij in fundacij. V celotnem znesku pa se zlasti povečuje delež daril posameznikov. Struktura virov za oblikovanje skladov je za ZDA v letu 1991 prikazana v naslednji tabeli.

Tabela 3: Struktura virov za oblikovanje skladov (Fund Raising School, 1993).

Viri prispevkov	vrednost (v milijardah \$)	delež
Posamezniki	103.13	82.66
Zapuščine	7.78	6.24
Fundacije	7.76	6.22
Korporacije	6.10	4.89
Skupaj	124.77	100.00

Prav tako kot je pomembno vedeti, od kod prihajajo sredstva, je pomembno vedeti tudi, katere organizacije jih dobivajo. To porazdelitev vidimo v tabeli 4.

Tabela 4: Porazdelitev darovanih sredstev med neprofitne organizacije, ki delujejo na posameznih področjih (Fund Raising School, 1993).

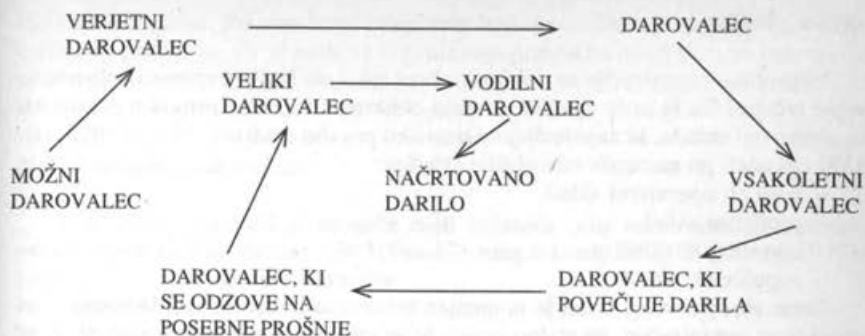
Neprofitne organizacije	vrednost (v milijardah \$)	delež
Verske	67.59	54.17
Izobraževalne	13.28	10.64
Socialne	10.61	8.50
Zdravstvene	9.68	7.76
Kulturne, umetniške	8.81	7.06
Ki delujejo v javno korist	4.93	3.95
Za mednarodne odnose	2.59	2.08
Za varstvo okolja	2.54	2.04
Druge	4.74	3.80

Skupnost zainteresiranih darovalcev

Proučevanje procesov oblikovanja skladov je predvsem proučevanje vlog, ki jih imajo udeleženci tega procesa: darovalci, posredniki in prejemniki daril. Povsem nesporno je, da ključna vloga pripada prejemnikom daril, predvsem neprofitnim organizacijam, ki so zainteresirane za razvijanje in vzdrževanje svojih dejavnosti. V tržnem jeziku: pri oblikovanju skladov prevladujejo proizvajalci blaga – darovalci in ne porabniki – prejemniki daril. Darovalci izbirajo komu, zakaj, koliko in kdaj bodo darovali. Prejemniki daril jih lahko le bolj ali manj uspešno prepričujejo, da ravno njihovi programi zaslužijo posebno podporo. Zato morajo neprofitne organizacije razviti vrsto organizacijskih in upravljavskih prijemov za pridobivanje sredstev in oblikovanje skladov. Ti prijemi so praviloma zahtevnejši od tržnih transakcij.

Problem neprofitnih organizacij je, da si običajno ne morejo privoščiti velikih štabov profesionalcev, ki bi trajno skrbeli za dotok sredstev. Zato jih občasno najemajo. Po drugi strani pa se v dejavnosti oblikovanja skladov vključujejo vodstva neprofitnih organizacij, člani upravnih odborov in glavni darovalci sami.

Oblikovanje skladov ni preprosto naslavljanje prošenj na možne darovalce. Zares uspešno je lahko le, če neprofitna organizacija oblikuje ustrezno podporno okolje, svojo konstituanto oziroma skupnost zainteresiranih za njeno dejavnost. Mixer (1993, str. 44) ponazori to z naslednjim modelom.

Osnovni namen oblikovalcev skladov je, da posameznike in podjetja potegnejo čim bolj v središče skupnosti zainteresiranih darovalcev, da torej ti prevzemajo čim bolj osrednje vloge, kot so stalni ali vsakoletni darovalci, darovalci, ki povečujejo darila, in tako naprej. Za to uporabljajo najrazličnejše prijeme, kot so: obveščanje o načrtih in programih organizacije, pisne in ustne zahvale za prejeta darila, obveščanje o porabi zbranih sredstev, včlanjevanje v klube darovalcev, organiziranje letnih oziroma občasnih srečanj darovalcev, poimenovanje objektov, zgrajenih s sredstvi velikih darovalcev, simbolična darila za velike darovalce, vključevanje darovalcev v upravne odbore neprofitne organizacije, podeljevanje vlog svetovalcev darovalcem in podobno. Vezi med neprofitno organizacijo in zainteresiranimi darovalci je mogoče razvrstiti na kontinuumu od slučajnih do institucionaliziranih, pri katerih so darovalci vključeni v proces odločanja. Institucionalizacija odnosov z darovalci stabilizira dotok sredstev. Seveda pa proces konstituiranja skupnosti zainteresiranih darovalcev ni nikoli končan. V določenih organizacijah se lahko letno zamenja tudi do 20% zainteresiranih (Fund Raising School, 1993).

Za darovalce posameznike ni nujno, da ti vedno prihajajo iz okolja organizacije. Nasprotno, od članov neprofitne organizacije se pričakuje, da so tudi sami darovalci. To še posebej velja za člane upravnega odbora in vodstvo. Ti naj bi bili skupaj z največjimi darovalci jedro najbolj zainteresiranih.

Postopno oblikovanje skupnosti zainteresiranih darovalcev ne pomeni le, da občasni darovalci postanejo stalni, nekateri pa celo veliki. Pomeni tudi, da se mora neprofitna organizacija obrniti na dovolj širok krog možnih darovalcev, saj se število tistih, ki prevzemajo osrednje vloge, tem bolj zmanjšuje, čim bolj osrednje vloge prevzemajo. Toda druge poti ni, saj je zelo malo verjetno, da bi se določen darovalec pojavil v vlogi glavnega ali vodilnega darovalca, če že poprej ni prispeval manjših daril. Darovalce je treba vzgajati. To pa določa tudi strukturo darovanja, ki ima obliko dvojne piramide. Pravilno postavljena piramida ponazarja veliko število majhnih darovalcev na dnu in majhno število velikih darovalcev na vrhu. Na glavo postavljena piramida pa prikazuje količino darovanih sredstev, ki je odvisna predvsem od velikih darovalcev. Darila majhnih darovalcev so pomembna predvsem zato, ker računamo, da bodo povečevali svoja darila. Povedano v številkah: 10% velikih darovalcev naj bi prispevalo okrog 60% in 70% malih darovalcev okrog 20% potrebnih sredstev (Fund Raising School, 1993).

Neprofitne organizacije ne dobijo sredstev tako, da bi jih preprosto prenesle na svoje račune. Da bi se to zgodilo, morajo oblikovati ustrezen program dejavnosti in oblikovati sklade, ki zagotavljajo namensko porabo sredstev. Mixer (1993, str. 138) opredeli po namenih tele oblike skladov:

- letni ali operativni sklad,
- projektni sklad,
- investicijski sklad in
- zapuščinski sklad.

Letni ali operativni sklad je namenjen tekočemu izvajanju rednih programov neprofitne organizacije. Se stalno prazni in se mora zato tudi stalno polniti. Zato zahteva kontinuirano dejavnost pridobivanja sredstev. Pri tem so lahko uspešne le tiste neprofitne organizacije, ki jim uspe oblikovati trdno skupnost zainteresiranih darovalcev, ki to skupnost stalno obnavljajo in z njo vzdržujejo tesne stike. Z oblikovanjem in vzdrževanjem letnih skladov se po drugi strani oblikujejo tudi vzorci in navade darovanja med zainteresirano skupnostjo. Letne oziroma stalne darovalce organizacije postopno pridobivajo za darovalce velikih daril. Organizacije same pa morajo tudi skrbeti za stalno obveščanje o porabi sredstev in o uresničevanju svojih programov.

Projektni sklad je namenjen rešitvi določenega perečega problema ali vzpostavitvi nove dejavnosti. Zasnuje se ob določenem projektu in z uresničitvijo projekta tudi ugasne. V tem smislu je enkratni in tudi računa z enkratnimi namenskimi prispevki darovalcev. Čeprav tudi v tem primeru igra pomembno vlogo skupnost darovalcev, sta vendarle v ospredju problem in rešitev, ki jo predlaga neprofitna organizacija. S prošnjo za prispevke se obrne na tiste posameznike in podjetja, za katere predpostavlja, da ta problem tudi sami občutijo in so zainteresirani za njegovo rešitev.

Investicijski sklad je prav tako enkratni kot projektni, le da je namenjen gradnji določenih objektov ali nabavi opreme, ki jo za svojo dejavnost potrebuje neprofitna organizacija. Čeprav je trajanje sklada omejeno, je pridobivanje sredstev zanj težavnejše kot pri projektne skladu. Navadno gre za velika sredstva, ki sama po sebi ne zagotavljajo rešitve nobenega problema, ki ga vidijo možni darovalci. Zato pri investicijskih skladih igra pomembno vlogo skupnost zainteresiranih darovalcev, ki neprofitni organizaciji zaupajo in verjamejo, da bo z določeno naložbo izboljšala svojo dejavnost.

Zapuščinski sklad nekoliko izstopa iz te klasifikacije, saj njegov namen ni nujno vnaprej znan, razen če ga je določila oseba, ki neprofitni organizaciji zapušča svoja sredstva. Z vnaprej opredeljenim namenom so nastale fundacije, univerze, gledališča in podobno. Lahko pa posamezni darovalci zapustijo svoje premoženje tudi obstoječim fundacijam ali neprofitnim organizacijam, bodisi da pri tem opredelijo namen uporabe sredstev ali tudi ne. Navadno pri zapuščinskih skladih tudi ne gre za slučajno zapuščino, temveč se za to dejanje odločijo tisti posamezniki, ki imajo dolgoletne stike z neprofitno organizacijo in so ji tudi v preteklosti že darovali svoja sredstva.

Za darovanje zapuščin pride v poštev le kake 3% siceršnjih darovalcev (Fund Raising School, 1993). Neprofitne organizacije so zato še posebej pozorne na najzvestejše darovalce, ki jih postopno pridobivajo na svojo stran, da jim zapustijo svoje premoženje. Vključujejo jih kot svetovalce in člane upravnih odborov. V nekaterih primerih darovalci prenesejo na neprofitno organizacijo svojo lastnino

še za časa življenja. Pri tem določijo odnose med darovalcem in neprofitno organizacijo, na primer to, da neprofitna organizacija prevzame zanje skrb ob boleznih ali onemoglosti.

Načini pridobivanja sredstev

V ameriški literaturi je mogoče najti opisanih celo vrsto različnih načinov pridobivanja sredstev (Mixer, 1993; Fund Raising School, 1993; Gronbjerg, 1993). Med njimi se najpogosteje navajajo:

- osebni stiki,
- osebna in neosebna pisma,
- telefonski pogovori in telefonski avtomati,
- posebni dogodki,
- oglaševanje v občilih,
- pridobivanje darovalcev od vrat do vrat,
- načrtovano darovanje oziroma pridobivanje zapuščin,
- klubi darovalcev.

Navedeni načini so najbrž sami po sebi umevni. Morda le nekaj pojasnil o posebnih dogodkih. To so razne prireditve, ki jih organizirajo vodstva neprofitnih organizacij ali njihovi posamezni člani in sodelavci. Gre za letna ali druga občasna srečanja klubov in simpatizerjev neprofitne organizacije, za srečanja, ki jih organizirajo člani neprofitne organizacije za svoje znance, na katerih zbirajo sredstva in tako širijo krog darovalcev. V te namene organizirajo dobrodelne prireditve in druge podobne dogodke.

Gronbjergova (1993, str. 122) pripisuje posebnim dogodkom naslednje funkcije:

- so vir občasnega pridobivanja sredstev,
- namenjeni so za vzpostavljanje in ohranjanje stikov z javnostjo,
- pomenijo priložnost za prostovoljce,
- na njih se zahvalimo darovalcem in jih nagradimo,
- namenjeni so proslavljanju uspehov neprofitnih organizacij,
- so sredstvo povezovanja neprofitne organizacije in pomagajo pri vključevanju organizacije v skupnost,
- so priložnost za trženjske aktivnosti profitnih organizacij,
- so priložnost za pridobivanje in utrjevanje statusa posameznikov.

Za oblikovanje posameznih skladov neprofitne organizacije navedene načine pridobivanja sredstev pogosto med sabo kombinirajo. Tako dosežejo boljše učinke. V splošnem pa velja: čim bolj osebni so stiki z možnimi darovalci, tem večja je verjetnost, da bodo ti zares prispevali svoja sredstva. Zato so pri zaprosanju za večja darila stiki vedno le osebni. Po možnosti se obračajo na darovalce njihovi znanci ali prijatelji, lahko pa tudi najvišje vodstvo organizacije ali ugledni člani upravnega odbora. Pogosto je potrebnih več zaporednih pogovorov.

Osebni stiki so zelo naporni in vzamejo veliko časa. Zato se pri obračanju na veliko število možnih darovalcev močno poveča krog sodelavcev neprofitne organizacije, ki prevzemajo vlogo prosilca. Organizacije pa uporabljajo tudi neosebne načine zaprosanja za sredstva ali najete prosilce. Slednje je treba dolgo usposabljanje, težko jih je motivirati, darovalci pa jih pogosto zavračajo.

Uspešnost pridobivanja sredstev navadno merijo s kazalci, kot so višina sredstev na enega darovalca, razmerje med stroški pridobivanja sredstev in zbranimi sredstvi, razmerje med zaprosenimi darovalci in tistimi, ki so darovali (odziv).

Fund Raising School z Univerze Indiana v ZDA navaja naslednjo lestvico uspešnosti načinov pridobivanja sredstev:

- osebni stik (odziv 20%–33%),
- osebno pismo,
- telefonski pogovor (odziv 25%–30%),
- neosebno pismo (odziv 0,4%–2%),
- telefonski avtomat,
- posebni dogodek,
- pridobivanje sredstev od vrat do vrat,
- oglaševanje v občilih.

Strategije odločanja

Neprofitne organizacije, katerih dejavnost je zelo odvisna od skladov darovanih sredstev, oblikujejo posebno strategijo oblikovanja skladov. Po Mixerju (1993, str. 103) morajo pri tem odgovoriti na pet ključnih vprašanj:

- Katere potrebe ljudi naj bi organizacija zadovoljevala?
- Kaj je njeno poslanstvo oziroma smoter glede na potrebe ljudi?
- Kateri so njeni okvirni cilji oziroma kaj naj bi dosegla čez tri do pet let?
- Kateri so njeni konkretni cilji oziroma katere merljive rezultate naj doseže v času enega do enega in pol leta?
- Katere aktivnosti in v kakšnem zaporedju naj organizacija opravi, da bo uresničila konkretne in okvirne srednjeročne cilje?

Oblikovanje skladov mora biti načrtno. Gre za vrsto aktivnosti, ki naj bi si sledile v točno določenem zaporedju. To bi lahko imenovali cikel pridobivanja sredstev, ki ga po Fund Raising School (1993) sestavlja zaporedje tehle dejavnosti.

1. Opis primera oziroma problema. Možnim darovalcem je treba na kratko in čim bolj jasno predstaviti, katero potrebo organizacija s svojo dejavnostjo zadovoljuje ali kateri problem rešuje, s kakšnimi storitvami oziroma kako namerava to storiti, kdo naj bi podprl organizacijo pri tem in kaj naj bi darovalci od darovanja organizaciji imeli.

2. Določitev ciljev. Treba je natančno opredeliti, kaj bo organizacija z določenimi sredstvi dosegla in kdaj. Gre za natančno predstavitev rešitve problema, na primer v materinskem domu, katerega gradnja stane x milijonov, bo lahko čez dve leti hkrati dobilo zatočišče toliko in toliko mater.

3. Opredeliti je treba, koliko sredstev potrebujemo in koliko jih pričakujemo od posameznega darovalca.

4. Analiza zahtev trga daril, pri čemer je to v resnici 'trg darovalcev'. Ugotoviti je torej treba, kaj so problemi darovalcev oziroma kaj bi jih spodbudilo k darovanju. Pri tem pride v poštev pregledovanje vse mogočih notranjih in zunanjih motivov.

5. Vključitev prostovoljcev. Pri tem so mišljeni zlasti prostovoljci, ki so poleg darovanja sredstev pripravljeni darovati tudi svoj čas za pridobivanje sredstev. To so navadno stalni sodelavci neprofitne organizacije, ki okrepijo odbore skladov. Z njihovo pomočjo ponovno ovrednotimo potrebe in trg daril.

6. Izbira načina pridobivanja sredstev oziroma kombinacije različnih načinov.

7. Identifikacija možnih darovalcev, kjer gre že za konkretna imena in naslove, na katere se obračamo s prošnjami za darovanje.

8. Načrt stikov z darovalci: kdo, kdaj in kako bo vzpostavil stik s posamezniki, podjetji, fundacijami.

9. Po potrebi vključimo še dodatne prostovoljce, ki pomagajo pri izvedbi načrtovanih dejavnosti od tehničnih nalog do opravljanja vlog proslilcev za sredstva. Pri množičnih akcijah se zaprošanje za sredstva lahko zaupa posebnim poklicnim agencijam.

10. Sledijo konkretne prošnje za darila.

11. Vsem, ki prispevajo sredstva za organizacijo, se je treba čim prej zahvaliti ali jim izkazati kako drugo pozornost.

12. Darovalce je treba čim bolj tekoče obveščati o porabi sredstev oziroma o uresničitvi ciljev. To je tudi mesto, kjer se začne novi cikel.

Oblikovanje skladov v Sloveniji

Ni mogoče trditi, da pridobivanja sredstev za neprofitne organizacije na način oblikovanja skladov pri nas ni bilo oziroma ga ni. Spomnimo se na primer delovanja Društva za boj proti raku, sponzoriranja športnih organizacij in društev, sponzoriranja kulturnih prireditev, prispevanja sredstev za gradnjo objektov neprofitnih organizacij, kot so cerkev, šole ali gasilska društva, vsakoletno pobiranje članarine za Rdeči križ in podobno. Toda o obsegu te dejavnosti in o vrednosti zbranih sredstev nimamo podatkov. Mogoče bi bilo predpostaviti, da so v preteklosti podjetja prispevala več kot posamezniki in da se bo morda v prihodnje to razmerje obrnilo. Vendar je tudi ta predpostavka vprašljiva glede na prispevke, ki jih posamezniki namenjajo cerkvi.

Obravnavano področje je raziskovalno zanemarjeno in le redki naši pisci so se ga dotaknili, na primer Rus (1994). To je najbrž posledica posebnega ustroja sistema blaginje oziroma posebnega institucionalnega sistema iz preteklosti. Profitne in neprofitne organizacije niso bile jasno razločene, delovanje zasebnih neprofitnih organizacij je bilo močno omejeno, fundacij ni bilo. Zato je pridobivanje sredstev za omenjene namene potekalo na poseben način. Predvsem pa ni bilo deležno večje strokovne pozornosti. Koliko se bo pozornost spreminjala ob spreminjanju institucionalnega sistema, je še odprto vprašanje.

LITERATURA:

- AUTEN, G., RUDNEY, G., 1989, The Variability of the Charitable Giving by the Wealthy. v Magat, R., op. cit.
- BLAU, P., 1968, Social Exchange. v Sills, D., ed., International Encyclopedia of Social Sciences. Mc Millan, New York.
- BOULDING, K., 1973, The Economy of Love and Fear: a Preface to Grants Economics. Wadsworth.
- CLOTFELTER, C., 1989, Federal Tax Policy and Charitable Giving. v Magat, R., op. cit.
- EVERS, A., WINTERSBERGER, H., 1988, Shifts in The Welfare Mix. Europäische Zentrum für Ausbildung und Forschung auf dem Gebiet der sozialen Wohlfahrt, Wien.
- FUND Raising School, 1993, Principles, Techniques of Fundraising. Centre on Philanthropy, Indiana University.
- GALASKIEWICZ, J., 1989, Corporate Contributions to Charity: Nothing More than a Marketing Strategy? v Magat, R., op. cit.
- GRONBJERG, K., 1993, Understanding Nonprofit Funding. Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- HALL, P., 1989, The Community Foundation in America, 1914-1987. v Magat, R., op. cit.
- HODGKINSON idr., 1992, Giving and Volunteering in the United States: Findings from a National Survey. Independent Sector.
- KNAUFT, E., 1989, The Management of Corporate Giving Programs. v Magat, R., op. cit.
- MAGAT, R., 1989, Philanthropic Giving. Oxford University Press.
- MIXER, J., 1993 Principles of Professional Fundraising. Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- PAYTON, R., 1988, Philanthropy. MacMillan Publishing, New York.
- PAYTON, R., 1989, Philanthropic Values. v Magat, R., op. cit.
- RUS, V., 1994, Management v neprofitnih organizacijah. v Možina, S., ured. Management. Didakta, Radovljica.
- WHITE, A., 1989, Patterns of Giving. v Magat, R., op. cit.

Raziskovalno-razvojne usmeritve in stroški NATA – po hladni vojni

Uvodne opredelitve

Znano je, da so obrambni sistemi vseh koalicij kompleksni in močno odvisni od gospodarske moči in dosežkov sodobne znanosti in vojaške industrije vodilnih držav koalicije. Pri tem so ocene vodstva koalicije o stopnji lastne (ne)ogroženosti odločilno vplivale na to, kolikšni deleži narodnega bruto proizvoda se bodo namenili za gradnjo obrambnih sistemov, njihovo tekoče vzdrževanje in stalno prilagajanje novim izzivom in grožnjam.

Ker so obrambni sistemi zelo kompleksni, dokaj togi in dragi, je razumljivo, da se morajo sredstva za njihovo gradnjo in posodobitev vlagati dolgoročno, kontinuirano in postopno. V nasprotnem primeru postanejo zastareli in nefunkcionalni.

Z raziskavami razvoja obrambnih sistemov so se ukvarjali tudi v NATU. Poskušali so ugotoviti, kolikšna sredstva bi lahko namenili za celotno obrambno sfero NATA, da bi v največji meri prispevala k ohranitvi miru, da pa ne bi ogrozila normalnega razvoja družbe.

Med obsežnejše raziskave omenjenega problema spada študija norveškega inštituta za raziskovanje miru o tehnološki in politični dinamiki oboroževalne tekme med hladno vojno (njen delovni naslov je *Arms race – Technological and Political Dynamics*).¹ Avtorji študije so ugotovili, da so v zadnjem desetletju hladne vojne (1980–1989) države članice NATA porabile vsako leto za raziskave in razvoj povprečno okoli 12% vseh obrambnih stroškov. Ker se je sicer v tem obdobju za obrambo v NATU porabilo povprečno vsako leto 4,4% do 4,5% GDP (Gross Domestic Product), GDP pa je stalno naraščal, so obrambni stroški NATA od leta 1980 do 1989 narasli z 255.932 milijard dolarjev na 325.868 milijard dolarjev (vrednost dolarja je izražena v nominalni vrednosti leta 1980) oziroma za 27,29%.²

Na podlagi omenjenega deleža in 12% participacije raziskovalno-razvojnih stroškov (v celotni strukturi obrambnih stroškov) lahko sklepamo, da so raziskovalno-razvojni stroški naraščali. Od leta 1980 do 1989 so narasli s 30,7 milijarde dolarjev na 39 milijard dolarjev, kar pomeni, da je letni prirastek znašal 3,3%.

Cilj tega prispevka je osvetliti nove dejavnike, ki so v NATU postali aktualni po omenjenem obdobju oziroma po končani hladni vojni. Sestavljen je iz sedmih poglavij: v prvem so pojmovno opredeljeni »obrambni raziskovalno-razvojni stroški«, v drugem je prikazan nov temeljni dejavnik, ki se pokaže v paradoksu, da hkrati z zmanjševanjem števila vojakov NATA pospešeno naraščajo stroški na enega vojaka; v tretjem poglavju so predstavljeni raziskovalno-razvojni stroški vodilnih držav NATA in posebnosti njihovih projektov, v četrtem so opisane splošne značilnosti najpomembnejših projektov, v petem in šestem je predstavljeno (pre)usmerjanje obrambnih sredstev v civilni sektor in v nove tehnologije, od

* dr. Anton Žabkar, redni profesor na FDV v Ljubljani.

¹ Študijo je izdal inštitut PRIO (Peace Research Institute Oslo) 1990. leta. Avtorji študije so Nils Petter Gleditsch, Dieter Senghaas, Hakan Wiberg, Michael Intriligator, Marek Thee, Donald MacKenzie, Olav Wicken, Wilhelm Agrell in drugi.

² Podatki so podrobneje predstavljeni v zborniku *The North Atlantic Treaty Organisation 1949–1989; Facts and Figures*, Brussels, 1989, table II – part 2; table III – part 2.

katerih naj bi imeli koristi tako obrambna kot civilna sfera. V zadnjem poglavju so globalno orisane napovedi možne porabe in možnega poteka raziskovalno-razvojnih projektov NATA v obdobju do konca tega tisočletja.

Pojmovna opredelitev kategorije »obrambnih raziskovalno-razvojnih stroškov«

V primerjavi s pojmom »vojaški stroški« (angl. military expenditure), ki so ga uporabljali v starejših virih (v katerih so se ukvarjali s porabo v obrambni sferi), se je v minulem desetletju udomačila uporaba širšega pojma »obrambni stroški« (angl. defense expenditure). Stari pojem »vojaški stroški« se je sicer še vedno obdržal, vendar je zdaj njegov pomen zožen na sredstva, ki jih porabijo operativne vojaške enote. Obramba je namreč tudi v majhnih državah prestopila vojaške okvire, saj vanjo mnoge države vključujejo tudi civilno zaščito in reševanje, zavarovanje meja, varnost zračne in pomorske plovbe, pripravo in zbiranje strateških surovin (goriva, hrane, pomembnih mineralov idr.), obveščevalne dejavnosti širokega spektra in podobno.

Omenjena kompleksnost obrambe prihaja do izraza v kompoziciji obrambnih stroškov ZDA. Le-te sestavljajo delni stroški: (1) vojaških sil (oziroma vojaških operativnih enot); (2) administracije oziroma ministrstva za obrambo (DoD – Department of Defense), v katerem je zaposlenih veliko civilnih oseb; (3) »obrambnega« dela ministrstva za energijo (Department of Energy – Atomic Energy Defense Activities) in (4) posebne skupine zveznih državnih agencij, ki podpirajo ministrstvo za obrambo. Sem sodijo: Zvezna agencija za menedžment (Federal Management Agency), Urad za strateške surovine rezerve (General Services Administration Stockpiles of Strategic Materials) idr. Znano je, da sem sodi tudi agencija NASA (National Aeronautics and Space Administration).

Ker ima vsaka članica NATA proste roke, da na nacionalni ravni opredeli kompozicijo obrambnih stroškov in da jih loči od stroškov ministrstva za notranje zadeve in drugih, bi – pri predstavljanju obrambnih prizadevanj – lahko prišlo do nejasnosti o tem, koliko vsaka država zares prispeva k obrambi NATA. Zato so države članice že ob ustanovitvi NATA sprejele sklep o enotni metodologiji prikazovanja obrambnih stroškov, ki je utemeljena na sistemu meril, obveznih za vse članice NATA.

Skladno s tem mora vsaka država članica NATA v obrambne stroške vključiti poleg stroškov rednih vojaških enot (angl. regular military forces) tudi vojaško pomoč (ki jo pošilja drugim državam bodisi v obliki orožja in opreme bodisi v obliki urjenja, šolanja kadrov in podobno), stroške pripravljanja in izvajanja koalicijskih vaj na lastnem ozemlju (gre za t.i. stroške gostovanja enot drugih držav na njenem ozemlju), stroške za graditev koalicijske infrastrukture na lastnem ozemlju (baze, poveljniška mesta, centre zvez, skladišča idr.) in podobno.³

Glede na naslov tega članka je treba omeniti, da so v metodologiji NATA natančno razmejeni logistični stroški oziroma stroški za nabavo novega orožja in opreme (angl. procurement and supply expenditure) od stroškov za raziskave in razvoj (angl. research and development expenditure). Prvi se nanašajo na nakup končnih izdelkov (neposredno od industrije), drugi pa so dolgoročne naložbe (razvojni projekti niso vedno uspešni), ki so nekakšno kreditiranje prihodnosti celotne obrambne sfere.

³ The Military Balance 1993/94, str. 9.

Področje raziskav in razvoja ima dvoje podpodročij: temeljne raziskave in aplikativne raziskave – projekte orožja.

Temeljne raziskave so usmerjene k iskanju novih materialov (goriva, razstreliva, oklepov itd.), novih načinov delovanja orožja, novih tehnologij in novih postopkov uporabe sile v prihodnosti ob upoštevanju usmeritev možnih nasprotnikov. Usmerjene so tudi k iskanju komponent (»modulov), ki bi jih konstruktorji oborožitvenih sistemov lahko uporabili za sestavljanje integriranih oborožitvenih sistemov (po načelu »kocke lego«).

Razvojni projekti so izrazito aplikativni in vsebujejo štiri faze: (1) taktično študijo – s katero visoki vojaški štabi in inštituti za polemistiko (znanost o vodenju oboroženih bojov v vojni) oblikujejo zelene lastnosti sodobnih oborožitvenih sistemov; (2) predhodno analizo – s katero tehnični izvedenci in tehnični inštituti z vidika zmogljivosti industrije presojujejo možnosti za doseganje lastnosti (ki jih zahtevajo polemisti), in hkrati tudi ceno, zanesljivost, učinkovitost in druge lastnosti bodočega orožja; (3) program uresničitve, s katerim se med posameznimi panogami industrije in inštituti natančno določijo roki, v katerih morajo biti realizirani posamezni elementi in nato njihovo sestavljanje v integrirane celote – prototipe orožja; (4) preizkušanje prototipov v poligonskih razmerah (v katerih se simulira realnost bojišča), vse dokler se ne pokažejo njihove terenske lastnosti in dosežejo pogoji, ko lahko pričnejo s serijsko proizvodnjo. V tem trenutku se preneha razvoj, začne pa delo vojaške industrije in logistike. Vse štiri faze trajajo običajno 6 do 8 let; pri tem je izredno pomembna pravilna začetna napoved, kakšno pot bodo ubrali možni nasprotniki.

Glede na naslov članka je treba na tem mestu poudariti, da je vsebina članka osredotočena na raziskave in razvoj. Raziskovalno-razvojni stroški za opazovane države članice NATA so prikazani v odstotkih od njihovih nacionalnih obrambnih stroškov. Vzrok za takšen pristop je, da članice NATA nimajo enakih koalicijskih stroškov (NATO obrambni stroški Francije, Nemčije in Italije so večji od njihovih nacionalnih stroškov respektivno za 23,6%, 26,8% in 23,42%, v ZDA je to razmerje +9,6%, v V. Britaniji pa le +3,76%)

Novi dejavnik: zmanjšanje števila vojakov ob hkratni rasti stroškov na enega vojaka

Znano je, da so v obdobju po končani hladni vojni in dezintegraciji Varšavske zveze ter preoblikovanju nekdanje ZSSR v Skupnost neodvisnih držav začeli obrambni stroški vseh držav NATA (vključno s Francijo) postopoma upadati. Respektivni stroški za obrambo so s 357.966 milijard dolarjev v letu 1985 upadli na 324.820 milijard dolarjev v letu 1991 in nato v letu 1992 poskočili in se ustalili na vmesni vrednosti 342.027 milijard dolarjev. Upoštevati moramo, da 89 odstotkov te vsote obsegajo stroški vodilnih zahodnih držav: ZDA, Nemčije, Velike Britanije in Francije (Francija ni članica NATA, vendar pa ima vse večjo vlogo v Zahodnoevropski uniji, ki naj bi postala »zarodek« prihodnje evropske vojske).

Upadanje obrambnih stroškov je spremljalo upadanje števila pripadnikov oboroženih sil NATA; te so se od leta 1985 do 1992 zmanjšale s 5.386.400 pripadnikov na 4.751.000 pripadnikov. Primerjava med letoma 1985 in 1992 kaže, da so obrambni stroški v tem časovnem obdobju upadli za 4,5 odstotka, število pripadnikov oboroženih sil NATA in Francija pa za 12 odstotkov. Upadanje števila pripadnikov je bilo torej približno trikrat hitrejše od upadanja obrambnih stroškov.

Ker je v tem času prišlo do reorganizacije oboroženih sil NATA (ki je potekala v znaku posodobitve in profesionalizacije oboroženih sil ter inavguracije nove doktrine, usmerjene na širjenje cone delovanja zunaj nekdanje črte Baltik–Jadran in na konverzijo vojaške industrije) – je očitno, da so ti novi trendi sicer prispevali k zmanjšanju števila vojakov, a tudi k temu, da se je poraba na vojaka povečala s 60.308 dolarjev na 71.900 dolarjev oziroma za 1937 odstotka. Novi trendi so posledica težnje po oblikovanju manjših, vendar tehnično sodobneje opremljenih in učinkovitejših obrambnih sil.

V zvezi s tem je zelo zanimivo vprašanje, kaj se je medtem dogajalo s stroški za znanstveno-raziskovalno delo. Ta prispevek je zato posvečen temu zelo pomembnemu deležu vojaške porabe, saj je znano, da prav višina vsote, ki je namenjena za znanstveno-raziskovalno delo, kaže na to, kakšno (ne)pozornost neka država ali koalicija držav posveča projektom, ki so namenjeni negotovi prihodnosti in novim izzivom, ki jih prinašata čas in razvoj.

Stroški vodilnih držav za raziskovalno delo in razvoj

Že v začetku je treba poudariti, da skupni delež treh vodilnih zahodnoevropskih držav (Velike Britanije, Francije in Nemčije) in ZDA v vsoti, ki jo vse države NATA vlagajo v raziskave in razvoj, ni 88-odstoten (kolikor znaša udeležba njihovih vojaških proračunov v celotni vsoti NATA), ampak 97-odstoten. Očitno je torej, da te štiri vodilne države v domeni raziskav in razvoja dominirajo še izraziteje kot v domeni obrambnih stroškov v celoti. Delež ZDA znaša kar 72 odstotkov celotne proračunske vsote NATA, namenjene za raziskovanje in razvoj. Več kot očitno je torej, da so ZDA gibalna sila na področju razvoja in raziskav.

Delna analiza raziskovalno-razvojnih usmeritev vsake od omenjenih štirih vodilnih držav NATA kaže na te nacionalne posebnosti:

a) ZDA so od leta 1985 do 1992 resda zmanjšale vojaški proračun z 258.165 milijard dolarjev, vendar so stroški za znanstveno-raziskovalno delo ostali stabilni. Razlike tovrstne porabe med omenjenima časovnima točkama praktično ni, saj je bilo leta 1990 v ta namen porabljenih 35,9 milijarde dolarjev, leta 1993 pa 35,7 milijarde dolarjev. Prednost pri raziskavah imajo zračne sile, za katere so leta 1993 porabili več kot 1/3 celotnega zneska (35,4 odstotka cene za raziskovalno delo). Vojaška mornarica je porabila 1/4 celotnega zneska (25,2 odstotka), kopenska vojska pa le dobro osmino (točneje 13,7 odstotka). Če opazujemo oborožitvene sisteme, lahko ugotovimo, da imajo prednost taktični sistemi, med katerimi so razvojni projekti večnamenskega lovskega letala nove generacije F-22 (Super Star), lahkega izvidniškega helikopterja, novega transportnega letala C-17, projekt posodobitve lovskega bombnika (lovca jurišnika) F/A-18 in leta AFX. Za omenjene projekte so leta 1994 porabili respektivno 2,2 milijarde dolarjev, 0,2 milijarde dolarjev, 1,5 milijarde dolarjev in 0,4 milijarde dolarjev.

Zelo pomembna sta razvoj poveljniško-informacijskih sistemov C³I/CM (Command, Control, Communications and Intelligence/Counter Measures) in projekt sistema Vojne zvezd (vesoljska obramba), v katerega je bilo od leta 1984 do zdaj vloženi 30 milijard dolarjev. Ta projekt je zdaj spremenjen tako, da je prilagojen osnovni funkciji – uničevanju balističnih raket (upoštevane so izkušnje zalivske vojne). Nadaljuje se tudi delo pri projektih strateškega bombnika B-2A (v letu 1993 so zanj porabili 1,2 milijarde dolarjev), večnamenskega helikopterja Comanche (0,4 milijarde dolarjev) in satelitskega sistema radiozvez Mil Star. Na

splošno lahko ugotovimo, da se je sicer zmanjšala vsota denarja, namenjenega za nabavo orožja in opreme, da pa je relativni delež znanstvenoraziskovalnega dela od leta 1990 do 1993 ostal stabilen (poskočil je z 12,4 na 13 odstotkov).

b) Nemčija je leta 1990 porabila za znanstveno-raziskovalno delo 3,3 milijarde mark, nato pa je ta vsota postopno upadala in dosegla leta 1993 2,9 milijarde mark (upadla je torej za 6,5 odstotka). To kvantitativno upadanje je spremljal kakovostni zasuk, ki se je pokazal v tem, da ta vsota ni bila vložena v taktične oborožitvene sisteme (kot so to storile na primer ZDA), ampak v glavnem v fundamentalne raziskave oziroma v iskanje novih tehnologij. Te naj bi prišle v praksi do izraza šele v naslednjem tisočletju. Pri razvoju taktičnih sistemov sta najbolj znana projekt Eurofighter 2000 (pri katerem sodelujejo V. Britanija, Italija, Španija), pa tudi projekt večnamenskega helikopterja NH-90, helikopterja za ognjeno podporo RAN-2 in drugi.

c) V Franciji so prav tako kot v Nemčiji upadli stroški za vojaške raziskave, in sicer s 36,5 milijarde frankov leta 1990 na 35 milijard frankov leta 1993 oziroma za 4,2 odstotka. Tudi v Franciji podobno kot v Nemčiji sredstev za znanstvenoraziskovalno delo in razvoj niso vložili v razvoj konkretnih oborožitvenih sistemov, ampak v odkrivanje novih tehnologij, ki naj bi – ko jih bodo odkrili – omogočile razvoj nove generacije orožja in opreme. V Franciji so leta 1993 zmanjšali stroške za razvoj vojaške mornarice (in sicer že tretje leto zapored), naraščajo pa sredstva za razvoj kopenske vojske (leta 1993 so za to namenili 15 odstotkov več sredstev kot leto prej). Gre za sklepni del projekta novega tanka Leclerc, razvoj novih helikopterjev itd. Povečali so tudi vsoto za razvoj letalstva (leta 1993 je skok znašal 6,1 odstotka v primerjavi z letom 1992). To ne bi bilo možno, če ne bi zmanjšali tudi stroškov za razvoj jedrskega orožja.

d) Velika Britanija je edina v omenjenem kvartetu držav postopoma zviševala sredstva za znanstvenoraziskovalno delo. Leta 1990 je v ta namen porabila 1,7 milijarde britanskih funtov, leta 1993 pa že 2,1 milijarde britanskih funtov, kar pomeni 23-odstotno povečanje. Vzrok je v tem, da so bila raziskovanja v preteklosti nekoliko zapostavljena, ker je imela prednost nabava orožja in opreme.

Vpogled v potek raziskovanja kaže, da je bilo v vsaki državi NATA načrtovanje temeljnih raziskav do zdaj skupno za letalstvo, mornarico in kopensko vojsko. Uporabne raziskave pa je nato vsaka zvrst oboroženih sil (letalstvo, kopenska vojska, mornarica) uresničila zase. Velikokrat so bila zato sredstva neustrezno uporabljena; vsaka zvrst je namreč po inerciji iz prejšnjih časov razvijala »svoje« topove, namerilne naprave, računalnike, strelivo itd. Na takšne trende je močno vplivalo to, da so si industrija in inštituti vsake članice NATA prizadevali, da vojaški proračun porabijo v »svojih« laboratorijih in tovarnah. Rezultat tega je bil raznovrstnost kalibrov topov, motorjev in računalnikov in temu primeren »logistični Babilon« ne le med državami, temveč tudi med vrstmi oboroženih sil iste države.

V težnji, da bi odpravili omenjeno iracionalno razsipanje sredstev, so v NATU v osemdesetih letih začeli z večnacionalnimi projekti; le-ti naj bi sčasoma rezultirali v vse več skupnih koalicijskih oborožitvenih sistemov, ki bi jih dokončali s sodelovanjem večjega števila članic NATA. Med temi projekti so do zdaj najbolj znani projekti za izdelavo »evrolovca«, »evrorakete«, »evrohelikopterja«, »evrofregate«, »evrominolovca« in drugi.

Vsi projekti niso usmerjeni le v prihodnost, saj je v enotah veliko starejšega orožja, ki pa bo ostalo v opremi vsaj še 10 do 15 let. Da bi problem omilili in racionalizirali porabo, so začeli s posebnimi raziskavami, ki se ukvarjajo s posodobitvijo starejšega orožja, da bi mu podaljšali življenjsko dobo in/ali bojno učinkovi-

tost. Da bi povečali učinkovitost raziskav v domeni obrambe in na civilnem področju, so v ZDA pričeli s projektom CRADA (Competitive Research Development Agreement). S tem projektom želijo v ZDA doseči partnerstvo med 10.000 znanstveniki, ki delajo v 726 zveznih laboratorijih, in tistimi, ki raziskujejo v zasebnih podjetjih in drugje. Gre torej za poskus, da bi doseganje konkurenco, rivalstvo in vzporedno porabo sredstev za reševanje istih problemov zamenjali s partnerstvom (s čimer naj bi se izognili dosedanji veliki porabi sredstev in hkrati hitreje reševali probleme).

Splošne značilnosti novih projektov

Celotna vsota, ki je namenjena raziskovalnemu delu in razvoju, se deli na dva temeljna, medsebojno povezana in dopolnjujoča se dela: prvi (»raziskovanje«) je namenjen temeljnim, drugi (»razvoj«) pa aplikativnim raziskavam. Slednje naj bi dale konkretne izdelke vojaške tehnike – nove oborožitvene sisteme, rezultat temeljnih raziskav pa naj bi bile konkretne tehnologije (ki naj bi jih nato uporabili za aplikativne raziskave). Sicer pa so raziskave vedno multidisciplinarne, pri čemer se teorija in praksa vojskovanja in bojevanja pojavljata kot generatorja za novo orožje in za iniciranje projektov na vseh področjih.

Sredstva se vlagajo v štiri ključna področja vojaških znanosti:

a) strategijo in taktiko sestavljata teorija in praksa večine vojskovanja in bojevanja (poudarek je na iskanju novih metod uporabe sil, pri čemer se poizkusi izvajajo na računalniško podprtih igrah, simulatorjih vojskovališča in bojišča in podobno); prav to področje je izredno pomembno, saj iz njega izhajajo zahteve, ki jih morajo upoštevati raziskovalci na vseh drugih področjih (ki so nekakšna »podpora« strategiji in taktiki). V okvirih tega obsežnega področja so poleg strategije in taktike tudi vojaška zgodovina, vojaška geografija, logistika, vodenje in poveljevanje in še nekaj drugih področij (npr. polemologija);

b) vojaško-tehnično področje zajema vse, kar je v zvezi s konstruiranjem in posodobitvijo oborožitvenih sistemov (balistika, razstreliva in smodniki, sateliti itd.);

c) družboslovno področje zajema vojaško sociologijo, ergonomijo, vojaško psihologijo itd.);

d) medicinsko področje (vojaška kirurgija, psihiatrija, vojaška higiena, asanacija bojišča itd.).

Levji delež vseh sredstev se porabi za raziskave in razvoj v vojaško-tehnični domeni.

Raziskave in razvoj od ideje do preizkušanja prototipa trajajo, kot smo že omenili, povprečno 6 do 8 let in zahtevajo tesno sodelovanje laboratorijev in industrije. Prav zaradi tega »mrtvega časa« imajo vse pomembnejšo vlogo metode napovedovanja.

Pri raziskavah teorije in prakse vojskovanja je zadnje čase poudarek na raziskavah: 1) spopadov nizke intenzivnosti in 2) na raziskovanju operacij, ki naj bi se izvajale v veselju s ciljem, da bi zavarovali lastne satelite in onemogočili nasprotnike. Tako prve kot druge izvajajo na »elektronskih« oziroma s pomočjo vojaških iger (ki so vse bolj računalniško podprte). V raziskavah teorije in prakse bojevanja so pomembnejše tiste raziskave, ki se ukvarjajo z implikacijami uporabe koncepta t. i. umetne inteligence (prepoznavanje oblik, izvedenski sistemi idr.) na proces sprejemanja taktičnih odločitev v boju in bitki.

Vse večje vsote za obrambne raziskave manjka na univerzah in v civilnih raziskovalnih ustanovah. Naraščajo tudi vsote, ki jih vlagajo v raziskovanje mirovnih operacij OZN in v raziskovanje preoblikovanja obveščevalnih služb po hladni vojni (s poudarkom na nadzoru proliferacije jedrskega orožja itd.).

Pri raziskavah in razvoju v domeni vojaške tehnike izhajajo iz empiričnega dejstva, da je življenjska doba povprečnega sodobnega oborožitvenega sistema približno 15 let. To pomeni, da se pri topovih, tankih, letalih in drugih sistemih na vsakih 15 let pojavi »naslednik«, ki je učinkovitejši in sposobnejši. Razvoj tankov (letal) spodbuja razvoj novih rešitev protitankovske (zračne) obrambe, le-te pa spet narekujejo razvoj novih, boljših tankov (letal) itd. Razvoj nekega sredstva traja 6 do 8 let, nakar sledi preizkušanje, ki traja 1 do 3 leta. Zato je vse pomembnejše, da se že na začetku razvoja določenega oborožitvenega sistema čim točneje napove, kaj bo storil in/ali konstruiral nasprotnik v prihodnjih 6 do 8 letih. Prav zato imajo metode napovedovanja nadvse pomembno vlogo (predvsem se uporabljajo metode scenarijev, ki so utemeljene na ocenah obveščevalnih služb o tem, kaj bo v naslednjih 6 do 8 letih storil možni nasprotnik).

Do konca hladne vojne je bil v NATU poudarek na napovedih razvoja orožja v takratni ZSSR in Varšavski zvezi; zdaj se SND in nekdanje članice Varšavske zveze pojavljajo kot partnerice NATA, zato so vse pomembnejše analize in napovedi novih vojaških tveganj. Med temi so: 1) tihotapljenje jedrskega orožja in nevarnih tehnologij na območja, kjer potekajo oboroženi spopadi; 2) krizna žarišča, kjer bi se lahko aktivirale in sprožile lokalne in regionalne vojne; 3) eksperimentiranje z nevarnimi tehnologijami v državah, katerih vodje imajo regionalne težnje; 4) regionalne oboroževalne tekme in drugi pojavi, ki ogrožajo dosežene sporazume o omejitvi oboroževanja itd. Da bi lahko preventivno ukrepali, je nujna ustrezna obveščevalna podpora. V ta namen vlagajo sredstva: 1) v obveščevalne satelite različnih vrst (za fotografiranje; za elektronsko izvidovanje; za TV-izvidovanje; za radarsko izvidovanje; za odkrivanje jedrskih eksplozij na Zemlji); 2) v računalnike, ki procesirajo zbrane podatke v realnem času, in 3) v sredstva za pregledno predstavljanje informacij.

Trenutno so šibka točka NATA obveščevalci, ki so bili specializirani za nekdanji ZSSR in Varšavsko zvezo, zdaj pa se morajo ukvarjati z vrsto novonastalih držav, ki so oblikovale svoje oborožene sile (ki ne govorijo rusko in nimajo vojaške doktrine nekdanje ZSSR). Zasuk v programskih usmeritvah obveščevalnih služb je zahteval uporabo novih delovnih metod, hkrati pa tudi razvoj nove opreme za avtomatizacijo obdelave zbranih podatkov.

Med novimi projekti je opazno povečano zanimanje za t. i. humano orožje. Nekaj so ga uspešno uporabili že v zalivski vojni (rakete, ki so povzročile kratke stike v električnem omrežju so – ne da bi povzročile žrtve – za kratek čas ohromile iraški opazovalni sistem zračne obrambe). To orožje naj bi povzročilo minimalne žrtve oziroma naj bi nasprotnikovo živo silo začasno onesposobilo, ne pa ubilo. V prvo kategorijo spadajo bojni sistemi za motenje nasprotnikovih elektronskih sredstev (radiopostaj, radarjev, računalnikov, opazovalnih sistemov idr.) in uničevanje senzorjev (npr. protiradarske rakete), v drugo pa laserske naprave za zaslepljevanje (laser-dazzle sight), infrazvočni generatorji, kemična bojna sredstva za nižanje krvnega pritiska, telesne temperature in podobno.

Težišče je seveda še vedno ostalo na razvoju konvencionalnih oborožitve-

nih sistemov, vendar je vse večji poudarek na avtomatizaciji odkrivanja in identifikacije ciljev v težavnih razmerah (ponoči, v dimu, dežju, megli) in avtomatizaciji usmerjanja ognja ter povečanju rušilne moči izstrelkov na cilju. Hkrati poteka razvoj širokega spektra streliva, prilagojenega za različne tarče.

Razvoj oborožitvenih sistemov poteka v znaku tehle aktualnih trendov:

1) »elektronizacije«, kar v bistvu pomeni vse širšo uporabo dosežkov sodobne elektronike, kakršni so radarji, optoelektronski in drugi senzorji;

2) »kompjuterizacije«, kar pomeni vse širšo uporabo računalnikov pri pripravi in sprejemanju odločitev in njihovo povezovanje v različne arhitekturne oblike zvezde, prstana idr.);

3) »satelitizacije«, kar pomeni uporabo vojaških satelitov za izvidovanje, navigacijo, meteoroška opazovanja, elektronsko motenje ter tudi za vzdrževanje zvez;

4) »aerizacije«, ki pomeni široko uporabo brezpilotnih letal in helikopterjev v kopenski vojski, vojaški mornarici, in

5) »robotizacije«, pod katero v praksi pojmuje granate, rakete in bombe, ki po izstrelitvi same poiščejo cilje znotraj določenega prostora (cilje napadejo glede na programirano prioriteto).

Med nove projekte spada tudi razvoj energetskega orožja (ki naj bi cilje onesposabljal z usmerjeno energijo, ne pa z rušilno močjo izstrelkov). Od energetskega orožja se pričakuje revolucioniranje zračne obrambe, omogočilo pa naj bi npr. celo uničevanje nasprotnikovih izstrelkov. Tudi na navadnega pešaka niso pozabili; zanj projektirajo posebne čelade (s prosojnim zaslonom, na katerem naj bi se projicirala namerilna točka orožja, z vgrajeno radijsko postajo, računalnikom, senzorjem, ki ga opozori, ko stopi v radarski ali laserski snop, idr.), večplastne zaščitne oblike in takšne puške in raketomete, s katerimi bo lahko izstreljeval rakete z avtomatsko nastavitvijo razdalje, na kateri bi se bojna glava razletela in z drobcu uničila tudi nasprotnikove ležeče pešake ali skrite za zidom. Pri tankovskih oklepih (pri katerih je bil do zdaj poudarek pri kombiniranju kovinskih plasti s keramiko in plastiko) iščejo popolnoma nove rešitve. Gre za naprave, ki bi imele »dežurni kanal« opazovanja (le-ta naj bi odkril nasprotnikove protitankovske izstrelke), in protiorožje, ki bi protitankovske rakete prestreglo in uničilo na varni razdalji.

Da bi lahko uresničili omenjene ambiciozne projekte, morajo vlagati v razvoj novih tehnologij vse večja sredstva. Temeljni problem v večjih državah je iskanje pravega »ključa razdelitve« proračunske vsote (namenjene za znanstvene raziskave) na del, ki gre za temeljne raziskave, in del, ki ga porabijo za konstrukcijo konkretnih sistemov. Manjše države tega problema nimajo, saj običajno uporabijo sredstva, namenjena za znanost, za posodobitev starejše tehnike, ki jo kupijo ali dobijo od vodilnih držav NATA.

Novi dejavnik: preusmerjanje raziskovalnih programov in iskanje novih poti za ohranitev tehnološke prednosti NATA

V ZDA menijo, da bo odstotek zajemanja obrambe v ameriški GNP (Gross National Product) do leta 1997 zdrsnil na 3 odstotke, kar je le 50 odstotkov odstotka, ki je bil aktualen v Reaganovem času. To upadanje je povzročilo občutek nestabilnosti v vodstvih mnogih zasebnih podjetij, ki so do zdaj uspešno poslovale z vojsko. Zato je dal predsednik Clinton pobudo za program Tehnologija za ameriško gospodarsko rast (Technology for America's Economic Growth), ki naj

bi povrnil zaupanje vsem, ki so do zdaj uspešno sodelovali z vojsko. Program temelji na delitvi razvojnih stroškov med vlado in zasebno industrijo. Ker pa dobi ameriško obrambno ministrstvo 56 odstotkov celotnega zveznega sklada za razvoj in raziskave, je razumljivo, da bo ta pobuda prav za obrambno ministrstvo najbolj aktualna. Gre za to, da bi dosežke vojaških temeljnih raziskav izrabili na civilnem področju za splošen napredek ZDA. V tem sklopu so dobili prednost programi z dvojnimi namenom (»dual purpose«). Znana agencija DARPA (Defense Advanced Researched Project Agency) se je preimenovala v ARPA (Advanced Research Projects Agency). Vsi zvezni laboratoriji, ki delajo za vojsko, so dobili navodilo, da 10 do 20 odstotkov raziskovalnih stroškov usmerijo v zasebno industrijo. Prav gotovo je, da so na takšno usmeritev ZDA vplivale izkušnje Nemčije oziroma Japonske, ki sta – medtem ko so ZDA vlagale v nevojaške raziskave le 1,9 odstotka DGP – vlagali v nevojaške raziskave 2,7 oziroma 3 odstotke GDP.

Zelo pomembno vlogo ima iskanje poti in rešitev, s katerimi bi dosežke do zdaj le vojaških vesoljskih programov izrabili na civilnem področju. Sprva so bila močna trenja med vojaškim letalstvom ZDA (ki je želelo nekakšen monopol) in med drugimi vejami oboroženih sil; nato so dosegli soglasje, ki naj bi dalo rezultat v obliki smotnejše porabe sredstev vseh vej oboroženih sil s poudarkom na prenosu dosežkov na civilno področje, ki naj bi našlo interes, da se tudi samo vključi v te programe. Pričakujejo, da bo komercialni interes zasebnih podjetij odprl nove možnosti za financiranje vesoljskih programov in tako izničil ali celo presegel negativne učinke zmanjševanja obrambnih proračunov. V ZDA menijo, da »glavni motor« za projekte vesoljske tehnike ne bodo več zvrsti oboroženih sil, ampak civilno področje, ki bo v tem našlo vir zaslužkov. Dosežke civilnega področja bi nato lahko izrabila vojska za svoje projekte. V tej domeni se kot možne pridobitve omenjajo komercialni sateliti za zveze (ki bodo odporni na elektronske motnje, na elektromagnetne impulze velike moči in podobno) in za opazovanje (z avtomatizirano obdelavo širokospektralnih slik), zemeljski centri za nadzor nad sateliti (iz katerih bi se – ob vojni – lahko uravnavalo delo satelitov tako, da jih ne bi mogel uporabljati nasprotnik), sateliti za navigacijo (ki bi omogočili točen let tudi konvencionalnim balističnim raketam, s čimer bi se lahko izognili uporabi jedrskih bojnih glav) itd.

Med novimi idejami, o katerih tečejo razprave, je tudi ideja o morebitnem razvoju protimeteoritske obrambe Zemlje. Takšen projekt bi bil lahko dovolj koheziven, da bi povezal vse vlade in države, saj bi bila lahko v primeru, če bi Zemljo zadel meteorit, uničena vsa civilizacija. Za izhodišče naj bi uporabili izkušnje iz dosedanjega razvoja umetnih satelitov in obrambe proti balističnim raketam velikega dosega. V tem, za zdaj le idejnem projektu so kot »grozljivo« civilizaciji identificirali asteroide. V ZDA sodijo, da ima asteroid premera 200 metrov in gostote $7,5 \text{ g/cm}^3$ rušilno moč kot jedrska bomba s 450 megatonami. Ideja o zavarovanju Zemlje z »dežurno mrežo« opazovalnih satelitov in raket ima trenutno še največ privržencev. Zemljo naj bi zavarovali pred asteroidi z eksplozijami nevtronskih jedrskih bomb v njihovi neposredni bližini, kar bi sprožilo izhlapevanje na površini asteroidov in jih tako potisnilo proč od Zemlje (neposredni zadetki bi bili nevarni, ker bi lahko deli asteroida zadeli Zemljo).

Omeniti bi morali tudi raziskave v biotehnologiji, od katerih pa lahko – po mnenju tujih izvedencev – otipljive koristi pričakujemo šele leta 2005. Za zdaj so osnovna področja: 1) biosenzorji (optični, biomolekularni, detektorji jonov), ki naj bi odkrivali in prepoznali strupene snovi, toksine in razstreliva ter odkrivali podmornice; 2) bioprosesorji; 3) biomateriali (rekombinantna vlakna, biosintetizi-

rani polimeri, bioelastomeri, mikrokapsule idr.); 4) bioelektronika (nove litografske metode idr.) z namenom, da bi prišli do novih zbiralnikov (akumulatorjev) energije. Znano je, da proučujejo tudi bakterije, ki bi lahko razkrojile gorivo, gumo, plastične snovi, računalniške »vire« in podobno.

Namesto sklepa

Ob koncu je treba omeniti še količinske vidike obravnavane problematike.

Iz prikazane analize je razvidno, da so bile ZDA in druge štiri države glavni steber in gonilna sila obrambne moči NATA. Čeprav je razpad Varšavske zveze, nato pa SZ sprožil sprva pri nekaterih teoretikih v zahodnoevropskih državah določene dileme o tem, ali bodo ZDA in NATO še potrebni Evropi (ki je ne bo ogrožala SZ), so bile te dileme kmalu potisnjene v ozadje (vzporedno s tem so oživele tudi razprave o nujnosti krepitve obrambne moči Zahodnoevropske unije – Western European Union). Umik glavnine ameriških enot iz Nemčije in podoben umik ruskih enot sta pripomogla, da so morale evropske članice NATA prevzeti mnoge obveznosti, ki so jih imele nekoč v Evropi ZDA. Pri tem se vse evropske članice NATA (tudi Francija, ki vse tesneje sodeluje z NATOM) dobro zavedajo, da le ZDA razpolagajo; 1) s strateško jedrsko triado (obveščevalni sateliti, medcelinske rakete in bombniki ter jedrske podmornice), na kateri so med hladno vojno in tudi zdaj tako ZDA kot zdaj Ruska federacija utemeljevale ohranitev globalnega miru; 2) z močno znanstvenoraziskovalno bazo, ki jim omogoča, da bodo še naprej ostale vodilna sila v razvoju novih obrambnih tehnologij in njihovih produktov – sodobnih oborožitvenih sistemov; 3) s kritično maso finančnih sredstev, ki jim omogoča, da vzporedno financirajo raziskovalno-razvojne projekte za vse veje oboroženih sil (kopenska vojska, letalstvo, mornarica), ohranjujoč strateško tehnološko premoč, ki je prvi pogoj za večjo varnost v negotovi prihodnosti; in 4) z močno industrijsko bazo, ki se zanima za sodelovanje pri obrambnih projektih in za to, da dosežke na tem področju uporabi za komercialne programe, ki naj bi ZDA povečali konkurenčnost na mednarodnem trgu.

Sprememba globalnega strateškega razmerja sil, do katere je prišlo v obdobju po končani hladni vojni, je – kar zadeva obrambno področje – v dotedanji vzpenja-joči se spirali medblokovskega tekmovanja povzročila vrsto sprememb. Razpad Varšavske zveze, nato pa preoblikovanje SZ v SND in pripravljenost Ruske federacije (RF) in nekdanjih članic Varšavske zveze, da se pridružijo NATU, so narekovali revizijo obrambne doktrine NATA. Vzporedno s tem so opredelili zmanjšanje števila vojakov in obrambnih stroškov. Ker je tudi RF postala leta 1994 ena izmed podpisnic Partnerstva za mir, je bila pot, da v NATU nekdanjo konfrontacijsko doktrino zamenjajo s kooperativno, odprta.

Dokaz radikalnih sprememb so številne štabne in enotne vojaške vaje države NATA in držav, ki so bile članice VZ, prisotnost mednarodnih opazovalcev na območjih, na katerih enote RF izvajajo peace-keeping operacije, šolanja vojaških kadrov nekdanjih članic VZ v Marshallovem centru NATA v Garmisch-Partenkirchenu v ZRN, ameriška finančna pomoč RF pri uničevanju presežkov jedrskih raket in razstreliva itd. Vendar vse našete spremembe in programi za zmanjšanje strateškega orožja (START I, II) še vedno ne pomenijo, da bo NATO zapustil razvojno-raziskovalne projekte, temveč pomenijo le, da bo raziskave in razvoj prilagodil novim izzivom, hkrati pa pospešil sodelovanje z vsemi državami, ki so podpisnice Partnerstva za mir. Da programi sodelovanja znotraj NATA in med

NATOM in novimi članicam Partnerstva za mir zahtevajo tudi dodatna finančna sredstva in raziskave, je popolnoma jasno. Stanovanja, ki jih gradijo v RF za ruske enote, ki se umikajo iz Nemčije na ozemlje RF, uničevanje presežkov raket in jedrskih razstreliv v RF, vaje NATA in članic Partnerstva za mir in druge podobne dejavnosti predstavljajo novo področje raziskovanja in nov vir nenevarne vojaške porabe.

Glede obrambnih raziskovalno-razvojno usmeritev NATA lahko pričakujemo, da bo do konca tisočletja razvoj potekal v teje smeri:

1) zaradi zmanjševanja števila pripadnikov oboroženih sil bodo morale zmanjšane oborožene sile postati učinkovitejše, kar bo spodbujalo zahteve po novejšem, učinkovitejšem in dražjem orožju; to pomeni, da se bo še povečala raziskovalno-razvojna udeležba v obrambnih proračunih in v proračunih tistih ministrstev, ki sodelujejo z obrambnim področjem;

2) da bi pritegnili zanimanje industrije (ki je v glavnem v zasebnih rokah) za sodelovanje pri dragih in tveganih projektih (v katerih vojaški izvedenci od industrije zahtevajo vse boljše orožje), lahko pričakujemo, da bodo imele prednost državne podpore tiste temeljne raziskave novih tehnologij, katerih dosežki bi se lahko uporabili tudi na civilnem področju. V zvezi s tem lahko pričakujemo, da bodo države članice NATA pričele selektivno sodelovati z ruskimi podjetji na področjih, na katerih NATO zaostaja (npr. na nekaterih področjih vesoljske tehnike, kot so npr. raketni motorji velike moči, rakete transporterji za prenos težke opreme v vesolje itd.);

3) z namenom da se prepreči multipliciranje razvojnih stroškov (oziroma da vsaka država članica NATA razvija nacionalne vrste tankov, letal, podmornic, raket in drugega sodobnega orožja), bodo na ravni NATA v kratkem sprejeti ustrezni sklepi o iniciranju multinacionalnih projektov za razvoj novega orožja in opreme;

4) tehnološki razvoj nekaterih držav tretjega sveta odpira možnost, da bodo že v naslednjem desetletju nekatere od teh držav imele lastno jedrsko orožje in rakete z dosegom do Evrope; ta trend vpliva, da bo v razvoju NATA v naslednjem obdobju imel prednost razvoj obveščevalnih sistemov in sistema protiraketne obrambe; lahko pričakujemo, da se bo vzporedno z vstopom Ruske federacije v program Partnerstva za mir morda odprla možnost za razvoj sistema enotne evropske protibalistične obrambe;

5) med nejedrskimi sistemi bodo imeli prednost: a) satelitski sistemi za obveščevalne dejavnosti; b) satelitski in drugi sistemi za zveze in poveljevanje (C³I/CM); c) orožje in oprema za hitro posredovanje, sredstva za njihov prevoz do ogroženih rajonov in con in sredstva za njihovo logistično podporo; d) t. i. humano orožje; in e) robotizirani oborožitveni sistemi;

6) v raziskavah bodo dobili pomembno vlogo projekti medsebojnega sodelovanja z nekdanjimi blokovskimi tekmeci, pri čemer bo poudarek na prenosu znanj, potrebnih za posodobitev, demokratizacijo, profesionalizacijo in uskladitev obrambnih sistemov ter konverzijo vojaške industrije včerajšnjih nasprotnikov, sedanjih partnerjev; v tem sklopu bo nujna vzpostavitev enotnega sistema poveljevanja, sobojevanja in sodelovanja;

7) večja pozornost bo posvečena raziskavam uporabe enot v peace-keeping, peace-reinforcing, človekoljubnih in drugih mirovnihih operacijah, v katerih oborožene sile ne dosegajo ciljev z bojem.

Primerjava obrambnih stroškov vseh članic NATA z obrambnimi stroški ZDA kaže, da stroški ZDA znašajo 70 odstotkov celotnih obrambnih stroškov NATA.

Delež ZDA je še vidnejši pri raziskavah in razvoju. Ameriški prispevki obsegajo 72% celotne vsote, ki se v NATU porabi v ta namen. Na podlagi te empirije in prikazanih razmerij lahko sklepamo, da bodo ZDA verjetno tudi v prihodnje porabile za znanstvenoraziskovalne programe 12 do 15 odstotkov celotnega obrambnega proračuna, druge države NATA pa okoli 10 odstotkov. Iz tega lahko zanesljivo sklepamo, da bodo ZDA tudi še naprej vodilna raziskovalno-razvojna sila NATA, od katere bodo odvisne vse članice. Zato je koristen vpogled v perspektivne proračune ZDA.

Primerjave Busheve in Clintonove variante obrambnega proračuna kaže, da bi morali po Bushevi varianti od 1995 do 1999 za celotno obrambo ZDA porabiti 1325 milijard dolarjev, po Clintonovi pa 1221 milijard dolarjev. Razlika med variantama je torej le 8 odstotkov (oziroma 104 milijarde dolarjev). Če upoštevamo dosedanje trende zajemanja raziskav in razvoja v obrambni proračun ZDA, bi lahko sklepali, da bodo do konca tega stoletja v ZDA porabili za raziskave okoli 150 do 160 milijard dolarjev. Na to, da med Clintonovo in Bushevo varianto pravzaprav ni velike razlike, so z ene strani vplivale enotne strateške obveščevalne ocene o možnosti izbruha dveh regionalnih vojn hkrati (ki bi jim morale biti ZDA tudi v prihodnje vojaško kos), po drugi pa strateški aksiom, po katerem bo varnost ZDA in NATA največja, če se z Rusko federacijo še naprej vzdržuje strateška jedrska pariteta. Negotovosti, ki izhajajo iz naštetih vojaških tveganj, torej ne dovoljujejo, da bi na taktični ravni zapostavili razvojne projekte novih oborožitvenih sistemov in tehnologij. Zato lahko z veliko verjetnostjo pričakujemo, da se sredstva za razvoj tudi v prihodnje ne bodo zmanjševala. To bo – v pričakovanju napovedanega 20% do 30% zmanjšanja števila pripadnikov oboroženih sil NATA – prispevalo, da bo do leta 2000 relativni delež obrambnega proračuna NATA, ki bo namenjen za znanstvenoraziskovalne projekte, vse višji. Prednost v domeni sodobnih oborožitvenih sistemov naj bi tudi v prihodnje pomenila najboljšo »varovalko« NATA pred negotovo prihodnostjo.

Pri vsem tem je treba upoštevati, da zmanjševanje števila pripadnikov oboroženih sil NATA spremlja opremljanje zmanjšanih oboroženih sil z vse sodobnejšim orožjem, kar pa zahteva večji delež profesionalcev v vojski. Profesionalizacija in posodobitev bosta tudi v prihodnje usmerjevalec, ki bo narekoval vlaganja v raziskave in razvoj novega orožja. Glavni cilj raziskav bo tudi še naprej zagotavljanje takšne kvalitativne premoči NATA, ki ne bo zmanjšanim oboroženim silam ZDA in NATA zagotavljala le »repriz« vojn, kakršna je bila zalivska, ampak tudi prilagajanje novim vlogam v peace-keeping, peace-reinforcing in podobnih operacijah, ki bodo – v okviru OZN – potekale zunaj ozemelj držav članic NATA. V tem smislu so prav operacija NATA Deny Flight (ki poteka nad Bosno in Hercegovino), pomorski operaciji Sharp Vigilance in Maritime Monitor (ki potekata po Jadranu), operacije pod okriljem OZN (npr. v Somaliji, v BiH, v Namibiji in drugje) in program Partnerstva za mir bili zasuk, ki ne bo vplival le na prakso, ampak tudi na raziskave in razvoj v NATU kot celoti.

LITERATURA:

- RŽEČICKAJA, Tatjana: Skol'ko tratjat na nauku v NATO, Krasnaja Zvezda, 28. 5. 1994, str. 4;
- COMPARISONS of Defence Expenditure and Military Power 1985-1992, The Military Balance 1993/94, str. 224;
- BRAUZZI, A.: Il Bilancio della Marina Francese per il 1993, tavola A, Rivista Marittima, april 1993, str. 134-141;
- PENGELLEY, Rupert: Wanted - a watch on non-lethal weapons, International Defense Review No. 4, 1994, str. 4;
- HUGHES, David: Technology transfer now a top priority, Aviation Week and Space Technology, 8. 11. 1993, str. 40-41;
- BABIČ, V.: Proekt voennogo budžeta SŠA na 1993. finansovij god, Zarubežnoe voennoe obozrenie No. 10/1992, str. 6-10;
- SERGIEVSKI, V.: Biotehnologii v voennom dele, Zarubežnoe voennoe obozrenie No. 12, 1993, str. 12-16;
- HEWISH, Mark: Redirecting the defense R and D pipeline, International Defense Review (IDR) No. 7, 1993, str. 555-556;
- BROWN, Pohling, Pamela: Averting the Ultimate Threat, IDR 10/1993, str. 805-808;
- BROWN, Pohling, Pamela: Aspin's Gamme Plan, IDR 7/93, str. 547-551;
- STARR, Barbara: Non-lethal weapons, JDR 4/1993, str. 319-320;
- PAVLYČEV, V.: Psihionnoe oružie: mit ili realnost'? Zarubežnoe voennoe obozrenie No. 2, 1994, str. 17-19;
- SCOTT, William: Military Space »Reengineers«, Aviation Week and Space Technology, 15. 8. 1994, str. 20-21.

FUMIE KUMAGAI*

THE MECHANISM OF JAPANESE MODERNIZATION

This is a revised version of the paper presented at the symposium on "Tradition, Modernity, and Post Modernity" of the XIIIth World congress of Sociology held in Bielefeld, Germany between July 18 and 23, 1994.

Japan's recent emergence as a major world economic power has created a surge of interest in the nation and its people. Japan today is economically powerful, culturally rich and politically free and stable, ranking in all these respects among the leading nations of the world. But how modern is modern-day Japan? In actuality, Japan is not nearly as modern as it presents itself; the essence of Japanese society is an integration of both modernity and tradition. Like the two-headed Janus, Japan can show one face at one time and a completely different face at another.

Some of the difficulty that people have understanding Japanese society today stems from the complex nature of Japan's modernization. Three major cultures have left an imprint on Japan: Oriental, European and American. Nevertheless, it is striking to note that throughout this process, Japan never lost its own identity and cultural specificity. In each phase of its modernization, there emerged a blending of cultures where the ideas and manners borrowed from outside cultures retained unique Japanese characteristics.

Part of this is no doubt due to Japan's geographical insularity: it is an island nation having little or no historical or cultural affinity with its Southeast Asian neighbors. While the Japanese government sent missions abroad to study the essence of other countries' technological, scientific and cultural civilization, only a very limited number of foreigners came to Japan to be directly involved in the modernization process. Never having been colonized by another foreign power, Japan's cultural assimilation lacked any sustained human contact with the outside world. As a result of this so-called cultural "self-colonization" (Suzuki, 1993: 5) nation's racial and ethnic homogeneity has remained intact, permitting Japanese to modernize society while still preserving a sense of their own special identity (Christopher, 1983: 39).

Orientalization

During the first phase of Japanese modernization from the sixth to eighth centuries, Chinese thought and practices permeated Japanese society. *Wakon*

* Fumie Kumagai, Kyorin university, Tokyo, Japonska.

kansai (i. e., Chinese learning and Japanese spirit) is the ground upon which modern-day Japan exists. It is unique blend of two diametrically opposed modes of religious perception: an intuitive, non reflective "mythic" mode represented by Japan's indigenous Shinto religion, and the "rationalistic" mode of confucian ideology adapted from China (Kitagawa, 1983: 293).

Confucianism has become a moral code of the Japanese, emphasizing personal virtue, justice and devotion to the family. Two Confucian concepts, namely subordination to one's superior and filial piety, continue to pervade the minds of Japanese today and to influence their social institutions. Nevertheless, Japan's religious and Ideological orientation contains other complex elements which allow it to maintain a distinctiveness all its own.

Europeanization

The second phase of Japanese modernization began during the Meiji Restoration (1868) when Japan enthusiastically absorbed Western civilization, mainly from Great Britain, Germany and France. *Wakon yosai* (Western learning and Japanese spirit) was the slogan adopted by the people at the time. The "Europeanization" of Japan during this period was so extensive that almost all spheres of Japanese society-governmental, political and legal systems, the army and navy, the system of education, and even manners, customs and habits-experienced some degree of Westernization. Even the centuries-old tradition of Chinese medicine was replaced by German practices. The phrase *wayo secchu* emerged to describe the co-existence of Japanese and Western life-styles. *Yofuku* (Western-style clothing) became fashionable over *kimono* or *wafuku* (Japanese-style clothing). Men's traditional hairstyles (*chon-mage*) and sword-bearing were formally prohibited. Similarly, women chose to adopt Western hairstyles over their traditional *Nihongami* (Japanese hairstyles). Vegetarian and fisheating Japanese began to eat meat and dairy products. Even in their living quarters, *yōma* (Western-style rooms) with Western-style furniture were incorporated into Japanese-style housing.

One of the few areas in which Japan remained independent of Western influence during this time was with regard to the institution of the family. Despite the modernization of lifestyles and many other spheres of Japanese society, *ie* (the traditional family system), which had previously existed only among the upper class, was codified and enforced throughout Japan regardless of social status.

Fortunately, perhaps, the Japanese zeal to imitate everything Western was later replaced with a reaction against Westernization, and many practices unworthy of imitation were discarded. What is most characteristic about Japan's effort to learn from the West is its spirit of independence in incorporating only those elements which would be advantageous to it. Japan succeeded in keeping its ethos and cultural spiritual traditions intact, while assimilating Western knowledge and technology. Thus Japanese society today has retained its hybrid culture of tradition and modernity.

Americanization

The third and final phase of Japan's modernization occurred after World War II. As a result of its defeat in the war and the subsequent seven-year occupation by allied forces, Japan underwent total democratization, or Americanization, to be precise. The Japanese people spontaneously and enthusiastically supported the institutional reforms and new social systems implemented under the occupation, including political reform, equal rights for women, co-education and abolition of the traditional family system, to name a few. Enjoying the full support of the Japanese people, occupation authorities were able to implement these changes with astonishing rapidity. In yet another example of self-colonization, however, Japan adopted from American only those practices from which it would clearly benefit. As a result, Japan has become one of the leading nations in the world today, while still maintaining its own identity and culture.

Results of Japan's Modernization

Throughout the various stages of its modernization, Japan's strength has been in its ability to synthesize and internalize various contrasting social systems and cultural orientations. The coexistence of both tradition and modernity is the essence of the complex nature of modern-day Japan.

Figure 1. A Dual Structural Model of Japanese Society

MODERNITY

The Western capitalism brought into a traditional agricultural society.

TRADITION

Indigenous Traditional:
Systems
Customs
Values
Cultural Traits

Coexistence

DUAL STRUCTURE

Japanese Society Today

Figure 1 illustrates the essence of the dual structural perspective of Japanese society today where modern Western capitalism is incorporated into a traditional agrarian society. The contrasting elements of external modernity and internal tradition coexist in a single system, composed of two layers and resulting in a dual structure. Underlying this structural duality is a complex of cultural assumptions – some modern and some traditional, some borrowed and some uniquely Japanese – which determine the manners and customs of the Japanese people, including regional variations, patterns of the working population, religion, and national character.

Regional Variations

Cultural dichotomy by region – northeast versus southwest – has a long history in Japan, going as far back as the Kamakura period. Dichotomous regional varia-

tions account not only for differences in folklore and customs, blood-type, fingerprints, and eating habits, but also for patterns in intra-community relationships. In the north-eastern region, the binding force of the community is the hierarchical-vertical relationship among members, whereas in the south-western region horizontal-egalitarian relations are the norm.

Modern Japan has witnessed an excessive degree of urbanization in its metropolitan areas, accompanied by an equally excessive diminution of population (or *kaso*) in certain rural districts, particularly areas such as Kyushu, Tohoku, Hokkaido, and Chugoku where economic and industrial activities have stagnated. Two striking demographic characteristics are evidenced in these *kaso* areas: acute attrition of children between 0 and 14 years of age (from 35.9 percent in 1960 to 19.3 in 1985); and a dramatic increase in the numbers of elderly (from 7.0 percent in 1960 to 17.2 percent in 1985) (National Land Agency, 1991: 29).¹ In 1990 only about 6 percent of the total Japanese population resided in half the entire land mass (National Land Agency, 1991: 15).

This imbalance of population distribution may at last partially account for the duality of Japan's modern social structure. Ultramodern urban living presents a sharp contrast to the traditional, rural lifestyles which a small segment of Japanese society is still obliged to lead.

Working Population

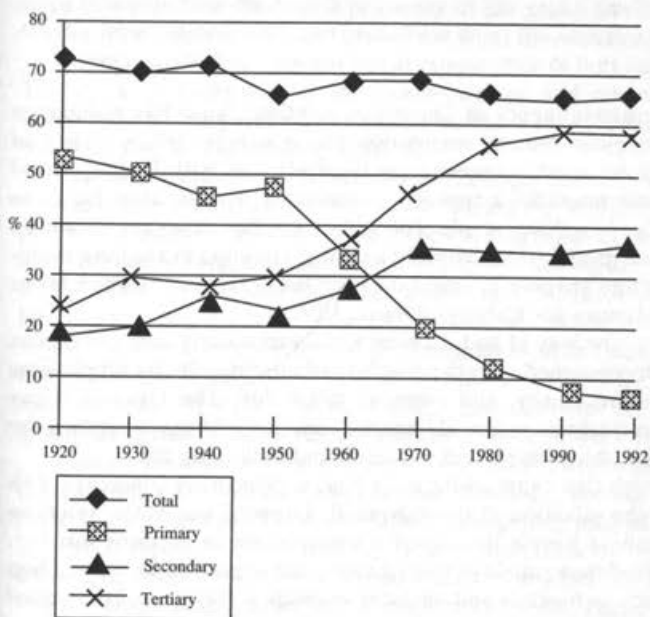
Changes in the pattern of Japan's working population have naturally accompanied the modernization process (see Figure 2). Until the early 1950s, approximately half of the Japanese working population was engaged in primary industries. Following the onset of the high economic growth period in 1964, however, this proportion declined significantly; it has now become less than 10 percent of the total working population. In contrast, the proportion of tertiary industry workers has doubled from the pre-war period.

Significant attrition in Japan's farming population and households is also evident. At 18 million (or 6.2 million households) in 1950, the numbers fell to 13.9 million in 1960 and 3.9 million in 1990 (see Figure 3) (Institute of Population Problems, 1993: 107). In three decades, the Japanese farming population has been reduced to one-fifth of the pre-high economic growth period, indicating the emergence of dramatic structural change in modern Japanese society.

The introduction of modern technology into farming as well as insufficient levels of income have contributed to a sharp decline in the number of full-time farmers and a rapid increase in the part-time farming population. Part-time farming households fall into two categories: in Type 1, the primary source of income is agriculture; in Type 2, it is nonagricultural. Since 1960, farm families have been shifting to Type 2. In 1990, in a typical rural farming area in Japan, of the total farming households only 15.4 percent were full-time; 13.8 percent were part-time

¹ Of the total Japanese population in 1985, the proportion of children between 0 and 14 years of age was 21.5 percent, and that of the elderly 65 and over was 10.3 percent (National Land Agency, Office of Depopulation Problems, 1991: 29, figure 2-8). In 1994, however, these proportions have changed significantly, namely, decreased to 16.5 percent for the former, and have increased to 13.9 percent for the latter, respectively (Japanese Management and Coordination Agency, 1994).

Figure 2. Changes in Labor Force Participation Rate by Industry:
1920-1992

Primary Industries include: Agriculture, Forestry and Fishing.

Secondary Industries include: Mining, Construction and Manufacturing.

Tertiary Industries include: Wholesale and retail trade, Finance and insurance, Real estate, Transportation and communication, Electric power, gas and water supply, Service industries and Public service.

Sources: Sōmuchiō Tōkeikyoku, *Kokusei Chōsa Hōkoku* (Statistical Bureau of the Prime Minister's Office, National Census Report of the census conducted October 1st of the referent year), reported in the Institute of Population Problems, *Latest Demographic Statistics: 1993*, 1993: 105, Table 8-5; and statistics for 1992 were from the *Asahi, Japan Almanac: 1994*, 1993: 97.

Type 1, and 70.7 percent were part-time Type 2 (see Figure 3) (Ministry of Agriculture, 1990: 11).²

The reality of farm families today represents the dual structure of Japanese society. Classified as engaging in the traditional farming occupation, these families

² In 1992, the Japanese Government set a new target of reducing the total working hours per person to 1,800 hours a year by the end of the fiscal year 1996. The actual number of working hours in 1992 was 1,972 hours, 44 hours less than the previous year's actual and below the 2,000 hour level for the first time. This was due mainly to the fact that overtime work decreased due to the recession" (*Asahi*, 1993: 99). Therefore, with the recovery of Japanese economy, it is likely that the overall number of working hours of a Japanese worker will be back to over the 2,000 hour level again.

actually rely on a modern type occupations for their subsistence. These contrasting elements of modernity and tradition coexist within the Japanese farming institution without conflict.

Religion

Despite the extensive influence of Chinese civilization, Japan has maintained a distinctive multi-religious cultural orientation which incorporates a variety of religious beliefs. Indeed, most Japanese view themselves as both Buddhists and Shintists, and Japanese households typically contain two separate altar for these devotions. Of Japan's 124 million people, 106 million say they believe in Shintøism and 96 million espouse Buddhism, obviously a double-counting in religious orientation. By contrast, there are only 1.5 million Christians in Japan, and much fewer Muslims and Jews (Agency for Cultural Affairs, 1992).

Literally meaning "the way of god," *Shinto* is the earliest and only indigenous religion of Japan. Unconcerned with the problem of afterlife, Shinto emphasizes the veneration of nature, purity, and everyday family life. The Japanese today adopt Shint-rituals to celebrate major life events, such as weddings, baptisms, the well-being of children, the construction of homes and buildings, etc.

- *Buddhism*, which first came to Japan in 538, is principally concerned with life after death and the salvation of the individual. Growing out of this religious orientation, the Japanese people developed a strong sense of ancestor worship. Thus, many of the Buddhist rituals practiced today are organized in conjunction with the afterlife, such as funerals and ancestor worship at the time of the vernal and the autumnal equinox and the *obon* festival in the summer.

- *Confucianism* has become a moral code of the Japanese emphasizing personal virtue, justice, and devotion to the family, including the spirit of one's ancestors. Two Confucian concepts have consistently been stressed in Japanese formal education, namely *chu* (subordination to the emperor or superior), and *kø* (filial piety) – a philosophical orientation which persists in the minds of the Japanese today.

- *Christianity* was brought to Japan by the Jesuit missionaries in 1549 and then banned during the Edo era. Under the Meiji Restoration, however, the Protestant ethic was reintroduced by various sojourners in Japan. As a result, Christianity has contributed to the modernization of Japan and is often regarded as a modern way of thought. Today, its adherents are less than 2 percent of the total population, divided fairly evenly between Protestants and Catholics.

National Character and Human Relations

Japan is more racially and ethnically homogeneous than almost any other modern nation. In fact, less than one percent of the total Japanese population is comprised of non-Japanese nationals (Institute of Population Problems, 1993: 22). As others have recognized, this national homogeneity may be one of the primary reasons why the Japanese have been able to modernize their society and yet preserve a distinct sense of their own special identity (Christopher, 1983: 39).

Japan's national character is defined by a unique set of human relations and a special code of human conduct. First, Japanese are socialized to value "group-

ism" over "individualism"; the welfare of the group as a whole is always given priority over the well-being of any one individual. Inter-human dynamics of the *oyabun-kobun* (superior-subordinate) and *sempai-kohai* (senior-junior) relationships illustrate how the interdependency of the group can simultaneously permit loyalty from subordinates and protection from the superior.

Groupism also accounts for the Japanese style of bottom-up decision making. The essence of this style is the group-oriented and consensus-seeking process which requires all parties to be in agreement with a decision before any major course of action is officially proposed.

Second, Japanese society is conformist. People care very much about how they are viewed by others and if they are following the accepted social norms in the prescribed fashion. Thus we find that the working hours of the Japanese salaryman are notoriously long, and they have less holidays among the industrialized nations of the world. In the manufacturing sectors in 1990 the average annual working hours of a Japanese worker were 2,124 hours, and they had 118 holidays, whereas 1,948 hours and 139 holidays of an American worker (Ministry of Labor, 1992, reported in the *Asahi*, 1993: 99). To be treated as an insider, the Japanese salaryman must contribute to the work ethic, and therefore the cohesiveness of the group, by spending an inordinate amount of time in work-related activities.

Japan is perhaps best viewed as an "age-crazy", where one's major life events (i.e., entrance into college, employment, marriage, and childbearing) must take place at a certain age or else one falls off the golden path of social acceptability.

Third, Japan's racial and ethnic homogeneity have contributed to a mode of non-expressive, "high context" communication in which the spoken word is often less important than nonverbal communication skills. These include eye contact, *ishin denshin* (mind-to-mind communication), and facial expressions. There are also a number of high-context Japanese values, such as *amage*, *giri* and *on*, which have no meaningful English language equivalent. These words are derived from one's dependent and interdependent relations to others as a member of a group rather than as an individual, and reflect the deep concern of the Japanese for harmonious human relations within the group.

Fourth, implicitness and indirectness are valued over explicitness and straightforwardness. This tendency toward ambiguity is perhaps best evidenced in the Japanese language itself which shows no distinctions between singular/plural or gender and does not use definite person's stated reasons (*tatemae*) differ from his real intention, motive or feeling (*honno*).

Fifth, the Japanese socialization process tends to perpetuate a hierarchical orientation in human relations, despite the constitutional equality of the people. Formal behavior patterns and honorific language forms clearly reflect this hierarchical orientation of Japanese culture. Anyone who has ever attempted to learn Japanese will appreciate the critical relationship between the honorific forms of the Japanese language (i.e., expressions showing respect, expressions demeaning oneself, and polite expressions) and the continued importance of hierarchy in Japanese society.

Sixth, perhaps as a by-product of the hierarchical orientation of human relations, is the behavioral reserve of the Japanese people. Candid expressions of one's feelings and the ability to quickly establish friendships is alien to the Japanese culture. At the same time, however, friendships with Japanese tend to be deep and long-lasting.

In the professional arena, this cautious feeling-out process of the Japanese is

epitomized in *nemawashi*, which literally means the gentle turning around of roots before transplanting a tree. By making every effort to achieve an informal agreement from all parties concerned before formally presenting a proposal, they obviate the possibility of direct personal conflict which they find antithetical to the Japanese cultural assumption of group harmony.

From Modernization to Internationalization

Modern day Japan has proven to be a complex nation struggling to combine traditional attitudes and mores with the political and social demands of an advanced industrialized economy. As discussed above, this struggle to balance the past with the present has had a significant impact on the structure of human relations in Japan, particularly in the areas of family dynamics and lifestyles, education and socialization of youth, the role of women, and support for the elderly. In all cases, we find a dual structure where traditional values and modern practices coexist.

As an emerging world leader, the struggle to define and shape the structure of human relations in Japan today is becoming even more complex, involving not only elements of the past and present within Japan, but a new set of forces imposed by the process of Japan's internationalization. As in the past phases of its modernization, Japan must once again learn to adapt its practices to the accepted norms of the international arena, while at the same time retaining those customs and values from which it will continue to benefit. The effort of Japanese families abroad to accommodate their lifestyles and values to those of the communities in which they reside provides just one example of this ongoing struggle.

The Issue of Culture in Internationalization

"Internationalization" emerged as a primary goal of the Japanese in the 1980s. For the most part, however, internationalization has meant simply learning foreign languages, traveling overseas or studying abroad in order to gain knowledge of advanced technologies, and has only just begun to include opening Japanese culture to outside influences by welcoming foreigners to study, work or live in Japan. In this sense, Japan has remained an exclusionist country where foreigners continue to be referred to as *gaijin* or outsiders. Much as it has in the past, Japan has chosen a selective course of internationalization: learning what it can from the outside while retaining its own cultural uniqueness on the inside.

Unfortunately, Japan's inwardly closed society has resulted in a number of cross-cultural communication gaps between Japanese and other peoples. Indeed, a growing number of scholars and others who are concerned about international relations have begun to point to the significance of cultural factors in maintaining positive relations among nations. Iriye, for example, has argued that culture plays a far more important role today than it did in the past, when issues of national defense, diplomacy and trade tended to dominate the international agenda (Iriye, 1989: 62-63). Culture itself has become a tool with which nations can communicate beyond the boundaries of parochial nationalism (Kato, Umehao, Kato, Ito, and Mizutani, 1989: 66).

Recognizing that intercultural understanding is essential to revolving such

issues as the trade imbalance and the north-south problem, governments of leading nations have already begun to increase their efforts to promote international cultural exchanges. Although individual nations will certainly retain their own culture-specific orientations, they must learn to come together as equal partners on an fair and equitable international playing field.

Toward the Successful Internationalization of Japan

Only through cross-cultural experiences will the Japanese people be able to recognize the differences which exist between modern Western societies and Japan and to learn from them. In this process, the best of Japanese tradition can be maintained, while significant progress can be made in a number of areas previously stalled in the name of tradition, most notably balanced and spiritually fulfilling lifestyles, creative and innovative education for the young, equality for women at work and at home, and support structures for the elderly.

These are but a few facets of Japanese society today presented here in an attempt to "unmasking Japan today". Yet, they revealed themselves to contrast one another the differing yet parallel lifestyles and realities of modern-day Japanese society. As Japan proceeds in its transformation from merely a world economic super-power to a world political power, which would seem a long way ahead, the Japanese people will feel even stronger urge to identify themselves, not just as "Japanese" as they have done in the past, but as individuals holding unique socio-cultural characteristics, as we have witnessed here.

The continuity of contemporary Japanese society, entailing the harmonious co-existence of tradition and modernity simultaneously, is an essence which traces back to the very beginning of the history of Japanese society. At the same time, it will be the thrust to Japan's future of internationalization, if it is ever to be accomplished. In this sense, the dual-natured structure of Japanese society is not an exception to undergo radical changes during the process of Japan's internationalization.

At the same time, by opening Japanese culture and traditions to outsiders, other nations will learn from Japan how to achieve a better balance between the elements of tradition and modernity within their own societies. Strong family values, the importance of education, and respect for the elderly need not exist separate and apart from economic growth.

Having successfully traveled the road of modernization to become a leading international economic power, Japan must now move forward in the process of internationalization – a process not only of learning from its equally advanced neighbors, but of sharing with them all that it has come to know.

LITERATURA

AGENCY for Cultural Affairs. 1992. *Almanac of Religion*. Tokyo: Government Printing Office.

ASAHI Shimbun 1993. *Japan Almanac, 1994*.

CHRISTOPHER, Robert C. 1983. *The Japanese Mind*. New York: Fawcett Columbine-Ballantine Books/Random House.

INSTITUTE of Population Problems. 1993. *Jinkō Tōkei Shiryōshū: 1993* (Latest Demographic Statistics of 1993). Research Series No. 278.

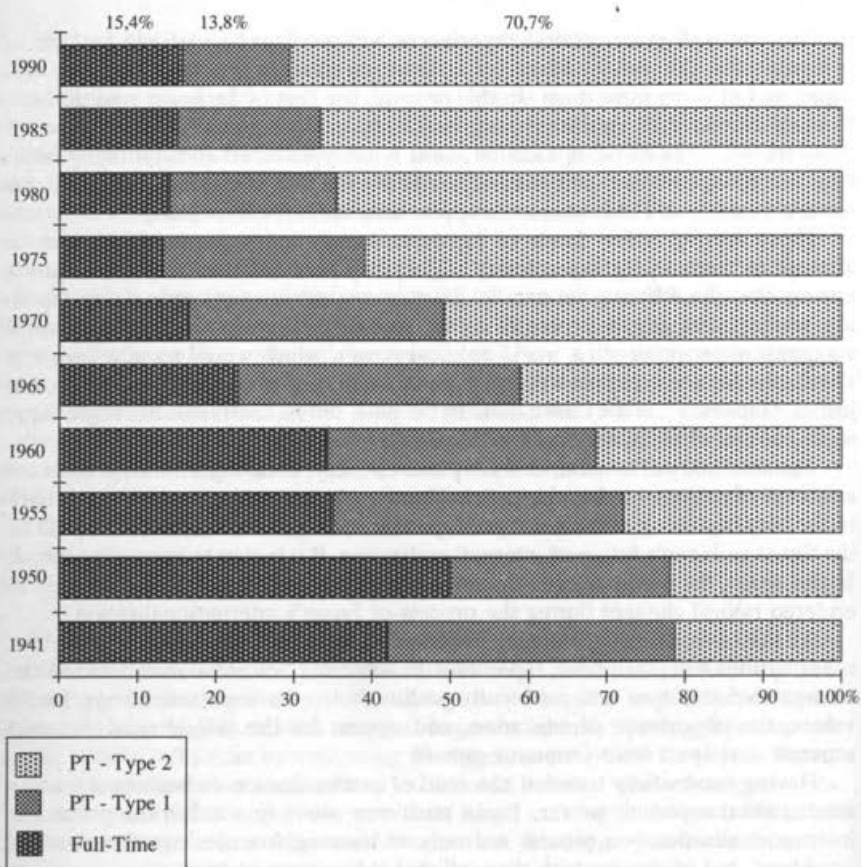
IRIYE, Akira. 1989. "The significance of cultural factors in contemporary international relations." Pp. 62–63 in the *International Cultural Exchange Symposium* (ed.), "Between understanding and misunderstanding – problems of and prospects for U.S.-Japan cultural exchange."

KATO, Hidetoshi, Umesao, Tadao, Kato, Shuichi, Ito, Shuntaro, and Mizutani, Osamu. 1989. "The globalization of Japanese: A round table." *Japan Echo XVI*, Special Issue: 61-68.

KITAGAWA, Joseph M. 1983. "Religion and modernization." *Kodansha Encyclopedia of Japan*, vol. 6: 293. Tokyo: Kodansha International Encyclopedia of Japan, vol. 6: 293. Tokyo: Kodansha International.

SUZUKI, Takao. 1993. "The difficulty of understanding the mechanism of Japanese culture." *Kyorin University, Review of the Faculty of Foreign Languages*, 5: 1-11.

Figure -3. Changes in the Farm Household Proportion by the Type of Participation

Sources: *Nōrinsuisan-shō Tōkei-hyō* (Ministry of Agriculture, Forestry, and Fishing, Statistical Tables):

1941: *Nōji Tōkei Kaki Chōsa* (Agricultural Statistics, Summer Survey).

1950, 60, 70, and 80: *Sekai Nōringyō Census* (World Census of Agriculture and Forestry).

1955: *Nōka Chōsa* (Farm Household Survey).

1965: 74, and 85: *Nōgyō Census* (Agricultural Census).

1988: *Nōgyō Chōsa* (Agricultural Survey)

1990: *Nōgyō Census* (Agricultural Census of Statistics and Information Department, Economic Affairs Bureau, Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries) reported in the *Japan Statistical Yearbook: 1991* (pp. 152-153. Tables 5-3, 5-4, and 5-5).

ADOLF BIBIČ*

Politične stranke kot predmet politične znanosti

Nekaj ključnih vidikov stasiologije

V sodobni politični znanosti so politične stranke eden od osrednjih raziskovalnih problemov. O njih razpravljajo v okviru splošne politične teorije, pri obravnavi področnih političnih teorij, zlasti v okviru teorije demokracije, v primerjalnih raziskavah politike in pri obravnavanju političnih sistemov posameznih držav itd. Celo več: sodobna politologija je razvila posebno poddisciplino, znanost o strankah (*stasiologija*), ki se v novejšem času sama navznoter diferencira na ožje specializacije, vse do vprašanja financiranja političnih strank. Tako je stasiologija razpeta med dve težnji: na eni strani si postavlja nalogo, da bi razvila pravicato *teorijo strank*, po drugi strani pa znanost in praktično politično življenje terjata čim bolj precizno empirično znanje o strukturah in procesih, ki se dogajajo zlasti na dveh ravneh: znotraj političnih strank samih in v razmerju med strankami in med celotnim družbenim in zlasti političnim sistemom. Stranke, podobno kot drugi sodobni politični pojavi, so čedalje bolj aktivne tudi v okviru regionalnih in globalnih svetovnih integracij (npr. EZ). Stasiologija se torej ne more razvijati kot abstraktno-teoretska poddisciplina politične znanosti, marveč le kot kompleksno področje spoznanj in raziskovanj, ki mora povezovati konceptualne in empirične raziskave. Temu je treba dodati, da se z razvojem sistemskega pristopa v politologiji politične stranke čedalje bolj obravnavajo v razmerju do drugih političnih strank v danem političnem sistemu, torej v kontekstu *strankarskega sistema*.

V novejšem času je zanimanje za politične stranke posebej poraslo in to, kot se zdi, zlasti iz dveh razlogov:

prvič, zaradi novega vala (politične) demokratizacije, ki je dosegel svoj vrh na prelomu 80. in 90. let in v katerem so stare monistične sisteme zamenjali oziroma jih postopoma zamenjujejo (»tranzicija«) sistemi pluralistične politične demokracije s političnimi strankami kot njenimi glavnimi akterji;

drugič, zaradi očitnega dejstva, da se tudi v državah klasične liberalne demokracije v strankarskem življenju dogajajo globoke spremembe, ki so dobile ponekod prav dramatično obliko (npr. v Italiji), na splošno pa tudi v stabilnejših političnih režimih (npr. Avstrija, Švedska, ZRN) nakazujejo bolj ali manj globoke preobrazbe.

Zanimanje za politične stranke se torej pojavlja in hkrati krepi v protislovnem sklopu: po eni strani neredko (v »novih demokracijah«) v okviru začetnih velikih

* Dr. Adolf Bibič, redni profesor na FDV v Ljubljani.

pričakovanj, ki se izkažejo za kratkotrajna, da bo uvedba večstrankarskega sistema sama po sebi čez noč razrešila vse ključne probleme demokracije; po drugi pa v »starih demokracijah« v novejšem času so čedalje glasnejše pritožbe nad »naveličanostjo« s strankami, nad »krizo strank« in nad »partitokracijo«.

V obeh primerih pa je zanimanje za znanstveno preučevanje strank večje, kot je bilo kdaj koli.

I.

Pred začetkom 20. stoletja politične stranke niso bile predmet sistematičnega znanstvenega razmišljanja. Celo več: v dobi individualističnega liberalizma in pri glasnikih radikalne demokracije so bile politične stranke (oziroma vsaki organizirani interesi) sumljive. Treba je samo listati dela velikih političnih filozofov in tudi državnikov 17. do 19. stoletja, da bi se lahko o tem prepričali (gl. npr. Hobbes, Washington, Rousseau, Sieyes). To nasprotovanje političnim strankam, ki delno sega vse do današnjega časa in ki ima (tudi v Sloveniji) bogato tradicijo, je izhajalo iz prepričanja, da stranke – v začetku so jih kar žigosali s »frakcijami« – povzročajo predvsem neenotnost in razdor v politiki (državi), katere poglaviti cilj mora biti skrb za obči blagor, za obči interes. Poleg tega se jim je očitalo, da kot vmesna telesa ločujejo državljane od države (obče volje). Celo eden od očetov ameriške ustave, Madison, ki je med prvimi spoznal nujnost obstoja strank kot bistvenega pogoja politične svobode, je ostal s svojim zavračanjem »frakcij« glede strank na pol poti (Hamilton, Madison, Jay, 1937, prva izd., 1788, *Federalist* št. 10).

Na vsak način: stranke v klasični liberalni politični tradiciji razen redkih izjem (npr. Hume, Burke, kasneje de Tocqueville) niti »niso bile predvidene niti zaželen« (Crotty, 1991: 140). Stranke so se torej najprej vsilile človekovi praksi, da bi šele nato postale predmet resnega razmišljanja, šle so, kot je bilo rečeno, skozi faze zavračanja in toleriranja, da bi le postopoma postale predmet izrecnega priznavanja (Faul, 1964).

Nesporno je, da se sistematično raziskovanje političnih strank v politični znanosti začenja z vplivnim prispevkom M. Ostrogorskega (1903) in R. Michelsa (1911) (ki se jima je kasneje pridružil M. Weber (1922)). Toda z njima se tudi postavlja temeljno vprašanje, ki se poslej glede političnih strank ponavlja in ki je še danes osrednje vprašanje politične znanosti: kakšno je razmerje med političnimi strankami in demokracijo? Če je Ostrogorski odgovarjal na to vprašanje skeptično na podlagi analize anglosaških političnih strank (VB, ZDA), pa je Michels gledal kritično na stranke z gledišča analize notranje organizacije Nemiške socialnodemokratske stranke (»železni zakon oligarhije«) kot prve moderne množične stranke. Kakor koli je bil njun končni politični sklep različen, pa sta oba zastavila pomembna vprašanja, ki so ostala v marsičem aktualna za stasiološko raziskovanje tudi po drugi svetovni vojni.

O tem najbolje priča danes že klasično delo Mauricea Duvergerja *Les partis politiques* (1951), ki je s svojim organizacijsko-institucionalnim pristopom in novo tipologijo strank pomenilo ne le prvo veliko sintezo po drugi svetovni vojni, marveč je tudi utrla pot kasnejšemu obravnavanju (včasih tudi kritičnemu glede njegovih posameznih tez) političnih strank.

Sledila je vrsta del, ki so razširila in poglobila znanje o političnih strankah in izoblikovala nove pristope v njihovem raziskovanju. Ta dela pomenijo prispevek k splošni teoriji političnih strank (npr. Sartori, 1976; Lawson, 1980; Beyme, 1985; Panebianco, 1988; Seiler, 1993), k njihovi primerjalni analizi, ki ima tudi teoretični pomen (npr. Seiler, 1984; Daalder in Mair, 1983; Epstein, 1967; Neumann S., 1956),

k njihovi vlogi v posameznih državah (Epstein, 1986; Ingle, 1981; Pelinka-Plasser, 1989 itd.) ali obravnavajo posamezne vidike političnih strank (npr. Punnett, 1992; Greven 1987; Landfried, 1990; Pasquino, 1990). Posebna pozornost se v zadnjem času posveča problematiki političnih strank v razmerah »tranzicije« od monističnih oziroma polmonističnih političnih sistemov k sistemom pluralistične demokracije (npr. Agh, 1992).

Iz teh in drugih del sledijo številna vprašanja, ki jih še zaostrujejo velike spremembe (prim. Mantl 1992), ki so povezane z novo vlogo komunikacij in medijev; z razvojem in novo močjo organiziranih interesov; s pojavom alternativnih organizacij, gibanj in pobud; z novo aktualnostjo razlikovanja med »ekonomsko družbo«, »civilno družbo«, »politično družbo« in »državo« (glede slednjega glej zlasti Cohen-Arato, 1992, in Bibič-Graziano (ur., 1994). Vse te spremembe so bodisi pogoj bodisi posledica globljih socialno-strukturnih preobrazb, ki pomembno preoblikujejo socialno infrastrukturo političnih strank in s tem tudi naravo in vrste političnih »razcepov« (cleavages), ki so bistveno determinirali strankarske sisteme prve polovice 20. stoletja. Niso se še dodobra umaknile s prizorišča tradicionalne leve stranke (komunistične partije), ki so se že prej (nekatero) začele preobrazati (evrokomunizem), že so jim mestoma sledili pravi zlomi nekaterih desno oziroma desnosedinsko usmerjenih strank (npr. krščanska demokracija v Italiji). Ko je bilo v povezavi s tezo o »koncu ideologij« že slišati, da je tudi razlikovanje med levico in desnico konec, so se z novo močjo začele pojavljati in uveljavljati sile desnice (npr. »postfašistična« desnica v Italiji; »republikanci« v Franciji; desni ekstremizem v Nemčiji).

Sodobna *stasiologija* je torej pred velikimi novimi izzivi tako v »starih« kot v »novih« demokracijah. Ne moremo se sicer strinjati s trditvami, ki politično znanost skrcijo kratkotalno na znanost o strankah (prim. tudi Verdu 1974), lahko pa argumentirano trdimo, da so oziroma da bodo politične stranke verjetno še bolj ena izmed osrednjih tematik sodobne politične znanosti.

Obsežna literatura o političnih strankah, ki zlasti v novejšem času sega do nepreglednih širin (gl. npr. bibliografijo v Niedermayer in Stöss, 1993; Crotty, 1991), je ne le zbrala in osvetlila številna dejstva o notranjem življenju političnih strank, marveč je tudi natančneje pojasnila njihovo polivalentno vlogo v sodobnih političnih sistemih.

V tem sestavku bomo obravnavali nekatere ključne razsežnosti proučevanja političnih strank. Skušali bomo odgovoriti – seveda z omejitvami, ki jih narekujeja prostor in čas – zlasti na tale vprašanja: Kaj je politična stranka? Kateri so temeljni pristopi k obravnavi političnih strank in katera so poglobljena merila njihove tipologizacije? Kako sodobna stasiologija obravnava strukturo (organizacijo) političnih strank? Katere so poglobljene funkcije političnih strank?

II.

Prva razsežnost raziskovanja političnih strank se nanaša na samo *definicijo političnih strank*. Na prvi pogled se zdi, da je to vprašanje že razčiščeno in vsaj lahko rešljivo, v resnici pa je zapleteno in še vedno odprto. Na vsak način pa je pomembno tako s teoretično-analitičnega kot s praktično-političnega stališča.

Vsekakor, v definicijah oziroma pojmovanjih političnih strank srečujemo oznake, ki predvsem poudarjajo stranko kot *organizacijo* (npr. Duverger, Weber itd.), kot nosilko določenih *idealov* (npr. Burke, Burdeau) ali pa, kar je zlasti v novejšem času vse pogostejše, glede na *funkcijo*, ki jo opravljajo (Schumpeter, Lawson, Aron, Epstein itd.).

Najbolj tipične so definicije, ki povezujejo stranke s kompetitivnim bojem za oblast. Te opredelitve lahko ponazorimo s klasično Schumpetrovo definicijo: »Stranka je skupina, katere člani predlagajo, da bodo povezano delovali v kompetitivnem boju za politično oblast« (Schumpeter, 1942: 283). Taka definicija v osnovi ustreza tistemu, kar Sartori imenuje minimalna definicija. Stranka ima več funkcij, toda nemogoče je govoriti o neki organizirani skupini kot stranki, če ne sodeluje v tekmovalnem boju za oblast. To je bistvena *differentia specifica*, po kateri se stranke razlikujejo od »interesnih skupin«, »političnih klubov«, »gibanj« itd.

Slabost takšne definicije politične stranke, ki jo v takšni ali drugačni formulaciji zagovarja večina politologov, je predvsem v tem, da vsaj na prvi pogled skrči funkcijo politične stranke samo na eno njeno razsežnost, čeprav opravljajo tudi nekatere druge bistvene funkcije (glej spodaj). Zlasti pa se Schumpeter vsaj v sami definiciji izogne delikatnemu vprašanju, kakšna je vloga stranke kot po definiciji »parcialne« organizacije (stranka etimološko izvira iz *pars, partis*), kar pomeni »del« glede na skupni interes (*bonum commune*) oziroma interes celote. Nekateri starejše in novejše definicije skušajo ta problem preseči z izrecnim sklicevanjem na potrebo, da se pri opredelitvi politične stranke upošteva tudi splošni interes (Seiler, 1993, kritično razpravljata o tem Lenk-Neumann, 1974). »Boj za oblast« kot neposredni cilj političnih strank se ne more izogniti vprašanju: Za kakšno oblast? In po kateri poti do oblasti? S tem pa se odpira nova problematika, ki je povezana s pojmovanjem samega bistva politike in demokracije, tudi njune normativne razsežnosti.

Sodobna stasiologija tako nujno sega tudi onkraj »boja za oblast«, kakor koli je kompetitivna tekma za oblast neposredni cilj političnih strank in nujen, ne pa tudi zadosten pogoj sodobne demokratične vladavine.

III.

Razprava o sodobnih političnih strankah ne more mimo vprašanja njihove geneze. O političnih strankah v pravem smislu lahko govorimo šele v razmerah modernega razlikovanja med *civilno družbo* in *državo*. Zato iz pojma političnih strank izključujemo različne skupine (npr. patricije in plebejce v starem Rimu; guelfe in ghibelline v renesančni Italiji) v starem in srednjem veku. Šele nastanek modernega razlikovanja med civilno družbo in državo je ustvaril potrebo po »posredovanju« med obema. Še natančneje: šele s postopno demokratizacijo odnosov med civilno družbo in državo, ki je bila povezana z uveljavljanjem splošne in enake volilne pravice, so se politične stranke dokončno uveljavile kot jedro nove »politične družbe« in kot »vmesne« formacije med obema. Nastanek političnih strank je zgodovinsko vezan na nujnost, da se konflikti v moderni družbi, ki nastajajo zaradi materialnih in drugih objektivnih in subjektivnih cepitev v družbi in politiki – predvsem pa konflikti glede politične oblasti – razrešujejo po mirni, predvidljivi in civilizirani poti.

Raziskovanje političnih strank, njihove geneze in njihove vloge mora torej nujno odgovoriti na vprašanje, katere »konfliktne linije« so vir interesnih cepitev, ki peljejo do nastanka političnih strank in v povezavi z vrsto drugih dejavnikov do tipičnih strankarskih sistemov. Raziskovanje temeljnih partigenih cepitev (*cleavages*) v sodobni politologiji nasprotuje enodimenzionalnemu redukcionizmu.

Temu raziskovanju, ki se opira tudi na sociologijo konfliktov, sta v svoji pionirski študiji *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An*

Introduction (1967) utrla pot S.M. Lipset in S. Rokkan. V njem sta pokazala, kako so nacionalne revolucije, industrijske revolucije in internacionalne revolucije ustvarile podlago za cepitve (cleavages, tj. za socialne in politične konflikte) med centrom in periferijo, med državo in cerkvijo, med urbaniimi trgovsko-industrijskimi interesi in agrarnimi interesi, med delom in kapitalom, komunizmom in socializmom; in kako so se zaradi teh cepitev oblikovale moderne evropske stranke in strankarski sistemi. Čeprav so temeljni sklep njunega dela novejšje transformacije v evropskih strankarskih sistemih bistveno relativizirale, ni nič manj res, da je Rokkanova in Lipsetova tematizacija problema socialnih in političnih konfliktov oziroma *cleavages* pomenila sama po sebi izredno ploden prispevek k primerjalnemu raziskovanju političnih strank in je položila temelj raziskovanju, ki sodi med ključne nove pristope k političnim strankam (prim. Charnot, 1989). Kot primere plodne uporabe tega »cleavage« pristopa lahko navedemo Seilerjevo (1986, 1993) teoretično in primerjalno raziskovanje političnih strank; analizo evropske politike Lana in Erssona (1987 in kasnejše izdaje) in Müllerjevo (1992) obravnavo avstrijskega strankarskega sistema.

Hierarhija in struktura družbenih in političnih cepitev sta se od časa klasične Rokkanove in Lipsetove conceptualizacije dokaj spremenili (npr. vsaj v evropskem prostoru je skoraj izginila cepitev, izvirajoča iz konfliktov med komunizmom in socializmom), zmanjšala se je relativna teža socialnoekonomskih konfliktov in povečal pomen konfliktov na osnovi »postmaterialističnih« vrednot (prim. Inglehart, 1990) itd. Partigeni konflikti na osnovi razlik v socialnoekonomskem položaju posameznih socialnih skupin, teritorialne distribucije socialnih in političnih akterjev in religije pa vendar niso izgubili pomena. Nekaterne konfliktne linije so se znova zaostriale v ostre cepitve (npr. etnični konflikti), pojavljajo se nove delitve na levo in desnico in nadaljuje delitve znotraj njih itd. Zato lahko upravičeno trdimo, da genetični pristop k političnim strankam (na temelju »cleavages«) ohranja metodološki pomen tudi za prihodnje raziskovanje političnih strank. Ta pristop je toliko bolj pomemben, ker na vlogo političnih strank ne gleda le s stališča konfliktov, marveč tudi z gledišča povezovanja med političnimi akterji (cf. Lipset-Rokkan, 1967: 3). Tudi razprava o genezi strank nas tako vrača k temeljnemu vprašanju pojmovanja politike kot protislovne enotnosti konflikta in konsenza, diferenciacije in integracije, parcialnih interesov in javne blaginje.

IV.

Eno izmed ključnih nadaljnjih vprašanj sodobne stasiologije se nanaša na *tipologijo* političnih strank. Razvrščanje strank po nekih temeljnih merilih spada med bistvene zahteve znanstvenega raziskovanja in praktične politike že zaradi števila organiziranih skupin, ki si nadevajo uradno ime »politična stranka« ali bolj ali manj ekvivalentne politične organizacije (npr. v Avstriji 1. novembra 1990 334 strank, v Sloveniji konec leta 1993 nad 120 političnih strank in političnih organizacij). To velikansko število takoj vsiljuje razlikovanje meril med *politično pomembnimi* (*relevantnimi*) in *politično nepomembnimi strankami* (prim. Sartori, 1976).

Raziskovalci političnih strank so predlagali različne druge razvrstitve posameznih političnih strank in skupin političnih strank in tudi strankarskih sistemov. Klasično Webrovo (1922) (če omenimo samo to tipologizacijo) razlikovanje med *strankami uglednežev* in *množičnimi strankami* je bilo pomembno za kasnejše razlikovanje – ki ima svoje korenine že v času med obema vojnoma, razvilo pa se je šele po drugi svetovni vojni – med *strankami individualnega predstavljanja* in med

integracijskimi strankami. Avtor te tipologije (S. Neumann, 1956; glej tudi Lenk-Neumann, 1974) je zadnjo vrsto političnih strank še nadalje razdelil na stranke *demokratične integracije* in na stranke totalne (ali *totalitarne*) integracije. S tem je skušal posplošiti novo naravo političnih strank v razmerah množične politike, ki pa se je politično-organizacijsko razlikovala glede na stopnjo obvladovanja posameznika (primer za stranko z demokratično integracijo – socialdemokratska stranka, primer za stranko totalitarne integracije – fašistična in boljševiska stranka).

Če v tem sestavku omenimo nekatera pomembna tipološka razlikovanja, ki jih je v svojem kapitalnem delu izoblikoval M. Duverger (1951) (npr. stranke z neposredno in stranke s posredno strukturo, kadrovske in množične stranke itd.) in tiste, ki jih je predlagal glede na klasifikacijo strankarskih sistemov (dvostrankarski, večstrankarski, enostrankarski), smo se približali (naj)novjšim razpravam o tipologiji političnih strank.

V tem sklopu je tu treba omeniti vplivni prispevek, ki ga je k tipologiji strankarskih sistemov vnesel s svojim merilom ideološke distance med strankami (zmerni, polarizirani pluralizem) v že omenjenem delu G. Sartori (1976).

Končno vse do današnjega časa odmeva teorija »ljudske« ali »vsakogaršnje stranke« (*Allerweltpartei, catch-all party*); ki jo je že v prvi polovici 60. let izoblikoval O. Kirchheimer (1964; prim., npr., Windemann, 1965): pod pritiskom strukturalnih in kulturnih sprememb je poudarjal, da se politične stranke čedalje bolj spreminjajo v smeri novega tipa volilne stranke, ki je odprta nasproti vsem slojem družbe (ki torej »lovi vsakogar«), v kateri zginjajo ideološke razlike, vodstvo pa dobiva vse večjo vlogo nasproti čedalje manjšemu pomenu članstva.

Med novjšimi prispevki imajo posebno mesto tipologije političnih strank, izoblikovane na njihovi organizacijski moči, z upoštevanjem novejšje organizacijske teorije (Panbianco, 1988). V novjšem času posvečajo tudi več pozornosti tipologiji, zasnovani na teritorialnem dosegu delovanja strank (lokalne, regionalne evropske stranke), s katerimi se delno prekriva kategorija avtonomističnih strank (Seiler, 1994).

Tipologije političnih strank nimajo le opisne vrednosti, marveč vsebujejo tudi hipoteze, ki – ne da bi imele veljavo kakega novega »železnega zakona« – skušajo pojasniti razvojno dinamiko in spremembe v političnih strankah in strankarskih sistemih. To velja tudi za razlikovanje med političnimi strankami leve in desne. To razlikovanje je sicer izgubilo svoj nekdanji pomen, vendar se njegova aktualnost niti s stališča samopercepcije političnih strank niti s stališča percepcije državljanov ne da zanikati: bistveno merilo ostaja v odnosu strank do vprašanja razmerja med enakostjo in svobodo (prim. Bobbio, 1994).

V.

Od prvih začetkov znanstvenega proučevanja političnih strank (Ostrogorski, zlasti pa Michels in Weber) je bila pozornost raziskovalcev usmerjena tudi k vprašanju njihove *organizacije*. Ta vidik strankarskega pojava je po drugi svetovni vojni, kot je bilo že povedano, zlasti poudaril Maurice Duverger. Le-ta je v svojem epohalnem delu (1951, cit. po angl. prevodu 1967: XV) zapisal znamenite besede, da se »sodobne stranke veliko manj odlikujejo po svojem programu ali po razredni pripadnosti svojih članov kot po naravi svoje organizacije / . . ./. Za moderne stranke je značilna v prvi vrsti njihova anatomija«. Od tega dela dalje, ki je uvedlo v proučevanja političnih strank institucionalni pristop, se noben resen raziskovalec strank ni mogel in ne more več izogniti

strukturi političnih strank, kar se je izrazilo tudi v stasiološki literaturi na tleh nekdanje Jugoslavije (gl. npr. Goati, 1984; na ta vidik pa je že pred Duvergerjem že med obema vojnama opozarjal utemeljitelj raziskovanja političnih strank na Slovenskem A. Ogris (1926: 142–168)). Proučevanje strukture političnih strank je potrebno iz več razlogov. Na tej osnovi lahko ugotovimo, kaj je značilno za učinkovito in (ne)demokratsko strankarsko vodstvo (»leadership«) in kakšni so odnosi med članstvom in vodstvom, torej kakšen je tok vpliva, ki ga številni raziskovalci in analitiki političnih strank označujejo kot oligarhičnega ali ga dejansko imajo za takšnega (gl. R. McKenzie), čeprav se stopnje centralizacije in decentralizacije strank med seboj razlikujejo. Raziskovanje notranje strukture političnih strank torej vodi k odgovoru na vprašanje, v kolikšni meri so posamezne stranke v notranjih odnosih demokratične (kakšna je npr. vloga članstva oziroma temeljnih organizacijskih enot pri izbiri vodstva) in v kakšnem odnosu je organizacija strank z njihovo učinkovitostjo in širše, kako notranje strankarska (ne)demokracija vpliva na širšo demokratizacijo danega političnega sistema. To so le nekatera tradicionalna vprašanja, ki kažejo na pomen raziskovanja tokov in frakcij v političnih strankah. V novejšem času se je pristop k preučevanju notranje organizacije političnih strank obnovil, poglobil in aktualiziral z upoštevanjem inovativnih izsledkov teorije organizacij in obdelave strukture političnih strank v perspektivi komparativne zgodovine. Ta novi pristop, ki ga je izoblikoval, kot rečeno, A. Panebianco (1988), obeta sveže spodbude k raziskovanju političnih strank, posebno v državah, kjer so (kot npr. v Srednji in Vzhodni Evropi) politične stranke še v fazi geneze in institucionalizacije, ki igrata v novem pristopu še posebej pomembno vlogo.

VI.

V obravnavanju strankarstva ima raziskovanje *funkcij* političnih strank še posebej pomembno mesto. Šele število in narava funkcij političnih strank nam lahko osvetlita njihovo dejansko vlogo v družbi in državi in v posredovanju med obema. Poznavanje in pojasnitev teh funkcij nam tudi omogočata, da bolje razumemo njihovo temeljno, specifično in univerzalno vlogo v tekmovanju za politično oblast in pri samem izvrševanju oblasti. Tudi takšna osrednja teoretična in praktična vprašanja, ki se nanašajo na bistveno oznako političnih režimov (demokratični, avtoritarni, »totalitarni« režimi), so povezana s tem vprašanjem, kot je razumevanje takšnih temeljnih pojmov, kot so npr. »partijska država«, »politični razred«, »partitokracija«. Med številnimi funkcijami političnih strank naj izluščimo nekatere, ki se nam zdijo osrednje (prim. zlasti Lawson, 1980; La Palombara in Anderson, 1992, Seiler, 1993).

1. Funkcija v volilnem procesu

To je ena izmed osrednjih, če ne osrednja funkcija političnih strank. Politične stranke ne samo sodelujejo pri določanju pravnih okvirov za volitve, tj. pri oblikovanju konkretnih volilnih sistemov, proporcionalnega, večinskega ali mešanega (prim. Nohlen, 1989), marveč tudi posegajo v posamezne faze volilnega procesa, da bi dosegle svoj pglavitni cilj: takšno številčno prisotnost svojih poslancev v parlamentu, da bi lahko sestavili vlado ali vsaj sodelovali kot koalicijski partner v njej. Zlasti pomembna vidika volilnega procesa s stališča strank in gledišča demokratičnosti volitev sta proces selekcije kandidatov in financiranje ter

izvedba volilne kampanje. V sodobnih pluralističnih političnih sistemih je vse manj sprejemljiv praktični monopol strankarskih elit pri določanju kandidatov – glej številne predloge po razširitvi prakse »predvolitev« oziroma »primarijev« (prim. Neisser-Plasser, 1992), čedalje ostreje pa se tudi zastavlja vprašanje virov financiranja predvolilnih kampanj in njihove preglednosti (Landfried, 1990; Kranjc, 1984).

2. Rekrutacija in selekcija političnih in drugih elit

To je funkcija, ki jo avtorji imenujejo »elite recruitment«, »leadership recruitment«, »recruitment and selection of leadership«, in ki se nanaša na vlogo, ki jo imajo politične stranke pri naboru in izboru osebja, v prvi vrsti na politične, pa tudi na druge politično pomembne položaje. To se seveda nanaša ne samo na politično-predstavniške državne organe (parlament, njegova telesa), marveč tudi na vlado (ministri) in na druge visoke in višje položaje v državni administraciji, v vojski, v sodstvu itd. Vpliv strank sega tudi v (zlasti v javni sektor) gospodarstvo, v kulturo, v medije, na univerze, v diplomacijo itd. Doseg tega vpliva je empirično vprašanje, ki ga označujejo takšni pojmi, kot so »sistem plena«, »lotizacija«, »patronaža«, »partitokracija«. Te etikete zlasti v novejšem času kritično opozarjajo na nelegitimno penetracijo političnih strank v civilno družbo in zahtevajo omejitve njihovih totalizacijskih teženj. Kljub vsem tem prekoračitvam je še vedno aktualna Duvergerjeva (1967: 422) trditev: »Najgloblji pomen političnih strank je v tem, da težijo k ustvarjanju novih elit«, čeprav se je zaradi krepitve načela avtonomnosti družbenih podsistemov in vrste drugih dejavnikov uporabnost te trditve bistveno zožila.

3. Funkcija oblikovanja in izvrševanja vladne oblasti in nadzora nad njo

Stranke so v parlamentarnih sistemih tudi poklicane, da na podlagi volilnih rezultatov sodelujejo pri oblikovanju vlade same ali v koaliciji z drugimi strankami. Nekateri avtorji (Katz, 1987: 4, prim. La Palombara in Anderson, 1992: 401) sploh poudarjajo, da je ključna funkcija stranke, da »vlada in prevzame odgovornost za vladanje«. Sposobnost za vladanje ne izhaja avtomatično iz volilnega rezultata, marveč je plod številnih dejavnikov, od voditeljske sposobnosti predsednika vlade do značilnosti glavnih nosilcev vladnih funkcij, do pripravljenosti koalicijskih partnerjev za kompromise, v prehodnih razdobjih tudi za zgodovinske (primer Avstrije po drugi svetovni vojni), odvisna pa je tudi od modrosti strankarskih in drugih političnih elit in od splošnega soglasja glede temeljnih vrednot, na katerih sloni pluralistični sistem parlamentarne demokracije, itd.

Politične stranke pa ne samo oblikujejo in izvršujejo vladno oblast, marveč to oblast tudi nadzirajo. Glavno nadzorno funkcijo oblasti znotraj političnih strank opravlja *opozicija*, ki je s svojo kritiko, personalnimi in programskimi alternativami ena od temeljnih institucij parlamentarne demokracije (Dahl, 1966; Pasquino – ur., 1990).

4. Programska in socializacijska funkcija

Oblikovanje programskih političnih ciljev je ostala ena izmed bistvenih nalog političnih strank tudi v času, ko so tradicionalne ideološke delitve zgubile svoj pomen. Čeprav se verjetno doba velikih strankarskih programov ne bo več ponovila, pa bodo preživele, kot se zdi, preizkušnjo časa tiste stranke, ki bodo sposobnejše videti in opredeliti nove cilje, ki bodo presegali zgolj kratkoročne potrebe »boja za oblast«. V neposredni zvezi s programsko funkcijo stranke je tudi njena socializacijska funkcija, ki je tudi v nekaterih modernih ustavah oziroma zakonih posebej opredeljena kot sodelovanje pri »oblikovanju politične volje ljudstva«; tudi glede te funkcije so politične stranke dobile močne tekmece, zlasti v medijih.

Politične stranke izražajo socialne, ekonomske in politične interese, hkrati pa te interese povezujejo (agregirajo) v širše celote in jih prevajajo iz družbene sfere v sfero države, da bi tu – v legislativi, v vladi itd. – postali (v obliki zakonov in drugih pravnih in političnih aktov) del uradne državne politike. Politične stranke so torej strateški člen in agens oblikovanja politike in *reprezentiranja* interesov družbe v državi. V tej mediacijski funkciji nimajo monopola, toda tudi ne – vsaj v sedanjih zgodovinskih razmerah – enakovrednega nadomestila. Poglavje o funkcijah političnih strank kaže na njihovo moč, hkrati pa tudi na njihove inherentne meje, na katere opozarjajo druge oblike in druge koncepcije posredovanja med civilno družbo in državo (gl. interesne skupine, medije, funkcijsko predstavništvo, neokorporativizem) (prim. Marko, 1992).

Namesto sklepa

Iz naše razprave lahko povzamemo, da je preučevanje političnih strank dejansko ena izmed ključnih tematik sodobne politične znanosti. Politične stranke so kljub kritikam, ki jih izražajo politologi, ugledni državniki, in kljub nizkemu zaupanju javnega mnenja temeljni pogoj (politične) demokracije. Brez političnih strank ni sodobne demokracije. Samo s političnimi strankami brez močne vloge državljanov in asociacij civilne družbe pa se demokratična vladavina spreminja v partitokracijo.

Ta je zlasti nevarna v prvih letih prehoda, ko še nista izoblikovani avtonomna civilna družba in tudi ne politična kultura funkcionalnega samoomejevanja. Veliko odgovornost za utrjevanje legitimne vloge političnih strank imajo tudi strankarske elite, ki se morajo zavedati resnega opozorila, ki prihaja v obliki padajočega zaupanja do političnih strank tudi iz slovenskega javnega mnenja.

Sicer pa je treba reči, da so vsi poglobitvi vidiki, ki jih obravnava sodobna stasiologija, aktualni za proučevanje političnih strank tudi v »novih demokracijah«. Tudi tu se zastavljata, ob vseh specifičnostih v posameznih državah, vprašanje opredelitve političnih strank nasproti civilni družbi, politični družbi in državi ter vprašanje njihove geneze in vrste razcepov, ki pogojujejo strankarsko členitev in tudi disfunkcionalno množico strank. Prav tako aktualen in pogosto še bolj sporen je problem tipologije strank v »postkomunistični« družbi: po merilih kriterijih razvrstiti stranke na tradicionalne in moderne, na levo, sredino in desnico? Kakšen vpliv imajo glede tega strankarski programi in v kolikšni meri je predvsem odločilno dejansko vedenje strank? »Organizacijsko vprašanje« političnih strank je čisto na robu razprav v »novih demokracijah«. Vendar: ali niso tudi in posebej

v le-teh vprašanja notranje strukture (neposredne, posredne), pretirani poudarek na vlogi strankarskih elit in marginalna vloga članstva še posebej aktualni? Končno, katere zakonitosti veljajo glede funkcij političnih strank v »novih demokracijah«? Da so njihove volilne in sploh rekrutacijske funkcije v ospredju, je očitno. Toda v kolikšni meri politične stranke tu opravljajo tudi socializacijsko funkcijo in koliko jim uspeva »agregirati« posebne interese tako, da imajo na koncu primat obči interesi, ne pa parcialni (oblastniški) interesi političnih strank? Preveliko število političnih strank je gotovo ovira njihovi integracijski funkciji. To pa sproža nadaljnje ključno vprašanje: kateri dejavniki pospešujejo racionalizacijo strankarskega sistema v smeri združevanja političnih strank in njihove večje sposobnosti in trdnejše politične volje za oblikovanje občih interesov? Vse to so vprašanja, ki se nanašajo tudi na politične stranke v Slovenijo in ki terjajo odgovor tudi od politologije na Slovenskem.

LITERATURA:

- AGH, A. (1992): »The Emerging Party System in East Central Europe. Hungarian Center for Democracy Studies Foundation, Budapest
- BEYME VON, Klaus (1982): *Parteien in westlichen Demokratien*. R. Piper und Co. Verlag, München
- BOBBIO, Norberto (1994): *Destra e sinistra. Ragioni e significati di una distinzione politica*. Donzelli, Roma.
- BIBIČ, Adolf in Gigi Graziano (1994)(eds.): *Civil Society Political Society, Democracy*. Published by the Slovenian Political Science Association, Ljubljana.
- CHARNOT, Jean (1989): »Political Parties: Towards a New Theoretical Synthesis«. *Political Studies*, XXXVII, str. 352–361
- COHEN, J.L. – Arato A. (1992): *Civil Society and Political Theory*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England
- CROTTY, William (1984): *American Parties in Decline*. Little, Brown, Boston
- CROTTY, W. (1991): »Political Parties: Issues nad Trends«. V: CROTTY, W. (ur.): *Political Science: Looking to the Future*. Northwestern University Press, Evanston
- DAHL, A. Robert (1966): *Political Oppositions: Affirmation and Denial*. Yale University Press, New Haven–London
- DOWNS, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. Harper, New York
- DUVERGER, Maurice (1951): *Les parties politiques*. Armand Colin, Paris
- ELDERSVELD, Samuel J.L. (1964): *Political Parties: A Behavioral Analysis*. Rand McNally, Chicago
- ELDERSVELD, Samuel J.L. (1982): *Political Parties in American Society*. Basic Books, New York
- EPSTEIN, Leon D. (1967): *Political Parties in Western Democracies*. Praeger, New York
- EPSTEIN, Leon D. (1986): *Political Parties in the American Mold*. University of Wisconsin Press, Madison
- FAUL, Erwin (1964): »Verfemung, Duldung und Anerkennung des Parteiwesens in der Geschichte des politischen Denkens«, *PVS* 5(1), str. 60–68
- GOATI, Vladimir (1984): *Savremene političke partije*. OOUR Izdavačko-publicistička delatnost Beograd, IRO »Partizanska knjiga«, Ljubljana
- GRABER, Doris A. (1984): *Mass Media and American Politics*. Congressional Quarterly Press, Washington, D.C.
- GREVEN, M. (1987): *Parteimitglieder. Ein Empirischer Essay über das politische Alltagsbewusstsein in Parteien*. Leske und Budrich, Opladen
- HAMILTON A., J. Jay, J. Madison (1937): *The Federalist*. NFEAC, Indianapolis.
- INGLEHART, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton, New York
- KATZ, R. S. (ur.) (1987): *Party Government: European and American Experiences*. Gryter, Berlin
- KIRCHHEIMER, Otto (1965): *Der Wandel des Westeuropäischen Parteiensystems*, *PVS*, 1/1965
- KRANJC, Stane (1994): »Financiranje političnih strank«, v: *Stranke in strankarstvo*, ur. Igor Lukšič, Ljubljana, maj 1994.
- LANDFRIED, Ch. (1990): *Partei Finanzen und politische Macht. Eine Vergleichende Studie zur Bundesrepublik Deutschland, zu Italien und den USA*. Nomos, Baden-Baden
- LA PALOMBARA, J. – Anderson, J. (1992): »Political Parties«. V: *Encyclopedia of Government and Politics*. Vol. I, str. 393–412. Routledge, London and New York
- LAWSON, Kay (ur.) (1980): *Political Parties and Linkage*. Yale University Press, New Haven
- LENK, K. – Neumann F. (1974): »Einleitung«, v: K. Lenk i F. Neumann (ur.). *Theorie und Soziologie der politischen Parteien*. Neuwied, Darmstadt

- LIPSET-ROKKAN, (ur.) (1967): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. The Free Press, New York, Collier- Macmillan, London
- MANTL, W. (ur.) (1992): *Politik in Österreich. Die Zweite Republik: Bestand und Wandel*. Böhlau Verlag, Wien itd.
- MICHELS, R. (1911): *Soziologie des Parteiwesens*. Croner, Stuttgart
- MARKO, Joseph (1992): »Verbände und Sozialpartnerschaft«, v: W. Mantl (ur.): *Politik in Österreich*. Böhlau Verlag, Wien itd.
- MÜLLER, Wolfgang (1992): *Das Parteiensystem*. V: Dachs et al., *Handbuch des politischen systems Österreichs*, Mainz, Wien
- NEISSER, H. – PLASSER F. (ur. 1992): *Vorwahlen und Kandidatennominierung im internationalen Vergleich*. Signum Verlag, Wien
- NEUMANN, Sigmund (1956): »Toward a Comparative Study of Political Parties«, v: Neumann S.: *Modern Political Parties, Approches to Comparative Politics*. Chicago University Press, Chicago
- NIEDERMAYER, O. – Stöss, R. (ur.) (1993): *Stand und Perspektiven der Parteienforschung in Deutschland*. Westdeutscher Verlag, Opladen
- NOHLEN, D. (1989): *Wahlrecht und Parteiensystem*. Leske Verlag und Budrich GmbH, Opladen
- OGRIS, A. (1926): *Politične stranke*. Samozaložba, Ljubljana
- OSTROGORSKI, M. (1903): *La democratie et l'organisation de partis politique*, Calman Levy, Paris, 2 zvezka.
- PANEBIENCO, Angelo (1982): *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge University Press, Cambridge itd.
- PASQUINO, G. (ur.) (1990): *Opposizione, governo ombra, alternativa*. Laterza, Bari
- PELINKA, A. – PLASSER F. (ur. 1989): *The Austrian Party System*. Westview Press, Boulder, San Francisco, London
- PULIŠELIĆ, Stjepan (1971): *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*. Naprijed, Zagreb
- PUNNETT, R.M. (1992): *Selecting the Party Leader: Britain in Comparative Perspective*. Harvester Wheatsheaf, New York itd.
- RASCHKE, J. (1991): *Krise der Grünen: Bilanz und Neubeginn*. Schüren Presserverlag, Marburg
- SCHUMPETER, Joseph (1942): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harpet and Brothers, New York
- SEILER, Daniel (1986): *De la comparaison des parties politique*. Economica, Paris
- SEILER, Daniel L. (1993): *Les parties politiques*. Armand Colin, Paris
- SEILER, Daniel L. (1994): *Les partis autonomistes*. Presses uiniversitaires de France, Paris.
- VERDU, Pablo Lucas (1974): *Principios de ciencia política*, vol. III., Editorial Tecnos, Madrid
- WEBER, Max (1922): *Wirtschaft und Gesellschaft*. J.C.B. Mohr, Tübingen.
- WILDEMANN, R. (1989): *Volksparteien. Ratlose Riesen? Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden*

Demokratizacija, morala in strankarstvo

Problem politične institucionalizacije

Država, pa tudi katera koli druga organizirana ali neorganizirana skupnost, lahko obstane le, če je med njenimi člani vsaj temeljno soglasje o najpomembnejših vprašanjih, odločilnih za njen obstoj in preživetje. Samo tako lahko država doseže potrebno trdnost, ki je nujna za gospodarski in kulturni razvoj in temelji na družbeni blaginji, pri kateri so z ne prevelikimi razlikami sorazmerno udeleženi vsi državljani. Če tega ni, taka država ne more sama odločati o svojih zadevah, ampak jo lahko upravljajo drugi. Zato ne more biti niti samostojna niti demokratična. Demokratija se lahko začne šele kot nadgradnja nad tem temeljnim družbenim soglasjem in tudi politično življenje strank je možno šele, če se bojujejo in srečujejo ob vprašanjih, ki so nad temi družbenimi temelji. Sicer se družba pogrezne v kaos, kjer ni nikakršnih možnosti za ustvarjalno sodelovanje, temveč neke vrste vojna vseh proti vsem. Alternativa je torej samo diktatura, domača ali tuja.

Vzpostavljanje institucionaliziranega, utrjenega, še posebej pa stabilnega demokratičnega režima, je zato pogosto dolgotrajnejši in zapletenejši proces, na katerega vplivajo zlasti pomanjkanje tradicije in izkušenj institucionalnega razreševanja konfliktov, pomanjkljivosti in šibkost posredniških političnih in interesnih organizacij, velik vpliv političnega radikalizma med političnimi elitami in v volilnem telesu, nezadostna učinkovitost vlade in uprave itd. Vse to so trenutki, ki bistveno omejujejo in zavirajo demokratične procese. Hitro je mogoče vzpostaviti normativni okvir in izpeljati volitve, ni pa mogoče hitro spremeniti podaniške zavesti, radikalizma, izključevalnosti in avtoritarne politične kulture. Nove demokracije tako lahko tudi »nazadujejo« k avtoritarni vladavini ali pa se ustavijo v »jalovem«, nedoločenem in negotovem položaju (»slepi ulici«). Takšen položaj se lahko ohranja brez dokončnega odprtja poti k institucionaliziranim oblikam demokracije.¹

Bistveni element, ki opredeljuje uspeh prehoda (tranzicije) je tako vzpostavitev in delovanje vrste institucij reprezentativne (predstaviške) demokracije, ki postanejo pomembne odločevalne točke v pretoku politične moči. Za uspešen izid je potrebno tudi, da vladne politike in politične strategije različnih subjektov, predvsem pa političnih strank, utelešajo spoznanja in priznanje najpomembnejših (najvišjih) skupnih interesov pri oblikovanju demokratičnih institucij. Za uspešne primere je značilna prepričljiva in odločna koalicija političnih voditeljev s široko podporo, ki si prizadevajo za oblikovanje in okrepitev demokratičnih političnih

* dr. Marjan Brezovšek, docent na FDV v Ljubljani.

¹ Kolikšna je verjetnost, da ostanejo takšna ali drugačna vrsta hibridnega režima, kot sta npr. *dictablandas* (režim, ki priznava nekatere individualne pravice, ne dovoljuje pa političnega tekmovanja) ali *democraduras* (režim, ki pogosto resno omejuje participacijo državljanov, toda dovoljuje določeno stopnjo političnega tekmovanja)? Kolikšna je verjetnost, da se ohranjajo kot nekonsolidirane demokracije, delujoč *ad hoc* in *ad hominem* pri reševanju problemov? Kolikšna je verjetnost, da ostanejo »zamrznjene« ali »delegatske« demokracije, zahvaljujoč njihovi ohranjeni nesposobnosti, da preoblikujejo temeljno ekonomsko strukturo in strukturo blaginje?

institucij.² Po drugi strani pa te institucije olajšujejo reševanje družbenih in gospodarskih problemov, podedovanih od prejšnjega avtoritarnega (totalitarnega) režima. Družbena oziroma politična stabilnost ni možna brez institucij, torej na podlagi svobodnega spopadanja interesov. Potrebni so torej gravitacijski centri institucij, da se ravnanja ljudi povežejo (z normami, navadami in sankcijami) v predvidljive oblike, neodvisno od njihove neposredne interesne motivacije.

Vendar je v interesih izvor vsake politične institucije; institucije nastanejo, da bi zadovoljile določene interese. Politične institucije so relativno trajen, s pravnimi pravili urejen odnos med ljudmi, ki ima prepoznavno, neposredno povezavo z glavno temo politike: oblikovanjem in sprejemanjem odločitev na podlagi pooblastil (na določenem ozemlju) ter kanali vplivanja in dostopnosti do mest odločanja ter predstavljanja interesov. V instituciji je posameznik izpostavljen dodatnemu pritisku pričakovani in ravnanja drugih; drugi so zanj objektivno okolje, ki se mu mora prilagoditi. Nekatere politične institucije so formalne organizacije, ki pripadajo ustavni mreži poliarhije: sem spadajo parlament, sodstvo in politične stranke. Druge, kot npr. pravične volitve, imajo občasno (periodično) organizacijsko utelešenje, čeprav niso nič manj nujne.³ Glavno vprašanje (problem) vseh teh institucij pa je seveda, kako delujejo: ali so res pomembne odločevalne točke v pretoku vpliva, moči in politik? Če niso, kakšne so posledice za politične procese?

Državlansko nezadovoljstvo in moralna kriza

Značilnosti delovanja institucionalnega okvira demokracije so zlasti v tem, da institucije tako vključujejo kot izključujejo posamezne subjekte (selektivno merilo); da institucije določajo (usmerjajo) verjetno razdelitev učinkov (posledic), pri čemer so izključene uporaba ali grožnja s silo in posledice, ki bi jih ta lahko imela; da institucije težijo k povezovanju in stabiliziranju ravni delovanja ter organizacij in subjektov delovanja (merilo učinkovitosti), da institucije vpeljujejo vzorce predstavnštva in »okrepijo« predstavnike in njihova pričakovanja glede ravnanja (vedenja); da institucije podaljšujejo časovni horizont delovanja predstavnikov glede na predvidljivost ravnanja (vedenja) med njimi. Takšna institucionalizacija je temelj »kompetitivne kooperacije«, ki je značilna za institucionalizirane demokracije; kompromisnost in pogajanja, ne pa nasprotovanje in maščevalnost ter represivnost, so sredstvo reševanja vprašanj. Prilagodljivost in sogovornikovo razumevanje krepita demokratične institucije, ki tako zagotavljajo posredovanje in povezovanje med strukturalnimi dejavniki na eni ter ne samo posamezniki, ampak tudi različnimi skupinami v družbi na drugi strani. Takšna institucionalizacija je sredstvo za doseg ciljev in ne končni cilj ali sama sebi namen.

² Politični sistem je celota semantičnih, normativnih, kognitivnih in motivacijskih elementov orientacijske strukture v zavesti posameznikov in celota simboličnih, regulativnih, produkcijskih in asociativnih elementov *institucionalne mreže* v določeni politični skupnosti, ki se nanašajo na družbeno akcijo pri uresničevanju interesov ljudi. Institucija je vsak trajnejši sistem (vzorec) nameravanega in pričakovanega medsebojnega ravnanja (vedenja) ljudi, ki nastaja s postopnim zgoščevanjem iz povezave z odnosom in vlogo, s tem da institucija obsega vse večji del ravnanja, čim bolj se širi krog dejavnosti, ki so institucionalno strukturirane, in čim več je materialnih predpostavk za institucionalno delovanje.

³ Demokracija je »vrsta institucij in pravil, ki dovoljujejo tekmovanje in sodelovanje za vse državljane ... Empirično takšno politično ureditev sestavljajo svobodne, poštene in ponavljajoče volitve; splošna volilna pravica; interesne organizacije; različni in alternativni viri informacij ter volitve za najpomembnejše položaje«. I. Morlino, *Democratic Establishments: A Dimensional Analysis*, v: *Comparing New Democracies* (ed. E. A. Beloyra), Boulden: Westview Press, 1986, str. 54.

Ta posredniška t.j. institucionalna raven, pomembno vpliva na načine organiziranja, družbe, podeljujoč predstavnitvo določenim udeležencem in izključujoč druge iz političnih procesov. Institucionalizacija je nedvomno povezana tudi z velikimi stroški in grožnjo birokratizacije, vendar pa je alternativa zgolj pogreznjenje družbe v »pekel« ogromne »zapornikove dileme«. ⁴ Delovanje institucij pa je odvisno tudi od konkretnih oseb, ki jih kadrovske zasedaje in jim dajejo identiteto. Za vkoreninjenje institucij morajo obstajati dozorele družbene razmere, včasih pa je treba tudi prehitovati tovrstne razmere, npr. prehod na strankarstvo, tržni sistem, ki jih prej ni bilo, razmere pa niso (bile) videti zrele. Moč institucije je v tem, da se lahko prilagodi. ⁵ Sicer pa imajo institucije dvojno naravo: z njimi se lahko krepijo določeni procesi ali pa zavirajo razvoj in tu se pojavijo gibanja (čeprav le kratkoročno). Še večji problem je izpolnjevanje teh form (institucij) s stvarnimi demokratičnimi vsebinami in graditev demokratične samozavesti in demokratične politične kulture.

Ko govorimo o pomanjkanju demokratične tradicije v praktično vseh »novih demokracijah«, pri tem mislimo predvsem na to, da pravna zavest, zavest o vrednosti prava, ni bila integralni element politične kulture. Politični prevrat ne more čez noč spremeniti tega stanja in vzpostaviti pravne države in vladavine zakona. Tam, kjer demokracija ni rezultat dolgotrajnih ustavnih in političnih bojov, tudi ne more biti vkoreninjena v človekovi zavesti. Ob omejeni, šibki in nezgoščeni politični institucionalizaciji pa se razvijejo neformalizirane, toda močno delujoče prakse – klientelizem, paternalizem in korupcija. Treba je tudi poudariti, da se ob takšni polinstitucionalizirani demokraciji namesto stvarne delitve oblasti, ki bi vsem zagotovila varnost in pravno enakost, kar je pomembnejše od formalnih oblik vladavine, razvija delitev po globini, tj. delitev na javno, poljavno in skrito oblast (vlado). To je povezano tudi z vsevidno (vseopazujočo) vladavino, kjer namesto težnje po nadzoru oblasti s strani državljanov prevladuje težnja po nadzoru podanikov s strani oblasti. Še zmeraj torej delujejo tudi stare totalitaristične navade in »novi revanšizmi«, ki delitev oblasti pretvarjajo v demokratično fasado (kuliso). Takšna situacija pa je tudi rezultat (posledica) obnašanja (naših) političnih strank, ki se niso sposobne sporazumeti niti o najbolj temeljnih družbenih vprašanjih oziroma za katere so njihovi lastni interesi temeljni družbeni problem.

Volitve ponujajo samo najbolj spektakularen znak javne (politične) nestrpnosti (nezadovoljstva) ljudi. ⁶ Politični voditelji spoznavajo, kako težko je izpeljati »skrbno« izdelane obljube in pogajanja, socialna kohezija je vidno »obrabljena« celo na ravni, ki je temeljnejša od politike; državljani postajajo »zaskrbljeni« nad opazno prisotnostjo tujcev, bremeni »blaginje« in nezaposlenosti ter ogrožanjem nacionalne identitete. Zatekanje k sili postaja vse »sprejemljivejše«, splošna erozija civiliziranosti dobiva ideološke temelje, kakovost civilne družbe pa je

⁴ Institucije morajo biti jasno politično opredeljene, nestabilnost, nevladibilnost sistema pa povzročata oba skrajna primera: iluzija antiinstitucij kot tudi hipertrofija institucij. Če se z določenimi institucijami ne morejo uveljaviti interesi določenih skupin, se organizirajo vzporedne ali alternativne institucije. Ob reševanju konfliktov zunaj institucij so le-te zgolj fasada.

⁵ V demokratičnih političnih sistemih obstaja več institucij kot v avtokratičnih. Nekateri politični sistemi želijo vse politične procese udejaniti v institucijah, vendar to ni mogoče; vedno nastajajo gibanja zunaj institucij, ki se potem lahko institucionalizirajo. V obračunu s starim sistemom in ureditvijo so t.i. nove demokracije radikalno zavrnilo obstoječi institucionalnonormativni sistem. Težave nove institucionalizacije pa so vsaj deloma povezane tudi z nekritičnim presajanjem tujih rešitev ter z institucionalno-normativnim eklekticizmom.

⁶ Nezadovoljstvo je že posebej veliko v t.i. novih demokracijah nekdanjega socialističnega bloka, vendar pa je značilno tudi za etabrirane demokracije, kjer se kaže tudi v volilni spremenljivosti, razpadu strank in zatekanju k novim strankam in voditeljem (npr. Italija).

znatno degradirana. Ekonomski vidiki nezadovoljstva so povezani bolj z distribucijo kot s produkcijo: naraščajočo neenakostjo dohodkov, mrzlično potrošnjo, divjim lastninjenjem in špekulativnim financiranjem. Nedvomno je takšno stanje mogoče označiti kot »državljansko nezadovoljstvo« ali celo kot »moralno krizo«.

»Križa« je močna in pogosto zlorabljena beseda (pojem). Vendar je še vedno upravičena za označitev negotovega systemskega stanja, v katerem neki organizem ali družba lebdi med dekompozicijo in zbiranjem kolektivne energije. Politično nezadovoljstvo, ki se kaže tudi kot globoko nezaupanje v politične stranke, pa (še) ni politična kriza, kajti ta grozi z državljansko vojno ali diktaturo. Resnična politična kriza se pojavi, ko nasprotujoče stranke ne morejo (več) rešiti globokih ideoloških razlik in tako (povsem) paralizirajo institucije. Obstoječa kriza ima pri nas tudi svoje predpolitične lastnosti (značilnosti), vkoreninjena pa je v strukturah, ki so manj razvite kot civilna družba. Sicer pa je takšno stanje »moralne krize« najbolje pojasnil Marxov konzervativni sodobnik Jacob Burckhardt, ki je bil prevzet s kulturno degeneracijo; pripisal jo je nastanku množične politike, zatekanju k militarizmu in vročičnemu bogatjenju.⁷

Moralna kriza in ideologizacija strankarstva

Moralna kriza je razvidna v treh razsežnostih: nenadnega občutka zgodovinske zmede in razočaranja po začetni euforiji ob prelomu; nezadovoljstva s političnim vodenjem (vodstvom) vseh političnih strank ne glede na ideologijo in obnovljenega skepticizma glede (naukov) družbenega napredka. Vse to je medsebojno tesno prepleteno. Čeprav se zdi na prvi pogled, da je s povečanjem možnosti za nepolitične (nestranskarke) politike vzpostavljena reakcija civilne družbe nasproti političnemu razredu, pa korenine nezadovoljstva izvirajo iz primitivnejših občutkov kot civilna družba, saj so tribalistični, neasociacijski.⁸ Moralna kriza vključuje zavračanje nomenklature ali političnega razreda v imenu teritorialnih lojalnosti in idealizacije lokalnih vezi. Glavni izraz takšnega nezadovoljstva in nezaupanja se pojavlja kot nova nestrpnost do različnih oblik korupcije in kriminala.

Moralna kriza s svojim občutkom kolektivnega razočaranja lahko sproža povečano ksenofobijo, globoko nezaupanje v institucije, cinizem v/o politiki, nezadovoljstvo (zavračanje) elit. Družbo lahko zajame brezup zaradi etničnega in ideološkega pluralizma. Za moralno krizo demokracije je značilen beg iz politike ali, kot pravijo Nemci, Politikverdrossenheit: utrujenost in dolgočasnost ob njenih razpravah, dvom o njenih zahtevah, o njenih rezultatih, cinizem do njenih izvajalcev. Skepticizem do politike je obrnjen k vprašljivosti najpomembnejših nalog (zadev) vlade, kot je npr. zagotavljanje miru. Moralna kriza ne pomeni nujno pogube liberalnega režima, vendar pa omogoča političnim outsiderjem kapitalizacijo zaznavnih pomanjkljivosti in korupcije »sistema«. Pojavljajo se različni stiki reševanja takšne krize, pri tem pa najbolj izstopata pragmatizem in populizem.⁹

Vse to pa je povezano tudi z asimetričnim teoretiziranjem in ideologizacijo

⁷ Njegovo pojmovanje je še najbližje našemu razumevanju »moralne krize« Gl. Jacob Burckhardt, *Force and Freedom: An Interpretation of History*, New York: Meridian Books, 1955.

⁸ Treba je povedati, da je pred tem (1989) projekt zavračanja starega režima že vključeval politično aktivnost (prosto-voljnih) asociacij.

novega strankarskega sistema (prostora). Nastajajoči večstrankarski sistem ima mnoge posebne značilnosti, ki jih ni mogoče opisati z običajnimi oziroma prevladujočimi tipologijami (Duverger, Sartori). Stranke so sicer res glavni akter (demokratskega) prehoda (to niso bile v Latinski Ameriki), vendar so predvsem politične subkulture in ne (še) globlje družbene cepitve (kot je npr. v Lipset-Rokkanovem modelu). Vrednostne vojne med strankami ne dopuščajo prostora za kompromis (stranke so politično močne, organizacijsko pa šibke); tradicionalizem (populizem) in modernizem (pragmatizem) sta v veliki »vrednostni vojni«, kar otežuje uravnoteženje strankarskega sistema (prostora). Sociološki vakuum v in okoli novih strank slabi njihovo konverzijsko funkcijo, sposobnost izražanja socialnih zahtev v programe in politične alternative. Ker so slabo zastopane v »socialni množici«, spreminjajo privilegirani parlament v politični teater (senzacionalističnih političnih bojev). O strankah in strankarskih sistemih se sicer pogosto razpravlja, vendar pa je to področje proučevanja tudi pogosto spolitizirano in obremenjeno z ideologijo.¹⁰

Najpogostejše ideološke zanke ali slepe ulice pri tovrstni obravnavi pa so:

a) *Nerazumevanje, nepoznavanje in zanemarjanje krize pred prehodom.* Mnogi sicer analizirajo nov strankarski sistem s stališča predhodne krize, vendar s posploševanjem glede starih vladajočih sil (strank) in njihove opozicije in pri tem vse »nasledstvene stranke« ocenjujejo kot nedemokratske, s čimer pačijo zgodovino demokratičnega prehoda in zapostavljajo različne analize tega obdobja. »Nove« stranke so brez poglobljene analize enostavno razglašene za demokratične.¹¹ To so zagotovo prelahkotne posplošitve, z nevarnostjo, da se stranke postavijo v Prokurstovo posteljo izsiljenih posplošitev. Resnična zgodovinska narava predtranzicijske krize je zakrita in zapostavljena.

b) *Nove razmejitev.* Poglobljene analize presega stare razmejitve (cepitve) in poskušajo pojasniti nove alternative in izbire, zlasti pa poskušajo pojasniti razmejitve med zahodnoevropsko in tradicionalnopolulistično usmeritvijo. Oživiljanje nacionalističnopolulističnih ekstremizmov, parohialnega provincializma ter tradicionalistično konzervativnih idej in gibanj je opaženo tako v odnosu do zunanje kot tudi notranje politike. To je povezano tudi s problemom vse izrazitejše (ideološke) polarizacije političnega prostora.¹² Polarizacija je posledica premikov v družbeni strukturi in nastajanja novih cepitvenih linij, ki so bodisi kulturnosimbolne narave ali pa so interesno pogojene in se med seboj delno prekrivajo. Gre za tri glavne razcepe: razcep na staro in novo elito; razcep na tradicionalni katoliški in moderni urbanolaični tabor; ter razcep na tiste, ki v procesu lastninjenja izgubljajo, in tiste, ki dobivajo. Vprašanje polarizacije lahko zakrije izbiro med tekmujočimi strankami in jo nadomesti z izbiro med različnimi režimi.

c) *Programski fetišizem.*¹³ Stranke se preveč sprejemajo in analizirajo na podlagi svoje lastne predstavitve (besede so zamenjava za dejanja); premalo pa njihova resnična, prava politična narava in socialna baza. Družbenopolitična baza

⁹ Populisti želijo na hiter način reševati težave in protislovja postsocialističnega prehoda, medtem ko so pragmatiki preveč neodločni in brez globalne strategije. Gl. več o tem: Frane Adam, *After Four Years of Democracy: Fragility and Stability*, v: Družboslovne razprave, 15–16/1994 (Ljubljana), str. 35–50.

¹⁰ V določeni meri je to celo neizbežno, vendar pa je kritična ocena potrebna zaradi preseganja prvih impresij in daljnosežnih ideoloških posploševanj.

¹¹ Stranke so danes sploh v veliki meri notranje nedemokratske, navzven pa celo pogoj demokratizacije. Problem je v tem, ali se zavzemajo za status quo ali pa za spremembe!

¹² Strategije za obvladovanje razcepov so tu zelo pomembne, da ne pride do nadaljnje radikalizacije konflikta, sicer preti dejanska politična kriza.

¹³ Stranke se seveda maskirajo in praktično vedno označujejo za demokratične ter proevropske, itd.

strank, celo največjih, je relativno majhna, skoraj brez dialoga z bazo stranke in z veliko volilno spremenljivostjo; nejasna strankarska identiteta, pajčolan elitne demokracije in druge omejitve novega sistema so del narave prehoda strank, t. j. glavni akteriji prehoda so sami v hitrem procesu prehoda. Tako politična kultura kot stranke so v procesu preoblikovanja; programi so opredeljeni ohlapnejše in niso bistveni del strankarske identitete, intelektualizacija in notranja demokratizacija pa še nista uveljavljeni.

d) *Formalizem – elektoralizem*. Največkrat so izhodišče za obravnavo strank (sistemov) spremembe ustav in zakonodaje ter t. i. volilne študije. To ustreza tudi opredelitvi demokracije z njenim postopkovnim minimum svobodnih in tekmovalnih volitev. Toda: ali so tudi zares že demokratične, ali so stranke že dovolj »zrele«, da ponujajo volivcem stvarne politične alternative. Volilni sistem do neke mere opredeljuje strankarski sistem, vendar je tudi sam volilni sistem zasnovan na strankarskih pogajanjih in kompromisih (v tem prehodnem obdobju). Širše gledano, razglasili smo demokracijo, nismo pa je še ustvarili, ker nismo posegli v trenutno stanje oziroma monopol družbene moči, t. j. oblikovali nove, drugačne, demokratičnim razmeram bistveno bolj prilagojene razdelitve družbenih položajev, imetja in družbenih vlog. Problem je torej večja funkcionalnost na vseh področjih – v političnem sistemu, gospodarstvu, javnih službah, itd. Uskladitev formalne demokracije s substanco je preveč zapostavljena!

e) *Partitokracija – elitizem*. Politična elita je skupina ljudi, ki zavzema mesta v izvršilnem in zakonodajnem delu oblasti; se pravi vodilna mesta v vladi in njenih resorjih ter v parlamentu. Ob njihovih odločitvah in praktičnem delovanju ter usmerjanju je odvisna blaginja ljudi in države. Partitokracija pa je (pre)vlada strank nad voljo volivcev. Slovenske postkomunistične politične elite so na isti poti zacementiranja lastnih položajev kot v nekdanjem italijanskem političnem sistemu.¹⁴ Problem je torej v tem: kdo bo nadzoroval takšne politične elite in dosegel odpravo t. i. nevidne moči. Prav tako je značilno, da predstavljanje interesov prevladuje nad političnim predstavljanjem, namesto strank pa imamo pravzaprav interesne skupine (velike stranke so sestavljene iz več interesnih skupin). Politični trg se je postavil nad ekonomski trg in ga nagrizel. Logika, ki vpliva na odnose med strankami, je privatistična logika sporazuma in ne javna logika prevlade. Od te sporazumne logike ni niti sledu v ustavi; iz tega nastajajo izključnosti in koalicije. Za ustavo se torej skriva realnost pogajanj, sporazumov, katerih usoda in moč sta odvisni od spoštovanja načela vzajemnosti. Ali so stranke močnejše od same ustave? Ali se oblast uresničuje v mejah, ki jih postavljajo medstrankarski sporazumi; ti so razen tega še neformalni, ker niso urejeni z zakonom.

LITERATURA:

CIVIL Society, Political Society, Democracy, ed. by. A. Bibič, G. Graziani, Slovenian Political Science Association, Ljubljana 1994

SMALL Societies in Transition; The Case of Slovenia, Družboslovne razprave, No 15–16/1994, (ed. by F. Adam & G. Tomc)

ADAM F. (ed), Volitve in politika po slovensko, ZPS, Ljubljana, 1993

CHARLES S. Maier, Democracy and Its Discontents, Foreign Affairs, July/August 1994, str. 48–64

SAMUEL P. Huntington, The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century, Worman: University of Oklahoma Press, 1992

¹⁴ Zelo malo je politikov, ki so dobili več kot 30% vseh glasov in svoji volilni enoti, velika večina pod 20% glasov, petina pa pod 10% glasov. To pomeni, da njihove nastope in politiko podpira izrazita manjšina volivcev. Samo manjši del poslancev je bil neposredno izvoljen.

Stranke in strankarstvo

Politološko srečanje, Dolenjske Toplice 1994

Slovensko politološko društvo se je odločilo, da šesto redno strokovno srečanje nameni strankam in strankarstvu. Posvet se je iz Ankarana preselil v Dolenjske Toplice.

Z novo državo smo slovenski politologi v žarišče najprej postavili parlament, osrednjo politično institucijo liberalne demokracije. Zatem smo tematizirali nastajanje slovenske državnosti in lani utrditev demokracije. Stranke so letos prišle nekako na vrsto. Za sabo imajo že dvoje neposrednih volitev, združevanja in razdruževanja, koaliranje, menjavale so vladne in opozicijske statuse itd. strankarskega izkustva se je kar nekaj nabralo in kriči po strokovni obravnavi.

Poleg tega so stranke jedra moderne politike. V njih se izkazuje politični pluralizem in moderna politična demokracija. Od nastanka dalje so bile stranke predmet analize družboslovcev in političnih mislecev. Tako že Madison v znanem eseju št. 10 ugotavlja, da so »skriti vzroki strankarstva vsajeni v samo naravo človeka«, po drugi strani pa je sprevidel, da je »duh strankarstva okužil naše javne uprave«. Kako odpraviti to napetost med potrebnostjo strank in njihovo totalitarno usmerjenostjo? Madison predlaga ureditev vseh med seboj nasprotujočih si interesov z zakonodajo in z delovanjem vlade. Ker ni mogoče odpraviti vzrokov strankarstva, je treba brzdati njegove posledice.

Za klasiko strankoslovja veljata deli Mihala I. Ostrogorskega: Demokracija in organizacija političnih strank (1902) in Roberta Michelsa: Teorija in sociologija političnih strank (1911). Na Slovenskem smo nekako ujeli duh časa. Leta 1912 je Ljudevit Furlani utemeljeval pisanje svoje knjige z naslovom O najvažnejših političnih in socialnih strujah ai kratki uvod v praktično politiko s tole ugotovitvijo: »Nашe preprosto ljudstvo ni še vajeno čitati političnih knjig. To nas pa ne sme plašiti, enkrat je treba začeti.« Ko smo Slovenci leta 1919 dobili »prvo svojo« državo, so se stranke ukrojile po podobi nove države. Stranke so postale pomembne, svojo veljavo pa so skušale še okrepiti. Slovenska ljudska stranka je leta 1920 objavila Politični katekizem, v katerem poziva modre glave in državljane, da »temeljito študiramo tisto znanost, ki nas bo učila tvoriti dobro državo: politično znanost«. Le nekaj let po klasičnih delih strankoslovja smo tudi na Slovenskem dobili prvo poglobljeno obravnavo političnih strank izpod peresa Albina Ogrisa z naslovom Politične stranke (1926).

Druga slovenska država je postopno ukinila stranke in uvedla družbenopolitične organizacije, s katerimi se je politologija tudi v Sloveniji strokovno ukvarjala. V tem kontekstu se je razvijalo tudi vedenje o strankah. Tretjo slovensko državo, ki je končno narejena po vzoru nacionalne države in izpeljana na polju hegemonije liberalne demokracije, so vpeljale stranke in strankarstvo. Zlasti volitve 1992. leta so dokazale, da je Slovenija strankarska država. Vdori nestrankarskih sentimentov in poskusi zbijanja kredibilnosti strankam, parlamentu in volitvam pa kažejo, da se stranke v vseh delih političnega telesa Republike Slovenije še niso uveljavile.

Organizirano in poglobljeno strokovno ukvarjanje s strankami je bilo do zdaj

na Slovenskem fragmentarno in najbrž bo tako tudi naprej. Ima pa vsekakor častitljivo tradicijo. Poleg tega obstaja nekaj institucionalnih zagotovil, da se bo tradicija ohranjala. Na oddelku za politične vede se je uveljavil predmet politične stranke, ki ga je zasnoval prof. dr. Stane Kranjc in ga danes predava doc. dr. Danica Fink Hafner. V okviru Centra za politološke raziskave pod vodstvom prof. dr. Adolfa Babiča poteka raziskava, ki se deloma ukvarja tudi s sodobnimi političnimi strankami na Slovenskem. Posvet in zbornik referatov tako nista pomenila in ne pomenita konca v nekem dolgotrajnem preučevanju političnih strank, temveč predstavljata odločno voljo slovenskih politologov, da se spoprimejo s tem ključnim političnim subjektom sodobne demokracije. Tako gre v prvi vrsti za program in odpiranje tem, pa tudi za spodbudo, ki bo vodila v smelejše raziskovanje strank, in za utemeljevanje potrebe po strokovni politološki refleksiji strankarskega življenja. Posvet je skušal zdramiti stranke, da stopijo na pot sodelovanja s stroko tudi pri občutljivih vprašanjih, ki zadevajo strukturo in metode dela strank.

Stranke nikakor niso monopol politologov, čeprav smo ravno mi v prvi vrsti usposobljeni in poklicani, da se z njimi ukvarjamo. Stranke so tudi družbeni pojav, pravni pojav, posegajo na področje množičnih občil itd. K delu smo zato povabili vrsto kolegov iz drugih strok: zgodovinarje, komunikologe, socialne psihologe, pravnike, obramboslovce in sociologe. Referati so objavljeni v zborniku z naslovom Stranke in strankarstvo, ki se še da dobiti na Fakulteti za družbene vede.

Prvi dan posveta so udeleženci iz Slovenije predstavili svoje referate. V popoldanskem delu posveta je bila okrogla miza na temo Zakon o strankah. V razpravi se je pokazalo, da oblikovalci zakona niso pritegnili k sodelovanju strokovnjakov s področja preučevanja strank. Pripombe so letele predvsem na število ustanovnih članov stranke, ki je bilo tedaj še 400 (zdaj 200), in na zelo visok delež državnega financiranja strank. Čeprav so bile k sodelovanju povabljene vse parlamentarne stranke, so se razprave udeležili le predstavniki liberalnega foruma pri LDS, predstavnica SDSS in predstavnik krščanskih demokratov.

Na posvetu so v mednarodnem delu sodelovali tudi ugledni strokovnjaki iz tujine. Profesor Malcolm Punnett iz Velike Britanije je predstavil referat, ki je objavljen tudi v zborniku, z naslovom Izbira in vloga strankinega voditelja: primer Britanije v primerjalni perspektivi. Najnovejša dogajanja na italijanskem političnem prizorišču je predstavil Roberto Toniatti v referatu Kaj po partitokraciji? Italija je bila klasičen primer proporcionalnega volilnega sistema in velikega števila strank po eni strani, po drugi strani pa primer čvrste pentakracije: vlade petih strank. Velike spremembe v začetku devetdesetih let so pometle s prejšnjimi strankarskimi veljaki in tudi s strankami, prinesle pa so nov fenomen Berlusconi. Berlusconi ni bil voditelj klasične stranke, pač pa si je volivce pridobil s pomočjo televizije. Na primeru Italije se zastavlja vprašanje, koliko je propad socializma tudi spodbuda za reforme zahodnih političnih sistemov. Miroslav Kusy iz Bratislave je analiziral strankarska dogajanja na Slovaškem in predstavil nezadovoljstvo ljudi z odcepitvijo od Češke republike. Elisabeth Wolfgruber in Barbara Blumell sta predstavili razvoj avstrijskega socialnega partnerstva, brez katerega ni mogoče razumeti stabilnosti avstrijske republike in tudi ne delovanja strankarskega sistema. Nenad Zakošek je razčlenil strukturo in dinamiko strankarskega življenja na Hrvaškem. Njegova temeljna teza je bila, da strankarska struktura ne izhaja iz enoznačnih družbenih cepitev, temveč iz globokih političnih in ideološkokulturnih razcepov hrvaškega volilnega telesa. Svojo tezo je podkrepil z bogatim empiričnim gradivom. Radislawa Gortat je spregovorila o oblikovanju in življenju strank na

Poljskem. Opozorila je na vodilno vlogo bloka Solidarnosti, ki ni bil zgolj sindikat, ki je določal potek sprememb na strankarskem prizorišču. Šele volitve 1993 so z zmago levice prekinile nekajletno osrednjo vlogo Solidarnosti v političnem prostoru Poljske.

Posvet je ponovno zbral slovensko politologijo na enem mestu in pokazal, kaj zmore tu in zdaj. Spodbudno je, da so do izraza prišli tudi mlajši, ki dajejo razpravam novo dinamiko. Sodelovali so tudi kolegi, ki se s strankarstvom tudi praktično ukvarjajo kot strankarski funkcionarji ali svetovalci. Njihovi prispevki so posvet še posebej obogatili.

SLAVKO SPLICAL

Mediji na prehodu, civilna družba in globalne spremembe javnosti

Perspektive komunikologije v Sloveniji in v svetu

Profesor dr. Slavko Splichal je v svetu, še posebej v Angliji in ZDA, znan in priznan kot pisec številnih odmevnih znanstvenih študij, kot član mnogih uredništev elitnih komunikoloških revij, kot raziskovalec in kot predsedujoči na številnih mednarodnih konferencah in kongresih ter kot predavatelj, ki tujini predstavlja najnovejše raziskovalne rezultate komunikološke teorije in prakse. Velja za enega vidnih svetovnih komunikologov, ki je k razvoju stroke prispeval pomemben delež.

Profesor Splichal je kot raziskovalec udeležen v več pomembnih mednarodnih projektih. Že v sedemdesetih letih je kot ekspert Unesca sodeloval pri proučevanju mednarodne radijske propagande. O tem je s sodelavci objavil knjigo *External Radio Broadcasting and International Understanding*. V začetku devetdesetih let je vodil projekt *Media Systems in Transition*. Del izsledkov te raziskave je objavil v knjigi *Media in Transition* ter v posebni številki revije *Gazette*, ki izhaja v Amsterdamu. Zdaj je koordinator mednarodnega projekta *Rethinking Access to the Media*.

Seznam del in študij, ki jih je objavil profesor Splichal, je izredno obsežen. Najpogosteje objavlja svoje raziskovalne dosežke v revijah *Gazette*, *Media, Culture and Society*, *Media Development*, *European Journal of Communication*, *Reseaux*.

Med njegovimi knjižnimi deli je treba omeniti: *Democratization and the Media, Communication and Culture Colloquia*, Ljubljana/Center for Communication Studies, Iowa City 1990, *Media in Transition: An East-West Dialogue*, Hungarian Academy of Sciences, Budimpešta 1993, *Media Beyond Socialism, Theory and Practice in East-Central Europe*, Westview Press, Boulder, Co., 1994, *Information Society and Civil Society*, Purdue University Press, West Lafayette, 1994, *Journalism for the 21st Century*, Ablex, Norwood 1994.

Profesor Splichal je namestnik generalnega sekretarja Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnega komuniciranja ter član izvršnega odbora Raziskovalnega komiteja za komuniciranje, znanje in kulturo Mednarodnega sociološkega združenja. V letih 1988–1990 je bil predsednik organizacijskega odbora 17. kongresa Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnega komuniciranja (IAMCR) in od takrat je Slovenija članica tega uglednega

združenja. Prav po zaslugi profesorja Splichala je Slovenija postala tudi prostor tradicionalnih mednarodnih kolokvijev o komuniciranju in kulturi, ki vsako leto zberejo ugledne znanstvenike iz številnih držav.

Profesor Splichal je pogosto vabljen na predavanja v tujino. Med mnogimi njegovimi odmevnimi nastopi je treba omeniti predavanja na Dunaju, v Budimpešti, Varšavi, Moskvi, Kijevu, Tampereju, Barceloni, Londonu, Boulderju, Iowa Cityju in Eugenu.

Aktualni intervju je nastal ob podelitvi častnega naslova ambasador Republike Slovenije v znanosti, ki mu ga je dodelilo Ministrstvo za znanost in tehnologijo za njegovo uspešno znanstveno delovanje v svetu. Slavko Splichal je med najmlajšimi slovenskimi »ambasadorji v znanosti«.

Uredništvo: Pred kratkim je v ZDA izšla knjiga *Journalists for the 21st century*, ki sta jo napisala skupaj s kolegom Colinom Sparksom z vestminstrske univerze v Londonu. To obsežno raziskovalno delo nam odpira številne probleme stvarnosti in vizije. Kaj so vajina poglobljena dognanja in sporočila?

S. Splichal: V prvem delu knjige se s Colinom Sparksom ukvarjava z na videz preprostima vprašanjema, kaj je (bo) novinarstvo in kdo so (bodo) novinarji. V knjigi sva na podlagi empiričnih izsledkov definirala tri prevladujoče vrste novinarstva glede na (kvazi)profesionalne cilje in družbeno vlogo novinarjev – »razvedrilno«, »razsvetljsko« in »novinarstvo moči« – ki pa se v konkretnih družbah ne uveljavljajo kot »čisti tipi«, ampak v resnici kot prevladujoče poteze. James Curran v nedavno objavljeni knjigi govori z vidika medijskih sistemov o neosebni, posredniški, didaktični in oponentski novinarstvu. Že ti dve klasifikaciji kažeta, da novinarstva in novinarjev ni mogoče obravnavati kot kompaktno, homogeno celoto ali trdno povezano interesno skupnost, katere člane bi povezovali zgolj strogo profesionalni cilji in za katere bi v resnici veljalo – tako kot v popularnih predstavah – »da novinarja ni mogoče definirati, a ga je lahko prepoznati, ko ga imate pred seboj«. Novinarstvo je gotovo prav na vrhu poklicev, katerih odzivnost na družbene in tehnološke spremembe ter vsebinska spremenljivost v času in prostoru sta največji.

Prav fluidnost, spremenljivost in nedoločenost, ki nekatere prepričujejo, da je vsakršna razprava o novinarski profesiji nesmiselna, po drugi strani zahtevajo tem bolj zavzeto prizadevanje za določitev temeljnih standardov in za kakovost novinarstva, kot je pred dobrim desetletjem zapisala MacBridova komisija v poročilu *Mnogo glasov – en svet*. Takšna prizadevanja se povsod po svetu srečujejo z mnogimi ovirami, na kar na primer kritično opozarja nedavno poročilo s tako imenovanih MacBridovih okroglih miz, ki nosi naslov *Mnogo svetov – en glas*.

S Sparksom se lotevava vprašanja, kakšne so možnosti doslednejše profesionalizacije novinarstva in njegove avtonomije (kot enega izmed temeljev profesionalizacije) in kateri deprofesionalizacijski pritiski so najpomembnejši (npr. problemi birokratizacije). Posebej so naju zanimali različni sistemi izobraževanja, zato sva se tudi odločila za raziskavo na vzorcu študentov. Ko govorimo o novinarski profesiji, s tem seveda ne mislimo le na določena znanja ali celo le večšine, ampak tudi na specifične vedenjske vzorce, socialno kohezijo in status novinarstva in novinarjev v odnosu do drugih družbenih skupin. Bolj kot za vprašanje tehnične kompetence gre torej za vprašanje družbene stratifikacije in pogostega podleganja novinarjev »neprofesionalnim« pritiskom političnih in

ekonomskih skupin. Talcott Parsons je na primer definiral tri temeljne pogoje za doseganje profesionalne avtonomije: 1. intelektualno razumevanje in obvladovanje kulturne tradicije, ki omogoča primat kognitivne racionalnosti, 2. razvoj instrumentalnih, tehnološko specifičnih znanj, ki omogočajo praktično uporabo generaliziranega vedenja, in 3. oblikovanje institucionalnih sredstev, ki zagotavljajo družbeno odgovorno uporabo tako razvite kompetence. Obstaja seveda mnogo različnih pogledov na profesionalizacijo, posebej novinarsko (npr. celo, ali profesionalizacija ne pomeni bistvene nevarnosti za demokratično komuniciranje), med katerimi so naju zanimali še zlasti tisti, ki postavljajo v ospredje profesionalni status in moč.

Uredništvo: Drugi del vajine knjige *Journalists for the 21st century* predstavlja izsledke empiričnega raziskovanja tendenc profesionalizacije med študenti prvih letnikov novinarskega študija v 22 državah, kot je podnaslov knjige. Ali je mogoče na kratko povzeti temeljne izsledke? In kako je do tega obsežnega mednarodnega primerjalnega projekta sploh prišlo?

S. Splichal: Po mojem trdnem prepričanju je ta empirična študija vsaj v enem pogledu izjemen dosežek! Podatke v obliki odgovorov na vprašanja smo zbirali na vzorcu 1855 študentov v 22 državah – od ZDA in Kanade prek Evrope in Afrike do Indije, Japonske in Avstralije – ne da bi projekt financirali z enim samim dolarjem ali jenom. Seveda je verjetno, da so kolegi iz posameznih držav dobili lokalno finančno podporo, toda danes se mi zdi skoraj neverjetno, da je bilo mogoče projekt v takih razsežnostih izpeljati brez finančnih nadomestil ali nagrad. Dvomim, da bi se ga ponovno lotil! Tak interes za sodelovanje v projektu gotovo kaže, da sva s projektom »žebljico zadela v glavico«. Ideja za raziskavo pa se je rodila sredi osemdesetih let ob neki konferenci v Londonu, ko sva se s Sparksom zapletla v polemično razpravo o razlikah v izobraževanju novinarjev. Ker je obema zmanjkalo argumentov, sva se odločila, da poskusiva priti do njih z empirično raziskavo.

Kot ugotavlja v knjigi, je eden poglavitnih izsledkov raziskave, da se stališča študentov novinarstva v 22 državah razlikujejo manj, kot pa se razlikujejo npr. izobraževalni, politični in ekonomski sistemi teh držav oz. so razlike v stališčih manjše od kulturnih razlik. Podobnost ali celo enakost stališč je zlasti značilna, ko gre za vprašanja neodvisnosti in avtonomije novinarstva. V vsaki državi so npr. študentje kot poglavitno nevarnost za svobodo tiska identificirali dominantno obliko lastnine. Za temelje svobode tiska so šteli javni dostop do medijev, zakonsko zaščito medijev, politično neodvisnost novinarjev in javni značaj oz. javno lastnino medijev. Velike so tudi podobnosti med študenti glede preferenc poklicnih karier ali v ocenjevanju novinarskega prestiža. To kajpak ne pomeni, da med njimi ni razlik, vendar, kot ugotavlja v poročilu: »Vsi poskusi, da bi našli specifične in konsistentne skupine študentov glede na njihovo nacionalnost oz. pripadnost državam na temelju 'subjektivnih' spremenljivk, so spodleteli. Ni mogoče reči, da obstaja značilno 'evropsko', 'zahodnoevropsko', 'ameriško', 'latinskoameriško' ali kakršno koli drugačno politično ali geografsko določeno novinarstvo. V simbolnem svetu študentov nismo našli ničesar, kar bi podpiralo sicer močno razširjen predsodek, da sta novinarsko izobraževanje in profesionalna socializacija funkcija politike ali vladajoče ideologije. Po tem sklepamo, da profesionalna socializacija bodočih novinarjev vse bolj postaja proces, ki transcendira nacionalne (politične) meje in udejanja univerzalne etične in profesionalne standarde.«

Uredništvo: Vaš interes za novinarstvo pa najbrž ni zgolj akademski, saj ste bili nekaj časa tudi sami v novinarstvu.

S. Splichal: Res je, v novinarstvu in tudi že urednikovanju sem se začel poskušati v gimnazijskih letih v Novem mestu, resneje pa, ko sem se odločil za študij novinarstva na tedanji VŠPV v Ljubljani. Kot študent sem najprej redno sodeloval v dnevno-politični redakciji ljubljanske televizije, potem pa sem se vrnil k tisku – k Tovarišu, ki ga je tedaj urejal Milan Šega. Na ta čas me vežejo še posebej lepi spomini in tudi mnogo praktičnih izkušenj sem tedaj pridobil. V Tovarišu pa sem svojo žurnalistično kariero tudi končal. Zgodilo se je po objavi – danes bi rekli preiskovalne – reportaže z naslovom Mali gradovi za male bogove, v kateri sem razkrival, kako so politični veljaki v novomeški občini nacionalizirali kmetom zemljo, da so jo potem lahko sami kupili za vikende. Več kot pol leta so se potem vlekle obravnave na sodišču in častnem razsodišču cekaja in več imam prstov na eni roki, kot sem imel tedaj iskrenih zagovornikov oz. ljudi, ki so si ob Milanu Šegi upali oporekati cekajevskim oblastnim maniram. Morda je bilo prav razočaranje nad (starejšimi) kolegi krivo, da sem se odločil za »izstop« iz novinarske kariere.

Uredništvo: Kaj vas je potem spodbudilo, da ste se odločili za takrat malo znano raziskovalno področje – komunikologijo?

S. Splichal: K temu je najbrž prispeval splet okoliščin. Lado Pohar me je vabil v tedaj ustanovljeno službo za študij programa na RTV Ljubljana, med pisanjem diplome o svobodi tiska pa me je France Vreg povabil za raziskovalca-stažista na FSPN. Ker je bila to tedaj zame edina alternativa novinarstvu, sem jo sprejel, ne da bi se tedaj tudi zavedal, da je bila to najpomembnejša odločitev v mojem življenju. Predvsem sem hotel na neki način ostati »v stiku« z mediji in šele kasneje sem se zavedel implikacij opredelitve za komunikologijo.

Uredništvo: Komunikologi so se v letih nastajanja slovenske komunikološke znanosti pogosto srečevali z nerazumevanjem univerzitetnih in političnih krogov. Vi ste kljub vsemu vztrajali in v začetku zlasti utemeljevali metodologijo komunikološkega raziskovanja ter tudi izdali knjigo Analiza besedil, za katero je znani zagrebški lingvist Dubravko Škiljan zapisal, da »bo postala nepogrešljiv priročnik tako za komunikacijske teoretike kot praktike različnih profilov.«

S. Splichal: Kot pravijo, je vsak začetek težak, in to velja tudi za prvo razvojno obdobje komunikologije. Nedavno je M. Tehranian zapisal, da bi se Marx, če bi se danes loteval svojega fundamentalnega dela, moral odločiti za naslov Die Information in ne Das Kapital. Z drugimi besedami: V »ortodoksnem marksizmu«, ki je tedaj obvladoval družboslovje, za nekakšno »klasično marksistično« komunikologijo preprosto ni bilo mesta, ker so se pač klasiki marksizma lotevali zakonitosti razvoja industrijske in ne informacijske družbe. Ker torej komunikologija v svojem jedru ni dolgovala nastanka klasikom marksizma, je bila pogosto obravnavana kot »meščanska znanost«. Marksistično utemeljevanje komunikologije je bilo v tedanji Jugoslaviji, če na to gledamo z današnje perspektive, včasih prav smešno, saj so ponekod polagali Marxu, Engelsu in njunim gurujem prav nenavadne (izmišljene) izjave, da bi s tem »omehčali« nerazumevanje univerzitetnih in političnih krogov, na katero opozarjate.

Morda je bil v tem eden izmed razlogov, da sem se v svojem zgodnejšem

zanimanju za komunikološko raziskovanje zanimal predvsem za metode empiričnega raziskovanja, čeprav je bilo tudi to deležno »marksistične kritike« v akademskih in političnih krogih. Odločitev za metodologijo je torej na neki način pomenila priti z dežja pod kap. Empirično raziskovanje, naj je bilo že tako lege artis izvedeno, v socialističnih družbah nikdar ni bilo cenjeno, saj je pač vedno razkrivalo takšne ali drugačne »neprijetne« resnice, ki oblasti niso bile všečne. Eden izmed mojih kritikov je leta 1979 zapisal, da sicer »nima namena zmanjševati naporov in rezultatov prvih, po svoje pionirskih poskusov v tej smeri. Zavzemamo pa se za to, da bi se v teoriji in metodologiji dolgoročno začeli bolj oboroževati za naloge, ki jih pred raziskovalno delo na tem področju vsak dan bolj nujno in hkrati celovito postavlja živa samoupravljalvska in delegatska praksa.«

Uredništvo: Vaša dela so prežeta s kritičnimi analizami stvarnosti doma in v svetu. V zadnjem desetletju ste se še posebej lotevali analiz tranzicije množičnih medijev v Vzhodni Evropi, zlasti v knjigi *Izgubljene utopije oz. Media Beyond Socialism*, kot ima naslov ameriška izdaja.

S. Splichal: Za to je v veliki meri krivo moje srečanje s Hannom Hardtom, profesorjem komunikologije na univerzi v Iowi v ZDA. Ko je bil v študijskem letu 1985/1986 gostujoči profesor v Ljubljani, je predlagal organizacijo rednih letnih mednarodnih kolokvijev o komuniciranju in kulturi, na katerih bi se srečevali raziskovalci iz Vzhodne in Zahodne Evrope oz. z različnih delov sveta. Tako smo leta 1987 s podporo Volkswagnove fundacije v Dubrovniku organizirali prvi kolokvij in kolokviji so v resnici postali tradicionalna oblika srečevanja in tudi snovanja raziskovalnih projektov. Že prvi kolokvij je bil namenjen obravnavi problemov demokratizacije medijev – »vlogi medijev v demokratičnih industrijskih družbah«, in to je ostala rdeča nit kolokvijev. Septembra 1989 smo na 3. kolokviju v Piranu zasnovali projekt *Evropski in severnoameriški medijski sistemi na prehodu*, ampak politične in ekonomske spremembe v Vzhodni Evropi so prehitile naša pričakovanja, tako da je bilo tudi moje delo v devetdesetih letih posvečeno predvsem spremembam v Vzhodni Evropi.

Uredništvo: V čem vidite bistvene značilnosti in probleme prehoda množičnih medijev v Vzhodni Evropi?

S. Splichal: Vsepovsod po Vzhodni Evropi pogosto razmišljajo o tržno usmerjeni deregulaciji kot o magičnem ključu, ki naj bi rešil vse nakopičene ekonomske in politične probleme. Toda tudi če bi z njo uspeli osvoboditi posameznike in jih obvarovati pred vmešavanjem države (kar je sporno), bi (bo) deregulacija hkrati proizvedla nove oblike integracije in regulacije. To vsaj zame dovolj prepričljivo pokaže Keane, ko pravi, da mora biti dejanski ali optimalni obseg tržnih transakcij vedno oprt na politične in zakonske regulacije. Nikoli se ne pojavlja spontano, niti ne raste brez podpore netržnih mehanizmov, ki jih uvajajo druge institucije civilne družbe ali država sama.

V nasprotju z libertarno filozofijo novih ali »prenovljenih« političnih elit so spremembe v komunikacijskih sistemih v postsocialistični Vzhodni-Srednji Evropi namenjene predvsem ustvarjanju nacionalnega, politiziranega ter (kvazi)komercialnega radiodifuznega sistema, podrejenega državnim oblastem in ne javni odgovornosti. Vrsta ekonomskih, političnih, kulturnih in ideoloških vzrokov je kriva za zaostajanje za Zahodno Evropo: pomanjkanje sodobne komunikacijske

tehnologije, ideologizacija politične sfere, porajanje državnega nacionalizma, ekonomska nerazvitost in odsotnost tržne ekonomije, potreba po zaščiti nacionalne kulture, pravni nered v ekonomski in (še posebej) komunikacijski sferi, odpori proti divji privatizaciji. Vsi ti dejavniki podpirajo povečevanje ali vsaj ohranjanje državnega vmešavanja v delovanje množičnih medijev v nekdanjih socialističnih državah.

Čeprav je to – vsaj v nekdanjih komunističnih družbah – močno nepopularno gledanje, sem prepričan, da temeljni problem prehoda pravzaprav ni (vnovično) državno vmešavanje v komunikacijsko dejavnost, pač pa v prvi vrsti pobilagovljenje komunikacijske dejavnosti. V svojih zgodnjih delih o svobodi tiska je že Marx kritiziral liberalno koncepcijo svobode tiska, ki je svobodo tiska zavedla na svobodo podjetništva in ji jo podredila. Vendar je hkrati priznal, da »ni nikakršen greh, če si Nemeč predstavlja neznano boginjo svobode tiska kot eno od boginj, ki jih že pozna, in jo po njih poimenuje svoboda podjetništva ali svoboda lastnine.« Prav to se dogaja in velja tudi v današnji Vzhodni-Srednji Evropi po desetletjih netržne ekonomije ter državnega nadzora nad mediji in ekonomijo. Razširjeno je prepričanje, da je svoboda lastnine in zlasti zasebne lastnine porok demokracije in svobodnega tiska. Lastninjenje je obravnavano kot edini instrument, s katerim naj bi zmanjšali in po možnosti odpravili vmešavanje države v medije. Zasebna lastnina je enostavno edina »boginja«, ki jo večina ljudi pozna in ima z njo nekaj izkušenj, čeprav le v omejenem obsegu. Medtem ko je bila svoboda tiska v prejšnjih režimih deklarirana kot ena temeljnih svoboščin (sicer ne posameznikov), je bila zasebna lastnina odpravljena oziroma prepovedana; zdaj je boginja zasebne lastnine vstala od mrtvih. V nekaterih državah z usodnimi posledicami; mislim zlasti na razprodajo tiska tujemu kapitalu na Madžarskem.

Uredništvo: Osrednjo pozornost ste že pred nastajanjem novih demokracij posvetili civilni družbi?

S. Splichal: V okviru že omenjenih kolokvijev o komuniciranju in kulturi smo problematiko civilne družbe začeli obravnavati s perspektive informacijske družbe in tako tudi izdali zbornik z naslovom *Civil Society and Information Society*. Ampak radikalne spremembe v Vzhodni-Srednji Evropi so tudi mojo pozornost preusmerile od globalne problematike razvoja informacijske dejavnosti in informacijske družbe na probleme množičnih medijev v družbah na prehodu. Tudi v tem okviru je problem civilne družbe središčnega pomena.

Zame ključ za razumevanje dialektike odnosov med civilno družbo in državo ni toliko v njunih specifičnih oblikah, ki so se zgodovinsko uveljavile v različnih kulturnih okoljih, ampak predvsem v univerzalnih nasprotujočih si tendencah integracije in diferenciacije. Protislovni težnji integracije in diferenciacije sta temelj vsakega razvojnega procesa. Nedvomno sicer razvoj spreminja in preoblikuje akterje (oblike) nasprotnih teženj, vendar to nikdar ne pomeni ukinitve katere koli izmed obeh.

Civilna družba je tisti strukturni del sodobne globalne družbe, ki mu ne vladajo načela politike (države in političnih strank) ter ekonomije (kapitala). V metaforičnem pomenu civilna družba temelji na trgu – ampak ne na konkretnem ekonomskem trgu, pač pa na trgu v pomenu organizacijskega načela. Na neki način je civilna družba sinonim za diferenciacijo, zlasti seveda mnenjsko oziroma idejno. V tem smislu – kot »varuh« in generator diferenciacije torej – je nujen pogoj družbenega razvoja. Država, pa tudi stranke se namreč z uveljavljanjem načela

maksimiranja moči pojavljajo kot reprezentant integracijskih teženj, v nekdanjih socialističnih državah še posebej izrazito. Nacionalna homogenizacija in nacionalizmi so gotovo dovolj tipičen primer. Integracijske težnje, ki nimajo protiteži v težnjah po diferenciaciji (zlasti v okviru civilne družbe), prejkoslej pripeljejo do blokiranja razvoja in celo – kot v Vzhodni Evropi – do vsesplošnega kolapsa. Nevarnost, da se država in civilna družba »združita«, je usodna in hkrati še vedno realna.

V sodobnih procesih globalizacije – tako na Vzhodu kot na Zahodu – se spreminjajo predvsem meje integracijskih in diferenciacijskih procesov. Medtem ko je bila v preteklosti zgornja meja integracijskih procesov nacionalna država, v sodobnosti naraščajoca kompleksnost dviguje zgornjo mejo integracije in s tem zmanjšuje suverenost nacionalnih držav. Če ne bi obstajal diferenciacijski protiprocen v smeri individualizacije in avtonomije, bi se proces končal v »kompleksnem, brezdržavnem omrežju transnacionalnih upravnih organov: agencij obsežne imperativne koordinacije na področjih demografije, ekologije, energije, distribucije dobrin, raziskovanja in razvoja ter regulacijskih zakonov nasploh, « kot je zapisal Giner. Ginerjev argument, da bi odprava civilne družbe pomenila konec države, ne upošteva bistvene razlike med obliko (država, civilna družba) in procesom samim: brez nasprotujočih si teženj integracije in diferenciacije bi bilo konec razvoja samega. Razen seveda, če je civilna družba le sinonim za diferenciacijo.

Novejše izkušnje s pomembnostjo civilne družbe ne pomenijo, da zdaj ne obstaja več realna nevarnost agonije civilne družbe tako na Zahodu kot na Vzhodu. Vendar pa je zdaj bolj očitno, da potencialna odprava civilne družbe ne bi pomenila samo hkratnega konca pravne države, ampak tudi konec celotnega sistema, ki duši diferenciacijo, avtonomijo in individualnost. To je morda najpomembnejša lekcija, ki jo ponuja tragična zgodovina socializma, ki je na začetku obetal odpraviti državo, na koncu pa se je popolnoma diskreditiral in izginil kot ekonomski, politični in socialni sistem.

Uredništvo: V čem vidite bistvo odnosov med civilno družbo, državo in množičnimi mediji v novih demokracijah?

S. Splichal: V precejšnji meri pomenijo revolucionarne spremembe v Vzhodni-Srednji Evropi »revolucijo« le z vidika revolucionarnih sredstev, ker (še) ne vključujejo radikalne transformacije temeljnih družbenih struktur. Novoustanovljene politične stranke bolj sodijo med oblastne institucije, kot pa predstavljajo most med državo in civilno družbo. Postsocialistična država je še vedno pretežno »partijska država«; parlament je postal prostor, kjer se srečujejo predstavniki političnih strank in ne državljanov, da bi z vidika posplošenih interesov ovrednotiti zahteve svojih lastnih političnih strank. Mediji nikakor niso postali javni v strogem pomenu besede, torej »instrument civilne družbe«. Čim bolj se država in stranke vmešavajo v medije, tem večja je nevarnost »združevanja države in civilne družbe«; mediji so lahko »čuvaji demokracije« le, če predstavljajo zunajparlamentarni (tj. zunajstrankarski) nadzor nad nosilci politične moči. To pa po drugi strani in na videz paradoksalno zahteva prav od pravne države, da s sredstvi, ki jih ima na voljo, zagotovi pravni in materialni okvir za avtonomno delovanje medijev in novinarjev.

Ob tem je posebej pomembno vprašanje, ali se lahko (in kako) razvije civilna družba, ki bi omejila ali celo odpravila odvisnost medijev od države in/ali trga in maksimirala svobodo komuniciranja. Položaj na Vzhodu se od tistega na Zahodu

razlikuje vsaj v eni bistveni razsežnosti. Medtem ko so na Zahodu demokratična prizadevanja usmerjena zlasti v razblagovljenje medijev in omejevanje načela maksimiranja profita, se Vzhodna-Srednja Evropa srečuje šele s prvimi posledicami denacionalizacije in lastninjenja. Komerčni motivi medijev so tako običajno obravnavani kot instrument omejevanja državnega vmešavanja brez kakršnih koli negativnih posledic. Novinarji vidijo v komercializaciji medijev pomemben vzvod doseganja lastne avtonomije od države, medtem ko je vprašanje, kako mediji skrbijo za interese državljanov, zunaj njihovih »profesionalnih« interesov. Temeljni problem je videti pomanjkanje denarja, potrebnega za praktično učinkovito, ne le nominalno lastninjenje, ne pa (tudi) nevarnost čezmerne moči kapitala. Zaradi tega je dokaj realistična možnost oziroma nevarnost monopolistične koalicije med državo in medijskimi profesionalci (novinarji); čeprav imajo slednji zdaj lahko bolj pomembno vlogo kot v prejšnjem sistemu, kjer je sicer obstajala podobna koalicija, bi bila obema variantama skupna izločitev tretjega dela – občinstev medijev. Prevlada katere koli izmed teh treh skupin – države, medijskih profesionalcev in občinstev – ali koalicija dveh, uperjena zoper tretjo skupino, nujno povzroča neravnotežje moči in dominacijo interesov manjšine (v avtoritarnih sistemih) ali večine (v paternalističnih sistemih) nad interesi tistih, ki niso vključeni v koalicijo.

Uredništvo: V mnogih delih ste obravnavali avtonomnost množičnih medijev, novinarstva in javnosti. Slovenska družba na prehodu je spčetka imela malo posluha za ideje o avtonomnosti medijev in vlogi civilne družbe pri upravljanju medijev?

S. Splichal: Da so mediji in z njimi novinarji – ali obratno – postali ključni oblikovalci družbene stvarnosti in ne le zavesti o njej, je skoraj že trivialna ugotovitev. Medijska avtonomija, pluralizem ter diferenciacija ne pomenijo le političnega boja zoper vse večjo homogenizacijo medijske ponudbe, ampak so predvsem temeljni pogoj človekovega in družbenega razvoja. Že brez načrtnih poskusov državnega oz. političnega discipliniranja obstaja velika verjetnost (in nevarnost) homogenizacije medijev. Podrejanje medijev profitnemu motivu pomeni usmerjanje k čim širšim slojem občinstev, in da bi jih dosegli, se morajo mediji izogibati »elitnim« (posebnim, zahtevnejšim) temam, ki zanimajo sorazmerno ozek krog ljudi, in »ekstremnim« stališčem, ki bi bila nezanimiva ali nesprijemljiva za del potencialnih bralcev, gledalcev ali poslušalcev. Izhodov iz te krize je več, vsekakor pa je pri tem ključno vprašanje, kako zagotoviti in spodbujati neodvisnost komunikacijske dejavnosti od države in kapitala, ne da bi s tem ustvarjali nove monopole v rokah medijev ali novinarjev. Ključno vprašanje torej je, kako vrniti medije in novinarstvo v tisti družbeni okvir, v katerem so nastali – v civilno družbo in javnost.

Res je, da ideje o nujnosti zagotavljanja avtonomije medijev v odnosu do politične in ekonomske oblasti ter avtonomije in odgovornosti novinarjev niso izzvale kaj prida naklonjenosti med politiki in – presenetljivo – tudi med mnogimi novinarji ne. To se je najbolj izrazito pokazalo v dveh primerih: prvič, ko je bil z enim prvih zakonov nove slovenske države spremenjen zakon o RTV Slovenija tako, da je Svet RTV Slovenija postal nekakšen »parlament v malem«, katerega mesta so zasedli predvsem strankarski prvaki, in drugič, ko sta najprej Ustava Republike Slovenije, potem pa še zakon o javnih glasilih odpravila nekdanjo ustavno pravico do objave mnenja, pomembnega za javnost. Leta 1994 je bila

z novim zakonom o RTV Slovenija prva napaka odpravljena, za drugo, ki so ji v največji meri botrovali celo novinarji, pa ne verjamem, da bo kmalu popravljena. Pradoksalno pri tem je, da je prav ustavno zajamčena pravica do objave mnenja, pomembnega za javnost, v osemdesetih letih omogočila demokratizacijo medijev in s tem bistveno prispevala k demokratičnim političnim spremembam, čeprav se morda danes kdo ne bi več hotel spomniti člankov, kakršen je bil na primer Matevža Krivica o trojnem funkcionarju.

Uredništvo: V zadnjem obdobju ste prav zaradi tega osrednjega problema demokratizacije – uveljavljanja avtonomne javnosti, zasnovali celo mednarodno revijo Javnost/The Public, ki ima že nemajhen odmev tudi v mednarodni znanstveni skupnosti.

S. Splichal: Razlogov za ustanovitev revije Javnost/The Public je pravzaprav več. Komunikologija v Sloveniji nima svoje znanstvene revije, in revija Javnost/The Public naj bi prispevala k odpravi tega primanjkljaja, čeprav je izrazito večdisciplinarno zasnovana. Ni pa dvoma, da je problematika javnosti osrednjega problema za komunikologijo; s tega stališča je revija torej mogoče obravnavati kot (za Slovenijo) osrednjo komunikološko revijo. Naslednji razlog je internacionalizacija slovenskega družboslovja: revija si po eni strani prizadeva »plasirati« slovenska znanstvena spoznanja v svet, po drugi strani pa večjemu številu bralcev napraviti dostopna aktualna spoznanja v svetu. Temu je podrejena tudi jezikovna politika uredništva, saj so članki objavljeni bodisi v angleščini s slovenskimi povzetki, bodisi v slovenščini z obsežnejšimi angleškimi povzetki. Naslednji razlog je utrditev mreže sodelavcev kolokvijev o komuniciranju in kulturi, ki so sodelavci revije vsaj v treh vlogah: kot člani uredniškega sveta revije, recenzenti in avtorji. Upam pa, pravzaprav sem prepričan, da so enako aktivni tudi v četrti vlogi, namreč kot glasniki revije Javnost/The Public v svetu, s tem pa tudi glasniki slovenskega družboslovja in Slovenije sploh.

In ne nazadnje je seveda razlog za ustanovitev revije tudi pomen, ki ga imajo vprašanja javnosti v globalnih procesih demokratizacije. Danilo Zolo na primer pravi, da so globalne spremembe privedle do novih »strukturnih sprememb javnosti«, ki so celo pomembnejše od tistih, ki jih obravnava Habermas v svojem že klasičnem delu Strukturne spremembe javnosti, saj pomenijo že skoraj nekakšno »antropološko mutacijo«. S temi »mutacijami« naj bi se ukvarjali avtorji v naši reviji.

Uredništvo: Večina vaše raziskovalne, publicistične in pedagoške dejavnosti poteka v mednarodnih okvirih: sodelujete v mednarodnih raziskovalnih projektih, predavate na univerzah v tujini, objavljate knjige pri tujih založbah in pišete za mednarodne revije. Tudi revija Javnost/The Public, ki jo izdajate v Sloveniji, je namenjena mednarodni javnosti. Kaj Vas vodi v tej usmeritvi?

S. Splichal: Morda tudi nekaj naključij, kdo ve? Dobesedno prvi dan svoje zaposlitve julija 1971 sem kot asistent-stažist odpotoval na mednarodno poletno šolo. Prvi raziskovalni projekt, v katerem sem sodeloval kot stažist, je bila mednarodna študija o radijskih oddajah za tujino za Unesco. Že pri pisanju diplomske naloge o svobodi tiska sem lahko ugotovil, da je v slovenščini objavljene manj kot odstotek pomembne literature. Od vsega začetka mi je bilo torej jasno, da znanstvenoraziskovalnega dela ni mogoče početi za domačim zapečkom, da brez

»tujega« znanja ni mogoče naprej, in da mora »domače« znanje na preskus veljavnosti na »mednarodni trg«. Bilo pa je pri tem veliko težav, saj spogledovanje s tujino do nedavna ni bilo ravno v čislih ne na domači fakulteti ne pri oblasteh. Včasih so bile izkušnje prav frustrirajoče, ampak ker je to obdobje končno (ne vem pa, če dokončno) mimo, o njem najbrž ne kaže govoriti več kot o perspektivah.

Zaradi premajhnega števila raziskovalcev komunikologije – tako kot pravzaprav nobene druge rede – preprosto ni mogoče razvijati za neprepustnimi državnimi mejami. S samostojno Slovenijo postaja odpiranje še večja nujnost, saj je bilo prej vsaj nekaj sodelovanja in tekmovanja z Zagrebom, Beogradom in Sarajevom znotraj tedanje države. Zato junija 1995 vnovič pripravljamo konferenco Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnega komuniciranja; tokrat bo potekala na temo *Communication Beyond the Nation State*. Septembra prihodnje leto bo okrog trideset vabljenih udeležencev na že tradicionalnem, tokrat desetem kolokviju po vrsti o komuniciranju in kulturi razpravljalo o »virtualni demokraciji«. Konferenci in kolokviju bosta posvečeni tudi druga in tretja številka *Javnosti/The Public* prihodnje leto. Ob konferenci si prizadevamo pripraviti tudi poletni seminar o radiu, ki je zlasti za nove demokracije morda – glede na ceno dostopa – še vedno najprivlačnejši medij. Če bo sedanji raziskovalni projekt o dostopu do medijev končan, bomo leta 1996 verjetno nadaljevali s projektom o informacijski družbi in civilni družbi, s poudarkom zlasti na uporabi informacijskih tehnologij za regionalne in globalne mreže. Vsi ti projekti so delno ali pretežno financirani iz tujine, upam pa, da jih bo vsaj delno podprla tudi slovenska stran.

S Slavkom Splichalom se je pogovarjal France Vreg.

DAŠA BOLE KOSMAČ*

Bomo ujeli korak s svetom

Slovenija prenavlja sistem odločanja v znanstveno tehnološki politiki

Slovenija je kot družba na prehodu v fazi preobrazbe domala vseh svojih subsistemov, vključno s znanostjo in tehnologijo. Ena izmed prvih nalog na tem področju je vzpostavitev učinkovitega institucionalnega okvira, t. i. »nacionalne mašinerije« za usmerjanje znanstveno-tehnološkega razvoja v Sloveniji.¹ Naloga ni preprosta, saj gre za to, da novo upravljavsko mrežo in njene instrumente zgradimo v skladu z najnovejšimi zahtevami upravljanja s tem visoko domišljenim sistemom. V tem prispevku so nekatera aktualna vprašanja iz tega sklopa.

V prvem delu obravnavamo vprašanja temeljnih odnosov med akterji znanstveno-tehnološkega razvoja pri oblikovanju znanstveno-tehnološke politike v novih razmerah in njihove posledice za vzpostavljanje učinkovitega odločevalskega mehanizma, v drugem delu pa vprašanja o tipih ekspertize, ki jih potrebujemo pri tem odločanju. V enem samem prispevku ni mogoče storiti več kot nakazati nekatera vprašanja, ne da bi jih skušali dosledno obdelati v vseh vidikih, ki si to zaslužijo.

I. Vpliv novih razmer na sistem odločanja v znanstveno-tehnološki politiki

Nove okoliščine

Z opustitvijo socialističnega projekta se Slovenija kot država in družba zavestno v skladu s spoznano razvojno nujnostjo izpostavlja »mednarodnemu prepihu« – mednarodni tržni konkurenci in drugim razvojnim smerem modernega globalnega razvoja.

* Mag. Daša Bole Kosmač, Ministrstvo za znanost in tehnologijo

¹ V prispevku pogosto uporabljamo sintagme »znanost in tehnologija«, »znanstveno-tehnološka politika«, »znanstveno-tehnološki razvoj« ..., četudi v resnici ne gre za tako homogeno celoto, kot bi kdo utegnil sklepati na podlagi samega izraza.

V tehnološkem razvoju sta znanost in tehnologija najtesneje prepleteni, ne smemo pa ju enačiti, ker gre vendarle za splet dveh posebnih področij z dostikrat močno razlikujočo se razvojno logiko, pa tudi zato ker vsebine, delovanje in funkcije znanosti presegajo zgolj področje tehnike. Določen čas, zlasti v osemdesetih letih, je znanstveno-tehnološko politiko razvitih držav obvladoval poudarjen, skoraj izključni interes za znanost v službi tehnološkega in gospodarskega razvoja. Šele v devetdesetih se je pozornost usmerila tudi k ekološkim in etičnim vprašanjem znanosti in tehnike, v prednostih nacionalnih znanstvenih politik pa se nakazuje tudi naraščajoče zanimanje za druge razsežnosti sodobnega razvoja, trenutno predvsem za družbene učinke novih tehnologij. V Sloveniji je treba med raziskovalnimi prednostmi poleg tehnoloških upoštevati tudi tiste, ki se nanašajo na vsebine in organizacijo družbenega razvoja, saj življenje majhne skupnosti, kot je slovenska, poraja številne posebnosti, ki jih ne bo namesto nas proučeval in iskal odgovorov nanje nihče.

V znanosti se v teh okoliščinah izrazito poudarja razvojna vloga raziskovalne dejavnosti pri nas. Gre namreč za to, da postaja v razmerah moderne proizvodnje razvoj znanosti in tehnike v posamezni državi odločilen za položaj te države na svetovnih trgih in posledično za njene razvojne možnosti na vseh drugih področjih, vključno s življenjsko kakovostjo za prebivalstvo. Slovenija pri tem ni izjema. Razvoj znanosti v funkcijo opore družbenemu razvoju je postala za nas eksistenencialna nujnost v polnem pomenu te besede. Optimalno vključevanje znanosti v potrebe nacionalnega razvoja na vseh področjih, če začnemo s tehnološkim, se tako zastavlja kot ena osrednjih nalog nove slovenske raziskovalne in širše politike.

To je pomembna nova okoliščina, ki terja, da se v njeni luči na novo premisli o odnosih med ključnimi dejavniki v znanstveno-tehničnem sistemu – znanostjo, tehniko in državo.

Izkušnje razvitih držav

Kakšne so izkušnje in rešitve razvitih držav na tem področju, če pogledamo razdobje od konca II. svetovne vojne?

Vse dokler je nacionalne strategije vodila vera, da znanost in tehnika samodejno podpirata in pospešujeta ekonomski in socialni razvoj, sta znanstvena in tehnološka politika temeljili na skoraj popolni avtonomiji znanosti (in ob tehnologiji industrije) pri izbiri poti in lastnem razvoju. Ta »bottom-up« ali »science/technology-push« model je temeljil na filozofiji, da pač področji najlepše uspevata, ko sledita svoji posebni, notranji razvojni logiki.

Ekološka in socialna vprašanja, naftni šok in gospodarska kriza šestdesetih let so povzročili, da vlade razmišljajo, da je treba znanost in razvoj tehnologije tesneje povezati z razvojnimi potrebami družbe in zatorej vnaprej opredeliti področja in pogoje za njihovo uveljavitev. V tistem času, ki se nekako ujema s sedemdesetimi leti, so znanstveno-tehnološke politike temeljile na prevladi »top down« ali »demand-pull« pristopa, na načrtovanju prednostnih področij znanstveno-tehnološkega razvoja v vladi, od zgoraj, izhajajoč strogo iz političnih, gospodarskih in socialnih ciljev državne razvojne politike. Ta model pa se ni obnesel, saj diktatu z vrha raziskovanje v nekaterih pogledih ni hotelo, spet v drugih pogledih ni moglo slediti. Predvsem se je pokazalo, da za uspešen razvoj na tem področju ni dovolj, da se zgolj opredelijo sezname prednostnih področij ali tem raziskovanja, ampak je nujno pri tem upoštevati tudi strukturne pogoje znanstvenega razvoja – ali so na teh področjih razviti ustrezni kadri, dosežena kritična masa raziskovalnih skupin, vzpostavljeno nujno sodelovanje med ustanovami, pri tehnologiji zlasti sodelovanje med znanostjo in industrijo itd. Pri ugotavljanju strukturnih primanjkljajev pa je nujno sodelovanje »neposredno prizadetih«, to je raziskovalcev v znanstvenih organizacijah in industriji.

Pokazalo se je nadalje, da brez temeljnih raziskav ni uspešne uporabe in razvoja in da je poleg svobodnih temeljnih raziskav, ki jih opravičujejo pomembna ne vnaprej predvidena odkritja, smiselno posebej spodbujati še temeljne raziskave na izbranih področjih, kakor jih nakazujejo potrebe ekonomskega in socialnega razvoja. Izkazalo se je tudi, da se posamezne kategorije raziskav medsebojno prepletajo.

Zaradi povedanega se je opustilo togo razmejevanje temeljne – uporabne – razvojne raziskave in uvedla delitev na svobodne in usmerjene raziskave. Pri

opredeljevanju prednosti v znanosti in tehnologiji so se tematskim prednostim pridružile strukturne prednosti, bottom-up in top-down model (avtonomija znanosti in upoštevanje družbenih razvojnih ciljev v znanosti) pa se ne razumeta več kot alternativna, temveč kot komplementarna pristopa.

Izbor prednosti v znanosti in tehnologiji

Bistvo znanstveno-tehnološke (s kratico Z&T) politike je izbira med alternativnimi možnostmi neprestano opredeljevanje prednosti v znanosti oziroma tehniki. Sedanja raven razmišljanja razvitega sveta o problematiki izbora znanstveno-tehnoloških prednosti bi lahko povzeli nekako takole:

Opredeljevanje znanstveno-tehnoloških prednosti je v svojem bistvu kompleksen družbeni in politični proces, v katerem sodeluje in medsebojno učinkuje veliko strani z različnimi interesi. Tu ne gre za »science-push« alil »demand-pull«, ampak za spreminjajočo se kombinacijo obeh brez jasne razmejčitve. Proces izbiranja znanstvenih prednosti pravzaprav sloni na dinamičnem razmerju med notranjo logiko znanstvenega dela in potrebami širše družbe. Gre za dve po naravi različni stvari, toda znanstvenoraziskovalno delo se odvija v družbi – v njenih ugodnih ali neugodnih razmerah, slednja pa potrebuje znanost, da bi se uspešno razvijala. Naloga znanstvene politike je, da uskladi cilje obeh področij in hkrati upošteva njuno posebno logiko. Podobno velja za tehnološko politiko: ni niti »izbiranje zmagovalcev« (to je »zmagovitih tehnologij«), niti prepuščanje vsega loteriji trga, ampak je razvijanje ugodnih razmer, v katerih lahko zraste veliko zmagovalcev.

Opredeljevanje prednosti v znanosti in tehnologiji se pravzaprav dogaja na vseh ravneh, saj se morajo odločitve sprejemati povsod: raziskovalec izbira med možnimi področji raziskovanja bodisi tista, ki najbolj privlačijo njegovo radovednost, bodisi tista, ki se mu zde najbolj obetajoča glede novih odkritij, ali tista, ki imajo največ možnosti za financiranje . . . Inštitut ali univerza usmerjata svoj razvoj v skladu z danimi možnostmi tja, kjer vidita svojo prihodnost . . . Podjetje vlaga v raziskave in razvoj na področjih, za katera presodi, da so perspektivna glede na njegove možnosti na trgu . . . Država nima nikoli dovolj sredstev, da bi neselektivno podprla vse naložbe, ki jih predlagajo znanstvena skupnost, industrija ali vladni resorji.

Sodobne znanstveno-tehnološke sisteme zaradi takšne filozofije označuje prizadevanje za karseda visoko avtonomijo odločanja o lastnih prednostih na vseh ravneh (od individualne raziskovalne organizacije oziroma univerze do podjetja in različnih poslovnih združenj in do posameznih regij v isti državi), pri čemer pa to avtonomijo omejuje globalni okvir znanstveno-tehnološke politike in strategije.

S tem bistveno razširjenim novim pojmovanjem je poudarjanje potrebe po opredeljevanju prednosti v znanosti in tehniki – ki naj bi znanstveno produkcijo bolj povežalo s širšimi družbenimi cilji, ne da bi znanost tem ciljem docela podredilo – izgubilo prvotno »državocentrično« enostranost.

Najmočnejši argument z aktivno politiko prednosti pa slej ko prej ostaja: glede na ostrino mednarodne konkurence si danes noben narod ne more privoščiti, da bi neselektivno investiral neznanska sredstva, ki jih terjata sodobna raven in tehnologija raziskovanja.

Manjše države s skromnejšimi viri morajo biti pri tem bolj modre in se osredotočiti na tista neznanska sredstva, ki jih terjata sodobna raven in tehnologija raziskovanja.

Manjše države s skromnejšimi viri morajo biti pri tem še bolj modre in se osredotočiti na tista razvojna (tehnična) področja, kjer ima dežela prednosti in tako večje možnosti za uspeh na svetovnih trgih. Poleg raziskovalnih prednosti na tehnološkem in gospodarskem področju pa je seveda treba poskrbeti tudi za prednosti, ki zadevajo druge družbene cilje – kakovost življenja, narodno identiteto, okolje itn.

Na nujnost, da v Sloveniji preidemo k dejavni politiki prednosti v znanstveno-tehnološkem razvoju, opozarjajo tudi strokovnjaki Pharovega projekta o sistemu znanosti in tehnologije v Sloveniji (Phare, 1994). Nemara še posebej poučna pa je za nas izkušnja Švice. Tu je zaradi prevlade interesov raziskovalnega področja pri uporabi javnih raziskovalnih sredstev popolnoma spodletel poskus vpeljati aktivno razvojno politiko v znanstveno-tehnološkem razvoju, kar je imelo težke posledice za konkurenčnost švicarske industrije (OECD, 1989).

Organizacija odločanja o nacionalni Z&T politiki

Da bi lahko bila znanstveno-tehnološka politika dolgoročno uspešna, morajo – kot rečeno – pri njeni formulaciji uravnoteženo sodelovati vsi ključni dejavniki znanstveno-tehnološkega sistema in seveda pomembnejši uporabniki njegovih rezultatov.

Predstavniki znanosti, industrije in pomembnih interesnih skupin vnašajo v ustvarjalno znanstveno-tehnološko politiko vsak svoj vidik znanja, družbene izkušnje in interesov. V primerjavi z njimi imajo predstavniki države v tem procesu čisto posebno vlogo. Njihova ključna odgovornost je, da kot predstavniki javnega interesa delujejo z vidika celote: skrbeti morajo za uravnoteženi razvoj Z&T in za to da se pri odločitvah s področja njihove pristojnosti upoštevajo ne le kratkoročni in fragmentarni, ampak tudi dolgoročni in širši cilji, ne le učinki na Z&T razvoj, ampak na razvoj skupnosti kot celote.

Necentralizirano državno upravljanje kot ena skrajnost, nespontano samoorganiziranje znanosti kot druga skrajnost ne ustrezata zahtevam modernega znanstveno-tehničnega razvoja. Skladno s tem se je pri nas po začetni koncentraciji večine pristojnosti znotraj Ministrstva za znanost in tehnologijo (s kratico MZT) v letu 1990 zgodaj začela decentralizacija odločanja na znanstveno-tehnološkem področju. Njen rezultat so do zdaj Tehnološki razvojni sklad, Slovenska znanstvena fundacija in mreža svetov za raziskave in razvoj. Pristojnosti slednjih se s prvotne svetovalne vloge postopno širijo v avtonomno odločanje o vrsti raziskovalnih in infrastrukturnih programov na ustreznih področjih ved. Pri delovanju svetov se ta čas pojavlja precej operativnih problemov, ključna šibka točka v dosedanjem razvoju nove odločevalske mreže pa so slej ko prej nedorečeni odnosi med predstavniki znanosti znanstvenega področja (sveti) in predstavniki države (MZT) pri odločanju o posameznih vprašanjih. Kako so to uredili v razvitem svetu?

V državah OECD je osrednja raven opredeljevanja znanstveno-tehnološke politike visoko decentralizirana. Odločanje se odvija v mreži teles,² ki se po posameznih državah zelo razlikujejo po statusu, delovnem področju in načinu delovanja, so pa kraj, kjer pri odločanju o razdelitvi sredstev za širša ali ožja

² Za znanost so to največkrat sveti ali agencije za raziskave – nacionalni ali organizirani po področjih raziskovanja, za področje tehnološkega razvoja pa agencije ali pogosto kar vladni resorji, ki neposredno financirajo tehnološke programe.

področja raziskav oziroma tehnološkega razvoja nastaja najintenzivnejša povezava med znanstvenim oz. industrijskim področjem ter nacionalnimi političnimi, gospodarskimi in socialnimi cilji. Prvi dve utelešajo predstavniki raziskovalnih ustanov oziroma industrije, družbene cilje pa predstavniki države in zainteresiranih interesnih skupin. Vsi so enakopravni člani odločevalskih teles na tej ravni.

Naši domači sveti za raziskave in razvoj, ki ustrezajo tej ravni odločanja, vključujejo kot člane le predstavnike raziskovalnega področja. Dokler so imeli zgolj posvetovalno vlogo, je bila to primerna rešitev. S širjenjem njihovih pristojnosti na odločanje o ustreznih področjih znanstvene politike pa bo treba razmisliti o zastopstvu širših interesov Z&T in celotne razvojne politike v odločitvah, ki jih sprejemajo sveti. Tu gre predvsem za predstavnike MZT, v izbranih delih pa morebiti tudi za predstavnike drugih resorjev ali delov javnosti.³ Podobno vprašanje se zastavlja ob sestavi organov odločanja Tehnološkega razvojnega sklada, Slovenske znanstvene fundacije in morebitnih drugih točk decentraliziranega odločanja, ki jih v Sloveniji še utegnemo ustanoviti.

Sleherno izmed teh teles je odgovorno le za določen del znanstveno-tehnološke politike, tako da presoje, ki se nanašajo na to politiko na globalni ravni, nujno presegajo njegov horizont. Povezovalno vlogo z vidika celote tu zagotavlja t. i. politična raven, ki je v državah OECD zvečine organizirana v ministrstvih ali vladnih uradih in seveda v parlamentu. V Sloveniji na tej ravni deluje Ministrstvo za znanost in tehnologijo, posebne vloge pa so dodeljene še Svetu za znanost in tehnologijo, parlamentarnemu Odboru za znanost, tehnologijo in razvoj ter Medresorski komisiji za koordinacijo raziskovanja, v najsplošnejših vprašanjih seveda tudi vladi in parlamentu.

Ovire pri vzpostavljanju nacionalne odločevalske mreže

Izmed vseh odnosov med akterji znanstveno-tehnološkega sistema je ta čas pri nas najbolj polemična zveza država – znanstvena skupnost. Nekaj zato, ker zahteve po »znanosti v službi razvoja« (in že sama ideja o »prednostih«) nasprotujejo predstavam o svobodni igri radovednosti in invencije kot bistvu znanosti. Drugi razlog bi lahko našli v tradicionalni moči raziskovalnega področja v Sloveniji, ki je v časih sisov skoraj nemoteno odločala o razdeljevanju raziskovalnega denarja. Zahteva po uravnoteženem sodelovanju najpomembnejših agensov Z&T sistema v formulaciji raziskovalne politike pa pomeni skupaj z zahtevo po mednarodno konkurenčni kakovosti raziskovalnega dela redistribucijo moči in ogroža tradicijo znanstvenega egalitarizma.

Še posebej hude dvome pa vzbuja med preostalimi dejavniki Z&T sistema vloga, ki naj bi jo pri tem imela država. Zaradi tradicionalno slabe izkušnje z državno birokracijo so ti dvomi v veliki meri upravičeni, toda pri vzpostavljanju novega sistema gre v bistvu prav za to, da se v tej reformi (skupaj z drugimi akterji) korenito posodobi tudi država.

Med dejavniki znanstveno-tehničnega sistema se, kot rečeno, pogosto pojavljajo večje ali manjše napetosti. Pri vzpostavljanju odnosov komplementarnosti in tvornega sodelovanja v novi odločevalski mreži nam bo v Sloveniji uspelo le, če

³ Nova vloga svetov je blizu tisti, za katero strokovnjaki Phara v študiji o Z&T sistemu v Sloveniji (Phare, 1994) predlagajo ustanovitev šestih agencij z ustrezno razširjeno odločevalsko strukturo.

bosta za to skupna volja in temeljno medsebojno zaupanje vseh strani. Za skupno voljo bi morala zadoščati zavest o vseusodnejšem pomenu rezultatov našega lastnega znanstveno-tehničnega sistema za razvojne možnosti Slovenije. Kar zadeva zaupanje, pa ga je moč zgraditi samo s pozitivnimi izkušnjami v skupnem delovanju. Osrednjo odgovornost ima pri tem Ministrstvo za znanost in tehnologijo kot osrednji resor, odgovoren za znanstveno-tehnološki razvoj. Pobuda in zgled za novo kakovost odnosov bosta morala biti predvsem na njegovi strani. Kje so tukaj ključni vzvodi in skrite rezerve?

V prizadevanjih, da bi bilo v tej začetni fazi »velike reforme« storjeno čim več, MZT znanstveno skupnost kar zasipa s pobudami in nalogami (industrijska plat je trenutno v te komunikacije in sodelovanje vključena bistveno manj, dejansko premalo). Takšna intenzivnost pobude je med vzpostavljanjem novega sistema na mestu, vendar le do točke, ko so posamezne poteze dobro pripravljene. Tako pa se dostikrat dogaja, da Ministrstvo sproži zbiranje podatkov, organizacijo posvetov, pripravo analiz, programov in podobno, ki potem obise v zraku brez pravega učinka. Posledica sta pasivizacija in odpor »sfere« pri sodelovanju z MZT tudi, ko gre za resnično dobro premišljene pobude Ministrstva v zadevah, ki so v interesu »sfere«, a jih brez njenega sodelovanja ni mogoče ustrezno izpeljati.

Naštete pomanjkljivosti so v prvi vrsti rezultat okoliščine, da se Ministrstvo v svoji (upravičeni) reformatorski vnemi premalo ukvarja z vprašanji svoje lastne organizacije. Izpopolnjevanje notranje organizacije dela nikakor ni brezplodno »ukvarjanje s samim seboj«, ampak eden izmed nujnih pogojev, da bi lahko MZT čim bolje opravljalo svoj del nalog pri zagotavljanju uspešnega znanstveno-tehnološkega razvoja v državi.

Poleg organizacijskega je pomemben tudi vsebinski vidik. Kljub izraziti usmeritvi v posvetovanje z znanstveno in poslovno skupnostjo je pri vsakodnevnem delovanju MZT vendarle še čutiti sledi stare mentalitete, ki državo razume kot »oblast«, ne pa kot aparat v službi ustreznih področij razvoja, ki skupaj s predstavniki teh področij identificira njihove potrebe in najustreznejše načine zadovoljevanja teh potreb in svojim »specialnim javnostim« ter celotni javnosti odgovarja za svoj del nalog. Tako se dogaja, da na MZT še ni dosežena zadovoljiva razvidnost postopkov, da so posamezne poteze MZT še vedno odtujene dejanskim potrebam raziskovalcev in njihovih organizacij in zato med njimi ne žanjejo ustreznega odziva. Tako se v sodelovanju med ministrstvom in sfero (zlasti »njenimi« državnimi koordinatorji in sveti za raziskave in razvoj) še ni mogel razviti odnos enakopravnih partnerjev, ki za skupne cilje prispevajo vsak svoj delež v skladu s svojo posebno vlogo.

Zavore za takšno sodelovanje pa so – kakor smo že omenili – tudi na drugi strani. Velika večina industrije je še preveč zaposlena z lastninjenjem in dnevnim preživetjem, da bi zmogla resen dolgoročni angažma. Za znanstveno skupnost pa velja, da spretno še vedno deluje po starem modelu zaprtosti in samozadostnosti v odnosu do družbenega okolja. Medtem ko brani svojo avtonomijo pred posegi od zunaj, tudi sama pozablja na svojo družbeno odgovornost, na svoj dolg do »prakse« in stori premalo, da bi se samoiniciativno popravljala v skladu s potrebami družbenega okolja. Slaba družbena vpetost raziskovalnega dela pri nas je med drugim posledica premajhnega interesa nosilcev družbenega odločanja za znanstvene ugotovitve, vendar prav toliko posledica zaprtosti raziskovalnih skupin, ki si med drugim premalo prizadevajo tudi za družbeno predstavitev in popularizacijo raziskovalnih spoznanj.

Naj bo kakor koli že – pobuda in zgled za novo kakovost odnosov morata priti

od MZT. Razvoj na Ministrstvu v tej smeri je samo del njune prenove, skozi katero bo orala celotna državna in javna uprava v Sloveniji. Ta prenova naj bi napravila slovensko državo in celoten javni sektor učinkovitejša v tem smislu, da bosta ob enakih ali nižjih stroških dajala boljše rezultate, to je storitve, ki bodo bliže potrebam razvoja na posameznih področjih.

Učinkovita javna uprava lahko odločilno podpre, neučinkovita pa uniči konkurenčnost in s tem preživetje posamezne dežele na svetovnih trgih. Prenova javnega sektorja je zatorej tudi bistveni element strukturne prenove gospodarstva. Zato je v javni upravi v razvitih državah takšna prenova že kako desetletje v središču prizadevanj. Moderna država in javna uprava naj ne bi bili neučinkovita zajedavca, ampak racionalno organizirana sistema zadovoljevanja javnih potreb z dejavno vlogo v nacionalnem razvoju. S tem v zvezi npr. v Združenih državah govore o »vladi na soncu«, »government in the sunshine«, s čimer mislijo na državno upravo, ki je razvidna, odprta javnosti in ponuja veliko možnih izbir, da bi se z njimi čim bolj približala dejanskim potrebam področij s svojega delovnega področja.

II. Formulacija znanstveno-tehnološke politike in ekspertno znanje

V prvem delu prispevka smo pregledali nekatera splošna vprašanja, povezana z vzpostavljanjem modernega sistema za formulacijo znanstveno-tehnološke politike pri nas. Med strokovnimi ožjimi vidiki te problematike pa je nemara še posebej zanimivo vprašanje strokovnih podlag za usmerjanje znanstveno-tehnološkega razvoja. Kako zagotoviti ustrezno strokovno podporo odločanja na tem področju? Kakšni tipi ekspertize so tu potrebni?

Eksterna in interna ekspertiza

Ker gre pri znanosti in tehnologiji za eno najzahtevnejših razvojnih področij, je treba strokovno presojo o visoko strokovnih vprašanjih zaupati profesionalnim raziskovalcem oziroma znanstvenikom. Vrsta vprašanj s področja znanstvenega razvoja je namreč taka, da lahko o njih sodijo le ljudje, ki so raziskovalno dejavni in na tekočem z najnovejšimi, včasih izjemno sofisticiranimi prodori v znanosti. Zato je začelo MZT že razmeroma zgodaj vzpostavljati sistem eksterne ekspertize za upravljanje znanstvenotehnološkega področja, z mrežo raziskovalnih polj, njihovih nacionalnih koordinatorjev in personalnih jeder, področnih svetov za raziskave in razvoj in nacionalnim svetom kot osrednjim koordinacijskim telesom tega sistema. Toda eksterna ekspertiza ima svoje omejitve:

Znanstvena skupnost oziroma raziskovalno področje je tisto, ki je najbolj poklicano razsojati o imanentnih, internih vprašanjih znanstvenega dela, kot so njegova kakovost ali npr. posebne infrastrukturne in druge zahteve tega dela. Čisto znanstveno merilo pa odpove že na točki, ko gre za vprašanje razvrščanja posameznih znanstvenih ved ali področij po pomenu. Z znanstveno spoznavnega vidika je raziskovanje vseh razsežnosti sveta, ki nas obdaja, povsem enakovredno, ni pa enakovredno s pragmatičnega vidika, z vidika vsakokratnih konkretnih potreb v neki družbi. Pri takšni presoji lahko znanost pomaga, ne more pa je ustrezno opraviti sama.

Svet znanosti tudi ni homogena celota, ampak združba posameznikov in sku-

pin z močno razlikujočimi se pogledi. Ta raznovrstnost pomeni intelektualno moč, v političnem, praktičnem pogledu pa slabost, saj od znanstvenikov v vprašanih uravnoteženega razvoja znanstvenih ved ali z vidika družbenih potreb ne moremo pričakovati enotnega stališča. Tem manj, ker znanost ni le znanje, ampak v nji delujejo tudi konfliktni interesi, protekcionizem, uzurpacije kompetence.⁴

Interesna strukturiranost, tekmovanje in lobiji sicer normalno spremljajo sleherno področje, v zvezi z znanstveno skupnostjo pa ta vidik posebej omenjamo zato, ker naj bi znanost v primerjavi z državo, industrijo in drugimi dejavniki znanstveno-tehnološkega sistema pri formulaciji znanstveno-tehnološke politike edina veljala za objektivno, v resnici pa to ne more biti. Je le strokovno pristojnejša v celi vrsti kompleksnih vprašanj znanstveno-tehnološkega razvoja.

Raziskovalci in znanstveniki so v svojih presojah nujno opredeljeni s svojo raziskovalno strokovnostjo – z znanstveno vedo in problemskim področjem, ki mu pripadajo, pa tudi s posebno izkušnjo in interesi svojega delovnega okolja. Njihova mnenja so torej kompetentna znotraj tega horizonta. O vprašanih, ki zadevajo celotno raziskovalno področje ali celo še druge subsisteme, pa se stališča raziskovalcev z različnih področij po navadi razlikujejo. Nosilci odločanja zatorej dobivajo od znanstvenikov pri takih vprašanih praviloma neenotne ocene.

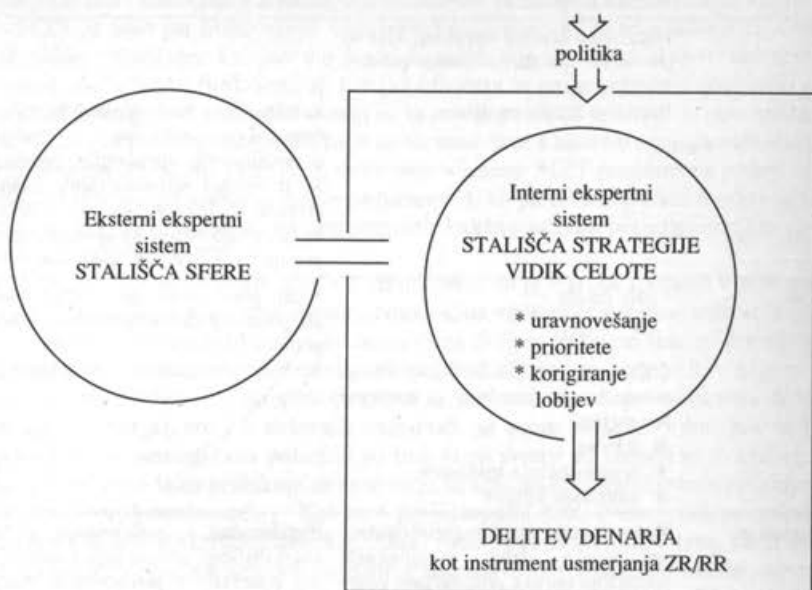
Vloga raziskovalcev oziroma znanstvenikov (podobno pa tudi strokovnjakov iz drugih sistemov, npr. industrije ali drugih področij družbene prakse, ki jih zadeva posamezna poteza Z&T politike), je torej, da prispevajo vidik svoje posebne stroke in okolja. V primerjavi z njimi pa je vloga Ministrstva v tem, da je pri opredeljevanju Z&T politike in njenih sredstev vidik celote – da usklajuje, uravnoveša, sintetizira posamezna delna stališča z vidika te celote.

Celo ob svobodnih temeljnih raziskavah, kjer pri razdelitvi sredstev odloča znanstvena kakovost in so zatorej upravičeno prepuščene samovrednotenju znanstvene skupnosti, je naloga državne uprave zagotoviti, da se tudi na tem področju sredstva uporabljajo ekonomično in namensko in da se v resnici razporejajo v skladu s kakovostjo in notranjimi razvojnimi potrebami znanosti, ne pa morda v skladu z interesi najmočnejših skupin v znanstveni skupnosti. Obstoječi lobiji namreč nemalokrat predstavljajo preživele raziskovalne usmeritve in ovirajo razvoj novih, obstoječih raziskovalnih področij.

Zaradi te specifične delitve dela je v sistemu za oblikovanje Z&T politike poleg eksterne ekspertize potrebna tudi neodvisna interna ekspertiza MZT, kjer se posamezna vprašanja presojajo z vidika posebnih odgovornosti Ministrstva. Sistem eksterne ekspertize in sistem interne ekspertize MZT se med seboj dopolnjujeta, ne pa izključujeta.

Vlogo znanstvene skupnosti in MZT oziroma eksterne ter interne ekspertize v obeh funkcijah – opredeljevanju znanstveno-tehnološke politike in njenih prednosti kakor tudi pri razdelitvi sredstev za svobodne raziskave – ponazarja skica 1;

⁴ Še teže je govoriti o enotni »tehnološki« skupnosti, ki pripada še bolj konkurenčnemu svetu ekonomije ter številnih blokad med znanstvenimi ustanovami in podjetji. Podobno velja za politiko, kjer interesne spopade bolj ali manj blaži le strankarska homogenost vlad oziroma zavezništvo strank na oblasti.

Kakšen tip interne ekspertize potrebuje MZT?

Prva naloga strokovnjakov v Ministrstvu je, da spodbujajo, usklajujejo razprave o pomembnih vprašanih Z&T politike in njenih instrumentov v širših strokovnih in drugih krogih. So, nadalje, tisti, ki pridobivajo, sintetizirajo in presojajo strokovna in druga priporočila z vidika funkcij države pri opredeljevanju Z&T politike. Poleg tega pripravljajo krajše študije, metodološke pristope in razrešujejo interna konceptualna vprašanja delovanja samega MZT.

Četudi je včasih stvar pragmatične presoje, ali naj se posamezna strokovna naloga zaupa notranjim ali zunanjim strokovnjakom, obstajajo v naravi interne in eksterne ekspertize razlike, ki jih nakazujemo v razpredelnici:

	Interna ekspertiza	Eksterna ekspertiza
Funkcije	<p>Spodbujanje, usmerjanje, usklajevanje široke znanstvene, specialistične in druge obravnave pomembnih vprašanj</p> <p>Pridobivanje, sintetiziranje in presojanje eksternih strokovnih analiz, ocen in priporočil z vidika posebnih odgovornosti MZT</p> <p>Enakopravno sodelovanje z zunanjimi strokovnjaki v pripravi pomembnih metodologij, meril, standardov, definicij</p> <p>* prispevek k formulaciji pomembnih metodologij, meril, standardov, definicij</p>	<p>Zagotavljanje:</p> <p>* ovrednotenje projektnih predlogov</p> <p>* ugotovitve, ocene, priporočila glede posameznih vprašanj Z&T politike in strategije</p>

	Interna ekspertiza	Eksterna ekspertiza
	<p>Neodvisna analiza vprašanj, kjer so potrebne specifične lastne presoje MZT</p> <p>Pretežno krajše analize</p>	<p>Krajše kot tudi kompleksnejše, časovno zahtevne študije o posameznih vprašanjih, posebej še o visoko specializiranih znanstvenih ali tehnoloških vprašanjih, ki zahtevajo vrhunsko specialistično znanje</p>
Fokus	<p>Vidik celote</p> <p>Stališče celotne Z&T politike v kontekstu nacionalne razvojne strategije:</p> <ul style="list-style-type: none"> * sinteza * uravnotežanje interesov * umirjanje lobijev 	<p>Vidik posameznih znanstvenih ved ali področij raziskovalno-razvojnega dela</p> <p>Stališča raziskovalne in poslovne sfere</p>
Tip znanja	<p>Razumevanje logike raziskovalno-razvojnega dela, razumevanje specifične narave posameznih znanstvenih ved ali področij R&R, splošno poznavanje najpomembnejših dosežkov in trendov na posameznih znanstvenih/tehnoloških področjih</p> <p>»terenska ekspertiza« (»expertize of the field«), ki pomeni poznavanje raziskovalne oziroma poslovne sfere – njihovih nosilcev, njihovih interesov in njihovih medsebojnih odnosov</p> <p>Seznanjenost z izkušnjami drugih držav v posameznih vidikih Z&T politike in razvoja</p> <p>Poznavanje javnega in elementov poslovnega menedžmenta</p>	<p>Neposredno sodelovanje ali specialistično poznavanje najnovejših dosežkov v posameznih znanstvenih vedah in področjih raziskovalno-razvojnega dela</p> <p>Izpolnjevanje mednarodnih znanstvenih ali strokovnih standardov kakovosti</p>

Vprašanja razvoja učinkovite ekspertize v MZT

Začetke sistema interne ekspertize v MZT predstavlja Skupina za razvoj znanosti in tehnologije, ki na Ministrstvu deluje približno leto dni. Naloga njenih članov je, da spremljajo vsebinska in metodološka vprašanja Z&T politike vsak na svojem disciplinarnem področju in da v imenu Ministrstva sodelujejo z ustreznimi področnimi sveti za raziskave in razvoj. Odgovorni so nadalje za skupinske presoje drugih vprašanj, s katerimi se srečuje Ministrstvo, kot so informacijski sistemi, mednarodno sodelovanje, prenos znanja, iskanje najustreznejših institucionalnih rešitev za posamezna področja financiranja in spodbujanja Z&T razvoja itd.

Vsak začetek je težak in se tudi skupina spopada s precejšnjimi težavami:

Prvič, odnos skupine z raziskovalnim področjem, zlasti s sveti za raziskave za

razvoj se šele oblikuje, obremenjujejo pa ga vse tiste nedorečenosti, nezaupanje in zamere, ki so sicer značilni za odnose znanosti – država oziroma raziskovalna sfera – MZT in smo jih obravnavali v prvem delu razprave. V tem sklopu je nadvse aktualno vprašanje, kakšne naj bodo kvalifikacije in status članov skupine za razvoj, da bi lahko funkcionirali kot pooblaščen in enakopravni sogovorniki svetov: ali je mogoče v majhni Sloveniji za ta mesta poiskati ugledne znanstvenike, ki bi bili hkrati tudi nepristranski, to je neobremenjeni z interesi svojega »izvornega« raziskovalnega okolja (kar je za delovanje v imenu MZT pomemben pogoj, ki se mu je treba vedno znova in znova približevati), ali pa bo treba znižati zahteve tega mesta in do kod se lahko pri tem popusti; kakšno zaledje potrebujejo (kot predstavniki politike MZT).

Drugi vidik problemov izhaja iz okoliščine, da je naš S&T sistem v fazi intenzivne formacije, ko je treba številna pomembna vprašanja sistema, metodologij in instrumentov reševati hkrati in ne drugega za drugim in ko pri tem ne gre zgolj za izboljšave, ampak za iskanje novih rešitev. Razvojna skupina je zato v neprestani stiski, saj množice vprašanj, s katerimi se srečuje, zaradi pomanjkanja časa in drugih pomanjkljivosti v delovnih razmerah ne more obdelati tako, kot bi bilo potrebno. V nemogočem položaju so tudi člani svetov za raziskave in razvoj, od katerih se prav tako pričakuje enkrat večje drugič manjše sodelovanje pri pripravi različnih strokovnih podlag. Ker niso profesionalni člani svetov, jim za nekatere takšne naloge objektivno zmanjkuje časa. Rešitev bi lahko bila v tem, da bi MZT pripravo zahtevnejših strokovnih podlag financiralo s tematskimi razpisi, sveti pa bi se potem izrekli na podlagi že pripravljenih analiz in predlogov. V nasprotnem primeru se nam lahko zgodi, da bomo za posamezna ključna vprašanja novega S&T sistema sprejemali površne odločitve brez zadostnega upoštevanja njihovih učinkov na celoto in dolgoročno.

Tretji, zelo pomemben vir težav je nezadostna organizacijska in informacijska podpora ekspertnemu delu v samem MZT. Tu bo v prihodnosti nujno treba doreči vprašanja, kot so ustrezne podatkovne baze in povezave med njimi; delitev, načrtovanje in usklajevanje dela, pa pretok informacij v hiši kot celoti. Gre skratka za jasnejšo razmejitev ekspertnega dela od operative in drugih funkcij kakor tudi za učinkovitejše povezave in sodelovanje ekspertnega dela s preostalimi funkcionalnimi segmenti MZT. Ustrezna organizacijska podpora je za učinkovito ekspertno delo v MZT dejansko tako pomembna, da jo gre razumeti kot sestavni del sistema interne ekspertize.

Pomen interne ekspertize

Razvoj interne ekspertize MZT je bistveni element v profesionalizaciji Z&T politike, s katerim se presoja Ministrstva in njegovi posegi v Z&T sistem vse bolj opirajo na strokovno delo in znanje ter vse manj na muhe dnevne politike.

Vzpostavitev učinkovite interne ekspertize je zatorej mnogo več kot zgolj mikroorganizacijsko vprašanje in notranja zadeva Ministrstva. Neposredno vpliva na delovanje celotnega nacionalnega mehanizma za usmerjanje Z&T razvoja in je njegov celotni del.

To so bila razmišljanja o nekaterih vprašanjih, ki se nam odpirajo pri redefiniciji znanstveno-tehnološkega sistema v Sloveniji. Sistem v tem času dobiva prve poteze in odločitve, ki jih sprejemamo zdaj, bodo dale osnovni ton njegovemu razvoju bodisi v smeri tvornega sodelovanja pomembnih dejavnikov ter uravnote-

ženega razmerja med avtonomnim razvojem znanosti/tehnike in potrebami nacionalnega razvoja, bodisi v smeri nezaupanja in enostranske prevlade ene od strani pri diktiranju Z&T politike z neugodnimi posledicami za razvojne možnosti Slovenije.

VIRI

NSF, 1992, a foundation for the 21st Century : a progressive Framework for the National Science Foundation, (Washington, D.C.), November 20, 1992; Report of the National Science Board Commission on the Future of the National Science Foundation.

OECD, 1991a, Serving the Economy Better, Paris, OECD, Occasional Papers on Public Management, OCDE/GD(91)121.

OECD, 1991b, Choisir les Priorites Scientifiques et Technologiques, Paris, OECD.

OECD, 1989, Reviews of National Science and Technology Policy : Switzerland, Paris, OECD.

PHARE, 1994a, a Science and Technology strategy for Slovenia, April 1994, TSD - France & GOPA Consultants - Germany.

JOVAN MIRIĆ*

Postkomunistična demokracija ali novi totalitarizem?

»Nacionalizem je najvišja stopnja komunizma« (Adam Michnik).

»Šok enopolnosti«

S šokom enopolnosti bi lahko označili sedanji trenutek sveta, ki smo mu priča, nemočni, da bi razumeli vse, kar se nam je zrušilo na glavo v nekaj zadnjih letih ali celo nekaj mesecih. Dobesedno čez noč pa je bila zrušena tudi dvopolna struktura sveta. Prevzeti s tem zlomom še ne vidimo vsega, kar je pod ruševinami, še posebej pa ne vemo, kaj se bo še zrušilo in kakšna bo graditev. Presenečeni s hitrostjo in »količino« dogajanj nismo niti prilagojeni nanje niti na njihove nujne posledice. Sedanji krvavi dogodki na Balkanu in »prask« v *hartlandu* nekdanjega socialističnega imperija so šele napoved, uvertura prihodnjih dogajanj. Ni možno rušiti sveta, ne da bi trpeli ljudje in narodi. Močnejša stran dvopolne hegemonije ni imela toliko modrosti, kot je imela moči, da bi ublažila posledice rušenja z določivijo zmernejšega »ritma propadanja« socializma.

Med očitnimi nevarnostmi kot tudi tistimi, ki se jih še ne zavedamo, je ena nevarnost povsem nedvoumna. To je nevarnost za demokratične odnose v globalnih razmerah. Ogromna koncentracija moči v enem centru je – kot je pokazala izkušnja posameznih držav in njihovih različnih zvez – nezdržljiva s strpnostjo in demokracijo. Ameriški sestavljavci ustave, teoretiki sistema, zakonodajalci in politiki so izoblikovali in operacionalizirali teorijo delitve oblasti kot oviro prevladi in samozvanstvu. Z vzpostavitvijo sistema *checks and balances* so nastali dinamično ravnotežje, sistem vzajemnega nadzora in krotitve oblasti.

Isti mehanizmi bi morali biti vzpostavljeni na ravni globalne skupnosti. Brez njih bodo nastajali odnosi ukazovanja in pokornosti, prevlade in podrejanja. Prevlada moči in interesov ene države, v tem primeru Združenih držav Amerike, ne more imeti za posledico globalnih demokratičnih odnosov, temveč po edino imantentni logiki absolutizacije moči še večjo, torej absolutno prevlado.

Šele neka nova prerazdelitev sveta bo ustvarila tudi novo ravnotežje interesov in moči. Vendar, ali je lahko to novo ravnotežje vzpostavljeno brez tragičnih, globalnih pretresov? Bojim se, da to ni možno!

Ali ima demokracija (v takšnih razmerah) v nekdanjih komunističnih (socialističnih) državah stvarne možnosti? Vendar možnosti, tudi če obstajajo, še ne pomenijo gotovosti. Lahko se tudi zaigrajo.

* Dr. Jovan Mirić, redni profesor na Fakulteti za politične znanosti v Zagrebu.

Razvoj in razumevanje pojma totalitarizem sta zelo razpršena in protislovna. V literaturi, posebej nemški, se pogosto mešajo pojmi »totalen« in »totalitaren«. Beseda »totalen« je stara nekaj stoletij in je relativno neopredeljena. Hobbes je govoril o totalnem podrejanju, Marx in Lassalle o totalni revoluciji. Pridevnik totalitaren (totalitaer, totalitario) je novejšega datuma in z opredeljeno vsebino. Sprejel in razvil ga je italijanski fašizem in iz njega izpeljal samostalnik »totalitarnost«, da bi presekel že obstoječe pojme »totalen« in »totalnost«. To je storil z jasnim namenom, da bi čim bolj prepričljivo poudaril dozdevno posebnost fašizma. V anglosaškem in romanskem področju je terminološki izum italijanskega fašizma dobil že med leti 1928 in 1933 vzporedno skovanko, pojem »totalne države«, ki ga je predvsem uporabljal Carl Schmitt. V literaturi se uporablja še pojem »totalna vladavina«, najpogosteje kot sinonim za totalno državo ali totalitarizem (Kuljić, 1983: 11).

Čeprav se pojem totalitarizma povezuje predvsem z ZSSR, fašistično Italijo in nacistično Nemčijo, zgodovinarji in politologi kot sisteme s totalitarnimi značilnostmi navajajo tudi Peru med vladavino Inkov, perzijsko cesarstvo, Bizanc, rimski imperij med Dioklecijanovo vladavino, Kitajsko (ne samo socialistično, ampak tudi med dinastijo Čin), špartansko državo, Japonsko v obdobju Tokugava Šogunata, Ženevo pod Kalvinom, ZDA 1940 (pa tudi med makartizmom v šestdesetih letih tega stoletja) (Popper, 1966; Letey, 1972; Sorokin, 1957; Kuljić, 1983: 11).

Katere so temeljne značilnosti totalitarizma?

V svojem, danes že klasičnem delu o totalitarizmu, Carl J. Friedrich in Zbigniew Brzezinski navajata tele splošne značilnosti:

1. obstaja uradna ideologija, ki zajema vse bistvene vidike človekove eksistence in vsakdo mora spoštovati to ideologijo. Ideologija je usmerjena k radikalnemu uničenju obstoječe družbe in ustvarjanju nove;

2. obstaja ena množična stranka, ki je hierarhično in oligarhično ustrojena, na njenem čelu pa je »vodja«. Strankarska elita, ožje jedro, je vdana vladni ideologiji in teži k njenemu množičnemu sprejemu;

3. tajna policija, ki pod strankarskim nadzorom »onemogoča« sovražnike družbe in države« in pri tem uporablja najsodobnejše dosežke znanosti, tehnike in tehnologije;

4. vseobsežni nadzor stranke nad množičnimi občili;

5. strankarski monopol nad oboroženo silo;

6. centralizirano upravljanje in nadzor celotnega gospodarstva (Friedrich, Brzezinski, 1956: 9–10. Todor Kuljić, ki je raziskoval skoraj vse najpomembnejše teorije totalitarizma, meni, da je to Friedrichovo delo najpomembnejše tako v vsebinskem kot v teoretično-metodološkem smislu; Kuljić, 1983: 147–162).

Sigmund Neumann poudarja pet glavnih značilnosti totalitarne diktature:

1. obljuba varnosti, za katero so ljudje pripravljeni žrtvovati velik del svobode;

2. množična akcija namesto racionalnih programov. Množice sledijo vodji, ki jim obljublja herojsko akcijo in zgodovinske dosežke;

3. militantno pojmovanje demokracije, v kateri so občani v stalni vojni kot politični vojščaki;

4. ustvarjanje bojnega duha za uniče(va)nje sovražnika (razrednega, narodnega, ideološkega);

5. načelo vodje, ki se mu je treba podrediti, ki pa nikomur ni odgovoren, ker sam uteleša najvišje vrednote (S. Neuman, 1965; Kuljić, 1983: 92).

Zanimivo je, da poskuša David Lane izpodbiti model totalitarne diktature, kot ga podajata Friedrich in Brzezinski. Vendar pa to po našem mnenju metodično počenja povsem napačno. Tako Lane trdi, da omenjene značilnosti totalitarizma nimajo *empirične utemeljitve*, vendar pa za svojo trditev ne postavlja izkustvenih, temveč formalnopравne argumente. Tako se mu je lahko zgodilo, da trdi, da je Stalin razpolagal z manj moči kot britanski premier (Lane, 1976: 50).

Pri presoji narave totalitarnih ureditev (ter njihove politične dediščine) je treba vsekakor upoštevati, da so tudi te ureditve prešle različne stopnje in da so sčasoma izgubile nekatere svoje značilnosti. Tako nikakor ni mogoče reči, da je bil totalitarizem Nikite Hruščova enak totalitarizmu Josipa Visarionoviča. Na koncu samo dejstvo, da so »odmrle«, niso pa bile zrušene z revolucijami, o tem prepričljivo govori (Blažević, 1990).

Skupna značilnost vsakega totalitarizma je, da sedanjo svobodo in srečo posameznika žrtvuje za neko prihodnjo vrednost, neko kolektivno entiteto (brezrazredno družbo, narod, nacionalno državo). Odprava razlike med civilno družbo in politično državo, zoževanje občana in državljana na pripadnika naroda in razreda, torej ustvarjanje *množične družbe*, je temeljna podlaga in izvor totalitarizma. To tezo je najdosledneje in najprepričljiveje razvijala Hannah Arendt.

Totalitarizem seveda krepi to homogenizacijo in »omasovljanje družbe«, ker je to substrat in zagotovilo njenega obstoja. Vsaka socialna in politična diferenciacija in pluralizacija razjedata totalitarni monolit.

Toda ideologija in militantni nacionalizem sta bistveni oznaki dosedanjih totalitarnih ureditev, tako da jih lahko imamo za temeljne značilnosti vsakega totalitarizma (Cobben; 1939).

Nove nacionalne države, ki nastajajo na prostoru nekdanjih totalitarnih ureditev, bodo težko ušle togi nacionalni (nacionalistični) ideologiji in praksi. Še več, nacionalizem in nacionalna država sta temeljni določilnici političnih programov najpomembnejših političnih strank, pa tudi najmočnejši motivacijski dejavnik naroda (v vseh treh njegovih pomenih: ljudstva, demosa in etnosa).

Na podlagi izkušenj revolucij in prevratov v zadnjih dvesto letih vse od francoske revolucije 1789. pa do danes je vsaka novoustanovljena ureditev prevzela od *ancien regimea* prav tiste značilnosti, zaradi katerih se je dvignila proti staremu režimu. Tako tudi rušenje komunističnega totalitarizma že kaže, da bodo vzpostavljene različne variante postkomunističnega totalitarizma!

Andre Glucksman poudarja, da ni bistvenih razlik med totalitarizmom in posttotalitarizmom (oziroma komunizma in postkomunizma). Posttotalitarizem je nadaljevanje totalitarizma z nekoliko drugačnimi, bolj civiliziranimi, manj grobimi sredstvi. Medtem ko je v totalitarizmu prevladovala uporaba množičnega terorja, prevladujejo v posttotalitarnem obdobju nekoliko subtilnejše oblike nasilja in terorja, med katerimi je vsekakor najbolj razširjena in najučinkovitejša *laž* (Glucksmann, 1986: 74).

Totalitarna dediščina in (ne)možnost demokracije

Socialistični sistemi so bili vzpostavljeni v državah brez demokratične tradicije ali pa tam, kjer je bilo mogoče zaradi različnih okoliščin takšno tradicijo primerno enostavno odpraviti. To dejstvo je imelo (in ima) daljnosežne posledice tako za odnose med socialistično ureditvijo kot v prehodnem obdobju, ki smo mu priča.

Proces prehoda se je šele začel, tako da ni mogoče zanesljivo govoriti niti

o težnjah, še manj pa o rezultatih. Tu nam ne morejo pomagati niti izkušnje (ki jih ni) niti empirične raziskave (ki jih ni ali pa so preveč fragmentarne, da bi bila zanesljiva podlaga za sklepanje). V vsakem primeru je mogoče prej govoriti o *krizi prehoda* kot pa o bistvenih dosežkih. Ta kriza bo vseobsežna in dolgotrajna in nihče ne more zagotovo govoriti o njenih izidih. Zdi se, da bi »futuresologi postkomunizma« lahko doživeli usodo ameriških sovjetologov, ki so vsi po vrsti zagrešili v svojih napovedih dogajanj v Sovjetski zvezi. Vendar pa se ne pustijo zmeti: zdaj mirno, samozavestno in »argumentirano« pojasnjujejo, zakaj se odvija drugače od njihovih napovedi!

Sedanje postkomunistične družbe niso bile totalitarne samo zato, ker so bile v njih vzpostavljene totalitarne politične ureditve. Totalitarizem je prežehl vsa področja in vse odnose. Celotna politična kultura je imela obeležja totalitarizma. Zato ni mogoče »čez noč« z rušenjem totalitarnega političnega sistema vzpostaviti demokratični sistem in demokratično ureditev. Še do pred nekaj leti so bile sintagme »civilna družba« in »politični pluralizem« ožigosane v praktično vseh (tedaj) socialističnih državah kot sumljivi in celo prevratniški uvoz meščanskih ideologij (Bibič, 1990).

Zato se nam zdi, da je primerno začeti s tezo, da imajo vse postkomunistične družbe, vključno z našo, značilnosti totalitarnega sistema. To tezo je mogoče preveriti samo v praksi teh družb in političnih sistemov.

No, že na prvi pogled bi lahko rekli, da so postkomunistične družbe ohranile nekatere značilnosti predhodne, totalitarne ureditve, druge značilnosti pa so bile opuščene ali bistveno spremenjene. Vsekakor je treba poudariti, da tu – od družbe do družbe oziroma od države do države – obstajajo znatne razlike.

Zdi se, da je besedica »post« (postsocializem, postkomunizem) nadomestek za temeljne opredelitve tistega, na kar naj bi se ta »post« nanašal. To v najboljšem primeru pomeni, da nismo več *tam*, kjer smo bili, ali še vedno ne vemo, *kam* gremo.

Postkomunizem oziroma postsocializem ni natančna označitev politične ureditve. To je bolj označitev za »tisto potem«. Po socializmu. Ker pa so izkušnje socializma različne, ni dvoma, da bodo različne tudi izkušnje »postsocializma« (Bibič, 1992).

Za vse te družbe pa je vendarle mogoče reči, da so v prehodu od totalitarizma k demokraciji, vendar pa nihče ne more zagotovo napovedati, ali sploh bodo, kdaj in kako »dosegle demokracijo«.

Ko gre za hrvaške razmere, bomo ob upoštevanju teh značilnosti – poskušali pokazati, do kam je prišla Hrvaška na poti omenjenega prehoda.

Kljub pomembnim razlikam, ki so med posameznimi postsocialističnimi državami v njihovi zgodovini, kulturi, politični tradiciji, imajo tudi nekatere skupne značilnosti. Nenad Zakošek omenja tele: pomanjkanje tradicije in izkušenj institucionalnega razreševanja konfliktov; šibkost posredniških političnih in interesnih organizacij; velik vpliv političnega radikalizma med političnimi elitami in v volilnem telesu; nezadostna učinkovitost vlade in uprave (Zakošek, 1992).

Vse to so okoliščine, ki bistveno omejujejo in zavirajo demokratične procese. Možno je zelo hitro, dobesedno »čez noč« vzpostaviti institucionalno-normativni okvir, toda ni mogoče hitro spremeniti podaniške zavesti, radikalizma, izključevanja in avtoritarne politične kulture.

Radikalni protikomunizem, ki nastaja na ruševinah starega, socialističnega sistema, na določen način obnavlja in ovekoveča stari totalitarizem (Zakošek, 1992).

Čeprav so imele še nekdanje komunistične države v Srednji in Vzhodni Evropi, z izjemo Jugoslavije, isto vrsto politične ureditve, narekovano iz »komunistične matic« – ZSSR, se vse te države z razpadom komunizma vračajo k svojim posebnostim v političnem sistemu. Vse te države so v prehodu iz avtoritarnototalitarne ureditve k parlamentarnim večstrankarskim demokracijam. Te demokracije se – v primerjavi z enotnim modelom »ljudskih demokracij« – med seboj razlikujejo glede na zgodovinske izkušnje, demokratične tradicije, splošno in politično kulturo, obliko in naravo komunistične avtoritarnosti in totalitarizma, iz katerega izstopajo, družbenokulturni in družbenopolitični okvir, stopnjo gospodarskega razvoja ter način zloma stare, komunistične ureditve (Bergland, Dellenbrant, 1991).

Povsem naravno je, da bodo obstajale v strukturiranju in delovanju političnih ureditev v prehodu iz totalitarnega v demokratični politični sistem pomembne regionalne, nacionalne in druge razlike in posebnosti. Vendar pa obstaja tudi nekaj, kar je skupno skoraj vsem tem družbam in kar bo bistveno določalo njihovo (ne)demokratično naravo. To je predvsem *totalitarni sistem*, iz katerega izhaja tudi *pomanjkanje demokratične tradicije*.

Ko govorimo o pomanjkanju demokratične tradicije v (skoraj) vseh državah nekdanjega socializma, mislimo predvsem na to, da pravna zavest, zavest o vrednosti prava, ni nikdar postala integralni element politične kulture.

Če so generacije živele pod vladavino *Rexa* in ne *Lexa*, ni treba pričakovati, da lahko politični prevrat čez noč spremeni politično kulturo in vzpostavi pravno državo in vladavino zakonov.

Tam, kjer gotovost in varnost nista zagotovljeni s pravom, tam deluje teror. V tem smislu je mogoče reči, da je vsaka totalitarna ureditev ureditev nasilja (strahovlade). Kadar so ideološke in translegalne vrednosti predpostavljene zakonu (pravu), potem vladavino prava nadomešča vladavina samovolje in nasilja.¹

Osebna samovolja namesto *brezosebni institucij* ni eksces (izgred), temveč bistvena značilnost vsakega totalitarizma. Totalitarizem je možen tudi tam, kjer je zrušena avtoriteta prava in institucij (ali ni bila niti vzpostavljena), namesto nje pa so vzpostavljene avtoriteta, moč in samovolja posameznika.

Decizionistična struktura odločanja je utemeljena na fiferskem načelu in je značilna za vsako strukturo odločanja od vrha do dna: vsaka raven odločanja (vključno z implementacijo »odločitev in sojenjem) ima svojega »vodjo«, čigar odločitev je zakon!

Ta »piramida vodij«, na vrhu katere je »vodja naroda«, je zanesljiv znak, da je državo, utemeljeno na zakonu, na normi in institucijah, zamenjal Behemoth – mitološka pošast.

Vseobsežna negotovost, pravna nezanesljivost in nepreračunljivost postopkov povzročajo *strah* in *ubogljivost*, kar vladajoči režim razlaga kot lojalnost in privrženost »novim vrednostim«.

Izkušnje kažejo (in to lahko potrdi tudi vsaka sistemska analiza), da negotovost, strah in ubogljivost niso trdni temelji, ampak peščene ure vsake totalitarne ureditve. Na žalost lahko pesek tudi počasi »izteka«.

¹ V oddaji HTV U krupnom planu 20. 7. 1993. je gost oddaje, podpredsednik hrvaške vlade V. Š., v odgovoru na vprašanje gledalcev o zmanjševanju pridobljenih pravic do pokojnine in stanovanja med drugim dejal, da je bila tudi »pravica do socializma in samoupravljanja pridobljena pravica, pa se vendar ne spoštuje«. Ta izjava prepričljivo govori o nerazlikovanju, pa potem tudi nerazumevanju, zakonskih pravic od ideoloških, translegalnih vrednosti.

Skoraj vse politične in državljanske svoboščine je mogoče zožiti na eno zahtevo: ne biti objekt nepredvidljive in nepričakovane samovolje drugega človeka. Tocqueville pravi, da je samovolja hujša od tiranije. Zadovoljiti tej zahtevi pomeni stopiti iz totalitarizma v demokracijo!

Če bi sodili samo na podlagi formalne, institucionalno-normativne strukture, bi lahko rekli, da je demokracija v večini postkomunističnih družb dosegla zavidljivo raven. Ta na papirju sprejema izkušnje in najboljše rešitve zahodnih demokratičnih ureditev. Vendar pa je izpolnjevanje teh oblik s stvarnimi demokratičnimi vsebinami dolg proces osveščanja in gradnje demokratične samozavesti in demokratične politične kulture.

V obračunu s starim sistemom in ureditvijo so vse nekdanje socialistične države, nekatere bolj druge manj radikalno, zavrnille obstoječo institucionalno-normativno ureditev. »Prepisovanje« in nekritična uporaba tujih zakonov in institucij imata prednost pred lastnimi izkušnjami. Ne glede na to da gre za izkušnje »nekdanjega sistema«, bi lahko nekaj teh izkušenj sprejeli ob nujnih popravkih in prilagoditvah novi situaciji in novemu sistemu. Težave nove institucionalizacije nastajajo deloma tudi zato, ker je s prevzemanjem tujih rešitev pogosto prišlo do *institucionalnega in normativnega eklekticizma*. Ta »kombinacija najboljših rešitev« se je dostikrat pokazala za povsem neprimerno za »domačo uporabo«.

Tudi najboljše rešitve zahodnih demokracij, prenesene v postkomunistično, nedemokratično okolje, ne morejo dajati takšnih učinkov, kot jih najdemo v tradicionalnih demokratičnih sistemih. Tako so npr. predsedniški sistemi integralni element demokratične ureditve v neki državi z demokratično tradicijo, medtem ko bo enak predsedniški sistem v dočerajšnji socialistični državi povzročil avtoritarni in avtokratični režim in ravnanje.

Tam, kjer demokracija ni posledica dolgotrajnih ustavnih in političnih bojev, ampak je – bolj ali manj – uvožena, se seveda ni mogla zakoreniniti v ljudski zavesti (Plessner, 1992).

Takšen »uvoz demokracije« tudi ni rezultat zavestne potrebe po njej, temveč *nujnosti*, pred katero se znajde vsaka sodobna novooblikovana država. Brez vsaj formalno demokratičnega ustroja država ne more računati na mednarodno priznanje.

V vseh postkomunističnih družbah bi veljalo (po Kantovem navodilu) razlikovati oblike vladavine (*forma imperii*) od načina upravljanja (*forma regiminis*) (Kant, 1974). Ne glede na tradicionalne oblike vladavine (monarhija, aristokracija, demokracija) je mogoče države po načinu upravljanja razdeliti na *republikanske in despotske*, odvisno od tega, ali obstaja *delitev oblasti* ali ne (Čavoški, . . . 109).

Vsekakor je treba poudariti, da je stvarna delitev oblasti, ki bi vsem zagotovila varnost in pravno enakost, pomembnejša od formalnih oblik vladavine, ki že tako izgubljajo svoj pomen v večstrankarstvu in političnem pluralizmu.

Vse države, ki so nastale na razvalinah komunističnih sistemov, razglašajo in nameščajo delitev oblasti kot pomemben element demokratičnega legitimiranja pred svetom. Vendar pa so tam še vedno prisotne stare, totalitaristične navade in »novi revanšizmi«, ki trajno delitev oblasti in demokratično fasado spreminjajo v kuliso in farso. To še posebej velja za tiste postkomunistične države, ki so nastale z razpadom večnacionalnih držav ali pa so tudi same ostale večnacionalne in v bistvu totalitarne.

Vse nekdanje komunistične (socialistične) države so – nekatere bolj, druge manj – preživele ali preživljajo obdobje *nereda in anarhije*, nekatere pa tudi krvave vojne konflikte.

Ustvarjene so (in ustvarjajo) vse socialne, ekonomske in psihološke predpostavke za »novo ureditev«, za *red*.

En del prebivalstva nostalgичno hrepeni po »starem redu«, drugi pa si želi novega. Vendar pa eni in drugi hočejo *red*. V takšnih razmerah je najlažje demokracijo žrtvovati *redu*. Sicer pa demokracija ni stvar nujnosti, zanjo je še vedno čas! Novi red se vzpostavlja in vzdržuje predvsem s silo in prisilo. Vendar se s silo dolgoročno ne da nič napraviti, razen ustvariti predpostavke (in opravičila) za še več sile (nasilja). Za preverjanje te teze ni treba poseči po spoznanjih individualne in socialne psihologije. Bogate politične izkušnje, posebno tiste socialistične, to prepričljivo potrjujejo: vse tiste politične ureditve (sistemi, države), ki so se izrazile naslanjale na silo, so bile prisiljene poseči po okrepljeni propagandi, da bi prepričale podanike o nečem, v kar vse manj verjamejo. Toda če vse manj verjamejo v obstoječi sistem, ki pa se želi obdržati, mora ta poseči po »drugih sredstvih« – t.j. po dodatni količini sile. In tako se zapre krog, v katerem deluje »najboljša ureditev«.

V večini postkomunističnih držav so se izpolnile tudi subjektivne predpostavke za nestrpnost in represijo. To se še posebej nanaša na prostor nekdanje Jugoslavije, mogoče z izjemo Slovenije.

Vse (ali skoraj vse) novoizvoljene politične elite v nekdanjih komunističnih državah so psihološko obremenjene s komunizmom. Nekomunisti in antikomunisti so obremenjeni s protikomunističnim revanšizmom in nestrpnostjo, nekdanji komunisti pa s svojo komunistično preteklostjo in zavestjo. Tako za ene kot za druge je demokracija predvsem *sredstvo* in *alibi*, ne pa resnično, ponotranjeno politično prepričanje in opredelitev.

Ob aroganci in revanšizmu »sedanjih« in kompleksih »nekdanjih« je težko graditi demokracijo! Vendar tega ne more pozdraviti niti *ferum* niti *iqnis*, to lahko pozdravi samo *tempus*!

Še ena neugodna okoliščina za razvoj demokracije v postkomunističnih družbah so notranja protislovja in problemi, s katerimi se srečujejo zahodnoevropske države in ZDA. S padcem komunizma so ta protislovja vse bolj izrazita. Ta protislovja so postala očitno v razmerju do prostora nekdanje Jugoslavije. Prav tako se bodo še naprej razodevala v odnosu do drugih postkomunističnih družb, ki se bodo srečevala z različnimi problemi. Zahod bo odvisno od notranjih problemov in zunanjepolitičnih interesov posameznih držav lovil ravnotežje med pasivnostjo in grobimi vojnimi posegi. Takšne okoliščine bodo negativno vplivale na razvoj demokracije v postkomunističnih družbah. Poskusi razreševanja notranjih protislovij z zunanjimi posegi ne samo da bodo zavrli demokratične procese, ampak bodo odprli tudi nova krizna področja in nove vojne konflikte.

»V Evropi je nakopičeno preveč surove moči, potlačenega ponosa in nerešenih zgodovinskih problemov, ki grozijo z možno eksplozijo . . . Po vojni je bila energija Zahodne Evrope usmerjena k notranjim problemom in divji obnovi gospodarstva, tehnologije in družbe. Združevanje Evrope naj bi rešilo zunanje evropske probleme. Vendar je ta proces ustavljen. Pobuda, sprožena v Maastrichtu, je bila utemeljena na napačnih predpostavkah in se je končala z neuspehom. Celo popolna ratifikacija sporazuma bi bila danes samo prazna gesta. Razvoj dogodkov na Balkanu, v Vzhodni Evropi in v nekdanji Sovjetski zvezi bo bolj vplival na bodočnost Zahodne Evrope od procesov v sami EU. Gre za spoznanje, ki ga sedanji evropski voditelji ne želijo sprejeti« (Pfaff, 1993).

Globoko nas mora vznemiriti dejstvo, da se po smrti komunistične ideologije vse bolj širi brezumje nacionalistične anarhije. To je rekel Czeslaw Milosz ob sprejemu nagrade Grinzano Cavour za življenjsko delo (Vjesnik, 14. 5. 1993).

V izvoru moderne države in demokracije je *prevrednotenje človeka v državljana* (Plessnar, 1992). To prevrednotenje je proces, ki traja že več kot 300 let (teorija naravnega prava, prosvetljenstvo, meščanske revolucije, sodobna obnova človekovih pravic in svoboščin). Postkomunistične družbe so v veliki zamudi glede tega procesa prevrednotenja. Še več, v večini teh družb smo priče svojevrstnemu ideološkemu prevrednotenju: razreda v narod, ideologije v zgodovino.²

Nikakršnega dvoma ni, da bodo nove (bolje povedano zgodovinsko zamudniške) kolektivne entitete in njihove, v zgodovinski plašč preoblečene ideologije zavrle proces politične in državljanske emancipacije, to pa pomeni tudi demokracije.

V večini postkomunističnih držav se zaradi zaostalosti demokratične tradicije in pravne države to, kar bi šele moralo biti osveščeno in uresničeno, jemlje kot že absolvirano ali kot nebitveno. Tako se »pravna država jemlje *for granted*, demokracija razlaga po potrebi, socialna država pa še vedno zaznava poudarjeno socialistično-egalitarno, forsira pa se narodno načelo« (Klaus von Beyme, 1992). Tam kjer se vsiljuje narodno načelo kot opredelitelvena kategorija in merilo, se je težko izogniti »padcu v ekscesni nacionalizem«. Že dosedanje izkušnje to prepričljivo potrjujejo in na to opozarjajo.

Nacionalizme lahko razvrstimo po različnih značilnostih in lahko jih stopnjujemo na tiste skrajne, zmerne in benigne, na agresivne in obrambne, toda kakršen koli nacionalizem je *ovira za demokracijo*.

Vsaka izključnost (in nacionalizem je izključnost) je nezdružljiva s strpnostjo in demokracijo. Ni nacionalizma, tudi najbolj nedolžnega ne, ki ne bi bil zapostavljal pripadnikov drugega naroda. Pa tudi tam, kjer se nacionalizem izraža v obliki izgreda, v civilni družbi, ogroža enakopravnost in krši človekove pravice kot eno od temeljnih predpostavk sodobne demokracije. Tam pa, kjer je nacionalizem sestavina državne politike (mislimo na praktično uporabo te politike, ker so sodobne države zaradi mednarodnega pritiska prisiljene svoj normativni sistem »očistiti« diskriminantnih norm), tam ni niti pravne države niti svobode niti enakosti; pa torej tudi ne elementarnih predpostavk demokracije. Tam, kjer npr. politični predstavnik, član najvišjega politično-predstavniskega in zakonodajnega telesa, lahko reče, brez kakršnega koli nasprotovanja in brez vsakršnih posledic: »ne bomo mu odvzeli imunitete, zato ker ga toži neki Srb«, tam ni demokracije. Takšna stališča se v hrvaškem političnem in medijskem prostoru opravičujejo z vojno. Vendar pa se pozablja, da je bila vojna vedno ne olajševalna, temveč oteževalna okoliščina za vsako protizakonitost!

Kadar koli so bili veliki *izmi* tega stoletja, kot so npr. komunizem, fašizem, nacionalizem, temeljna določilnica politične ureditve, pa tudi splošne politične kulture, je bila demokracija ogrožena in razveljavljena. *Real loser was Democracy*. Postkomunistični nacionalizmi, kolikor so že na svoje zastave lepili demokratične etikete, samo potrjujejo zgornjo tezo.

Nacionalizem je po moji sodbi *sredstvo in način* razpadanja komunizma, vendar

² Škoda je, da te zanimive in spodbudne teze Ivan Šiber ni širše razvil v svoji študiji »Politična kultura in tranzicija; Šiber, 1992.

je tudi *ideologija postkomunizma*. Nevarnost je za vse nove demokracije, ki so nastale na tleh nekdanjih postkomunističnih ureditev, da homogenizirajo državljane okrog novih »velikih resnic« (prej ideoloških in razrednih, zdaj pa nacionalnih). Tam, kjer je dosežena takšna homogenizacija, kjer je »doumljena velika resnica«, tam trpi vsaka resnica. Resnica namreč v družbenih, medčloveških odnosih ni dana ni niti dokončna niti nevprašljiva. Možna je edino v trajnem medsebojnem potrjevanju – izpodbijanju. Temeljna značilnost novih, postkomunističnih demokracij je *etnocentrizem in populizem*, ne pa demokratična artikulacija in politična emancipacija.

Ker so vse novonastale in nastajajoče države zaposlene z zgodovino, miti, ozemljem, mejami, vojno, bodo nujno usmerjene k avtoritarizmu, izolaciji in militarizaciji in ne k strpnosti, integraciji in demokraciji (Henricson-Culberg, 1991).

Komunistična totalitarna in avtoritarna dediščina ter iskanje narodne in državne identitete ne morejo konstruirati demokratične ureditve, ampak samo novo avtoritarnost. Ali, če uporabimo evfemizem (ki bolje, natančneje govori o stvarnosti), *demokratični sistem z avtoritarnimi vsebinami*.

Novonastale države na ruševinah komunističnih ureditev težijo (in bodo težile) h kompenzaciji svoje materialne depravacije in bede s krepitvijo svojih *verskih, nacionalnih in državnih identitet*. Te identitete, nastale na prikrajšanosti in razočaranjih, so ustreznejše za različne avtoritarne in totalitarne rešitve kot za demokracijo.

Oblikovanje nacionalnih držav na prostoru nekdanjih komunističnih držav (predvsem tistih večnacionalnih in zvezno urejenih, kot so bile Sovjetska zveza, Češkoslovaška in Jugoslavija) se težko izogne krvavim obračunom in boju za »pravično teritorialno razmejitev«. Sicer pa na prostoru nekdanje Jugoslavije divja neobjavljena vojna, v nekdanji Sovjetski zvezi vre in nihče ne more reči, da ne bodo občasni oboroženi konflikti prerasli v splošno vojno, ki bi lahko v svoj krvavi in iracionalni vrtinec potegnila ves svet. Glede na nacionalne izključenosti, kolektivno razočaranje zaradi »zgodovinske prikrajšanosti« in »krivice drugih« bo odnos matičnih narodov in njihovih nacionalnih držav do narodnih manjšin izzival trajne napetosti, konflikte, diskriminacije in težnje nekaterih manjšin, da se priključijo matičnim nacionalnim državam. Ali bo mednarodni skupnosti ta nasprotja in konflikte uspelo obdržati v »mejah ureditve« in ali bo lahko zagotovila spoštovanje temeljnih človeških, političnih in etničnih pravic, je težko reči. Izkušnje iz nekdanje Jugoslavije nam dajejo malo razlogov za optimizem. Nasprotno!

Nacionalizem je temeljna značilnost vseh postkomunističnih ureditev, ne samo tistih, ki so nastale na ruševinah večnacionalnih držav. Nacionalizem kot oblika odpora komunistični ureditvi (latenten ali izražen) najdemo tako v večnacionalni Jugoslaviji kot tudi v enonacionalni Poljski. Ta nacionalizem pa ni naraščal samo kot oblika odpora komunistični ureditvi, ampak tudi kot odpor sovjetskemu velikodržavnemu imperializmu.

Največja ovira demokratičnemu ustroju postkomunističnih družb (poleg pomanjkanja demokratične tradicije) je prav *nacionalni kolektivizem*. Ta kolektivizem je prevzel izdelan model komunističnega (razrednega) kolektivizma, ki je *posameznika oropal svobode in politične subjektivnosti*. Vsak sistem, ki ne dopušča posamezniku, da bi svobodno uresničeval svoje interese in cilje ter mu postavljajl nekatere višje interese (razredne, nacionalne in druge), je nedemokratičen. Brez te temeljne liberalne predpostavke, kot smo poskušali pokazati, ni demokracije.

Razlike, ki so v sodobnih demokracijah med klasično, liberalno demokracijo in sodobnimi pluralističnimi demokracijami glede strpnosti, lahko v postkomunistič-

nih družbah dobijo takšne oblike, ki bodo ogrozile vsako obliko avtonomije in svobode posameznika in ga žrtvovale kolektivu. Treba je namreč spomniti, da je liberalna demokracija utemeljena na posamezniku, na njegovih pravicah in svobodah ter na visoki stopnji njihove medsebojne strpnosti, ki je pogosto predpostavljena različnim oblikam kolektivne, skupinske solidarnosti. Pluralistična demokracija pa je utemeljena na skupini, skupinski aktivnosti in skupinskem interesu. Tu strpnost pomeni predvsem strpnost med skupinami, ki je pogosto v škodo individualni svobodi in strpnosti. V političnih sistemih z daljšo demokratično tradicijo, posebno liberalno, ki je razvijala politično subjektivnost in samozavest posameznika, pluralistična »skupinska« demokracija ne ogroža takšnega položaja posameznika, ampak gradi na njej nove, sodobnemu razvoju primerne oblike politične organizacije družbe. Tiste družbe pa, ki so brez liberalne demokratične tradicije (vanje pa lahko štejemo skoraj vse postkomunistične družbe), z novim kolektivismom, predvsem nacionalnim, lahko ogrozijo temeljne predpostavke lastne demokratične ureditve ter žrtvujejo posameznika, njegove pravice in svobodščine kolektivu. Takšen retrogradni politični proces ni samo *možnost*, ampak je tudi *stvarnost* v večini postkomunističnih družb.

V družbah in državah, ki so z vojno izšle iz komunizma, kot je bilo to v primeru Jugoslavije, lahko zanikane posameznika, celo do fizičnega uničenja in divinizacije kolektiva (naroda, države) dobi paroksizmalne oblike. Tu se *oporekanje in samoodrekanje* od individualne svobode, pa celo življenje, štejejo za vrlino, ki se vgrajuje v tisto »več«, t.j. *nadindividualno*.

Kot se je *kolektivistično homogeniziranje*, značilno za nacionalistično konstituiranje (predpolitične) skupnosti, izkazalo za primerno osnovo za kasnejše (real)socialistično, kolektivistično konstituiranje ureditve, tako se tudi danes ta socialistični kolektivism (antiindividualizem) kaže skoraj kot paradigma za ustroj postkomunističnih nacionalističnih ureditev (Puhovski, 1990: 57).

Tako v eni kot v drugi vrsti kolektivism je *družba podrejena skupnosti, posameznik pa kolektivu* (nacionalnemu ali razrednemu). Demokracija je samo (če je o demokraciji sploh možno govoriti) eno od *sredstev* – alibijev za uresničevanje že zamišljenih in postavljenih ciljev.

Zato nas ne preseneča, da v postkomunističnih (nacionalističnih) ureditvah ni alternativnih političnih programov. Obstajajo samo inačice enega in istega. Ni dovolj ne biti na oblasti, da bi se neka politična organizacija lahko imenovala kot opozicijska. Opozicija pomeni *upiranje obstoječemu in hotenje drugačnega*.

Če je posameznik vedno razpoložljiv za podrejanje, pa tudi žrtvovan nekaterim višjim interesom in smotrom, potem so vrednosti in merila nekje zunaj njega.

Če sta narod in država najvišji in nevprašljivi vrednosti, se tudi ne moreta z ničimer drugim vrednotiti in tudi nista v odnosu do ničesar drugega. Nevprašljivi so seveda tudi tisti, ki »branijo« te nad-vrednosti. Vprašljivi pa so, celo sovražniki so, tisti, ki te vrednosti in njihove »čuvaje« ogrožajo, ker postavljajo vprašanja o *merilih* (kritičnost). Ni treba navajati primerov, ker takšna ureditev tudi deluje po dihotomiji prijatelj – sovražnik. Pa vendar je paradigmatičen »primer« hrvaškega književnika in predsednika hrvaškega PEN-a Slobodana Prosperova Novaka. Po svojem kritično intoniranem govoru na festivalu *Europa musicale* v Münchnu v začetku oktobra 1993 je bil v hrvaških občilih izpostavljen brezobzirnim napadom, obrekovanju in diskvalifikacijam. Čeprav je bila njegova kritika naperjena na aktualno oblast, je bil obtožen za napad na narod in domovino, malodane za rušenje države!

Kje so meje vzdržljivosti postkomunističnega novega totalitarizma, totalita-

rizma nacionalnega izvora? Te so dane ideološko. Ko pride ideologija nacionalnega kolektivizma oziroma ideologija samoproizvodnje legitimnosti ureditve v krizo, tedaj se ruši tudi ta ureditev. Ta kriza pa je možna šele takrat, ko se narod od sovražnikov, ki ga ogrožajo, obrne sam k sebi. To soočanje ni tako gotovo in vladajoče strukture bodo storile vse, da se bo to zgodilo čim kasneje. Tudi tu nacionalni totalitarizem zasleduje logiko – prakso pa bomo šele videli – realsocializma, kot je to pokazal Žarko Puhovski (nav. delo, str. 93–106).

Sprememba legitimnosti socialističnih političnih ureditev se je dogodila ne kot sprememba v demokratično (državljansko), ampak v *nacionalno legitimnost*. Vse priprave za to spremembo so bile izpeljane že v okviru stare, socialistične ureditve, t.i. demokratične volitve pa so pokazale samo dotrajanost te ureditve in njeno samodestruktivnost.

Ta sprememba legitimnosti ne pomeni »zamenjave« ene demokratične ureditve z drugo (bolj ali manj demokratično). Tu gre za *spremembo ideološke podlage samoproizvodnje legitimnosti*, ali še natančneje za spremembo *razredne v nacionalno legitimnost* (Puhovski, 1990: 93–106).

»Nova« legitimacijska paradigma potrebuje, ker ima isti (ideološki) izvor, enaka ali podobna sredstva samoobnavljanja. Tako se izkušnje *razrednega sovražnika in razrednega boja* prevzemajo in preimenujejo v *narodnega sovražnika in nacionalni boj*. Posledice te spremembe so daljnosežne; ponekod že presojne, toda še ne dovolj osveščene.

Tako je vse bolj očitno, da bodo *internacionalne* konflikte spremljali tudi *intranacionalni*, torej *ideološki in politični*, potem pa tudi oboroženi konflikti znotraj naroda, med različnimi nacionalističnimi možnostmi in skupinami. Lahko bi torej govorili o državljanski vojni *sui generis*, vojni, katere izvor niso *socialni*, ampak *nacionalni, znotrajnacionalni konflikti!*

Kot smo doživeli polom vseh poskusov »socialističnih reform«, ki niso demokratizirale sistema, tako nimajo perspektive niti tisti postsocialistični sistemi, ki nacionalno in državno predpostavljajo demokraciji.

Kjer se ogromno razpravlja o demokraciji, kjer je narod nevprašljiva misteriozna in sveta entiteta, se niti za centimeter ne bomo približali demokraciji, razen kot etimološkemu in literarnemu pojmu, poudarja Sartori (Sartori, :31).

Nacionalne države, ki so nastale na ruševinah socialističnih ideologij in ureditev, imajo možnost za demokratično ureditev in moderni politični, gospodarski in socialni razvoj samo, če ne vztrajajo pri načelih, na katerih so konstituirane – na nacionalizmu in separatizmu. Opuščanje teh načel ter vključevanje v evropsko in globalno povezovanje ni samo temeljni pogoj gospodarskega razvoja, ampak tudi notranje demokratične ureditve, pa celo same politične obstojnosti.

»Slovenija, kot se predstavlja s svojo sedanjo ustavo, prav tako ve, da je državna samostojnost pomembna, toda ne tudi absolutna vrednota. V starejši in nedavni zgodovini vse do današnjih dni se je domoljubje prepogosto izrodilo v zaprte in agresivne nacionalizme, ki so prinašali solze in kri. To je torej odločilni izziv zgodovinskega trenutka človeštva danes. Da se ne bi ponavljale napake, ki so v preteklosti obremenjevale evropsko in svetovno zgodovino, je treba močno poudariti, da človek s svojim neodtujljivim dostojanstvom ostaja pred nacionalnimi interesi in da nad posebnimi tradicijami posameznih človeških skupnosti stopi skupnost človeštva, ki jo je treba graditi v pravičnosti, solidarnosti in miru. Vsaka skupnost mora upoštevati potrebe in upravičene težnje drugih skupnosti, pa tudi blagostanje človeške skupnosti v celoti. Če se to

pozablja ali pa se opušta takšno gledanje na zgodovino človeštva, tvegamo obnavljanje nevarnih scenarijev bratomornih vojn, kot so tiste, ki sejejo smrt na Balkanu in v drugih delih sveta.³

Volitve in demokracija

Če kdo ugovarja (ne)demokratski praksi v postkomunističnih družbah, dobi najpogosteje za odgovor volitve kot samozadostni element demokratičnega ustroja in prakse. Vendar pa volitve niso zadostne za demokratično oznako niti v družbah, ki imajo dolgo demokratično tradicijo in močno »demokratično infrastrukturo«. Volitve kot argument za demokracijo so še posebej nezadostne v družbah brez takšne tradicije, politične kulture, institucij in navad.

Samo dejstvo, da se je volitev udeležilo več političnih strank s svojimi kandidati, pomeni zelo malo ali skoraj nič, če manjkajo tudi nekatere druge bistvene predpostavke demokratične ureditve in obnašanja. Če se stranka, ki je dobila večino na svobodnih in *tekmovalnih* volitvah, obnaša na oblasti tako kot komunistična partija, ki je »zmagovala« na *netekmovalnih*, fingiranih volitvah, potem takšna stranka zasleduje isto logiko kot tista predhodna (komunistična): načelo njenega delovanja ni demokracija, ampak *demokratični centralizem*. V bistvu gre za *centralizem in »tiranijo večine«*. Tisto »demokratično« izhaja samo iz večine glasov, doseženih na volitvah. Tukaj se demokratični postopek in demokratični proces končujeta in prenehata z aktom glasovanja (V. Pusić, 1993).

Nedemokratično in »diktatorsko bisto demokratičnega centralizma ni v tem, da ni pluralističnih opcij, pluralističnih odločitev, za katere se posameznik lahko opredeli. Njegova diktatorska narava je v tem, ker se šteje, da po sprejetju globalne odločitve ni več trajne pravice do različnega mnenja, tako da želi *neki proces* legitimirati in upravičiti z nekim (do)končnim dejanjem – enkratno odločitvijo v določenem trenutku in ker iz tega trenutka izpelje neomejeno pravico zmagovalca (V. Pusić, 1993).

In tako se tisto, za kar so »teoretiki« socialistične demokracije obtoževali meščansko demokracijo kot »glasovalno« in »enodnevno«, zdaj dogaja prav post-socialistični demokraciji!

Novoustoličene politične elite v vseh ali skoraj vseh postkomunističnih družbah menijo v svojih izpovedih, toda tudi postopkih, da so volitve zadosten izvor njihove politične legitimnosti. Takšno *statično in redukcioniistično pojmovanje in prakticiranje legitimnosti* sta posledica dejstva, da gre za »elite moči« in ne za elite politične kulture in demokratične (samo)zavesti. Te »elite« se ne zavedajo dovolj dejstva, da so volitve samo prvo; začetno dejanje izražanja ljudske suverenosti in izvor legitimnosti. Volitve samo dajejo možnost izbranim, da doumejo in dejavno pokažejo *procesualnost legitimnosti*. »Tovrstna legitimnost se naslanja na tri kategorije: *državljske svoboščine, politično tekmovalnost in odzivnost oblasti*, ki delujejo v obdobjih med političnimi volitvami« (V. Pusić, 1993).

Zoževanje legitimnosti oblasti samo na volitve, je odločna Vesna Pusić, ni način omejevanja demokracije, temveč način ukinjanja demokracije! Tako se za »volilno zmago oziroma plebiscitarno podporo ljudstva najlažje skriva dejansko vzpostavljanje diktature z demokratično legitimnostjo«. Pri nas politična opozicija

³ Papež Janez Pavel II. v razgovoru z Milanom Kučanom, predsednikom Republike Slovenije, po Slobodni Dalmaciji, 26. 2. 1993.

molče sprejema takšno enkratno legitimnost kot zadostno. Njena kritika vladajoče stranke in njene »tiranije večine« je zožena bolj na apele: da, vi ste dobili mandat za vladanje, vendar bi vendar morali upoštevati . . . V opozicijski kritiki je implicirana teza: to je demokracija, toda . . . Namesto da bi vztrajali pri tezi: to, gospodje, ni demokracija!

Brez *civilne družbe* in internalizacije njenih vrednosti, brez politične in pravne kulture, ki je utemeljena na teh vrednostih, ni demokracije. Lahko sicer organizirate volitve in imate glasove, vendar nimate *demosa*. Brez civilne družbe ni modernega demosa, ni substrata demokracije, in torej tudi ne demokracije. Volitve so lahko *odpiranje procesa demokratizacije*, toda same še ne pomenijo demokracije.

Postkomunistični diskurz in možnosti tranzicijske teorije

Ali smo v postkomunističnih družbah priče spremenjenemu diskurzu in novim transformacijskim (tranzicijskim) teorijam ali pa gre samo za prilagoditev in hlinjenje novega?

To, kar je v diskurzu spremenjeno z rušenjem (bolje rečeno samodestrukcijo) komunističnih ureditev, to ni »vzpostavitev dialoga«, temveč določena *svoboda monologa*. Posamezniki lahko zdaj svobodno govorijo, vendar pa se *ne znajo pogovarjati*. Petdesetletna »šola«, v katero so hodili, jih tudi ni mogla naučiti razgovora. Nepripravljene za razgovor, za dialog ter soočene s »šokom svobode« govorijo in tako z *monologom hlinijo dialog*. To je dobro vidno v razpravah predstavnikov hrvaškega sabora, še bolj nazorno pa v javnih sporočilih in polemikah. Poglejmo še eno ponazoritev postkomunističnega diskurza, ki dokazuje, da se v komunikaciji in politični kulturi ni nič spremenilo. »Med liberalci so vznesevoljeni širokoustneži in samorazglašene veličine, intelektualci, brez zbranih del in strahopetneži«.⁴

Čprav vsi prisegajo na liberalizem, prosvetljenost Voltairja, je njihov diskurz *diskvalifikatorski*. Ta vsakega sogovornika spreminja v *nasprotnika in sovražnika*. Sicer pa »mi vemo, kdo je on«, on je komunistični spreobrnjenec, prikriti jugonostalgik, avtonomist, desničar, klerofašist, ultralevičar, neljalni Srb, rezervni domoljub, nekdanji kosovec, sodelavec UDBE, prodana duša, kvaziliberal, komunalec, srboljub, boljševik . . . »Dialog« s takšnim označevanjem sogovornika moti temeljne predpostavke demokratične komunikacije, to pa pomeni tudi demokratično oblikovane politične skupnosti. Politična skupnost temelji na *logosu*, govoru, razgovoru, dialogu. Totalitarna ureditev je strukturirana pred in mimo govora, predgovorno in brezgovorno.

Kjer ni modrosti in zavesti o tragični relativnosti, kjer ni ironije in samonegacije, tam tudi ne more biti razgovora in dialoga (Lasić, 1993). Na ruševinah nekega totalitarizma, utemeljenega na absolutizaciji razreda in monopolizacije moči, ki svojo legitimnost opira na ideologijo in ne na voljo državljanov, se razvija novi totalitarizem. Njegova podlaga je v podedovani podaniški mentaliteti in v avtoritarni politični kulturi. Zamenjava ene kolektivne entitete z drugo, razreda z narodom nič bistvenega ne spreminja v njegovi totalitarni strukturi. Ta struktura in ta kultura sta – z vidika svobode – v politični skupnosti *protidialoška*. Ta protidialo-

⁴ Eden od vodij vladajoče stranke Drago Krpina o najmočnejši opozicijski stranki na konferenci za tisk 27. 5. 1993, po Slobodni Dalmaciji, 28. 5. 1993.

škost je dvojna: takšni kulturi je dialog *odvečen*, ker so že znane vse bistvene resnice in poti do njih, vendar je takšen kulturni dialog tudi *nevaren*, ker te resnice in poti do resnice lahko ogrozi. Zato je treba dialog (če sploh še obstaja potreba po njem) ovaditi in onemogočiti. Dopusčen je resda govor ovajanja, obrekovanja, žalitev in javnih sramotitev; vendar je to govor, ki sam sebe sramoti in razdira. Takšen govor ima z vidika etabrirane strukture moči dvojno funkcijo. Najprej gre za hlinjenje resničnega dialoga, ki je tako dokaz »svobode govora«, in drugič, takšen govor opravlja za politiko »umazan posel« diskreditiranja njenih obstoječih in možnih političnih nasprotnikov.

Takšen »kritičen govor«, tudi kadar je usmerjen k vladajoči strukturi, ji ne more pomembneje škoditi, ker razpolaga z dovolj sredstvi moči, da lahko »opere« vsako »umazano« izpoved, dejanje, denar ali »umazano« spremembo lastništva. Če pa stvar postane malo resnejša, ima oblast v rokavu rezervni as – interes in varnost naroda in države!

»V kratkem času so nastali novi tabuji in fetiši, prepovedi in bogovi, od zakonov trga in dobička homogenosti naroda ali dogajanja naroda do svobodnih volitev ali vodij. Noben monološki subjekt (nobena zamisel, nobena idejna usmeritev, nobena metoda, nobeno »gibanje«, nobeno arhitektsko obnašanje) nima danes moči, da bi v prvi vrsti zanikal sebe, ironiziral samega sebe in se dvignil do svoje dialoške podobe ter s tem naznačil pot, ki je potrebna, da bi se ohranila vsaj tista zgradba, v kateri sta možna spodobno skupno bivanje in strpna eksteriorna negacija« (Lasić, 1993).

To rojevanje fetišev in tabujev čez noč mogoče prinaša upanje za njihovo kratkoživost. Vendar pa bo zato v svoji kratki obstojnosti pokazalo svojo »svetost« in togost, pomanjkanje pameti, politične modrosti, strpnosti in dialoga. Brez tega pa ni niti politične podrtije, kaj šele zgradbe za dostojno sobivanje.

Ne obstaja niti postkomunistični model niti teorija postkomunizma. Tudi naš postkomunistični diskurz je v bistvu komunističen ali predkomunističen, trdi Adam Michnik.⁵

Širino in daljnosežnost sprememb, ki se dogajajo v nekdanjih evropskih socialističnih državah, lahko primerjamo edino z meščanskimi in nacionalnimi revolucijami sredi prejšnjega stoletja. Ti procesi so se šele začeli, tako da je težko zanesljivo govoriti ne samo o notranjem ustroju in smeri preobrazbe, temveč tudi o obrisih novih političnih razmerij v Evropi in v svetu.

Vprašanje je, ali lahko obstoječe teorije ustrezno odgovorijo na te procese! Klaus von Beyme si prizadeva za novo, transformacijsko teorijo, ki bi lahko ustrezneje odgovorila na probleme družbe v prehodu iz socialističnega sistema v demokracijo (Beyme, 1992).

Čeprav je družbena znanost, posebej politologija, v zadnjih letih zaposlena s prehodom nekdanjih socialističnih ureditev k demokraciji, ni enotne transformacijske teorije. Soočena s hitrim zlomom (ki se dogaja mimo in nasproti vsem »sovjetologijam« in »futuresologijam«) socialističnih sistemov, ureditev in ideologij, sodobna družbena znanost posega po ad hoc, električno pripravljениh teorijah, da bi razumela, pojasnila in pojmovno »pokrila« pojav zloma in prehoda.

Vendar ne gre samo za to, da bi bili teoretiki presenečeni nad dogodki, katerih nagla teoretična pojasnitev je tvegana, pa zato zahtevajo nujno »zgodovinsko distanco«. Tu gre zares za epohalne dogodke globalnih razmer, dogajanja, ki so po

⁵ Intervju Nedjeljnoj Dalmaciji, 20. 10. 1993.

širini dosega in erupcijskih moči preplavila in preseгла vsako napoved samih dogajanj in vsako razmišljanje o njih.

Takšna dogajanja bi težko »pokrila« in teoretično pojasnila katera koli prejšnja teorija. Tako so se že pokazale nemočne pred novimi pojavi teorije ekonomskega determinizma, različne evolucionistične teorije, teorije modernizacije, razvojne teorije, »teorije tretjega sveta« idr. (Agh, 1991; Muller, 1992).

Prehod socialističnih državljanov v demokracijo, poudarja Beyme, bo še dolgo močnejše zaznamovan z ostanki socializma in njegovih načinov mišljenja kot prejšnji valovi demokratizacije. S propadom fašističnih sistemov so hitro brez sledov izginili tudi fašistoidni načini mišljenja. Nikakršnega dvoma ni, da socialistični sistemi in njihove miselne tvorbe ne bodo tako hitro pozabljeni (Beyme, 1992).

Tu ne gre samo za razliko, ki je nastala z daleč daljšim časovnim trajanjem socialističnih sistemov. Največja podobnost med tema dvema vrstama politične ureditve je v načinu uporabe moči. Politični režimi, ki govorijo o načinu uporabe moči, pa niso nujno odločilna merila za presojo (in primerjavo) različnih političnih sistemov in družbenih ureditev. Tudi samo dejstvo o dolžini trajanja fašističnih in socialističnih ureditev ni gola slučajnost. Ni sile, ki bi lahko podaljšala življenje fašističnemu sistemu do sedemdesetih let. Toda tudi socialistični sistem se ni samo s silo ohranjal sedemdeset let.

Pa vendar se o socialistični ureditvi govori predvsem kot o ureditvi nasilja in nazadovanja. V nobeni drugi nekdanji socialistični državi se ne govori o preteklem sistemu s tolikšno nevednostjo, mržnjo, pa tudi ščuvanjem kot prav v Hrvaški. Še najmanj gre tu za ideološke razloge in »nezdružljivost hrvaškega duha s komunistično ideologijo«. Za to obstajajo globoki zgodovinski razlogi, na katerih so tudi nastale tri radikalne antizeze: protisrbstvo, pritijugoslovanstvo in protikomunizem. Dve od teh antitez v določenih družbenozgodovinskih okoliščinah do paroksizma poudarjata in zastrujeta tisto tretjo antizezo. Potemtakem tudi dejanski, posebno poudarjeni hrvaški protikomunizem ni ideološko pogojen. Izhaja iz protijugoslovanstva in protisrbsva kot največjih nevarnosti za hrvaško narodno in državno samostojnost in celovitost.

Ko je socializem nedvomno pokazal svoj dokončni zlom, so se konec osemdesetih (1989, 1990) pojavili trije temeljni teoretični pristopi, ki poskušajo pojasniti *transition to democracy*: diferenciacijske, gospodarskomodernizacijske in političnomodernizacijske teorije (Beyme, 1992).

Diferenciacijske teorije izhajajo iz spontanega organiziranja različnih delov v nekdanjih socialističnih družbah. *Gospodarskomodernizacijske* teorije izhajajo iz stališča, da pri nekdanjih socialističnih državah ne gre za klasične primere nerazvitih držav. Tu je človeški dejavnik produkcijskih sil izobražen in sposoben, ne daje pa ustreznih učinkov zaradi ideologije, represije in neprimerne sistema. *Političnomodernizacijske teorije* izhajajo iz stališča, da so politična pluralizacija, demokratizacija in neoinstitucionalizacija predpostavke celotnega modernega razvoja nekdanjih socialističnih držav (Beyme, 1992).

Če sprejmemo tezo (a ni razlogov, da je ne bi, ker je tako logično kot družbenozgodovinsko preverjena), da ni modernega razvoja, pa tudi ne sodobne demokracije brez »produktivne kombinacije tradicionalnih elementov in modernih inovacij« (Adam, 1992), potem ni težko skleniti, da bo morala ogromna večina postkomunističnih družb prehoditi težko pot modernizacije in demokratizacije.

V vsakem primeru bo teoretično pojasnjevanje dogajanj v nekdanjih socialističnih državah odvisno od teh samih dogajanj. Toda ne samo v teh državah! Zdi se, da Minervina sova zamuja: čeprav je že mrak, pa še ni poletela.

LITERATURA:

- ADAM, F. (1992): Dileme postsocialističnega razvoja, Teorija in praksa 5-6/1992.
- AGH, A. (1991): The transition to Democracy in Central Europe, Comparative View, Journal of Public Policy 1991.
- BERGLAND, S., DELLENBRANT, J. A. (1991): The New Democracies in Eastern Europe. Party System and Political Cleavages, England, Grover House
- BEYME, K.: Transformacijska teorija – nova interdisciplinarna grana istraživanja, Politička misao 3/1992.
- BIBIĆ, A. (1990): Civilno društvo i politički pluralizam, Zagreb, Cekade
- BIBIĆ, A. (1992): Konec zgodovine?, Teorija in praksa, 5-6/1992.
- BLAŽEVIĆ, R (1990): Teorije o prirodi socijalističkih poredaka, Dometi 7-8/1990.
- COBBEN, A. (1939): Dictatorship – Its History and Theory, London, J. Cape
- FRIEDRICH, C. J., BRZEZINSKI, Z. (1956): Totalitarian Dictatorship and Autocracy, Cambridge, Harvard University Press
- GLUCKSMANN, A. (1986): Laž, Beograd, Rad
- HENRICSON-CULBERG, M. (1991): After Yugoslavia, What?, Lund, Transnational Foundation
- KANT, I (1974): Um i sloboda, Beograd, Ideje
- KULJIĆ, T. (1983): Teorije o totalitarizmu, Beograd, IIC SSO Srbije
- LANE, D. (1976): Socialist industrial State, London, G. Allen-Unwin
- LASIĆ, S. (1993): Fragmenti iz Krležologije, Nedjeljna Dalmacija, 12. 05. 1993.
- MUELLER, K. (1992): The modernisation of Eastern Europe, Archives Europeennes de sociologie 1/1992.
- NEUMANN, S. (1965): Permanent Revolution – Totalitarianism in the Age of International Civil War, London, Pall Mall
- PLESSNER, H. (1992): Zakašnjela nacija, Politička misao 1/1992.
- POPPER, C. (1966): The Open Society and Its Enemies, London, Routledge and Kegan
- PUHOVSKI, Ž (1990): Socijalistička konstrukcija zbilje, Zagreb, CDD SSOH
- PUSIĆ, V. (1993): Diktature s demokratskim legitimitetom, Erazmus 1/1993.
- SARTORI, G. (1987): The Theory of Democracy, Revisited
- ✓ SOROKIN, P. (1957): Social and Cultural Dynamics, New York, American Book Company
- ŠIBER, I. (1992): Politička kultura i tranzicija, Politička misao 3/1992.
- ZAKOŠEK, N. (1992): Odabir političkih institucija u postsocijalizmu i formiranje hrvatskog političkog sistema, Politička misao 3/1992.

BOJKO BUČAR*

Slovenska zunanja politika med Evropo in Balkanom**

Naslov okrogle mize je provokativen. Predpostavlja, da Evropa nima Balkana in da Balkan ni Evropa. Zdi se, da je oboje napačno. Balkan je del Evrope – resda specifičen del. Gledano kulturno, civilizacijsko in politično, so razlike morda vendarle tolikšne, da lahko govorimo o različnih entitetah. In v tem smislu tudi o želji, da smo v eni ali drugi entiteti, kar pa ni odvisno zgolj od naših subjektivnih želja, temveč tudi od tistih objektivnih dejstev, ki sestavljajo kulturo, civilizacijo in politiko. Zakaj bi sicer mnogi menili, da se Evropa konča in Balkan začne na Karavankah, na Sotli, na Drini ali kjer koli drugje? Morda zato, ker so ta objektivna dejstva odvisna od subjektivnih dejanj in obnašanja, ki jih akterji – sami zase – težko pravilno ovrednotijo. Sami smo vedno le takšni, kot se drugim zdimo, da smo in le redko takšni, kot vidimo sami sebe.

Gledano z zunanjepolitičnega stališča je eden poglavitnih razlogov za razpad Jugoslavije prav želja prebivalstva, da zapusti napredne balkanske oblike političnega obnašanja, ki so zaradi razvoja tehnike in tehnologije, toda tudi človekovih pravic in demokracije, pričele precej zaostajati za zahodnoevropskim razvojem. Evropa je postala sinonim za Zahodno Evropo, natančneje rečeno za standard in blagostanje, do katerega so se tudi deli prebivalstva nekdanje Jugoslavije počutili upravičeni. Morda zveni ironično, da je notranjepolitična razprava o problemih med bogatim severom in revnim jugom, ki je pričela kazati na usodne razpoke v državi, uporabljala kategorialni aparat in argumente iz dialoga o novi mednarodnosposodarski ureditvi (NMGU) med razvitimi državami in gibanjem neuvrščenih. Predvsem Slovenija kot eden najrazvitejših delov nekdanje Jugoslavije je pričela zagovarjati politiko bega iz »kluba revnih« in približevanje bogati Evropi. Pot se je takrat še zdela postopna od članstva v Svetu Evrope (SE) preko članstva v Evropski coni svobodne trgovine (EFTA) do polnopravnega članstva v tedanji Evropski skupnosti (ES), današnji Evropski uniji (EU). Slovenija je za začetek zahtevala pristop k večini konvencij SE, na kar je takratna Jugoslavija celo še pristala, toda če bi pred padcem berlinskega zidu SE še pristal na polnopravno članstvo takratne Jugoslavije zaradi zgleđa vzhodnoevropskim državam, tega v spremenjenih okoliščinah ni bil več pripravljen storiti. Kot nepremostljiva ovira za polnopravno članstvo se je pokazala srbska politika do človekovih pravic predvsem na Kosovu ter splošna nepripravljenost do uvedbe večstrankarskega sistema na območju celotne države. Slovenija je tako postala prisiljena, da poskusi poiskati samostojno pot v Evropo.

Evropi pa ni bilo do tega, da sprejme nekdanjo Jugoslavijo po kosih v svoje vrste. Ni šlo predvsem za to, da se s tem poveča število kandidatov za pristop, ki bodo že tako in tako povzročili dodatne težave pri enakopravnem odločanju

* Dr. Rajko Bučar, docent na FDV

** Dnevi FDV 1994, Smelt Ljubljana

v združenju, temveč so se pojavili ekonomski pomisleki zaradi zmanjšanja obstoječega nacionalnega trga in vračila dolgov preminulega upnika, varnostni pomisleki glede možnosti izbruha državljanske vojne in vpliva na procese v nekdanji Sovjetski zvezi in politični pomisleki zaradi razpada neke države ter vpliva zahtev po samoodločbi narodov tudi v državah prave večstrankarske demokracije. Načelna podpora pravici narodov do samoodločbe kot sestavnemu delu visoko opevanih človekovih pravic je trčila ob interese držav v mednarodni skupnosti in Slovenija se je prvič ob podobi idealizirane Evrope srečala tudi z njeno realpolitično stranjo.

Ne da bi omalovaževali notranjepolitične dogodke v takratni Jugoslaviji in še posebej v mednarodni skupnosti, kaže vendarle poudariti, da je Slovenija, vsaj kar se mednarodne skupnosti tiče, ravnala preudarno in racionalno. Realnost zunanjega, od nje neodvisnega okolja, je terjala proučitev neznanega in prilagajanje obstoječemu stanju. Če je iz Balkana bilo moč oditi zgolj z orožjem, je bil vstop v mednarodno skupnost možen le z argumenti. Osamosvojitve je sicer res bila rezultat dejanskega stanja, toda priznanje države je terjalo kar nekaj prepričevanja in dokazovanja. V tistem času so se med drugim okoli takratnega »regionalnega« oz. republiškega zunanjega ministrstva zbrali številni poznavalci in strokovnjaki mednarodnih odnosov, ki so izdelovali in izdelali scenarije osamosvajanja in strategijo zunanje politike, kar je kasneje koristilo tako posameznim upravnim in strokovnim službam kot tudi politikom. Lahko bi tudi rekli, da je ad hoc analitična služba opravila tisti nujni temeljni pogoj, ki omogoča nemoteno delovanje strokovnih služb in na njem temelječih političnih odločitev. Ne zgolj zaradi tega – temveč tudi zaradi tega – je Slovenija postala relativno hitro priznana nova država v mednarodni skupnosti. V nasprotju z balkanskim načinom je tokrat ravnala evropsko.

Zmagoslavje osamosvojitve, naj bo še tako opravičljivo, pa vendarle preti, da se bo sprevrlo v pijanost, iz katere se lahko zbudimo tudi s hudim mačkom. V splošnem prerivanju ob razdelitve t.i. slovenske pogače – pa naj si gre za denacionalizacijo ali lastninjenje – v tekmovanju za oblastjo, močjo in denarjem, v brezkompromisnih strankarskih bojih, ki so postali edina zveličavna oblika demokracije celo do te mere, da se razporeditev politične moči ne loči več na oblast in opozicijo, temveč na delitev strankarskega obvladovanja vlade – podobno kot med frakcijskimi boji znotraj enopartijskega sistema – v vsem tem prerivanju, ki spominja na Balkan, je gotovo nekdo pozabil na evropsko državotvorno kategorijo nacionalnega interesa. Ne bi smeli pozabiti, da je Jugoslavija razpadla zaradi notranjih političnih bojov in ne morda zunanjih pritiskov. Ti so do polne veljave lahko prišli šele takrat, ko so to notranje razmere dopustile. Tudi podjetništvo v razmerah tržne ekonomije smo razumeli tako, kot da smo vsi podjetniki in je vse podjetje, da gre torej pri vsem le za vprašanje lastništva. In lastnik naj bi bil svoboden pri svojih odločitvah do te mere, da lahko končno podjetje tudi uniči. Izvirni greh je bil storjen takrat, ko smo tudi državo pričeli pojmovati kot podjetje. Prihaja čas, da se zavemo, da država ni podjetje in ni lastnina. Tako kot se uporabljajo v mednarodni skupnosti, bi morali razumeti pojme, kot so suverenost, vrhovnost, nacionalni interes in kar je še podobnih pojmov tesno vezanih na državotvornost, kot jo pozna Evropa. In ker je zunanja politika tesno povezana z notranjo politiko, slednja v prej navedenih razmerah prevzema primat. S tem pa slovenska zunanja politika, ki bi ji v prvi fazi osamosvojitve morda le očitali defenzivnost, domnevno zaradi prevelike porabe energije ob premišljenih oblikah odgovorov na dražljaje okolja prehaja v popolno blokado svojega delovanja. Blokada zunanje politike pa pomeni vsaj stagnacijo razvoja, če že pozabljamo na staro spoznanje, da je vsakršna stagnacija najverjetneje že zače-

tek konca nekega procesa. Zgodba o uspehu se tako še lahko sprevrže v bajko v uspehu. Prav po balkansko.

Od nekdanje zunanjepolitične strategije, katere cilji so bili v glavnem tudi doseženi, je zgolj nekje v zraku obvisela naša temeljna opredelitev za polnopravno članstvo v Evropski uniji (EU). Toda Evropa po padcu berlinskega zidu ni več ista kot pred tem. Če je pred tem neprestano v imenu človekovih pravic zahtevala od Vzhoda, da odpre svoje državne meje za prost pretok oseb, je po odprtju le-teh sama zaprla svoje meje. Znotraj nje pa so se pričele politične diskusije o tem, ali naj se procesi integracij širijo horizontalno z vključevanjem novih držav, ali pa naj se poglobljajo vertikalno brez širitve z novim članstvom. Do samih razprav je prišlo predvsem zaradi notranjepolitičnih razlogov in ne zaradi sprememb na Vzhodu, lahko rečemo tudi zaradi različnih interesov držav, kjer se je mešal strah pred posledicami izgube suverenosti in pred ekonomsko neupravičenostjo zastavljenega projekta povezovanja. Ob vseh teh razpravah se je pokazalo, kako občutljiv je način odločanja v takšni skupnosti, način, ki bi morda moral ob nadaljnji širitvi skupnosti utrpeti nekaj svoje demokratičnosti. Dodatno vprašanje se je postavilo ob razmišljanjih glede različne stopnje gospodarskega in družbenega razvoja držav, ker do zdaj – iz političnih razlogov – že sprejete najrevnejše države niso pokazale tistega razvoja in sposobnosti prilagajanja, ki se je od njih pričakoval, kar nujno vpliva na uspešnost projekta kot celote. Zato so države znotraj evropskih povezovalnih procesov postavile določene pogoje, predvsem ekonomske, za vstop novih držav v svoj klub bogatih. Toda ne smemo se slepiti, da družbeni razvoj, razvoj demokracije in politične kulture ne bodo igrali nobene vloge pri sprejemanju novih članic. Eno je sprejeti v svojo sredo nekaj bogatih držav s podobno zgodovino demokracije, ki zagotavlja določeno stabilnost, drugo pa so države, ki so pravkar doživele politične spremembe in katerih ekonomski in politični razvoj še nista odločena. Balkan je v Evropi in Evropa je na Balkanu.

Tudi zaradi naštetega je Evropa svoji periferiji ponudila posebne evropske sporazume, ki v svoji osnovi za meglene obljube o pogajanjih glede polnopravnega članstva zahteva vzajemnost v trgovinski menjavi. Cena pridruženega članstva je torej odprtje trgov in konkurenca z evropsko storilnostjo, torej njihovim kapitalom in znanjem. Tudi če je bila država onkraj železne zavesne med bolj razvitimi, je v naši terminologiji bila le zgolj kraljica na Betajnovi, ki ji dvig zavesne še ne omogoča enakopravne igre. Slovenija že ima določene izkušnje v prilagajanju svojega gospodarstva na spremenjene razmere. Po izgubi večine jugoslovanskega trga in preusmeritvi na evropski trg se je hvalila s tem, da ji je preusmeritev pomagala pri dvigu storilnosti. Vprašanje se postavlja, ali kazalci o zaposlenosti, gospodarski rasti in dvigu proizvodnje upravičujejo optimizem tudi pri morebitnem nadaljnjem prilagajanju, posebno še, dokler nismo končali s procesi lastninjenja. In vendar ostaja zahteva po sklenitvi sporazuma o pridruženem članstvu z Evropsko unijo najpomembnejša politična zahteva, kakor se zdi, čim prej in za vsako ceno. Kot da iz političnih razlogov od Jugoslavije podedovani preferencialni sporazum ni več v modi. Stran od Balkana, naj stane, kar hoče.

Ne glede torej, da nismo predvideli vseh ekonomskih posledic pridruženega članstva, kaj šele polnopravnega, so politični ali morda političnovarnostni razlogi tisti, zaradi katerih se nam splača storiti prav vse, da se na kakršen koli način pridružimo Evropi. Dlje kot traja trpljenje Bosne, bolj se kaže pravilna odločitev Slovenije, da je zapustila balkanski kotel. Norosti tamkajšnjega divjanja so zgolj ekstrapolacija norosti in mentalitete, ki smo jo občutili tudi v mirnem času. In ker morija še ne najde konca in ker je sreča v vojni lahko opoteča, se mora Slovenija

nujno nekako zavarovati, še posebno v razmerah embarga na uvoz orožja, ki je kot ukrep kolektivne varnosti s strani OZN pravzaprav omogočil nekaznovano divjanje na Balkanu. Ideja demilitarizacije Slovenije, ki je bila pred vojno leta 1991 ena od možnosti političnega ravnanja, je gotovo dokončno mrtva. Zunanji izraz tega je, da raziskave Mirovnega inštituta financira Ministrstvo za obrambo. Tudi za nevtralnost se zdi, da je izpolnila svoje poslanstvo in bo izginila v učbenike zgodovine. Največjo, četudi ne dokončno varnost, bi gotovo pomenilo članstvo v NATO paktu in logično je, da je tudi to ena od nespornih stalnic v zunanjepolitični usmeritvi Slovenije. Toda po zlomu Varšavskega pakta je pričel celo NATO pakt razmišljati o svoji vlogi in nalogi. Če je še v začetku petdesetih let preko Balkanskega pakta ponujal komunistični Jugoslaviji polnopravno članstvo in se je kasneje trudil za svojo razširitev na vse mogoče načine, si je po koncu sovjetske nevarnosti temeljito premislil. Vzhodnim oz. zahodnim sosedom je ponudil obliž v obliki Partnerstva za mir, pri čemer so vsi enaki – in to eni bolj kot drugi. Slovenija je od tega blaževega žegna imela vsaj to, da je ameriško vojaško delegacijo namestila kar v obrambnem ministrstvu, kar je gotovo pocenilo medsebojno nadzorovanje. Še vedno pa ostaja problem naše poroke v tem, da nas nevesta ne mara. Če torej ne zaupamo v kolektivno varnost OZN, niti v Konferenco o varnosti in sodelovanju v Evropi (KVSE) in nas pri tem še NATO ne mara, nam bo pa morda le pomagala Zahodnoevropska unija (WEU), tako rekoč vojaško krilo Evropske unije (EU). In pot do nje vodi skozi članstvo v EU. Toda ne le da pot v EU ni tako lahka, kot bi si mi to želeli, skupna zunanja in varnostna politika EU se ni prav posebno izkazala pri primeru nekdanje Jugoslavije. In vendar se evropska opcija zdi privlačnejša od balkanske.

Slovenija se je ob vseh teh spremenjenih okoliščinah srečala še s prav predvidljivim problemom, t. i. grškim sindromom. Takoj ko je Makedonija v vsej svoji nezavidljivi situaciji pokazala možnosti svojega obstoja in takoj ko je to podprla tudi EU, si je Grčija kot članica EU v nasprotju z njeno politiko pričela prizadevati, da iz neodvisne suverene države naredi odvisno državo, če ji že ne more odreči obstoja. Na prvi pogled je zadeva precej neracionalna, še posebej če pomislimo, da je kamen spotike simbol sonca Filipa Makedonskega, ki so ga odkrili leta 1975 in se zaradi tega ne more primerjati s knežjim kamnom, ki je na slovenskih tolarških bonih povzročil negotovanje v Avstriji. Grki sicer ne odrekajo Makedoncem pravice do države, samo če se ne bo imenovala Makedonija, ki je samo in zgolj lahko zemljepisna enota Grčije. Naj jo torej preimenujejo v Vardar in prebivalci naj bodo Vardarjanci, če že nočejo biti Grki, Bolgari, Srbi ali Albanci. V imenu teh zahtev se lahko zapre meja in se lahko izvedejo vsi dovoljeni pritiski na sosednjo državo. In ne glede na to da je grška politika že v posmeh v skoraj vseh preostalih evropskih državah, je Grčija vendarle del EU in na podlagi svoje enakopravnosti lahko uveljavlja tudi svojo državno politiko. In to je Balkan v Evropi.

Slovenija po svoje žal nima Grčije za sosedo. Italija se ima namreč za mnogo pomembnejšega partnerja v EU. Z vso svojo gospodarsko močjo, ki je sicer v Sloveniji ni preveč občutiti, in politično močjo, ki pa jo še kako čutimo, sodi v tako imenovano prvotno šesterico Male Evrope. In po prvotni podpori Sloveniji, kar je hotela vnovčiti v tristranskem sporazumu s Hrvaško o položaju svoje manjšine, se je vendarle zadovoljila z razpadom sosednje regionalne sile, ki je zgodovinsko bila vedno njena geopolitična protiutež. Nato je tudi Italija obrnila ploščo. Zahtevala je revizijo Osimskih sporazumov, katerih predmet in cilj je bil določitev meje med državama, in ko je naletela na nerazumevanje pri lastnih zaveznikih, je zahtevo

zakrila s terjatvami do nepremičnin in s predkupno pravico do nepremičnin. V imenu evropskosti je izsilila obljubo po spremembi slovenske ustave, kar Grkom v primeru Makedonije še do danes ni uspelo, pričela je ponujati Slovencem italijansko državljanstvo, izvajati pritisk na slovensko manjšino, zahtevala večjo zaščito za svojo manjšino v Sloveniji in še bi lahko naštevali. In ob slovenski nepokorščini bo Sloveniji delala težave pri uresničevanju svoje zunanje politike, predvsem pri pogajanjih z EU in tudi druge. Njeni zavezniki pa so Sloveniji že dali vedeti, da sicer tovrstne politike ne odobravajo, da pa zaradi tega ne bodo kalili odnosov z Italijo. Česar morda niso povedali, je to, da bodo počakali, če se bosta morda kakšna korist in vzorec obnašanja izcimila tudi zanje. In tudi to je Balkan v Evropi, zaradi česar se lahko vprašamo, ali je takšna Evropa sploh še privlačna.

Seveda to niso vse spremenjene okoliščine, s katerimi se mora spopadati slovenska zunanja politika. Tu so še odprta vprašanja meja in druga vprašanja s Hrvaško, problem dolgov in druga vprašanja nasledstva nekdanje SFRJ, strategija uveljavljanja in razpoznavnosti Slovenije v svetu in še bi lahko naštevali. Toda ali smo na vse to pripravljeni, bodisi kot Evropejci ali vsaj kot Balkanci? Ko so pred časom zunanjemu ministrstvu odvzeli gospodarski del, smo lahko pričakovali nekatere težave in se spraševali, katera so tista vprašanja čiste politike, s katerimi se bo ukvarjalo okrnjeno zunanje ministrstvo, toda ali smo lahko zdaj zadovoljni, ko vidimo s kakšnimi nalogami se spopada?

Včasih se zdi, da Slovenija na vse te odzive odgovarja z več vzporednimi zunanjimi politikami: predsednika republike, predsednika vlade, zunanjega ministra in državnega zbora. Poleg tega pa tu in tam še kakšen minister podpiše kakšno mednarodno pogodbo, da o strankah in še kakšnih drugih subjektih niti ne govorimo. Vse to se dogaja tudi v drugih državah parlamentarne demokracije, le da so tam običajno politike usklajene. Pri nas pa ne le da posamezniki povedo, kaj si mislijo o svojih kolegih, temveč so celotne institucije med seboj na bojni nogi, kot da bi pripadale različnim državam. To pa ne zmanjšuje le ugleda Slovenije po svetu, temveč odpira tisti maneverski prostor, ki ga bo vsak pogajalec druge strani lahko spretno izkoristil. Usklajevanje zunanje politike v nekakšnem organu nacionalne varnosti po vzoru na ZDA ne pride v poštev zaradi tega, ker prihaja od nespreejemljivega predlagatelja, politiki pa si še vedno niso enotni v tem, ali potrebujemo novo strategijo zunanje politike ali ne. Eni jo odklanjajo zaradi tega, ker menijo, da je politika lahko nad zakoni, in drugi zaradi tega, ker lahko v odsotnosti skupne strategije uresničujejo svojo. In tretji je nočejo, ker ne razumejo, kaj bi z njo. Mi bi torej radi po balkansko v Evropo.

Kako naj se v takih razmerah obnaša naša diplomacija? Morda bi celo v teh razmerah lahko poiskali odgovore na zastavljene dileme, toda potrebovali bi vsaj močno analitično službo, ki bi teoretične odgovore prevajala v prakso. Četudi je balkanske izkušnje vedno treba selekcionirano povzemati, pa ne moremo mimo ugotovitve, da je bila v nekdanjem SIP-u (Sekretariat inostranih poslov) analitična služba eden od najpomembnejših in najbolj varovanih oddelkov. In spomnimo se, da Jugoslavija ni imela majhnega zunanjepolitičnega ugleda, prej bi lahko trdili, da je bil ta nesorazmerno velik. Prav evropski in čisto nič balkanski. Seveda je imel analitični oddelek različne naloge in v naši prestrašenosti pred zvito vrvjo se je že ob osamosvojitvi postavilo vprašanje, koliko tajnih služb naj ima Slovenija, kdo jih bo nadziral in čemu bodo služile. Močan analitični oddelek v zunanjem ministrstvu se je kar naenkrat zdel nepotreben, čeprav je ena od sprejemljivih in dogovorjenih nalog mednarodne diplomacije obveščanje, večino klasičnih obveščevalcev na terenu pa so že zamenjali analitiki v dobrih knjižnicah. Problema ne

moremo nikoli odpraviti tako, da se delamo, da ga ni, temveč le tako, da ga nadziramo in ga upravljamo. Ogroženi od sosedov, racionalno sprejemani od mednarodne skupnosti, bi se lahko vsaj spomnili naših dočetršnjih regionalnih zaveznikov, bi lahko izdelali alternativne strategije, ki temeljijo na realnih interesih v regiji in v univerzumu itn. Toda o tem in podobnih zadevah bi morali razmišljati in delati sami, saj nam bodo drugi ponudili vedno le tiste rešitve, ki bodo njim v korist, nam pa samo morda. Prav po balkansko.

In tako smo ostali na zunanjepolitičnem aparatu, ki bi moral poleg žgočih tekočih nalog opravljati še transmisijsko funkcijo med okoljem in sistemom – v bistveno spremenjenih okoliščinah in v radikalno spremenjenih delovnih razmerah. Za to pa je potreben visoko strokoven kader, ki ga v Evropi in svetu izobražujejo nalašč v ta namen. Toda kaj oni vedo, na Balkanu je vedno veljalo, da se na nogomet in zunanjo politiko razume prav vsak. Na začetku osamosvojitve je veljalo, da dobrih prepotrebniš kadrov ne moremo tratiti na izobraževanju, slabih pa se tako ne spleča izobraževati. K temu je gotovo treba prišteti še odpor uprave, ki ji dodatno izobraževanje pomeni dodatno delo in prav po človeško razume, da delo ni tisto, ki osvobaja. Zlovesče se slišijo južnokorejske izkušnje, da jim z njihovim prodorom v svet ni moglo uspjeti toliko časa, dokler niso po svetovnih standardih izobrazili svoje državne uprave ne glede na sposobnost njihove ekonomije in odsotnost demokratičnega sistema. Toda pri nas se napredek vendarle kaže. Tako nekoč kot danes velja prepričanje, da so diplomatske spretnosti enakomerno porazdeljene, toda nekoč je bilo za odhod v tujino zadosti, da si dobro poznal jezik predsednika svoje občine, danes pa se že zahteva znanje kakega tujega jezika in še računalniškega povrhu. Da pa ne bi bilo tako, kot da bi v razpisu za snažilko zahtevali dve roki in dve nogi zato, da lahko nemoteno opravlja svoj poklic, se zahteva še visoka izobrazba, pri čemer veterina ni prav nič v prednosti pred likovno akademijo. Neformalno velja, da je odločujoča pripadnost kateri od strank. Demokracija, razumljena kot omnipotenca strank, prav po balkansko zagotavlja strankarske politike v zunanjepolitičnem aparatu. Nasprotno se zdi, da po evropsko velja, da je zunanje ministrstvo vendarle eden od najpomembnejših državotvornih resorjev, ki je po svoje primerljiv zgolj z obrambnim in notranjim ministrstvom in je lahko le v funkciji državne politike. V razmerah slovenske majhnosti in njenega prehoda, bi se kazalo zavzeti za visoko strokoven, tj. ustrezno izobražen aparat, kjer civilni javni uslužbenci ne bi bili pripadniki strank, pač po vzoru na mnoge druge države in – v značilnih slovenskih razmerah – bi kazalo še od zunanjega ministra zahtevati, da deponira svojo člansko izkaznico, četudi je seveda ministrska funkcija v prvi vrsti ugledna politična funkcija. Toda – pogojno rečeno – državnopolitična in ne strankarskopolitična.

Poizkušali smo presojati slovensko zunanjo politiko v njenem odnosu med Evropo in Balkanom zgolj v nekaterih njenih elementih in pri tem nekako prišli do ugotovitve, da sta Balkan in Evropa stanje duha. Kam bomo krenili in kje se bomo znašli, bo v prvi vrsti odvisno od nas samih, upam si celo trditi – od naše politične kulture. V tem smislu je tudi v mednarodni skupnosti vsak svoje sreče grobar, mrhovinarji pa zgolj dokončajo neki proces in opravijo koristno funkcijo čiščenja okolja. Spomnimo se, naj bi razlika med živalskim svetom in človeško družbo bila v razumu, ki pa ga je treba uporabiti.

Politika ZDA do Hrvaške in Bosne

S koncem hladne vojne je izginila tudi bipolarnost v mednarodni skupnosti. Sveta si nista več razdeljevali dve supersili in dva nasprotna bloka. Razpadla je Sovjetska zveza in z njo je razpadel vzhodni politični in vojaški blok. Na prizorišču je ostala le ena supersila – Združene države. Čeprav je njihov večni sovjetski tekmeč doživel pomembne spremembe in se umaknil z druge strani šahovnice, vedno pripravljene za grozečo atomsko partijo, je videti, da mnogi niso razumeli, da so se s tem tudi pravila mednarodne igre močno spremenila. Celotna politična in vojaška strategija ene strani je postala brezpredmetna. Radikalno spremenjeno prizorišče je zahtevalo tudi radikalno nov politični pristop. Ta nova politika pa ima zaenkrat novo samo ime: nova mednarodna ureditev. Vse drugo je še vedno nedefinirano.¹

Drugič, skorajda prevladalo je mnenje, da bo demokratska transformacija nekdanjih komunističnih držav minila povsem mirno in brez nasprotujočih teženj, ki bi oteževale ali celo onemogočile demokratske spremembe. Krvava drama na tleh nekdanje Jugoslavije, vojna žarišča in klice etničnih nemirov v nekdanji Sovjetski zvezi so političnim vodjem prekrizala račune, ko so skušali v zunanji politiki, oblikovani po podobi hladne vojne, obdržati nadzor nad dogodki, ki so jim uhajali iz rok. Niso se zavedali, da je treba v povsem novem položaju spremeniti pravila igre. Tretjič, jasno je, da so na prizorišču starega reda v mednarodni skupnosti samo Združene države ohranile vlogo supersile, ki lahko s svojim politično, gospodarsko, vojaško in jedrsko zmogljivostjo vpliva na dogodke v mednarodni skupnosti. Umanjkanje bipolarne politične strukture sveta in pojav novonastale monopolarnosti sta povzročila asimetričnost odgovornosti. Medtem ko sta poprej s svojimi političnimi strategijami in konfrontacijami dva bloka krojila usodo sveta in nosila odgovornost za njegovo varnost, lahko zdaj samo ena država, ZDA, s svojimi ravnanji bistveno spreminja globalni politični razvoj in sprejema odločitve, ki so odločilne za končni izid dogajanj v svetovnih kriznih žariščih. Pri tem ne smemo pozabiti, da je tudi ne vključevanje v dogajanje svojevrstna politika. Pasivnost v zunanji politiki in izolacionizem sta postopka, ki ne razbremenjujeta odgovornosti. Pravniki so že davno določili, da je kaznivo dejanje mogoče storiti tudi z ne-dejanjem. Kdor ne pomaga utapljajočemu, čeprav bi to lahko storil, je za to kazensko odgovoren po vseh sodobnih zakonodajnih sistemih. V politiki to pomeni, da sta si poprej dva bloka med seboj delila moralno odgovornost, ki zdaj v celoti sloni na plečih ene države. Bistveno je ne zmanjšuje niti gospodarska rast Japonske, Nemčije, Evropske skupnosti niti obstoj drugih velikih sil, kakršne so še

* Dr. Branko Caratan, redni profesor na Fakulteti za politične vede v Zagrebu.

¹ Ralf Dahrendorf je prvi (že leta 1979) na Univezi v Akri (Gana) govoril o novi svetovni ureditvi s poudarkom na gospodarstvu in človekovih pravicah. Gorbačov je aprila 1990, ko je bil še predsednik ZSSR, dejal, da je svet na začetku procesa oblikovanja nove svetovne ureditve. Pojem je prišel v širši obtok šele nekaj mesecev pozneje, po iraški invaziji na Kuvajt avgusta 1990. Septembra istega leta je ameriški predsednik Bush razloge za intervencijo opravičeval tudi s potrebo po vzpostavitvi nove svetovne ureditve, v kateri bo svet prost nasilnih groženj, pravičnost bo bolje zavarovana, mir bolj gotov, vsi narodi pa bodo uživali napredek in harmonijo; zakon džungle bo zamenjala vladavina prava, pravice šibkejših pa bodo zelo spoštovane (prim.: Adam Roberts, *A New Age in International Relations*, »International Affairs«, Vol. 67, št. 3, julij 1993, str. 519).

vedno Rusija, Velika Britanija, Francija ali Kitajska. Ne da bi podcenjevali njihov pomen, je treba reči, da te države, verjetno celo vse skupaj, ne morejo tako neposredno vplivati na svetovna politična žarišča kot ZDA.

Četrtrič, nobeno naključje ni, da so bile rešitve, ki so sledile starim političnim izkušnjam, zgolj neuspešne improvizacije. Danes se skoraj vsi strinjajo, da je bila politika reševanja krize na tleh nekdanje Jugoslavije napačna. Nobenemu od ukrepov ameriške, pa tudi zahodnoevropske politike, ni uspelo ustaviti sovražnosti in preprečiti nadaljnega širjenja konfliktov; o končni rešitvi problemov pa sploh ne more biti govor. Administracija predsednika Busha je v prvo vrsto postavila poskuse ohranjanja jugoslovanske federacije – da bi s tem rešila federacijo, ki ji je načeloval Gorbačov. Najprej je bila Markovičevi vladi obljubljena pomoč za demokratizacijo in tržne reforme.² Ob tem je ostalo ob strani dejstvo, da padeč komunizma spremlja razpad zveznih večnacionalnih držav in da se s tem odpira nacionalno vprašanje, ki ga paket Markovičevih ukrepov sploh ni vključeval in ga ni mogoče samodejno rešiti z demokratizacijo in uvedbo tržnega gospodarstva.³ Nato je državni sekretar James Baker v začetku poletja leta 1991 v Beogradu izjavil, da Združene države podpirajo ozemeljsko celovitost Jugoslavije. To sporočilo je JLA razumela kot zeleno luč za napad na Slovenijo, češ da bo z vrnitvijo Slovencev v federacijo rešena zvezna država. Po drugi strani pa je Milošević v izjavi amariškega ministra za zunanje zadeve videl dimno zaveso za svoje osvajaalne načrte v okviru Jugoslavije. Če se Američani zavzemajo za celovitost, tedaj so tisti, ki zapuščajo državo, separatisti, vojna JLA v imenu Srbije ali pa vojna Srbije same proti Sloveniji in Hrvaški pa je le spopad s separatisti. Hkrati je bil oboroženi spopad med republikami, ki so se hotele osamosvojiti, označen kot državljanska vojna, ki se praviloma ne vključuje v zunanji svet. Zapoznelo spoznanje, da je vojna na tleh nekdanje Jugoslavije agresija ene države proti drugim, je onemogočilo odločno in pravočasno akcijo mednarodne skupnosti, ki bi vojno ustavila v samem začetku. Namesto tega so uporabili polovična sredstva, kakršen je embargo na uvoz orožja za vse udeležene strani, poskusi, da bi se spori rešili z dogovarjanjem, in zagotavljanje človekoljubne pomoči.

Embargo je seveda pomenil prednost za tiste, ki so že imeli orožje. To je bila

² Ameriški politologi, strokovnjaki za Vzhodno Evropo, so takrat svoji administraciji svetovali, naj s krediti in reprogramiranjem starih dolgov podpira vlado Anteja Markovića. Vlada ZDA je načelno sprejela takšno politiko, vendar je bila izpeljana v skromnem obsegu. Razen tega so svetovalci predlagali, naj bi problem Kosova sanirali s postavitvijo mednarodnih mirovnih sil v tej pokrajini. Namesto tega pa je poskušala ameriška politika položaj kosovskih Albancev olajšati s pritiskom na zvezno vlado in Miloševića (prim.: Daniel N. Nelson, *Balkan Imbroglio: Politics and Security in Southeastern Europe*, Boulder, San Francisco, Oxford, Westview Press 1991, str. 51).

³ Razpad nekdanjih komunističnih federacij v postkomunističnem obdobju ni naključje. Dezintegracija teh mnogonacionalnih držav je sestavni del propada starega komunističnega reda, ki je neločljiv od prehoda od enopartijske oblasti k pluralistični demokraciji in od diriganega gospodarstva k tržnemu. Obširneje o tem v: Branko Caratan, *Razpad komunističnih federacija*, »Politička misao« 1/1993. Zahodni strokovnjaki za Soviet Studies in East European Studies in procesu sprememb v Vzhodni Evropi navadno poudarjajo samo zvezo med demokracijo, trgov in varnostjo. Prim. članek Daniela N. Nelsona in Samuela Bentleyja na temo *The comparative Politics of Eastern Europe* v knjigi Stephena Whita et al. *Developments in East European Politics*, London, Macmillan 1993. Avtorja sicer izvrstne študije, ki kot posebno politološko disciplino postavlja Komparativno politiko Vzhodne Evrope, spregledata, da je varnost v tem kontekstu predvsem povezana z vzpostavljanjem novih nacionalnih držav in razpadanjem starih večnacionalnih federacij. Naši tezi v prid govori tudi najnovejše pisanje ameriških politologov, strokovnjakov za nekdanje sovjetsko področje in njegove narodnostne probleme – prim. Paul A. Globe, *Ten Issues in Search of a Policy: Failed Approach to the Post-Soviet States*, »Current History« Vol. 92, št. 576, oktober 1993, str. 305-306; William C. Bodie, *The Threat to America from the Former USSR*, »Orbis« jesen 1993, str. 511-516, 522-524. Oba članka napadata rusocentrični pristop ameriške politike, ki tudi vnaprej vse nove države pojmuje kot enotno področje in s tem podpira velikoruski nacionalizem. Podcenjevanje nacionalnega pluralizma hkrati podpihuje nacionalizme vseh drugih in ogroža demokratičen prehod, katerega neločljiv del je tudi graditev novih držav (state building).

srbska stran, ki si je prisvojila pravico do orožja nekdanje zvezne armade in s tem pridobila ugoden štartni položaj za osvajanja. Embargo je tako praktično pomagal nadaljnjemu širjenju vojne.⁴ Razen tega se z dogovarjanjem ni dalo ustaviti osvajačca, ki vojne ni začel zato, da bi odstopil od svojih ciljev, ampak zato da bi jih dosegel.⁵ Neuspešna dogovarjanja so bila samo kupovanje časa za stran, ki se je do zob oborožena lotila osvajanja tujih ozemelj. In nazadnje, človekoljubna pomoč je celila posledice, ni pa preprečevala vzrokov bolezni. Namesto zdravil je težko bolni pacient dobival aspirine za zniževanje temperature.

Nekdanji državni sekretar Baker je 2. oktobra 1993 v intervjuju za italijanski dnevnik »L'Unita« spet pokazal zmedenost ob za tujca v resnici nejasnih dejstvih vojne na Balkanu. Dejal je, da je vzrok vojne v tem, da sta Slovenija in Hrvaška zasedli meje in tako zahtevali mednarodno priznanje, ki ga je preuranjeno ponujala Nemčija. Hrvaška tedaj ni zasedla mejnih prehodov, od slovenske zasedbe meja do priznanja samostojnosti je minilo šest mesecev, vmes pa je vojska, ki jo je usmerjala srbska politika, osvajala in uničevala Hrvaško. Rekli bi lahko celo, da je priznanje prišlo prepozno, saj bi mednarodno priznanje pred začetkom vojne jasno pokazalo, da je bil osnovni namen bojov agresija ene države na druge, vendar pa to za samo vojno niti ni tako pomembno, saj bi Milošević začel z osvajanjem tudi v zanj manj ugodnih mednarodnih okoliščinah. Nesposobnost prejšnje ameriške administracije v balkanski tragediji je očitna tudi v izjavi Bakerjevega pomočnika in poznejšega vršilca dolžnosti državnega sekretarja Lawrencea Eagleburgerja, ki je položaj v Bosni in Hercegovini imenoval zgodovinska tragedija ter predlagal, naj se v primeru sporazuma med v vojno vpletenimi stranmi število ameriških vojakov v mirovnih silah karseda zmanjša, saj zaradi globokih in iracionalnih etničnih sporov in sovraštev »mi tam lahko le malo storimo«.

Zanimivo je, da lahko podobne teze srečamo tudi v ameriški strokovni literaturi. Robert W. Tucker in David C. Hendrickson trdita, da je vzrok vojne v Bosni v recipročnih strahovih, ki so v Bosni obstajali tik pred vojno: Muslimani so se bali, da bodo po odceptivi Hrvaške in Slovenije v veliki Srbiji ostali v manjšini, Srbi pa so hoteli preprečiti položaj, ko bi manjšina v bosanski državi prišla pod prevlado Muslimanov. Iz istega razloga so si hoteli Hrvati zagotoviti, da ne bodo manjšina v Jugoslaviji, a tudi ne v Bosni. Avtorja sicer priznavata, da gre za anticipirane strahove, utemeljene s položajem, ki ga ni bilo, temveč je bilo mogoče le pričakovati, da bo do njega prišlo. Odnosi treh narodov v Bosni so bili, kot pravita avtorja, malone idilični.⁶ Ameriška politologa v tej analizi seveda pozabljata, da je ena od strani (Karadžić), vojno v Bosni in Hercegovini izrecno najavila

⁴ Namesto embarga bi bil pravi odgovor oborožitev vseh dosedanjih in potencialnih žrtev srbskega nasilja: Slovenije, Hrvaške, bosanskih Muslimanov in Hrvatov, Makedonije in Albanije. To je odgovor, ki še vedno ni izgubil svoje aktualnosti. Demilitarizacija bo mogoča šele po vojaškem ali političnem porazu agresorja. Pustiti žrtev sovražnosti neoboroženo pa je neposredna pomoč nasilnikom.

⁵ Vsak osvajalec se želi vojskovati, dokler ne doseže svojih vojaških ciljev. Namen vojne je prav gotovo doseganje nekih ciljev in ne to, da se jim odpoveš. Strokovna literatura, ki se ukvarja s fenomenom vojne, navadno ne more brez izjave ameriškega generala MacArthurja: »War's objective is victory – not prolonged indecision. In war, there is no substitute for victory.« (Cilj vsake vojne je zmaga in ne podaljševanje neodločenosti. Zmaga v vojni nima nadomestka.) Prva svetovna vojna je bila tako dolga, ker si je Nemčija za svoje vojaške cilje postavila ekstenzivna osvajanja. Prim.: Fred Charles Ikle, *Every War Must End*, New York, London, Columbia University Press 1971, str. 10. Analogno bi lahko isto veljalo tudi za vojno, ki jo Srbija izvaja v nekdanji Jugoslaviji. Najprej je izpeljala aneksijo Vojvodine, Kosova in Črne gore, potem je skušala osvojiti Slovenijo, dele Hrvaške in nato Bosno, v rezervi pa še ostaja osvajanje Makedonije in nazadnje etnično čiščenje Kosova. Zaradi vsega tega je težko pričakovati, da bo Srbija vojno končala prej, preden bo uresničila svoje vojaške cilje ali da se bo brez prisile odrekla že osvojenim ozemljem.

⁶ Prim.: Robert W. Tucker, David C. Hendrickson, *America and Bosnia*, »The National Interest« št. 33, jesen 1993, str. 15–18.

in svoje grožnje uresničila s pričetkom vojaških operacij proti Muslimanom in Hrvatom. Strah pred ogroženostjo so »zdravila« osvajanja ozemelj, ki jih je naseljevalo večinsko hrvaško in muslimansko prebivalstvo.

Tucker in Herdrickson se sklicujeta na novinarja BBC Misha Glenyja in oporekata veljavnost bosanskemu referendumu za neodvisnost, ki je potekal 1. marca 1992. Menita, da je referendum, ki je bil organiziran kljub bojkotu Srbov, prekršil določila jugoslovanske ustave iz leta 1974, ki da je za pravico do samoodločbe predpisovala konsenz vseh narodov nekdanje federacije. Ustava je v resnici predvidevala soglasje republik in pokrajin ob spreminjanju meja federacije, kar so si v Beogradu tolmačili kot omejeno pravico do samoodločbe. Seveda pa je pravica naroda do samoodločbe in odcepitve pravica višjega reda, ki spreminja kompozicijo sestavnih delov zvezne države, medtem ko se predpis o konsenzualni spremembi meja nanaša na dano, obstoječo sestavo zvezne države.⁷ Ameriški avtorji so s pomisleki komentirali tudi pravico do samoodločbe v smislu secesije konstitutivnih delov neke zvezne države, in trdili, da mednarodno pravo ne potrjuje takšne možnosti. Ob tem moramo ugotoviti, da so v jugoslovanskem primeru vse ustave iz leta 1974, tako zvezna kot republiške, izhajale iz pravice do samoodločbe in izvirne suverenosti republik, ter s tem pravico do samoodločbe definirale kot notranjepravno vprašanje.⁸ Takšno stališče je potrdila tudi mednarodna skupnost, ko je na predlog Badinterjeve komisije meje nekdanjih republik sprejela za mednarodne meje novih držav. Vendar pa Tuckerju in Hendersonu ne smemo očitati pristranosti in nekritičnosti. Tudi sama sta menila, da je bila politika ZDA problematična, še posebej do Bosne. Združene države so, kot pravita, opogumljale Alijo Izetbegovića, naj izpelje referendum o neodvisnosti in opusti načrt o kantonizaciji, kar je mogel razumeti samo kot implicitno obljubo vojaške podpore. S tem je bila za vedno izgubljena priložnost, da bi se ustavilo napredovanje spopadov.

Lahko rečemo, da se je omahovanje ameriške politike do Hrvaške in Bosne končalo z razpadom Sovjetske zveze. Takrat ni bilo več potrebno z ohranjanjem celovitosti Jugoslavije varovati reform in preprečevati nekontroliranega razpadanja te države, v strahu, da bo to imelo nepregledne posledice pri nadzoru nad ogromnim jedrskim vojaškim potencialom. Hkrati so ZDA obstoj novih držav začele sprejemati kot politično realnost. Njihovo neupoštevanje ni moglo biti temelj uresničevanja ciljev ameriške politike – niti v nekdanji Sovjetski zvezi niti na tleh nekdanje Jugoslavije. ZDA so tako do leta 1992 branile celovitost Sovjetske zveze in Jugoslavije, od takrat pa se zavzemajo za celovitost novih držav, ki so nastale na tleh prejšnjih. Obrambo celovitosti vseh novonastalih držav prav v primeru Bosne postavljajo na raven novega načela ameriške zunanje politike.

Ta preobrat je spremljalo spoznanje teze, da je vojna na tleh nekdanje Jugosla-

⁷ To je očitno tudi v dejstvu, da o pravici do samoodločbe Ustava SFRJ iz leta 1974 govori v uvodnem delu, v poglavju z naslovom Temeljna načela, kjer v nadaljevanju piše, da narodi svoje suverene pravice izvirno uresničujejo v republikah in pokrajinah, delegirani del teh pravic pa v federaciji – na podlagi konsenza in enakopravnega sodelovanja v organih federacije (prim.: *Ustava SFRJ, Ustava SR Hrvaške*, Zagreb, »Narodne novine« 1974, str. 3–4).

⁸ To pomeni, da realizacija pravice do samoodločbe ne sloni na mednarodnem javnem pravu. Ne le zvezna, marveč tudi ustave republik določajo pravico do samoodločbe v svojih temeljnih načelih kot interno pravico republik v federaciji. Za SFRJ in Hrvaško prim.: *Ustava SFRJ, Ustava Hrvaške*, str. 3–4 in 203. Beograjska pravna in politološka šola je tedaj postavila tezo o enkratnem konzumiranju pravice do samoodločbe. Ta teza ima eno samo napako – da je nihče ne pozna in ne priznava, tudi Badinterjeva komisija ne. Splošna odlika pravnih norm je v njihovi občosti in v tem, da praviloma niso vezane na posamezen primer. O teoriji »konzumiranja« pravice do samoodločbe in o reguliranju tega vprašanja v mednarodnem javnem pravu nasploh gl. odličen pregled v članku Vladimira Iblerja, *Pravo naroda na samoodredjenje i zloupotreba toga prava*, »Politička misao« 2/1992, str. 54–78.

vije posledica agresije Srbije na Hrvaško in Bosno.⁹ Uničenje hrvaških mest, srbska osvajanja v Bosni in Hercegovini in hkrati mednarodno priznanje Bosne so bila preveč očitna dejstva, da bi se dalo še naprej govoriti o državljski vojni. Z drugačno definicijo vojne je postal tudi odnos do nje drugačen: jasno je postalo, da gre za nasilje ene države do drugih.¹⁰ Prvemu kozarčku, če naj uporabimo besede Johna Kennedyja, vedno sledi drugi. Napočil je čas, ko je bilo treba obljube Clintonovih predvolilnih nastopov jemati resno. Kritike, namenjene Bushevi administraciji, so takrat resno opozarjale na nevarnost ameriškega izolacionizma in na nepripravljenost, da bi v balkanskem konfliktu napravili kar koli odločnega.

Razprave o ameriškem izolacionizmu so postale spet aktualne. Predstavniki ameriške administracije so pričeli opozarjati na katastrofalne posledice, ki jih je prinesel ameriški izolacionizem po 1. svetovni vojni. Popolnoma je oslabil Ligo narodov in omogočil izbruh 2. svetovne vojne, v kateri so prešteviline žrtve plačevale za ameriški umik s svetovnega prizorišča. V svojem govoru v Združenih narodih 27. septembra 1993 je predsednik Clinton obsodil izolacionizem in potrdil, da nameravajo ZDA ostati dejavne v mednarodni skupnosti. Kot primer ameriškega interesa v tem je navedel dejstvo, da demokratična in napredna Rusija ni samo dejavnik svetovne varnosti, ampak tudi prispevek k napredovanju svetovnega gospodarstva.¹¹ Kljub temu se v ameriški javnosti krepi izolacionistična naravnost. Maja leta 1993 je 33% prebivalcev menilo, da se morajo ZDA vmešavati v svetovno politiko, medtem ko je bilo leto poprej takšnega mnenja kar 47% ljudi. Hkrati so začeli zastopniki v Kongresu omejevati sredstva za vladne programe v zunanji politiki. Kazati so se začeli prvi znaki negotovosti. Antiintervencionisti iz vrst politikov so se zavzemali za vojaško podporo bosanskim Muslimanom, medtem ko so bili intervencionisti pripravljeni le na intervencijo z najmanjšim ameriškim vložkom.

Angažiranost ZDA v mednarodni politiki je povezana tudi z vprašanjem o ameriškem vodstvu. Predsednik Clinton je dejal, da nameravajo ZDA ostati ne le angažirane, temveč še naprej vodilne v svetovni politiki.¹² Tudi državni sekretar Warren Christopher je potrdil, da brez ameriškega vodstva ni uspešne multinacionalne akcije in da je vsaka takšna akcija odvisna od pripravljenosti ZDA, da po potrebi delujejo same. Za primer je navedel uspešen konec izraelsko-palestinskega mirovnega procesa.¹³ Ob tem bi bilo seveda mogoče vprašanje postaviti tudi drugače: mar ni bil potemtakem neuspešni dogovor Zahoda o intervenciji v Bosni spomladi leta 1993 posledica nezadostne pripravljenosti ZDA za to akcijo? Brez

⁹ Obširneje o vojni Srbije proti Hrvaški gl. B. Caratan, *Vojna in mir na Hrvaškem*, Teorija in praksa, št. 1-2/1992, str. 12-26.

¹⁰ Odgovor na vprašanje, ali gre v nekdanji Jugoslaviji za državljsko vojno ali za agresijo ene države na drugo, je odvisen od ocene trenutka, v katerem je federacija razpadla. Vsekakor je bilo to precej pred formalnimi priznanji novonastalih držav. Pravzaprav je bilo že v času, ko je zvezna država formalno gledano še obstajala, njeno resnično delovanje vprašljivo in praktično onemogočeno. Že takrat se je pričel proces razpadanja. Očiten pa je postal, ko je Srbija razglasila bojkot slovenskega blaga. Posamezni državni in partijski organi so drug za drugim izpadali iz delovanja, tako da je nazadnje JLA ostala edini organ na zvezni ravni. Ker federacije ni povezoval skupni interes, ampak skupna partija, je bil razpad ZK na 14. kongresu (z izstopom slovenskih in hrvaških delegatov) hkrati tudi razpad federacije. Mnenje Anteja Markovića, da partije sicer ni, da pa zvezna država še vedno deluje, je bilo zmotno.

Zanimivo je, da tudi Lori Fisler Damrosch, urednica knjige *Enforcing Restraint: Collective Intervention in Internal Conflicts* (New York, Council on Foreign Relations Press 1993, p. 5), pravi, da je v jugoslovanskem primeru z dezintegracijo federacije interni konflikt postal »jasno internacionalen«.

¹¹ Bill Clinton, *U. S. Committed to Making U. N. Vision a Reality*, *U. S. Foreign Policy Speeches*, USIS 1993, str. 2-6.

¹² Bill Clinton, op. cit. str.

¹³ Državni sekretar Warren Christopher je v govoru na Columbijski univerzi 20. septembra 1993 to posebej poudaril. Prim.: W. Christopher, *The United States Chooses Engagement*, *U. S. Foreign Policy Speeches*, USIS 1993, str. 11.

ameriškega vodstva se zahodna politika znajde na najmanjšem skupnem imenovalcu, kar v praksi pomeni, da se odreče dejavni politiki. Po mnenju Henryja Kissingerja je večstranska akcija brez ameriškega vodstva zgolj alibi za pasivnost in sprejemanje politike izvršenega dejstva. To ni politika, pravi Kissinger, ampak »beg pred njo«. Razlog je enostaven. Brez ameriškega vodstva je težko sprejeti kolektivno odločitev in prevzeti odgovornost. Tedaj postane evropska politika posebej ranljiva. Brez vodstva ZDA Velika Britanija in Francija ne moreta rešiti vprašanja o ravnotežju vpliva ob močni združeni Nemčiji. Ameriška pasivnost sili evropske države v tekmovalnost, ki preprečuje vsako skupno evropsko akcijo. Na to nemoč je še posebej očitno opozoril primer propadlih načrtov za rešitev sporov na tleh nekdanje Jugoslavije. Če je bilo poprej ameriško vodstvo potrebno zaradi ohranjanja ravnotežja s supersilo Sovjetsko zvezo, je zdaj potrebno zato, da bi se Britanci in Francozi otresli strahu pred združeno Nemčijo, največjo gospodarsko in politično silo Evrope po hladni vojni.¹⁴ Na Hrvaškem marsikdo nikakor ne more razumeti, da politiko določajo interesi in da Američani sploh ne oklevajo, ko ob vsakem političnem problemu odkrito vprašujejo: kaj bomo imeli mi od tega?¹⁵ Med hladno vojno so bili interesi ZDA očitni. Po razpadu bipolarnosti sveta in umanjkanju nasprotnih blokov pa interesi in prednosti niso več tako jasni. Prav zato je bilo mogoče, da se je o politiki do Hrvaške in Bosne pojavilo toliko različnih mnenj. Nekatera trdijo, da je vojna v Hrvaški in Bosni zunaj ameriških interesov, da gre za evropsko vojno, s katero se mora ukvarjati Evropa, in da celo Evropa sama ni več v središču pozornosti.¹⁶ Priznavajo sicer, da je balkanska vojna okrnila integriteto zahodne zveze in razdelila evropsko unijo.¹⁷ Warren Christopher pa kljub temu pravi, da vojna v Bosni »ne zadeva naših vitalnih interesov«, da so ZDA tam le iz humanitarnih razlogov in da ameriški strateški interesi pri tem nimajo nič. Tako stališče ima tudi svojo opozicijo. Nekaj uradnikov State Departmenta je protestno zapustilo svoja delovna mesta. Pojavila se je teza, da je ameriški minister za zunanje zadeve na svoji evropski turneji, kjer si je spomladi 1993 prizadeval najti podporo za vojaško akcijo proti Srbom v Bosni, svoje poslanstvo opravljal nerad in zadovoljen, ko ni naletel na ugoden odziv. Po drugi strani pa je nezadovoljni kongresnik Frank McCloskey konec leta 1993 zato zahteval Christopherjevo odpoved, češ da je državni sekretar »okleval in nato namenoma pomešal preprost problem agresije srbskih nacionalistov«, kar je povsod opogumilo ekstremiste in okrepilo rusko imperialistično kampanjo.

Zagovorniki angažirane zunanje politike znajo definirati ameriške interese. Predsednik Clinton jih je določil s prizadevanji za povečanje ameriškega napredka in varnosti ter za promoviranje demokracije po vsem svetu. Brez aktivne politike

¹⁴ Prim.: Tucker, Hendrickson, op. cit., str. 25.

¹⁵ Vsem, ki se ne pustijo prepričati, da je politična akcija nazadnje vedno pogojena z interesom in ne s tradicionalnimi zaveznitvi ali večnimi prijateljstvi, naj bo v poduk opazka iz razprave lorda Palmerstona iz leta 1848: »We have no eternal allies, and we have no perpetual enemies. Our interests are eternal and perpetual, and those interests it is our duty to follow.« (Nimamo večnih zaveznikov in trajnih sovražnikov. Naši interesi so večni in trajni, in dolžni smo jim slediti.) Seveda pa je vedno vprašljivo, koliko so ti interesi prepoznavni in ali so kratkoročni interesi v skladu z dolgoročnimi.

¹⁶ Thomas Halverson tako v sklepu svojega teksta (ki obravnava kontradikcije med ameriško retoriko, polno načelnosti, in resničnimi interesi ZDA v prihodnjih evropskih konfliktih) pravi, da je vsaka večja ameriška intervencija v Evropi, posebej s teritorialnimi četami, povsem zunaj političnih konsideracij in sleherne vojaške logike ter da je tako načeta tudi ameriška pripravljenost za reševanje evropskih sporov. (*Military Intervention in European Conflicts*, ed. by Lawrence Freedman, Oxford, UK, Cambridge, MA, Blackwell Publishers 1994, p. 93).

¹⁷ Daniel Nelson trdi, da varnostni vakuum v Vzhodni Evropi ne ogroža samo postkomunistične Evrope, ampak tudi stabilnost Zahoda (*East European Security Reconsidered*, eds. John R. Lampe and Daniel N. Nelson, Washington, The Woodrow Wilson Center Press 1993, p. 191). V isti knjigi Thomas W. Simons pod naslovom Can the West Afford the East pravi, da bi bili v tem primeru »izzivi za zahodno Evropo celo večji« (ibid., p. 10).

ni mogoče zagotoviti ameriške in zahodne ekonomske ekspanzije, posebej na področju novih tržnih gospodarstev. Zaradi nestabilnosti, negotovosti in ohromljenega razvoja na tleh nekdanje Sovjetske zveze, Vzhodne Evrope in nekdanje Jugoslavije, na primer, ni mogoče realizirati investicij in izvoza na trg z več kot 400 milijoni potencialnih kupcev. Med starimi cilji se ohranja tudi nadaljnje prizadevanje po ustavitvi širjenja in po zmanjševanju svetovnega jedrskega orožja, katerega posedovanje je trajno tveganje. Nove cilje ameriške zunanje politike je pojasnil svetovalec za nacionalno varnost Anthony Lake (na predavanju za John Hopkins' School of Advanced International Studies 21. septembra 1993): v glavnem gre za razširjenje starih ameriških ciljev: 1. krepitev skupnosti tržnih demokracij, 2. konsolidiranje novih demokracij in novih tržnih ekonomij, 3. nasprotovanje državam, ki so sovražne načelom demokracije in trgu, 4. človekoljubna prizadevanja.¹⁸ Tudi podpora novonastalim demokracijam, da bi se na tleh nekdanje Sovjetske zveze in v Vzhodni Evropi postavile na noge, je potemtakem strateški cilj ameriške politike. Za agresije nedemokratskih držav je sploh izrecno rečeno, da ogrožajo vitalne ameriške interese. Ambasadorica v Združenih narodih Madeleine Albright je to tezo pojasnila s primerom vojne v nekdanji Jugoslaviji. Vojna grozi, da se bo razširila na sosednje države, povečuje število beguncev, prenapenja ekonomske zmoglosti Evrope in ogroža varnost širšega prostora.¹⁹ Dejstvo, da ima Milošević proste roke, lahko v resnici prenese konflikt še na Kosovo in v Makedonijo, potem pa se bodo v igre brez meja in za meje vključile še Grčija, Albanija, Bolgarija in Turčija. Henry Kissinger spisek ameriških interesov sklene z ugotovitvijo, da so vanje vključena tudi moralna vprašanja.

Očitno je torej, da ZDA poznajo svoje poglobitve cilje v zunanji politiki, vendar pa nova strategija še ni določila, kako jih je treba in mogoče dosegati. Najočitnejše je to prav v primeru vojne v Hrvaški in Bosni in Hercegovini. ZDA so jasno in izrecno potrdile, da podpirajo integriteto Hrvaške v okviru njenih mednarodno priznanih meja. Veleposlanik ZDA v Zagrebu Peter Galbraith je v intervjuju za »Novi list« 7. oktobra 1993 prebivalcem tako imenovanih srbskih krajin sporočil, da »ne bodo nikoli dosegli svojega cilja, da bi imeli državo, ločeno od Hrvaške«. Svetovna skupnost jih ne bo nikdar priznala. Samostojni, je dejal Galbraith, nimajo niti gospodarske niti politične prihodnosti. Prav tako uradno je bilo zelo jasno povedano, da je vojno povzročila srbska agresija. Tu in tam je bil sicer še vedno govor o državljanski vojni, vendar vedno s pripisovanjem prvobitne krivde srbski strani. Stephen A. Oxman, pomočnik Warrena Christopherja za evropska vprašanja, je 5. oktobra v senatnem odboru za zunanje zadeve dejal, da je glavna ovira za vzpostavitev miru na Hrvaškem »srbsko zavračanje Vanceovega načrta«. ²⁰ Ameriška stran se zaveda, da Srbija in Srbi v tako imenovanih krajinah ne želijo sprejeti suverenosti hrvaške države. Še več, ZDA imajo Hrvaško za žrtev vojne in veleposlanik Galbraith je večkrat poudaril ogromno uničenje, ki ga je doživela.

Hkrati si ZDA prizadevajo za mirno rešitev sporov v Hrvaški s pomočjo dogovorov. Menijo, da se Hrvaška izpostavlja nevarnosti in vojaškemu porazu, če poskuša s silo reintegrirati izgubljena ozemlja, in da vojna vsekakor ne bo prispe-

¹⁸ Prim.: Anthony Lake, *U. S. Interests Compel Engagement Abroad, U. S. Foreign Policy Speeches*, USIS 1993, str. 16, 19, 21–26.

¹⁹ Prim. govor Madeleine Albright pred National War College, 23. septembra 1993: *The United States Will Use Diplomacy When Possible, Force When Necessary, U. S. Foreign Policy Speeches*, USIS 1993, str. 29.

²⁰ Stephan A. Oxman, *Politika SAD na Balkanu nepromijenjena* (govor pred senatno komisijo za zunanjo politiko), »Tjedni pregled USIS Ambasade ZDA v Zagrebu, 8. oktobra (list.) 1993, str. 4.

vek k vzpostavljanju končnega stabilnega položaja. Zato vedno znova predlagajo podaljšanje mandata Unproforja in opozarjajo, da bi Hrvaška, če bi skušala problem rešiti s silo, postala soodgovorna za nadaljevanje sovražnosti ter bi tako izgubila pomoč mednarodne skupnosti.

Na tem mestu se postavlja vprašanje: kako torej izvesti mirno rešitev? Predvsem obstaja možnost, ki jo ambasador ZDA pogosto omenja: da bi Srbi iz tako imenovanih krajin sprejeli mirno integracijo, ko bi uvideli, da Hrvaška spoštuje njihove državljsanske pravice in je v bistveno boljšem gospodarskem položaju.²¹ Edina težava je v tem, da sta se secesija in okupacija hrvaških dežel začeli prav zato, ker so velikosrbski načrti zahtevali »vse Srbe v eni državi« in ker se je realizacija tega načrta pričela še pred razpadom jugoslovanske federacije – v času ko je bil na političnem čelu Hrvaške (na položaju predsednika CK ZKH) mož, ki je bil po narodnosti Srb in o katerem ni mogoče reči, da je zanemarjal srbske interese. Očitno je torej, da Srbi brez prisile ne bodo kmalu privolili v reintegracijo.

Drugo in precej bolj realno možnost ponuja povezovanje sankcij proti Srbiji z njeno podporo obnovi celovitosti Hrvaške in z njeno kooperativnostjo pri izvajanju Vanceovega načrta za Hrvaško ter z izvajanjem resolucij Varnostnega sveta. Resolucija VS št. 871 o mirovnem načrtu za nekdanjo Jugoslavijo v resnici pomeni korak, ki morda omogoča pogon vzvodov, ki bodo vplivali na spremembo stališč srbske strani. Ta resolucija je poudarila odločenost Varnostnega sveta, »da zagotavlja spoštovanje suverenosti in teritorialne celovitosti Republike Hrvaške«, nesodelovanje pri izvajanju mirovnega načrta za Hrvaško in vsako vpletanje od zunaj pa bo imelo, pravijo, posledice za udeležence spora, ko bo prišlo do normalizacije stališč mednarodne skupnosti do njih. Tako se sankcije, vsiljene Srbiji, povezujejo tudi z njenim odnosom do Hrvaške in do ravnanja Srbov v t. i. krajinah.²² Sankcije proti Srbiji so bile uvedene povsem rutinsko. Verjetno ni nihče pričakoval, da bodo imele kakršne koli resnejše učinke. Znano je, da je Južnoafriška republika ob pomoči Britancev dolgo živela s sankcijami, ne da bi imela pri tem občutnejše probleme; enako je bilo s Kubo in pomočjo Sovjetske zveze. Nihče ni upošteval dejstva, da so bila vsa komunistična gospodarstva neuspešna in da je to eden najpomembnejših razlogov za propad komunizma. Če k temu dodamo, da je bilo srbsko gospodarstvo eno od manj uspešnih v Jugoslaviji ter da je to gospodarstvo financiralo in gmotno podpiralo vse novejšje srbske vojne na tleh nekdanje Jugoslavije (okupacija Kosova, vojna proti Sloveniji, Hrvaški, Bosni) in da je do nedavnega odkrito vojaško in materialno podpiralo srbsko oblast na zasedenih ozemljih Hrvaške in Bosne, tedaj se ni treba čuditi, da bi bilo to gospodarstvo mogoče zrušiti tudi s spočetka ne najbolj energično blokado. Ta je bila le kapljica čez rob. Na splošno presenečenje se je pokazalo, da so sankcije precej bolj nevarno orožje, kot je bilo videti v začetku. Ambasador Galbraith bo lahko dejal, da so sankcije na Srbijo učinkovale precej močnejše kot na Irak enotedensko bombardiranje. Irak si je od bombardiranja opomogel v letu dni, Srbija pa bo zato, da si bo opomogla od sankcij, potrebovala vsaj desetletje, je dejal Galbraith. ZDA so tedaj doumele, da

²¹ Ameriški ambasador v Zagrebu je večkrat natančno določil glavne smernice politike ZDA do Hrvaške. Prim.: intervjuje v »Novem listu 7. oktobra 1993, »Slobodni Dalmaciji« 9. oktobra 1993, »Večernjem listu« 6. novembra 1993, in v predavanju na zagrebški univerzi 29. septembra 1993 (»Tjedni pregled« USIS Ambasade ZDA v Zagrebu, 8. list 1993).

²² Iz besedila resolucije 871 in ameriških uradnih interpretacij je jasno videti, da se zdaj sankcije nanašajo tudi na ravnanje Srbije pri izvajanju mirovnega načrta za Hrvaško. Razširjeno argumentiranje je Srbijo prizadelo do te mere, da njena propagandna dejavnost nenehno trdi, da Resolucija 871 nikakor ne pomeni nič takega. Prim.: besedilo Resolucije 871 in ameriške interpretacije v: »Tedenski pregled USIS Ambasade ZDA v Zagrebu, 7. list 1993, str. 1–2.).

so sankcije postale pomembno sredstvo za ustavljanje vojne in vsiljevanje pravične rešitve. ZDA se namreč zavedajo, da bi odstop od sankcij za Hrvate pomenil, da je vojna edini način za vrnitev izgubljenih ozemelj.

Naslednjega izmed možnih elementov prisile je ameriška politika našla v mednarodnem sodišču za vojne zločine. To sodišče ima eno samo napako – ne omogoča, da bi se zločinci znašli pred sodniki prej, preden ne pride do njihovega vojaškega poraza. Če jih njihova država ne želi izročiti, mednarodno sodišče pa jih vseeno obtoži, tedaj so to dolžne storiti tudi vse druge države, članice organizacije Združenih narodov. Tako se, na primer, vojnemu zločincu gibanje omeji samo na njegovo lastno državo. Madeleine Albright je opozorila, da bo Clintonova vlada zahtevala sankcije za države, ki nečesto predati zločincev mednarodnemu sodišču za vojne zločine. K temu jo je napotila izkušnja z Libijci, ki so bili obtoženi, da so podtaknili požar v Pan Americanovo letalo pred petimi leti. Proti Libiji, ki se je branila izročiti obtožene, so bile takrat uvedene sankcije, ki so se kasneje še poostrele.

Možen pritisk za ustavitev vojne in za zagotovitev pravične rešitve je lahko tudi predlog tako imenovane globalne rešitve. Čeprav ta možnost ni brez določenega tveganja, saj lahko privede do odstopanja od nekaterih že sklenjenih in za Hrvaško ugodnih rešitev ter do nadaljnega zavlačevanja, se je Srbija očitno bolj boji. Če bi za vse ozemlje nekdanje Jugoslavije uporabili ista merila, kar je ena temeljnih prvin predloga o globalnem pristopu, tedaj bi to pomenilo, da mora biti, vzemimo, tudi merilo zaščite manjšin za vse enako. Če se za Srbe na Hrvaškem zahteva samostojnost ali odcepitev, potem to avtomatično velja tudi za Albance – ne samo na Kosovu, ampak tudi v treh občinah južne Srbije in v Makedoniji, prav tako pa velja isto za Muslimane v Sandžaku in Madžare in Hrvate v Vojvodini. Če pa Srbija svojim manjšinam ni pripravljena zagotavljati posebnih pravic, jih tudi Srbi na Hrvaškem ne morejo zahtevati. Mednarodna skupnost seveda ne more sprejeti srbskega predloga z dvojnimi merili: na Kosovu bi, vzemimo, veljalo zgodovinsko merilo, za hrvaške Srbe pa etnično načelo (odločitev večine prebivalcev na nekem ozemlju). Za zdaj lahko rečemo, da so bile ZDA pripravljene resno preučiti tudi možnost globalne rešitve.

Čeprav je bilo izrecno poudarjeno, da so strateški interesi ZDA na našem ozemlju neznatni in da so v ospredju povsem moralni nagibi (človekoljubni in spoštovanje mednarodnega prava), je vključevanje ZDA vendarle veliko, tudi ko gre za Hrvaško in Bosno. Rekli bi lahko, da ZDA podpirajo Hrvaško in njeno prizadevanje za ponovno integracijo zasedenih ozemelj, vendar je prav tako res, da je ta podpora pogojna. Od Hrvaške zahteva, naj spoštuje demokratična načela, upošteva najvišje standarde človekovih pravic, posebej ko gre za njene srbske sodržavljane, da se drži predpisov mednarodnega vojnega prava, spoštuje človekoljubne predpise in sodeluje v človekoljubnih akcijah, da ne ogroža celovitosti drugih držav – prej na primer Bosne in Hercegovine. Ameriška stran Hrvatom zameri kršitev pravic srbskih državljanov Hrvaške, posebej če jim ne sledijo pravne sankcije za krivce. Hrvaška naj bi bila odgovorna za ravnanja HVO z Muslimani v Bosni in Hercegovini. Od Hrvaške so zahtevali, naj vpliva na ravnanje HVO. Hkrati je vsako dejanje, ki je spominjalo na poskus po delitvi Bosne in Hercegovine, sprožilo negativno ameriško reakcijo. Christopherjev pomočnik za evropske zadeve Stephen A. Oxman je izrecno poudaril, da je ameriška pomoč Hrvaški odvisna od »konstruktivnih prizadevanj Hrvaške za pomirjanje položaja v Bosni in

Hercegovini«. ²³ Ameriška politika je posebej nevoljno sprejela spor med Hrvati in Muslimani v Bosni in opozorila, da politike Hrvaške ne bo sodila po deklaracijah, ampak po dejanjih. Ni mogoče reči, da vztrajanje pri demokratičnih načelih na Hrvaškem in zahtevah po zaščiti človekovih pravic in manjšin Hrvaški ne ustrezajo, saj brez njih ni možnosti za mirno reintegracijo izgubljenih ozemelj. V hrvaškem interesu je tudi celovitost Bosne in Hercegovine, čeprav se ta iz različnih razlogov pospešeno razpada in je tudi Zahod to dejstvo kljub vsem nasprotujočim si deklaracijam že sprejel. ²⁴ Hrvaška iz moralnih razlogov in lastnega političnega interesa ne zagovarja kršitev vojaškega prava, posebej vojnih zločinov ne. Nobena dvoma torej ni, da Hrvaška sprejema politične pogoje, ki jih postavljajo, saj je to v njenem interesu, še zlasti pa je to pogoj za zagotovitev podpore ZDA.

Prav tako mora biti jasno, da je demokracijo in zaščito človekovih pravic v vojnih razmerah težko razvijati – če o razmerah vojaških strahot in izgubljenih življenjih niti ne govorimo. Ustavitev vojne ima torej vsekakor najvišjo prednost. Aktivna politika ustavitve vojne in reševanja sporov med različnimi političnimi interesi, ki ne bo nagrajevala agresorja, postaja nesporna moralna dolžnost vseh, ki lahko kaj storijo. In jasno je, da ZDA lahko storijo največ.

Za Hrvaško je velikega pomena dejstvo, da ZDA ne želijo izoliranega reševanja položaja v Bosni in Hercegovini brez rešitve za Hrvaško. Ameriški avtorji zagotavljajo, da je bosanski problem nerešljiv brez hkratnega pozitivnega odgovora na hrvaško vprašanje. Jasno jim je, da je za bosanskimi Srbi Srbija. Tucker in Hendrickson celo pravita, da »zanikovanje tega dejstva samo potrjuje Miloševićev sloves lažnivca«. ²⁵ V bosanskem primeru so bile ZDA pripravljene iti najdlje. Spomladi 1993 se je predsednik Clinton zavzel za zračne napade, povezane z ukinitvijo embarga na orožje za Muslimane. ZDA so pripravljene na sodelovanje svojih vojakov v okviru NATA v prizadevanjih za zagotovitev mirovnega načrta za Bosno, če bo do njega prišlo. Vendar pa tudi v primeru Bosne ZDA niso pripravljene samostojno prevzeti odgovornosti in začeti z vojaško akcijo, ki bi prinesla mir in politično rešitev. Takšnemu ugovoru seveda vedno sledi vprašanje z ameriške strani: ali bi bilo dosedanji ameriški politiki mogoče najti alternativo? Odgovor je v grožnji s silo, ki jo je spomladi leta 1993 predsednik Clinton usmeril proti bosanskim Srbom. Grožnja zračnega napada je bila dovolj, da je Karadžić podpisal Vance-Ownov načrt za Bosno in da je Milošević pričel sodelovati. Ko pa so po neuspešnem poskusu, da bi tudi evropski zavezniki pristali na uporabo sile, ZDA opustile misel na zračne napade, je tudi Karadžić odstopil od podpisa.

Tudi tu se postavlja vprašanje o ameriškem interesu na tem ozemlju.

Seveda gre vedno za razmerje med interesi in stroški, potrebnimi za realizacijo teh interesov. Klavrn izid intervencije ameriške vojske v Somaliji je povzročil strah pred neuspehom in visokimi izdatki slehernega vojaškega posega. Srbska propaganda je skušala zahodne vojaške eksperte še dodatno prepričati, da se bodo v Bosni znašli v vlogi, ki so jo imeli Američani v Vietnamu, kjer tuje osvajalne sile niso mogle dobiti vojne. Na večini bosanskega ozemlja pa so osvajalci Srbi. Zagotavljanje, da vojaška intervencija v Bosni in Hercegovini ne bi bila uspešna, je prej izraz političnega strahu pred morebiti previsoko politično ceno. Nobena dvoma namreč ni, da so zahodne sile dovolj močne, da intervencija ne bi smela biti

²³ Oxman, op. cit., str. 4.

²⁴ Rekli bi lahko, da je tudi zadnji predlog, načrt t. i. Kontaktna skupina za Bosno in Hercegovino, rešitev, ki nasprotuje načelom, po katerih naj bi se še naprej ravnala mednarodna skupnost. Načrt predvideva delitev Bosne in, še več, s tem ko sprejema rezultate osvajanj, nagrajuje agresorja in nasilne spremembe ozemeljskih meja.

²⁵ Prim.: Tucker, Hendrickson, op. cit., str. 20.

problematična in da bi selektivni zračni napadi prinesli politične rezultate. Strah pred vojaško intervencijo je v ameriških bojnih vrstah porodil duhovito misel (spodbujeno z uspehom »Puščavskega viharja« proti Iraku, neuspehom v vietnamskih pragozdovih in strahom pred bosanskimi planinami): »We do deserts. We don't do mountains and jungles.« Delamo v puščavah. V hribih in džunglah ne delamo.)

Tistemu, kar se v notranjeameriških debatah že dlje ponavlja, je mogoče na koncu dodati še nekaj tez o možnem ameriškem interesu v Hrvaški in Bosni. Predvsem gre za popuščanje nekaznovanemu nasilju, ki bi lahko postalo nalezljivo in bi lahko v spore zapletlo precej bolj občutljiva žarišča z veliko težjimi posledicami.²⁶ Drugič, balkanska kriza ogroža enotnost Zahoda in ameriški leadership (vodstvo). V primeru morebitne prihodnje potrebe po zahodni enotnosti, bi se lahko prav to izkazalo za usodno. Tretjič, vprašljivi postajajo tudi procesi transformacije v drugih nekdanjih komunističnih državah. Trajna nestabilnost bi ogrozila demokratične in tržne spremembe. Četrto, vojna bi se utegnila širiti tudi na sosednje države, s čimer bi postali stroški njenega umirjanja še višji. Petič, izgubljajo se možnosti gospodarske ekspanzije, še posebej, če bi se dogajanje preneslo na ozemlje nekdanje ZSSR. Šestič, izkazalo bi se lahko, da položaj po hladni vojni niti ni boljši od položaja med hladno vojno. Takrat je grozila jedrska vojna, zdaj pa so vsak dan na vrsti regionalni in lokalni spopadi, ki jim ni videti konca, če ne bodo že v začetku deležni pozornosti. Pojav Žirinovskega v Rusiji je dokaz, da je skrajni čas za ukinitvev sedanjih kriznih žarišč v Evropi že tu, če želimo preprečiti, da bo nasilni diktator iz Rusije krenil na osvajalne pohode. V nasprotnem primeru bodo ta žarišča postala oporišča precej nevarnejših osvajanj, kot so danes srbska.

Hrvaška mora, tako kot njene sosedje, zelo resno jemati ameriško politiko na tem ozemlju. Ponovno vključevanje ozemelj in napredek Hrvaške zahtevata, da se interese ZDA pripozna kot pomemben dejavnik trenutne politične realnosti, ki bi lahko bil celo odločilen. Opozorilnih znakov zato bi smeli spregledati – še posebej zato ne, ker so praviloma v prid hrvaškim prizadevanjem. Po črti, po kateri je tekla do zdaj, se je ameriška politika nadaljevala tudi v letu 1994. Ne glede na lastna nihanja in na pomanjkanje podpore zaveznikov politika ZDA že kaže prve oprijemljive rezultate. Predvsem zaradi ameriških prizadevanj je v Bosni in Hercegovini prišlo do pozitivnih premikov. Resna grožnja z zračnimi napadi sil NATO je prekinila nenehno bombardiranje Sarajeva. Zračni napadi na bosanske Srbe so, četudi niso bili zelo agresivni, vendarle odprli pot tudi nekaterim drugim rešitvam. Spet je bilo mogoče odpreti letališče v Tuzli, prekinjena je bila vojna med Hrvati in bosanskimi Muslimani v Bosni in Hercegovini, podpisani so bili washingtonski sporazumi in sklenjen dogovor o federaciji bosanskih Hrvatov in bosanskih Muslimanov v Bosni in konfederaciji Federacije Bosne in Hercegovine s Hrvaško.²⁷ Prav tako je nastal načrt t. i. Kontaktne skupine za mirno rešitev bosanske krize. Srbi niso sprejeli predloga kontaktne skupine o razdelitvi ozemlja v razmerju 51% za federacijo bosanskih Muslimanov in Hrvatov in 49% za srbsko stran, kar je pripeljalo do taktičnega umika, ki ga je

²⁶ Morda bi lahko dejali, da se je tudi najnovejši poskus Iraka, ki je jeseni 1994 spet pomaknil svoje čete proti kuvajtski meji, navdihoval z Miloševićevimi nekaznovanimi napadanji in upiranjem izvajanju zahtev mednarodne skupnosti.

²⁷ Besedilo washingtonskih sporazumov, ki so jih podpisali predstavniki vlad Hrvaške, Bosne in Hercegovine in predstavniki bosanskih Hrvatov, je skupaj s sprejetimi besedili federativne ustave in konfederativnega sporazuma objavljeno v USIA Wireles file, 3. marca 1994, str. 7–14.

bil prisiljen napraviti Milošević. Da bi omilila sankcije, ki so resno načele srbsko gospodarstvo, je Srbija sprejela blokado bosanskih Srbov na Drini.

Tudi pri reševanju hrvaškega vprašanja je slutiti pozitivne premike. Podpis washingtonskih sporazumov je premagal nezaupljivost zunanje politike ZDA do Hrvaške. Ameriška doslednost in pozitivni premiki v Bosni so skupaj z učinki sankcij v Srbiji naposled omeščali srbsko stran, da je začela razmišljati tudi o morebitnem sprejemanju miroljubnih rešitev za reintegracijo okupiranih hrvaških zemelj. Ponovno so stekli pogovori med Hrvati in srbsko stranjo in prvokrat so uradni predstavniki Srbije dejali, da morajo hrvaški Srbi rešitev svojih problemov poiskati kot narodnostna manjšina v okvirih hrvaške države. Kot v vsaki vojni so tudi v tej pogajalske pozicije odvisne od vojaških in vseh drugih možnosti vpletenih strani. Bosanski Srbi zaenkrat zavračajo mirno rešitev. Očitno je, da njihovi vodje svojih osebnih perspektiv ne vidijo zunaj vojaške opcije. Število zločinov, ki so jih zakrivali bosanski Srbi, dosega skorajda biblijske razsežnosti, kar v praksi pomeni, da njihovi vodje rešitev iščejo izključno v nasilnem ohranjanju osvojenih ozemelj. Na drugi strani je res, da bosanskim Muslimanom to ustreza. Dobro organizirana in številčno premočna vojska bosanske vlade ima v zadnjih mesecih stalno pobudo, zavzema strateške položaje in postopno osvaja ozemlja. Na svoji strani ima ameriško politično podporo, ki se izraža tako v diplomaciji (pobuda za enostransko ukinitvev embarga na orožje bosanski vladi) kot tudi na vojaškem področju (odločnejši odgovori NATO-vih zračnih sil proti bosanskim Srbom).²⁸ V isto smer gredo tudi gospodarske sankcije proti Srbiji. Milošević je od preprečenega bombardiranja Sarajeva (spomladi 1994) naprej pravzaprav prisiljen popuščati. Morda bi lahko rekli, da gre za nekakšen plazeči Stalingrad Slobodana Miloševića. Govorimo o več dejavnikih: če se bodo nadaljevali vojaški uspehi bosanske vlade, ki jih bodo spremljali ameriška podpora, NATO-va zračna zopora in erozivni učinki sankcij v Srbiji, lahko v Bosni in Hercegovini pride do nepričakovanih preobratov. Ne gre le za spremembo pogajalskih pozicij v korist bosanske vlade in Republike Hrvaške. Ozemeljska celovitost Hrvaške in Bosne in mir na ozemlju nekdanje Jugoslavije sta mogoča le ob zlomu velikosrbskega projekta. Ključ za rešitev je spet v Bosni. Če bi tam prišlo do vojaškega zloma Karadžićevih Srbov, bi to, tudi brez njihovega popolnega poraza, nedvomno povzročilo bistvene spremembe v razmerju sil v celoti, vplivalo bi na položaj v Srbiji, pa tudi na položaj Srbov v conah UNPA na Hrvaškem. Tedaj bodo seveda vsi prejšnji načrti za Hrvaško in Bosno povsem zastareli. Mednarodna skupnost bo lahko v tem primeru zares načelna – ne le v besedah, temveč tudi v dejanjih. Realno bo postalo nemogoče, da bi nagrajevali agresorja, in celovitost Hrvaške in Bosne ne bo vprašljiva. Tedaj se bo strel Gavrila Principa iz leta 1914 vrnil kot bumerang.

²⁸ Po uspešni intervenciji na Haitiju in demonstraciji moči, ki je odstranila grožnje Iraka Kuvajtu v jeseni 1994, lahko sklepamo, da sta samozavest in samouzaupanje ameriške politike vse večji. Pričakujemo lahko, da bo trdno stališče proti agresivni srbski politiki tudi vnaprej stalnica politike ZDA na ozemlju nekdanje Jugoslavije.

Družboslovni inštituti na Češkem

Na Češkem delujejo tri osrednje družboslovne ustanove, kjer poteka sociološko raziskovanje – in sicer Sociološki inštitut pri Akademiji znanosti Češke republike, Fakulteta za družbene vede in Katedra za sociologijo, Filozofska fakulteta – obe na Karlovi univerzi v Pragi. Poleg tega deluje Katedra za sociologijo tudi v okviru univerze v Brnu. Empirično raziskovanje pa poteka še na inštitutu za raziskovanje javnega mnenja in vrsti zasebnih raziskovalnih inštitutov. V nadaljevanju navajamo nekaj osnovnih informacij o sestavi in delovanju teh ustanov.

*Sociološki inštitut pri Češki akademiji znanosti**

Raziskovalno težišče inštituta so teoretične sociološke analize češke družbe. Raziskovalci na inštitutu se osredotočajo na proučevanje postkomunistične preobrazbe na splošni in državni ravni, posebej pa proučujejo te vidike: spremembe v političnem sistemu, socialne vidike gospodarske preobrazbe, spremembe v socialni strukturi in družbeni slojevitosti; lokalne in regionalne vidike socialne in politične preobrazbe ipd. Navajam nekaj značilnih projektov v programskem letu 1994 in njihove nosilce.

– Institucionalizacija interesov: rojstvo češke civilne družbe, identifikacija, stopnja artikuliranosti, divergentni in konvergentni interesi (Lubomir Prokl).

– Trg delovne sile, dohodkovna diferenciacija in socialna politika v obdobju preo-

brazbe. Razmerje med trgom delovne sile in socialno politiko ter prilagajanje gospodinj-skega proračuna (Jirži Večerník).

– Družbena slojevitost in socialna dinamika češke in slovaške družbe v obdobju postkomunistične preobrazbe. Projekt je del mednarodnega projekta – Zeleny (Pavel Machonin).

– Spremembe v socialnih in ekonomskih neenakostih ter socialna politika v preobrazbi. Projekt je del mednarodnega projekta Razumevanje neenakosti (Peter Mateju, Jirži Večerník).

– Rekrutacija in kroženje elit v Češki republiki – primerjalne perspektive. Raziskava stare in nove ekonomske in politične elite; mobilnost med obema. Projekt je del mednarodnega projekta – Zeleny (Peter Mateju).

– Položaj ženske delovne sile znotraj in zunaj trga delovne sile. Identifikacija značilnosti »ženske delovne sile«, Gender Gap, itd. (Marie Čermakova).

– Industrijska razmerja in politične usmeritve zaposlenih in podjetnikov. Razmerja med vzorci političnih usmeritev in preferiranimi tipi organizacije (Jan Vlačil).

– Politična kultura lokalnih skupnosti. Lokalna politična kultura, politična participacija, strukture moči v procesu preobrazbe (Zdena Vajdova).

– Socialni vidiki sprememb češko-nemškega obmejnega območja. Identifikacija socialnih in kulturnih sprememb na češko-nemškem obmejnem območju pod vplivom pospešitve čezmejnih odnosov; raziskava poteka na češki in nemški strani (František Zich).

– Deformacije normativnih in moralnih struktur v prednovembrski Češkoslovaški kot posledica policijske represije. Poskus analize socialnega položaja ljudi, ki so bili izpostavljeni represiji politične policije, da bi raziskali tipologijo teh položajev in razkri-li njihove moralne vidike (Alena Vodakova).

– Demografsko vedenje prebivalstva Češke republike med družbenimi spremem-

* *The Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, Jilská 1, 11000 Praha 1, tel.: +422/24-22-02-56; fax: +422/24-22-02-78, direktor prof. dr. Mihal Illner*

bami po letu 1989; demografsko vedenje, razvoj družine, socialna preobrazba češke družbe (Lipuševidla Vialova).

– Monografija o Maxu Webu; metodološki in teoretični vidiki (Miloš Havelka).

– Linda – metoda številčne in grafične predstavitve razmerij in podatkovne matrice (Jan Rehak).

Inštitut izdaja revijo *Sociologicky časopis* (The Journal of Sociology, A Quarterly in Czech), od leta 1992 dalje pa tudi *Czech Sociological Review* (Biannual); urednik Miloš Havelka. Poleg tega inštitut izdaja še posebno informacijo Data & Co. To so kratki prikazi rezultatov empiričnih raziskav ter Working papers oz. Pracovny texty. To je edicija, ki izhaja ali v angleščini oz. v češčini in v njej objavljajo referate oz. obsežnejše predhodne obdelave tem iz projektov. Publikacijo ureja Marie Čermakova.

V inštitutu je zaposlenih skupaj 49 ljudi, od tega jih je 38 vključenih v raziskovalno delo. Delo poteka v projektih skupinah, ki delujejo običajno 2–3 leta. Projektne skupine so avtonomne pri izbiri delovnih metod.

Inštitut je vključen v vrsto mednarodnih projektov sodelovanja. Med njimi: International Social Survey Program (ISSP), Social Stratification in Eastern Europe After 1989, Luxembourg Income Study, Social cost of Economic Transformation, Local Democracy and Innovation in East Central Europe 2000, Demographic Development in the Czech republic and in France in drugih.

*Fakulteta za družbene vede Karlova univerza v Pragi**

Fakulteta je bila ustanovljena leta 1990 in ima tele oddelke: ekonomijo, sociologijo in socialno politiko, politične vede in mednarodne odnose, časnkarstvo in množično komuniciranje.

Na teh področjih razvija dodiplomske, podiplomske in doktorske študije in raziskovanje, ki poteka na inštitutih: (1) Inštitut za

* Faculty of Social Sciences, Charles University Prague, Smetanovo nabrežij 6, 11001 Praha 1. Tel. +42/2-231-55-69, +42/2-231-55-24, faks: +42/2-231-73-91

sociološke študije (socialna struktura, raziskava političnega prizorišča, (2) Inštitut za mednarodno politiko (položaj Češke v sodobnem svetu), (3) Ekonomski inštitut (ekonomska preobrazba in zgodovina ekonomske teorije), (4) Inštitut za časnkarstvo – v ustanavljanju, (5) Center za nemško in avstrijsko zgodovino (češko-nemška razmerja, zgodovina in aktualna politika Nemčije itd.).

Inštitut za sociološke študije vključuje 18 habilitiranih akademskih učiteljev oz. asistentov, ki poleg pedagoškega dela sodelujejo pri raziskovalnih projektih – in sicer: mednarodna primerjalna raziskava problemov dela v ČR, Bolgariji in Veliki Britaniji; uporaba biografske metode v sociologiji »Sami sebe«; projekt oblikovanja in uresničitve javne politike v Češki republiki; Socialna politika v Češki republiki in na Slovaškem v letu 1992.

Inštitut vodi docent dr. Martin Potoček. Inštitut ima tele oddelke:

– katedro za sociologijo (predstojnica inž. Alenka Vodakova),

– oddelek za javno in socialno politiko (predstojnik dr. Miroslav Purkrabek),

– oddelek za empirične raziskave (predstojnik dr. Pavel Kuchar).

Inštitut za sociologijo je v zgradbi Filozofske fakultete Karlove univerze, Celetne ulice 20, Praga 1.

*Katedra za sociologijo, Filozofska fakulteta Karlove univerze v Pragi***

Pogovora so se udeležili docent dr. Jirži Šubrt, dr. Eduard Urbanek, nekdanji predstojnik oddelka za sociologijo, in inž. Ivana Mazalkova.

Poleg Inštituta za sociologijo deluje v okviru Filozofske fakultete tudi oddelek za politične vede, katerega predstojnik je prof. Silaba. Inštitut za sociologijo je tradicionalna izobraževalna ustanova na sociološkem področju in deluje v težkih kadrovskih in gmotnih razmerah.

** Filozofická fakulteta, Katedra sociologie, Celetna 20, Praha 1, predstojnik prof. dr. Bori Janek.

Inštitut deluje kot enota državnega zavoda za statistiko in opravlja redne mesečne ter aktualne raziskave češkega javnega mnenja. Raziskave opravlja s pomočjo ekstenzivno organizirane anketarske mreže. S standardiziranim vprašalnikom, ki obsega pribl. 50–60 vprašanj, anketirajo redno mesečno 1000 oseb. Izsledke obdelujejo na kvantitativni ravni ter jih pošiljajo zainteresiranim državnim in političnim ustanovam. Predhodnik Rendlove je bil dr. Jungmann (+1993).

Drugi družboslovni inštituti na Češkem

Pomembnejše sociološko središče na Češkem je še v okviru Filozofske fakultete Jana Maserika v Brnu. Na fakulteti delujeta Katedra za sociologijo in Katedra za socialno delo. Ukvarjajo se s socialno politiko, sociologijo poklicev, demografijo, sociologijo družine itd. Kolektiv katedre je mlad in dokaj neodvisen. Pomembnejši posamezniki: Jan Kelerr (birokracija), Liprova (sociologija okolja, zeleno gibanje) itd.

Pomembnejše zasebne raziskovalne ustanove so:

– STEM – Center za empirične raziskave. Usmerjen je na področje političnega javnega mnenja. Vodja inštituta je dr. Jan Hartel. Inštitut opravlja empirične raziskave tudi za Inštitut za sociologijo pri akademiji in deluje v isti zgradbi (Jilska 1, Praga).

– AISA – zasebni inštitut, ki se ukvarja s proučevanjem političnega javnega mnenja ter trženjskimi raziskavami predvsem za tuja podjetja. Direktor inštituta je dr. Marek Boguszak. Inštitut je nosilec nacionalnega projekta World Value – Ingelhart.

Niko Toš

* *Institut pro výzkumy veřejného mínění, IVVM, Public Opinion Research Institut, Sokolovska 142, 186 13 Praha 8, tel/faks: 422/66-31-04-04, tel.: 422/66-31-06-12, direktorica Eliška Rendlova.*

3. konferenca Evropske zveze socialnih antropologov

(EASA), Oslo, 24. do 27. junij 1994

Če nas je 2. konferenca Evropske zveze socialnih antropologov (European Association of Social Anthropologists – EASA) pred dvema letoma v Pragi prevzela predvsem zaradi izjemnega razmaha zveze – razmaha, ki ga je bilo vsaj deloma pripisati tudi nepričakovano velikemu številu antropologov in etnologov, ki so se v zvezo vključili iz t. i. Vzhodne Evrope – potem bi za letošnjo tretjo konferenco mogli reči, da je presenetila predvsem v vsebinskem smislu. Ali povedano drugače: če je bil »presežek« drugje konference povezan z vstopom antropologov in etnologov iz Vzhodne Evrope v zvezo, ki je bila prvotno »namenjena« zgolj Zahodni Evropi, potem je bil »presežek« tretje konference »proizveden« skozi vnos teorije.

Za kaj natančneje gre, je že takoj prvi dan v svojem uvodnem nagovoru povedala Signe Howell; na presenečenje organizatorjev predloga za dve sekciji, za kateri se je predpostavljalo, da bosta naleteli na velik odziv, nista zbrala dovolj sodelujočih in sta bili zato prestavljeni v okvir plenarne razprave. Šlo je za temo Gender and Morality in za temo Moralities and Power. Profesor Howell je dodala tudi, da se je ta nepričakovani »obrat« zgodil hkrati z še eno nepričakovano spremembo v programu konference; to pot je šlo za širitev dveh docela teoretsko usmerjenih sekcij, ki sta zaradi velikega odziva potekali kar vse tri popoldneve – in sicer A Fresh Agenda for Kinship Studies ter Nature and Society: A Contested Interface. Druga je tako »razpadla« na sekcije Natural Moralities: Konflikting Ecological Perspectives (25. 6. 1994), Constructing Nature (26. 6. 1994) in Nature and Society: A Contested Intermarriage Strategies (25. 6. 1994), What is Kinship (26. 6. 1994) ter Kinship and Interaction (27. 6. 1994).

Če k temu povedanemu pridamo še dejstvo, da je bil sam naslov konference *Perspectives on Moralities, Knowledge nad Power* – naslov torej, za katerega je Jos Platenkamp pripomnil, da je docela »teoretski« – ter dejstvo, da je bilo poleg nekaterih pragmatično in empirično usmerjenih sekcij (kot so bile npr. *Knowledge of and in Biotechnology, New Age and New Religious Movements. Spirituality, Power and Moral Practices, The Moralities of Nationalism, The Morality of Violence, Morals and the Margins* in še nekatere druge) najti kar precej v jedru teoretsko usmerjenih sekcij (kot so bile poleg obeh že omenjenih osrednjih sekcij *A Fresh Agenda for Kinship Studies in Nature and Society* še *History of Anthropology, Civil Society: Definition and Approaches, Congitit Approaches to Moralities, Knowledge and Power, Ethics in Anthropology – Perspectives from the Past, Ideology and Morality, or Ideology Moral* in še nekatere druge), potem postane slika o »vsebinskem premiku« v »teoretsko smer« še mnogo jasnejša. Še posebej, če jo primerjamo po vsebinski plati s prejšnjo, drugo konferenco EASA v Pragi. V zvezi z navedenim premikom v smer teorije pa je vendarle treba dodati nekatere podrobnosti. Kot prvo morda najprej dejstvo, da obsega teoretskih razpravljanj nikakor ne gre enačiti nujno tudi z njihovo pogljobljenostjo. Tako se razprave praviloma niso dotikale vrste temeljnih konceptov, ki se v antropologiji že leta uporabljajo docela samo po sebi umevno in prav zato – posebej če to uporabo primerjamo z nekoliko bolj razčlenjenimi pristopi v nekaterih drugih družboslovnih in humanističnih vedah, npr. v sociologiji ali pa filozofiji – naivno ter nesistematično. To velja tako za razprave v vseh treh sekcijah, ki so bile posvečene »kinship studies«, kot tudi za razprave, ki so se ukvarjale s tako rekoč klasično antropološko diado »nature-nurture«, ter npr. tudi za razprave o ideologiji in morali v sekciji *Ideology and Morality*. Tako so npr. prav razprave v slednji sekciji več kot tipično ponazarjale neko dovolj značilno antropološko zagato; po eni strani antropologija pogosto uporablja npr. koncepta ideologije in morale, in to praviloma tako da se te uporabe izognejo natančnejšemu definiranju vsebine obeh konceptov; po drugi strani pa te uporabe večinoma in praviloma ostanejo zavezane prav posebni naivnosti, ki je posledica dej-

stva, da antropologija pač ni inkorporirala rezultatov teoretskih razprav, ki so o konceptih, ki jih sama tako pogosto in samo po sebi umevno uporablja, bili doseženi zunaj njenih okvirov, torej v drugih družboslovnih in humanističnih vedah. Tako ne sme presenetiti dejstvo, da celo ugledni antropologi še dandanes v razpravah o ideologiji in morali reproducirajo naivno zdravorazumsko logiko o »dobri morali« in »slabi ideologiji« ali o »morali kot pravi zavesti« in »ideologiji kot nepravi zavesti« ipd. Ponazoritve za takšno uporabo je mogoče najti celo v delih antropologov »najvišjega ranga«, npr. Blocha in Keesinga (prim. Keesing, 1981:512; Bloch, 1990:30). In teoretske razprave na 3. konferenci EASA se praviloma te neteoretske uporabe teoretskih konceptov niso dotikale.

Drugič, premik v teorijo, ki in kakor se je dogodil med konferenco, se je tudi zgolj izjemoma dotikal teoretskih razsežnosti in rezultatov tistih teoretskih razprav zadnjih let, ki so v antropologiji vendarle potekale tako v zvezi z nekaterimi temeljnimi antropološkimi koncepti kot tudi v zvezi z nekaterimi temeljnimi teoretskimi paradigmi. To je presenetljivo veljalo celo za razprave o »kinship« problematiki kot tudi za razprave o »nature-nurture« diadi. Tako se je v zvezi s »kinship« problematiko presenetljivo malo razpravljalo o vlogi in posledicah teoretskih posegov Needhama, Geffrayja, Schneiderja in Kuperja v ustaljeni red »kinship studies«. Enako, kot se je presenetljivo malo razpravljalo tudi o koevolucionistični kritiki klasične antropološke »nature-nurture« diade, ki jo je mogoče šteti za ne zgolj rekonceptualizacijo navedene diade, temveč za bistveno več, namreč za kritiko celotne evolucionistične teorije, vendar tokrat ne z vidika kulturne, temveč docela in povsem biološke evidence.

Tretjič, teoretska razpravljanja na 3. konferenci EASA so se bolj ali manj uspešno izognila tudi »vnosu teorije od zunaj«. S tem mislim seveda na dejstvo, da se je antropološkim teoretskim razpravljanjem na konferenci uspelo izogniti inkorporaciji teoretskih paradigim in rezultatov teoretskih razprav, ki in kakor so potekale zunaj antropološke discipline. To na primer povsem drži za sodobno psihoanalitsko teorijo, predvsem seveda lacanovsko, kot npr. tudi za sodobni neofunkcionalizem.

In četrtič, v teoretskih razpravah so v resnici docela izostale nove alternative, nove

rešitve, nove paradigme. Kljub vračanju k teoriji in »novemu entuziazmu« zanje tako nismo slišali v resnici nič izvirno novega. Kot da se ta »novi interes za teorijo« usmerja nazaj, v preteklost, k starim in klasičnim konceptom. In k starim in klasičnim rešitvam. Da takšna usmeritev seveda nikakor ni nujno slaba in neproduktivna, je bilo moč ugotoviti že pred kongresom. Tako sta prav iz nje na primer Grimshaw in Hart izpeljala nekatere dokaj radikalne sklepe (prim. Grimshaw, Hart, 1993), česar pa seveda nikakor ne gre posploševati. Kajti tisto, kar je tretja konferenca EASA nedvomno potrdila, ni toliko radikalni presežek, ki sledi iz ukvarjanja s klasičnimi koncepti in teorijami, temveč mnogo bolj nekaj drugega, kar sta na svoj način prav tako tudi že ugotovila Grimshaw in Hart; namreč dejstvo o izključujočnosti akademske in angažirane antropologije.

Kajti če je brez dvoma mogoče reči, da je bilo na tretjem kongresu EASA moč zaslediti razveseljiv upad čustveno prenapetih razpravljaj vseh tipov (tako npr. političnih kot tudi feminističnih) in vrnitev k akademskim profesionalnim standardom, je seveda to dejstvo po drugi strani povezano tudi z odmikom od tistega ideala antropologije, ki ga tako vneto zagovarjata Grimshaw in Hart – namreč z odmikom od ideala družbeno angažirane antropologije.

Kajti če je brez dvoma mogoče reči, da je bilo na tretjem kongresu EASA moč zaslediti razveseljiv upad čustveno prenapetih razpravljaj vseh tipov (tako npr. političnih

kot tudi feminističnih) in vrnitev k akademskim profesionalnim standardom, je seveda to dejstvo po drugi strani povezano tudi z odmikom od tistega ideala antropologije, ki ga tako vneto zagovarjata Grimshaw in Hart – namreč z odmikom od ideala družbeno angažirane antropologije.

Kot da je tretji kongres EASA zastavil razrešitev dileme, s katero se ukvarjata Grimshaw in Hart, akademski, profesionalni, pa seveda tudi ne pretirano angažirani in včasih celo »armchair« antropologiji v prid. Ali gre pri tem premiku zgolj za trenutno »preusmeritev« (deloma povzročeno brez dvoma tudi skozi aktivnosti antropologov in etnologov iz Vzhodne Evrope, ki imajo zaradi svojih izkušenj z »družbeno angažiranimi znanostmi« gotovo utemeljene pomisleke v zvezi z »angažirano antropologijo«) ali pa gre za trajnejšo preusmeritev od ciljev in idealov, ki jih tako zavzeto zagovarjata Grimshaw in Hart – to je vprašanje, na katero odgovor pa bo treba počakati vsaj do naslednje, četrte konference EASA čez dve leti.

LITERATURA:

BLOCH, M. (1990): *Marxism and Anthropology*. Oxford: Oxford University Press.

GRIMSHAW, A., Hart, K. (1993): *Anthropology and the Crisis of the Intellectuals*. Cambridge: Prickly Pear Presse.

KEESING, R. M. (1981): *Cultural Anthropology. A Contemporary Perspective*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Civilna družba, politična družba, demokracija

V tretjem valu globalne demokratizacije je (bilo) zlasti v intelektualnih, znanstvenih, pa tudi političnih krogih močno razvidno povečano zanimanje za »civilno družbo«; (od)igrala je namreč pomembno vlogo v zadnjih dvajsetih letih v prehodu iz avtoritarnih režimov k politični demokraciji v različnih delih sveta. Mobilizacija državljanov in različnih avtonomnih organizacij in gibanj *proti* državi je (bila) res pogosto bistvena za odpravo avtoritarne vladavine ne glede na način prehoda, vendar pa so razmere v teh novih in *krhkih* demokracijah zdaj bistveno drugačne. Zato potekajo živahne razprave zlasti o ustreznih vlogi civilne družbe v utrjeni demokraciji, njenem prilagajanju novim okoliščinam, odnosih z novo demokratično državo oziroma o tem, kaj se je sploh zgodilo z njo po demokratičnih spremembah.

Ponovno premišljanje o naravi in mejah civilne družbe, načinih, kako lahko pomaga, ne pa ovira utrditve demokracije, ali pa prispeva k njeni poglobitvi v že vzpostavljenih liberalnih demokracijah ter seveda o nujnih pogojih za takšno njeno vlogo, je zato v ospredju zanimanja avtorjev v zborniku razprav z naslovom *Civilna družba, politična družba, demokracija*, ki ga je pred nedavnim izdalo in založilo Slovensko politološko društvo. Obsežna knjiga, ki sta jo uredila prof. dr. Adolf Bibič in prof. dr. Gigi Graziano, je izšla v angleškem jeziku, v njej pa ima svoje prispevke vrsta uglednih, svetovno znanih politologov in drugih družboslovcev ter seveda tudi slovenski strokovnjaki. Pri izpolnjevanju namere o ponovni proučitvi »civilne družbe« najdemo v knjigi uspešno povezavo med teorijo in študijami primerov, zanimive poskuse »revizije« ključnih kon-

ceptov in problemov ter uporabo takšnih zamisli pri razlagi spremenjene politične stvarnosti v primerjalnem okviru.

Kljub različni uporabi pojma »civilna družba«, opozorilom zaradi njene dvojne narave ter tudi posameznih negativnih konotacij v zvezi z njo, je torej jasno, da je za razumevanje demokratičnih sprememb po svetu nujno treba proučevati civilno družbo, vendar pa je treba pri tem študiju preseči razne enostranske in včasih zavajajoče poglede. Razumevanje vloge civilne družbe pri graditvi demokracije zahteva kompleksno konceptualizacijo in pretanjeno teorijo. Poenostavljena antinomija med državo in civilno družbo, zaprta v »zero-sum« boj med njima, to seveda ni (več). Avtorji namreč upravičeno izhajajo iz bistvenih sprememb v strukturi civilne družbe, ki izvirajo iz novejšega znanstvenega in tehnološkega razvoja, premikov v socialni stratifikaciji, povečane vloge kulturnih, postmaterialističnih vrednot, vedno intenzivnejšega povezovanja in internacionalizacije (globalizacije) sodobnih družb ter hkratnih procesov pluralizacije na družbeni, politični, etnični in teritorialni ravni.

Vmeščanje »civilne družbe« v naraščajočo kompleksnost odnosov je zahtevalo od avtorjev ne samo razkrivanje bogatih intelektualnih korenin civilne družbe, pač pa tudi natančnejšo opredelitev, *kaj civilna družba je in kaj ni* ter prepoznavanje vse različnosti njenih oblik in značaja. Po eni strani gre torej v knjigi za bolj sistematično in pregledno obravnavo civilne družbe v večplastnih odnosih s »politično družbo« in »državo« kot tudi z »ekonomsko družbo« in »ekonomijo«, po drugi strani pa za pluralnost pomenov civilne družbe v različnih družbah z različno tradicijo, kar pomeni – odvisno od konteksta – zavzemanje za politično svobodo v postkomunizmu, za obnovu politike in življenja v klasičnih liberalnih demokracijah ali pa zgolj za zelo prozaično taktiko »skupinske politike« (npr. v ZDA). Konceptualna razčlenitev seveda ni dokončno razjasnjena in opredeljena,

razlogi pa so tudi v stalni dinamiki družbenega in političnega življenja samega, ki razmejuje (omejuje) stvarno ali domnevno avtonomijo »subsistemov« ter se na različne načine spopada s prevladujočo vlogo posameznih dejavnikov ali njihovih različnih povezav, kot so npr. država-vlada-politika, ekonomska moč, ekspertna moč, moč medijev ali organizacijska moč.

Različni koncepti civilne družbe sicer poudarjajo različne osrednje elemente (odvisno od časa in prostora), vendar pa jo v najširšem smislu pojmujejo kot okvir organiziranega družbenega življenja, ki je prostovoljno, samonastajajoče, samovzdržujoče, avtonomno od države in povezano s pravnim redom ali vrsto skupnih pravil. Od »družbe« na splošno se razlikuje v tem, da vključuje kolektivno delujoče državljane v javni sferi, ki izražajo svoje interese, strasti in ideje, izmenjujejo informacije, dosegajo vzajemne cilje, sprožajo zahteve do države in vztrajajo pri odgovornosti javnih urednikov. Civilna družba je tako intermediarna entita med zasebno sfero in državo. Subjekti v civilni družbi potrebujejo zaščito institucionaliziranega pravnega reda, ki varuje njihovo avtonomijo in svobodo delovanja. Civilna družba tako ne samo omejuje državno oblast (moč), pač pa tudi legitimira državno avtoriteto, če je ta zasnovana na vladavini prava. Če je država sama nezakonita in zaničevalna do individualne in skupinske avtonomije, pa civilna družba še vedno lahko obstaja (seveda v omejeni obliki), če njeni konstitutivni elementi delujejo v okviru določenih skupnih pravil (ki pomenijo npr. izogibanje nasilju in spoštovanje pluralizma). To so minimalni pogoji njene »civilne« razsežnosti.

Civilna družba vključuje celo vrsto različnih prostovoljnih združenj, formalnih in neformalnih organizacij oziroma skupin, ki so ekonomske, kulturne, informacijske in vzgojne, interesne, razvojne, problemske oziroma civilne (državlanske) narave. Prav tako zajema civilna družba »ideološki trg« in tok informacij in idej, kar predpostavlja ne samo neodvisne množične medije, ampak tudi široko področje avtonomne kulturne in intelektualne dejavnosti. Civilna družba torej ni zgolj nekakšna rezidualna kategorija, sinonim za »družbo« ali za vse, kar ni država ali formalni politični sistem. Od drugih družbenih skupin se razlikuje predvsem

po tem, da se ukvarja bolj z javnimi kot zasebnimi cilji, da je v odnosu z državo, pri čemer pa nima za cilj formalne oblasti, zasnovane na pluralizmu in različnosti ter spoštovanju temeljnih človekovih pravic in da je partikularistična (različne skupine predstavljajo različne interese). Razlikuje pa se tudi od politične družbe (tj. v bistvu strakarskega sistema), pri čemer organizacije in mreže v civilni družbi sicer lahko sodelujejo s strankami, vendar pa ob njihovi hegemoniji izgubijo v veliki meri svojo sposobnost za uresničevanje določenih posebnih mediacijskih in demokratično graditeljskih funkcij.

Te funkcije so še posebej v ospredju razmišljanj večine avtorjev v knjigi. Stvarna ali potencialna vloga civilne družbe pri graditvi demokracije oziroma demokratizaciji se nanaša na omejevanje državne oblasti (nadzor), spodbujanje politične participacije (politične sposobnosti državljanov), strpnost, zmernost, pripravljenost na kompromis ter spoštovanje nasprotnih pogledov, predstavljanje interesov in omejevanje politične polarizacije, širjenje informacij za varstvo njihovih interesov in vrednot ter za izvajanje gospodarskih reform, izboljšanje blaginje itd. Od številnih značilnosti notranje strukture in narave civilne družbe pa je odvisno uresničevanje teh funkcij; pomembni pa so cilji in metode skupin v civilni družbi, stopnja njene organizacijske institucionalizacije, notranja demokratična narava civilne družbe same, pluralizacija (brez fragmentacije) ter gostota združenj in mrež na različnih ravneh družbe. Ne nazadnje pa so tu še številna svarila in opomini, ki kažejo na pomanjkljivosti civilne družbe oz. njen »civilni deficit«, ki je povezan tudi z različnimi načini organiziranja predstavništva interesov v demokraciji ter vlogo politike oz. političnih strank v njej, ki jih interesne skupine ne morejo nadomestiti. Ne gre pa tudi pozabiti, da je za utrditev demokracije najpomembnejša politična institucionalizacija.

Ne samo razumevanje različnih načinov, kako lahko civilna družba »služi« demokraciji, ampak tudi nasprotij in protislovij, ki jih sproža in lahko vsebuje, se nam zdi še posebna vrednost pristopov posameznih avtorjev v tej knjigi. Kot polisemičen koncept je civilna družba lahko pojmovana kot bolj ali manj demokratična, bolj ali manj liberalna, bolj ali manj realistična ali utopiistična. Razen obravnave značilnosti civilne

družbe, ki najbolj prispevajo k razvoju in utrditvi demokracije, je bilo zato treba izoblikovati tudi čim bolj realistično sliko omejitve potencialnega prispevka civilne družbe k demokraciji in postavitvi v realne okvire njeno vlogo pri demokratični utrditvi. Proučevanje političnega vpliva zunaj države, politične in gospodarske družbe in hkrati v njihovi povezavi s civilno družbo je v postkomunističnih družbah razkrilo tudi odsotnost zmožnosti te družbe za samoorganizacijo in zanašanja nase, torej njeno nepričakovano šibkost in iz tega izvirajoče težave za demokratizacijo teh družb (ob močni vlogi države). Razlage težav so povezane tudi z oblikovanjem politične družbe, ki je »konzumirala« civilno družbo, ter z njenim odhodom na oblast.

Kljub razočaranju (in nelagodju) glede novih demokracij ter vloge civilne družbe v okviru »realno obstoječe demokracije« pa ne gre pozabiti njene vloge v »boju za demokracijo« v socialističnih družbah. Ob spremenjenih razmerah se je spremenila tudi vloga civilne družbe, zato je proučevanje sociologije, politike in institucionalizacije civilne družbe v postavtoritarnih režimih še posebej zanimiva za bralca te knjige pri nas. Upadanje politične pomembnosti koncepta civilne družbe in problematizacija njegovega znanstvenega statusa pa sta za avtorje te knjige prej spodbudna kot ne za obravnavo tega koncepta v širši perspektivi. V prvem delu knjige (z naslovom Teoretični problemi in nove usmeritve v raziskovanju) je zato zasnova kritično prevrednotena zlasti z vidika uporabnosti v Srednji in Vzhodni Evropi, vključuje pa tudi komplementarne pojme politične države in demokracije. V tem delu so zanimivi prispevki Andrewa Arata o vzponu, upadanju in rekonstrukciji zasnove civilne družbe ter njegovi predlogi za nadaljnje razlikovanje, Adolfa Bibiča o demokraciji in civilni družbi, ki opozarja na njen pomen tudi pri konsolidaciji demokracije zlasti z vidika participacije ter vloge prostovoljnih združenj, pri čemer vidi pomanjkljivosti v šibki strukturi organiziranih interesov pri posredovanju med civilno družbo in državo. Michael Th. Greeven piše o pluralizaciji politične družbe, Klaus von Beyme o zadnji ideologiji stare inteligence, Thomas O. Hueglin pa rekonstruira intelektualno zgodovino ideje v izvorni formulaciji J. Althusiusa.

Drugi del knjige z naslovom Združenja,

pluralizem in država blaginje je posvečen problematizaciji civilne družbe v zahodnih družbah, konkretnije lobiranju (Gigi Graziano) in pluralizmu (Bober H. Sabisbury) v ZDA ter prostovoljnemu združenju in državi blaginje na Norveškem (Stein Kuhnle in Per Selle) in v Nemčiji (Thomas von Winter), L. J. Sharpe pa obravnava novejšo težnjo v teritorialni politiki Velike Britanije (primer regionalizma). V tretjem delu knjige najdemo ponovno raziskovanje novih demokracij, tokrat z vidika študija posameznih primerov (Poljske, Madžarske), vključeni pa so tudi posebni problemi rekonstrukcije civilne družbe z vidika prava, lastninjenja gospodarstva in vloge množičnih medijev (Slavko Splichal se je posvetil novemu modelu odnosov civilne družbe in množičnih medijev v postsocializmu). Izstopajoča sta v tem delu še prispevka Jane L. Curry o stvarnosti civilne družbe v luči postkomunistične družbe in Wolfganga Merkla o demokratični konsolidaciji v Vzhodni in Srednji Evropi. Zadnji, četrti del knjige se ukvarja z gradnjo politične demokracije v Sloveniji, napisali pa so ga naši avtorji (Pavel Gantar, Jože Mencinger, Danica Fink-Hafner, Drago Zajc in Igor Lukšič ter Bojko Bučar in Irena Brinar). Vsekakor je vztrajanje pri pomenu civilne družbe za utrditev demokracije kljub začetni stopnji v novih demokracijah vredno vse pozornosti, prav tako pa smo prepričani, da bo knjiga zaradi svoje vsestranske uravnoteženosti pri obravnavi te tematike deležna še nadaljnje mednarodne pozornosti in prispeva k internacionalizaciji slovenske politologije.

Marjan Brezovšek

MARJAN BREZOVŠEK

Federalizem in decentralizacija

Politološki vidiki položaja in vloge federalnih enot (Založba Karantanija, Ljubljana 1994, str. 377)

Ta knjiga politologa dr. Marjana Brezovška obravnava temo, ki je na prvi pogled

zdrsnila izza slovenskih obzorij – federalizem. Slovenci se kajpada takoj spomnimo na jugoslovansko federacijo kot tvorbo, s katero smo dokončno opravili. Vendar pa je federalizem treba sprejemati v mnogo širšem okviru – vsako tesnejše povezovanje vlad in držav lahko vsebuje federalne prvine. Približevanje Slovenije Evropski uniji bo nedvomno sprožilo diskusije, dvome, vprašanja o (ponovnih) federalnih povezovanjih naše mlade državne tvorbe. Zato je poglobljena politološka, pa tudi interdisciplinarna razčlenitev federalizma, ki se je je strokovno lotil Marjan Brezovšek, tako pogled nazaj kot tudi pogled naprej.

Kolega Brezovška v njegovem pisanju odlikuje še ena lastnost, ki morda politologom sicer ni ravno »pisana na kožo« – izredna preciznost in postopnost obravnave. Nobelega problema, ki se ga loti, ne »pusti« razčiščenega le na pol. Temeljito ga »obdela« z vseh strani, šele nato preide na naslednjega. Tako nas v svoji obširni študiji »za roko« vodi skozi labirinte federalizma kot enega temeljnih fenomenov naše dobe, pa tudi politološke in družboslovne misli nasploh.

Morda še nekaj metodološko-vsebinskih napotkov za branje te zanimive in zahtevne študije:

1. Sleherno resno proučevanje federalizma je takoj na začetku naleti na (vsaj na prvi pogled) močno *protislovne* trende in procese. Na eni strani je z razpadom treh socialističnih federacij nastalo več kot ducat novih neodvisnih držav v Evropi, ki so drastično spremenile kontinentalni politični zemljevid. Takšen razvoj je vznemiril zahodnoevropske poskuse združevanja Evrope. Celo paradigmatično stabilne in legitime države, kot npr. Kanada in Velika Britanija, so danes ogrožene s hkratnim nadnacionalnim združevanjem in notranjo dezintegracijo v manjše regionalne enote. Toda ali je dezintegracija nujno nezdržljiva z integracijo? Dezintegracijske težnje, od Kanade do nekdanje Jugoslavije, od Belgije do nekdanje ZSSR, so posledica prisilne homogenizacije in centralistične (unitaristične) narave teh držav, ki niso dopuščale polnega izražanja prevladujoče narodne identitete posameznih sestavnih delov in njihove svobodne izbire integracije (povezav z drugimi).

Federalizem pa ni nujno samo *problem*, temveč je lahko tudi *rešitev*. To se kaže tako

na nadnacionalni ravni (evropsko združevanje po federalnih linijah) kot na regionalni ravni (v okviru načrtov za reorganizacijo centralne države v Italiji). V okvirih organizacije družbe se Evropa, pa tudi svet nasploh, na koncu stoletja srečuje z dvema gibanjema, ki se odvijata vzporedno ter sledita razpadu materialističnih oziroma vseobsežnih »svetovnih nazorov« ob razpadu sistemov, utemeljenih na teh svetovnih nazorih. Rastoči *funkcionalni univerzalizem* na (imenujmo to) materialni ravni, ob kulturološkem, narodnem in verskem *partikularizmu* na (imenujmo to) duhovnem področju, se pojavljata kot združljiva pojava. Novi duhovni univerzalizem izhaja v primerjavi z materialističnimi svetovnimi nazori, ki izvirajo iz splošnih kategorij, iz partikularnega v njegovi posebnosti ter izvirajoč iz subjektivnega, ta svetovni proces usklajuje univerzalno s partikularnim. Težnje po vse večji integraciji gospodarsko oziroma funkcionalno opredeljenih celot da, toda ne v škodo skladne avtonomije, tj. z vzporedno diferenciacijo duhovno ali kulturološko definiranih enot.

Skratka, globalizacija zahteva individualizacijo. Federalizem, ki sledi tej zahtevi in predstavlja hkrati združevanje in razdruževanje, ne sme optirati za imperialno-centralistični, pač pa za holistično-demokratični princip, princip enakih partnerjev. Evropa sta, zgodovinsko gledano, oblikovali prav ti dve načeli, perzijsko in grško, včasih v konfliktu, včasih kot dopolnilo. V državotvornem smislu se ti dve načeli (Toperas in Aperi-on) kažeta kot dve vrsti države, kot unitarizem in kot federalizem. Razpad unitarističnocentralističnega vzhoda (totalitarizem) zato tudi odmeva na Zahodu. Evrounitari- zem in centralizem, meltingpot, tehnokratizem in birokratizem ter monopolni trg so v nasprotju z Evropo narodov, regij, decentralizacije in federalizma. Decentralistična Evropa je tista, ki teži h konceptijski resnično in polnopravno v Zahod integriranih novih držav (demokracij), in to v okviru Evrope enakopravnih članov; obraten postopek bi vodil k novi delitvi Evrope. Vendar še vedno ostaja odprto vprašanje: ali je na Vzhodu že dokončno zmagal »Peter Veliki« s konfederalnim »panevropskim«, zahodnim pojmovanjem, ali pa se še lahko obnovi centralizem Filofeja (meniha) z veliko pravoslavno državo?

2. Skupni imenovalec kriznih pojavov

v zelo različnih in medsebojno oddaljenih federacijah so (bile) *reakcije na (pretirani) centralizem*. Le-ta je porušil ali ogrozil notranja neravnotežja in povzročil dodatne notranje napetosti, ki so v povezavi z drugimi (gospodarskimi, socialnimi itd.) težavami prizadele same temelje stanovitnosti federacij. Šele z upoštevanjem takšnih učinkov centralizacije lahko razpravljamo o njeni primernosti/zaželenosti in o njeni domnevno višji gospodarski in upravni učinkovitosti. Z drugimi besedami, proučevanje federalizma oziroma splošnih teženj v razvoju sodobnih držav (federacij) terja, da pri tem upoštevamo tako premike v smeri večjega osredotočenja moči ter ustavnih in zakonskih pristojnosti pri osrednjih državnih organih (še posebej v zadnjih tridesetih letih) kakor tudi spremembe v nasprotni smeri. Te spremembe v smeri decentralizma so (bile) res najbolj prisotne v večnacionalnih federacijah, vendar pa ne izvirajo samo iz lingvističnih in etničnih konfliktov. Dejstvo je, da decentralizacija, modernizacija in negospodarski razvoj niso nujno nezdružljivi, kar prav tako prispeva k adaptabilnosti in modernizaciji tradicionalnih federalnih institucij. Še več, kompleksnost upravljanja (vladanja) v modernih federalnih sistemih je vse bolj usmerjena k povezavam med decentralističnimi rešitvami in pritiskom soodvisnosti med različnimi ravnmi upravljanja (vladanja).

Vseobsežna intervencionistična država je tako prispevala k centralizaciji, vendar pa je treba upoštevati tudi obstoječo *soodvisnost* med vladnimi in administrativnimi enotami, tudi tam, kjer imajo takšne enote avtonomne vire moči in oblasti. V unitarnih državah je to mogoče brez težav opaziti v okviru kompleksnosti administrativne države. V federalnih državah to odseva v *kompleksnih medvladnih odnosih*, vertikalno med dvema ali več stopnjami oblasti in horizontalno med regionalnimi enotami. Tudi tu je avtonomija posameznih odločevalcev nepovratno opredeljena z imperativi celote policij zahtev in rešitev. Čeprav imajo odločevalci lahko znatne pravne in fiskalne pristojnosti, v nekaterih federacijah se lahko celo povečujejo, pa so dejansko (v stvarnosti) pogosto utemeljene zgolj na možnosti (moči) zavrnitve predlagane smeri delovanja, ki je odvisna od koordinacije z drugimi enotami in njihove privolitve. Z drugimi besedami, raz-

prave o decentralističnih trendih ne bi bilo mogoče natančno oceniti brez spoznanja narave oblasti (avtoritete), ki spremlja decentralizacijo, in bistvenih omejitev za njen razvoj. V tej zvezi je pomembno, da je namesto enostavnega vprašanja delitve oblasti (funkcij, pristojnosti) v tej razpravi večji poudarek na *predstavnstvu regionalnih interesov v federalnem odločanju*. S tega vidika je pomembno predvsem razlikovanje med intra- in interstate federalizmom: v prvem primeru so regionalni interesi predstavljeni predvsem v okviru institucij, v drugem primeru pa federalne enote same formalno oblikujejo konfliktno preference v odnosih med ravnmi (stopnjami) oblasti v medvladnih pogajanjih. Čeprav se s tem bistveno spreminja narava odločevalskega procesa, pa to še ne pomeni, da je centralna oblast že postala funkcija sestavnih delov.

Problematika centralizacije in decentralizacije je temeljna za vse razprave o federalizmu v vsaki federaciji, od njihovih začetkov do danes. Vsaka generacija postavlja to problematiko v kontekst svojih tekočih prizadevanj in pogledov na vlogo države. Zato je tudi merjenje, pojasnjevanje, napovedovanje in seveda vrednotenje teh pojmov zelo težko in problematično. Celo na relativno enostavno empirično vprašanje – kolikšna je decentralizacija posamezne federacije? – je izjemno težko odgovoriti. Različni kriteriji in različna merila (tehnik merjenja) dajejo zelo različne odgovore. Odgovori so pogosto namenjeni podpori političnih stališč: ali gre za argumente, ki poudarjajo pretirano decentralizacijo ali pretirano centralizacijo in zahtevajo spremembo v obratni smeri. Dve vprašanji sta zato še pomembnejši od empiričnega preverjanja: 1. *zakaj* centralizacija ali decentralizacija?, in 2. *kako* lahko razmišljamo o zaželenosti centralistične ali decentralistične usmeritve? Centralizacija in decentralizacija sta redko vrednost po sebi in zase, pač pa se ocenjujeta z vidika uveljavljanja drugih vrednosti. Ali sta v skladu s pojmovanji suverenosti, demokracije, naravo politične skupnosti, smotnostjo in učinkovitostjo? Zaradi povsem nasprotnih učinkov ju je moč ocenjevati samo v okviru »specifičnega konteksta« (tradicije, politične kulture in političnih institucij) posameznega sistema. To samo še dodatno ponazarja vso zapletenost in protislovnost te problematike.

3. Da bi lahko odgovoril na zastavljena vprašanja, je moral avtor najprej kritično ovrednotiti različne teoretične pristope in zagotoviti ustrezno primerjalno metodologijo. Ker sta federalizem in federacija opredeljena na različnih ravneh, prvi je politološki, drugi pa pravni pojem, je bilo primerno ugotoviti razlike med obema, da bi lahko pristopil k analizi centralizacije in decentralizacije v federalnih sistemih. Naslednja stopnja je terjala razmejitev federalizma od medvladnih odnosov, ki je omogočila subtilnejšo analizo federalnih odnosov, hkrati pa je razširila izvore argumentacije v prid eni ali drugi usmeritvi. Šele na tej podlagi je lahko teoretično ovrednotil pojem federalizma in obdelal različne obravnave odnosov med federalno državo in federalno družbo oziroma ocenil, kolikšen je pomen formalnih struktur države. K temu je dodal še razčlenjeni prikaz deskriptivnih teorij (modelov) federalizma in medvladnih odnosov. Posledica nejasnih opredelitev federalizma je tudi katalog skoraj 500 različnih pridevnikov, metafor, modelov in konceptov federalizma. Nerazlikovanje med modeli, pristopi in koncepti federalizma pa je tretja protislovnost, s katero se je srečal pri proučevanju federalizma (ta je teoretične narave). Novejše analitične koncepte (modele) federalizma nato obravnava z vidika funkcionalne sinteze politične ekonomije, uprave in politike. Fiskalni model federalizma, hierarhični model in teorija javne izbire so prvi ekonomski pristop k teoriji federalizma; različne podvarianete sestavljata permissivni in kompetitivni model federalizma. Politološke modele federalizma sestavljajo policentrični federalizem, pogajalski federalizem in koalicijske teorije federalizma (s podvarianeto teorije iger). Z vidika administrativnih modelov federalizma in medvladnih odnosov obravnava teorijo redundance, implementacijsko teorijo in druge upravne modele medvladnih odnosov. Soodvisnost in kompetitivnost različnih ravni vladanja in upravljanja sta neka skupna značilnost teh teorij. V skladu s takšno zasnovo obravnave je tudi naslednji sklop, ki poskuša zajeti najrazličnejše posodobitve klasičnih pristopov

k federalizmu (npr. suverenost, oblike federalizma, teorije demokracije).

Preden se je lotil empiričnega preverjanja centralističnih in decentralističnih teženj v razvoju posameznih federacij (za študij primerov je vzel ZDA, Kanado, Švico, Nemčijo, Italijo, Malezijo, ZSSR in Jugoslavijo), je avtor kratko prikazal še najznačilnejše centralistične in decentralistične zamisli v razvoju federativne politične misli. Federalizem nikakor ni niti teoretično (ideološko) niti praktično izšel ali bil povezan (zgolj) z decentralističnimi koncepti. Kljub začetni centralizaciji pa so nekatere federacije razvile dokajšnjo stopnjo decentralizacije, nekatere pa so celo razpadle, tako da teza o nepovratni centralizaciji federalnih sistemov ne vzdrži empirične kritike. Daleč večjo stopnjo decentralizacije zasledimo v večnacionalnih federacijah in federacijah s konfederalno tradicijo, teh prvih pa skoraj ni v enonacionalnih federacijah s centralističnimi tradicijami. Najbolj nestabilne so (bile) večnacionalne federacije in v njih je (bilo) tudi največ sprememb. Razlike pa so tudi v terminološkem diskurzu, saj v primeru ameriške federacije nacionalizacija pomeni pravzaprav centralizacijo (ali nacionalno raven = zvezna raven), države pa so oznaka za federalne enote, medtem ko je v primeru večnacionalnih socialističnih federacij s terminom nacionalizacija mišljen republikanizem, z državo pa zvezna raven. Tudi pojem federalna vlada v ameriškem smislu je širši in v evropski terminologiji pomeni približno federalna država. Največkrat avtor uporablja kar izvorno terminologijo.

Še posebej pa bi želel opozoriti na obsežno bibliografijo o federalizmu, ki bo nedvomno v korist prihodnjim raziskovalcem federalizma. Delo dr. Marjana Brezovška Federalizem in decentralizacija je zagotovo pionirsko delo, ki je dragocen prispevek k politološki znanosti. Koristno pa bo za vse, ki jih zanimajo spremembe v sodobnem svetu in še posebej na področju federalizma.

Bogomil Ferfila

O sodobnih političnih ideologijah

– *Modern Political Ideologies*, Andrew Vincent, Oxford: Blackwell Publishers, 1993, 310 pp.

– *Contemporary Political Ideologies*, ed. by Roger Eatwell and Anthony Wright, London: Pinter Publishers, 1993, 244 pp.

Ti dve knjigi sta primer nadaljevanja gledanja na politično misel skozi prizmo »ideologije«. Obseg njunega strinjanja je v tem primeru presenetljiv in vreden upoštevanja. Tako Vincent kot Eatwell v uvodnem poglavju opredeljujeta (razvijata) uporabo pojma v razlikovanju med označevanjem »logično koherentne celote idej (misli)« in marksistično idejo napačne (lažne) zavesti ter jo branita nasproti trditvam in zahtevam o »koncu ideologije«. Ne glede na naslov pa se obe knjigi ukvarjata prej z »moderno« kot zgolj »sodobno« mislijo. Obe proučujeta v istem vrstnem redu: »liberalizem«, »konzervativizem«, »socializem«, »anarhizem«, »fašizem«, »feminizem« in najustvarjalneje ekologizem.

Obstajata samo dve razliki pri njunem razvrščanju oziroma obravnavi. Prvič, »socializem« proučuje Vincent v enem poglavju, medtem ko v drugi knjigi (zborniku) »socialna demokracija in demokratični socializem« ter »marksizem in socializem« obravnava ločeno (znana avtorja Wright in Joseph V. Femia). Kakor koli že, pa bi se končno Wright lahko očitno strinjal, da je »marksizem« vrsta znotraj rodu »socializma« (Vincent, str. 90). Marksizem bi sicer lahko imeli za paradigmatični zgled ideologije, če ne bi zaradi tega vsi drugi rodovi z bolj difuznimi intelektualnimi izvori potem bili videti nekoherentno. Drugič, Eatwellov zbornik spet očitno razlikuje v zaporednih poglavjih med »nacionalizmom« in »fašizmom«. Pri tem pa R. Griffin opredelitev »nacionalizma« dihotomizira v difuzni »liberalni naci-

onalizem« in substantivni »neliberalni nacionalizem« (str. 149–50).

Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da je pravi ideološki nacionalizem sinonim za fašizem ob upoštevanju, da je skupni občutek identitete nezadosten za oblikovanje ideologije.

Vincent je v določenem smislu bolj analitičen in manj esencialističen kot večina drugih avtorjev, več razumevanja in pozornosti namenja problematičnim fragmentacijam tradicionalnih ideologij. Npr., medtem ko Jeremy Jennings samo opozarja, da naj bo anarhokapitalizem izključen iz »anarhizma« (Eatwell, str. 142–3), pa je Vincent pripravljen obravnavati njegove ideje v njegovih okvirih. Nasprotno pa se zdi, da je Vincentov pristop k feminizmu kohezivnejši kot pa pristop Valerie Byrson, ki kot običajno analizira različne vrste feminizma v medsebojni ločenosti, razlikujoč jih po značilnostih, ki izhajajo večinoma iz drugih genusov.

Kaj še ločuje (razlikuje) obe knjigi? Zbornik Eatwella in Wrighta je bolj avtoritativen kot Vincentova knjiga, kajti večina avtorjev v njem, kot so Richard Bellamy (liberalizem), Noel O'Sullivan (konzervativizem) in Andrew Dobson (ekologija), so prav tako znani avtorji knjig o tej problematiki. Prav tako je tudi koncizneje napisan in natančneje izoblikovan, vključno z uporabnimi navodili za nadaljnje branje. Seveda pa ima Vincentova knjiga to prednost, da jo je napisal en sam avtor in da je takoj tudi svojevrstno odkrita in provokativna. Obe sta nedvomno dobri knjigi in njun različen slog lahko imamo za komplementaren pri vsakem študiju ideologije.

To pa pomeni, da se lahko vprašamo tudi, ali je ideologija še vedno najboljša prizma, skozi katero gledamo (obravnavamo) vso različnost politične misli. Npr. Bellamy se je hkrati ukvarjal s knjigo o pluralizmu (Eatwell, str. 6), ki je pomembna, čeprav pogosto zastopljena sestavina sodobne politične misli, tako da bi »pluralistično ideologijo« zdaj lahko imeli za navidezno nasprotje.

Medtem ko knjigi razpravljata o »postmodernem feminizmu«, pa je »postmoderni«, problem relativizma, ki preveva vsak diplomski študij ideologije, pri Eatwellu spregledan, pri Vincentu pa obravnavan zelo na kratko v epilogu. V obeh knjigah je v uvodu naveden Habermas, vendar pa ga ne najdemo nikjer drugje. Mac Intyre je vmeščen v svojo prvotno ideologijo (Vincent, str. 12–13), čeprav zdaj zanika liberalizmu najbolj značilen status »tradicije«. Najbrž je torej čas za drugačno prizmo. Kljub takšnim pomanjkljivostim pa sta to knjigi, ki ju lahko priporočamo vsem družboslovcem. Mogoče ju je brati tudi po delih, odvisno od ustrezne zainteresiranosti bralca za posameznika-ideologijo.

Če pa upoštevamo pripombo Davida McLellana, ki je zapisal, da je ideologija najbolj iznikajoč in težko opredeljiv koncept v celotni družbeni znanosti, lahko ugotovimo, da je v obeh knjigah zaslediti močna prizadevanja avtorjev, da bi odpravili oz. preseglili največje probleme v tem študiju, to pa so socialne funkcije ideologije, njihova notranja struktura ter dilema med idealističnim pristopom, ki na ideologije gleda kot na glavne motivacijske sile v zgodovini in življenju, in materialističnim pristopom, ki vidi ekonomske sile kot glavni motor zgodovine in zavesti. Zanimiva je tudi obravnava sprememb ideološkega vzorca v 20. stoletju ter iskanje odgovora na vprašanje, ali sta res liberalna demokracija in kapitalizem zmagala. Pomembno pa je tudi, da ne zamenjujemo politične ideologije z religijo, propagando, socializacijo ali politično kulturo. Vsekakor je skrbno proučevanje liberalizma in drugih ideologij potrebno za razumevanje sodobnosti oz. kaj imajo o njej povedati omenjene ideologije.

Marjan Brezovšek

NADA SFILIGOJ

Temeljna načela delovanja sodobnega tržnega mehanizma

(Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Ljubljana, 1994)

Knjiga je zasnovana kot učbenik in s svojo preglednostjo in sistematičnostjo pri podajanju snovi odseva didaktični posluh, ki je nedvomno rezultat avtoričinih bogatih pedagoških izkušenj. Po drugi strani pa se knjiga zlasti pri opredeljevanju konkurence izogiba učbeniških stereotipov in se opira na dolgoletno raziskovalno delo prof. Sfiligojeve na področju konkurenčnih procesov in tržnega komuniciranja.

Vsebinsko bi knjigo lahko razdelili na tri dele. V prvih sedmih poglavjih so najprej razloženi temeljni ekonomski pojmi, ki jih je treba poznati za razumevanje teorije trga: krivulji ponudbe in povpraševanja, cenovna in dohodkovna elastičnost, indiferenčna krivulja, stroškovne funkcije, ravnotežje potrošnika oziroma producenta. Pojasnjene so tudi nekatere izjeme v delovanju splošnih tržnih zakonov (kot npr. Giffenov paradoks) in prikazano oblikovanje tržnega ravnotežja v modelu popolne konkurence.

V naslednjih osmih poglavjih avtorica analizira značilnosti sodobnih konkurenčnih procesov in njihovo povezanost z učinkovitostjo podjetja. To so poglavja, v katerih knjiga presega svojo učbeniško zasnovo, saj je v njih namesto tradicionalnega enačenja konkurence s tržno strukturo konkurenca prikazana kot dinamični proces spreminjanja tržnih struktur, ki je po eni strani odvisen od tržnega obnašanja podjetij, po drugi strani pa nanj tudi povratno vpliva (prim. shemo na str. 98). S tem knjiga posredno ponovno uveljavlja klasični (mikroekonomski) koncept konkurence kot tekmovalnosti med podjetji, ki se v konkurenčnem boju osredotočajo ne le na ceno, ampak na vse elemente proizvodnega procesa, kar na makroekonomski ravni rezultira v dinamični (tehnoški) učinkovitosti, ekonomije (s katero se je klasična ekonomska teorija predvsem ukvarjala). Od uveljavitve margi-

nalističnega instrumentarija v ekonomski analizi se je ta koncept konkurence v ekonomski teoriji pojavljal le občasno (J. Schumpeter, J. M. Clark), kajti v ospredje je prišla analiza statične, alokacijske učinkovitosti ekonomije, z njo pa je prevladal tudi neoklasični, statični koncept (popolne ali nepopolne) konkurence kot (popolne ali nepopolne) tržne strukture. Z vidika dinamične učinkovitosti realnost ne potrjuje neoklasičnega razumevanja konkurence, kajti znano je, da so ravno procesi koncentracije in globalizacije kapitala, ki so v dvajsetem stoletju največ prispevali k razvoju nepopolnih tržnih struktur, po drugi strani spodbudili silovito tehnološko dinamiko in napredek. Dinamična učinkovitost izvira iz mikroravnini, in sicer iz uspešnosti podjetij pri njihovih prizadevanjih, da bi bila inovativna in da bi dosegala odličnost v vseh fazah svojega proizvodnega procesa. Pravila za doseganje odličnosti oziroma napotke za obnašanje podjetja v konkurenčnem boju prof. Sfiligojeva podrobno razčlenjuje v 14. poglavju.

V drugem delu knjige so prikazani tudi nekateri primeri državnega poseganja v delovanje trga in konkurence: administrativno določanje cen, uvedba prometnega davka in subvencioniranje proizvodnje. Posebno poglavje je namenjeno ekonomski politiki na trgih kmetijskega blaga, kjer prof. Sfiligojeva opozarja tudi na absurden paradoks današnjega časa – na eni strani uničevanje kmetijskih prisažkov v Evropski skupnosti, na drugi strani pa množično umiranje prebivalcev afriških držav zaradi lakote.

Tretji del knjige, vsebinsko gledano, sestavljajo sklepna poglavja, ki bralca uvajajo v osnove makroekonomske analize. Predstavljene so glavne značilnosti keynesijanizma in supply-side ekonomske politike kot dveh alternativnih načinov za usklajevanje agregatne ponudbe in agregatnega povpraševanja. Poleg klasifikacije dejavnikov, ki povzročajo ciklično gibanje sodobnih tržnih gospodarstev, je v tem delu knjige pomembna še razlaga vzrokov naraščanja splošne ravni cen. Avtorica predstavi običajne učbeniške interpretacije inflacije (vključno s Philipsovo krivuljo), vendar hkrati poudarja, da je osnovno gibalno inflacijskega mehanizma predvsem v upočasnjevanju konkurenčnih procesov v gospodarstvu in v posledičnem upadanju stopnje rasti produktivnosti.

Knjiga prof. Sfiligojeve je namenjena širokemu krogu bralcev, saj je njen cilj, kot je zapisano v uvodu, »zvišati raven znanja o trgu in tržnih procesih«. Gre za znanje, ki ga v prvi vrsti potrebujejo mladi, ki se šele seznanjajo z osnovami ekonomije, pa tudi vsi tisti, ki so se šolali v še ne tako davni preteklosti, ko je bila teorija tržnega mehanizma iz večine izobraževalnih programov odrinjena. Odlika knjige je, da pri prenosu tega znanja ne le prikaže izpeljavo temeljnih zakonitosti tržnega mehanizma, ampak jih poskuša interpretirati tudi z vidika dogajanj v ekonomski realnosti, s čimer bralca po eni strani uvaja v logiko stroge ekonomske analize, po drugi strani pa ga spodbuja k opazovanju dejanskih tržnih procesov in k presojanju dometa tradicionalne ekonomske teorije.

Andrej Sušjan

0 ZNANOST. KULTURA. DOKUMENTACIJA.
KNJIŽNICARSTVO. ČASNIKI. NOVINARSTVO

BANIČ, Tatjana: Vsebinska obdelava v vzajemnem katalogu : navodila za oblikovanje predmetnih oznak : delovno gradivo / Tatjana Banič, Tatjana Kovač, Darko Vrhovšek. – Ljubljana : Narodna in univerzitetna knjižnica, 1994
Č IV 2974 a, b

1 FILOZOFIJA. PSIHOLOGIJA

BERNSTEIN, Richard J.: Beyond objectivism and relativism : science, hermeneutics, and praxis / Richard J. Bernstein. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1983
II 17449

JOHNSON, Mark: Moral imagination : implications of cognitive science for ethics / Mark Johnson. – Chicago : London : University of Chicago Press, 1993
II 17442

LEBENS GESCHICHTE und Identität : Beiträge zu einer biographischen Anthropologie / Hrsg. von Friedemann Maurer. – Frankfurt : Fischer Taschenbuch, 1981. – (Fischer Taschenbücher)
I 1404 – 6626

NEGTE, Oskar: Maßverhältnisse des Politischen : 15 Vorschläge zum Unterscheidungsvermögen / Oskar Negt, Alexander Kluge. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1993. – (Fischer Taschenbuch)
I 1404 – 11830 a

TAKING sides : clashing views on controversial issues in drugs and society / edited, selected, and with introductions by Raymond Goldberg. – Guilford : Dushkin, 1993
II 17462

TAKING sides : clashing views on controversial issues in human sexuality / edited, selected, and with introductions by Robert T. Francoeur. – Guilford : Dushkin, 1994
II 17461

TAKING sides : clashing views on controversial moral issues / edited, selected, and with introductions by Stephen Satris. – Guilford : Dushkin, 1994
II 17467

TRADITIONS of international ethics / edited by Terry Nardin and David R. Mapel. – Cambridge : New York : Cambridge University Press, 1994. – (Cambridge studies in international relations)
II 16811 – 17

WHO comes after the subject? / edited by Eduardo Cadava, Peter Connor Jean-Luc Nancy. – New York ; London : Routledge, 1991
II 17427

303 METODOLOGIJA DRUŽBENIH VED

BAILEY, Kenneth D.: Social entropy theory / Kenneth D. Bailey. – Albany : State University of New York Press, 1990
II 17428

BAILEY, Kenneth D.: Sociology and the new systems theory : toward a theoretical synthesis / Kenneth D. Bailey. – Albany : State University of New York Press, 1994
II 17429

311/314 STATISTIKA. DEMOGRAFIJA

KAJ potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko? : zbornik referatov, Portorož, 10. in 11. maja 1994 / [organizatorji] Domus, Center za zaščito potrošnikov, Ljubljana [in] Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana [in] Zveza prijateljev mladine Slovenije, Ljubljana. – Ljubljana : Domus, Center za zaščito potrošnikov, 1994
II 17484

316 SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE. PREDMET. SMERI.

DEAN, Mitchell: Critical and effective histories : Foucault's methods and historical sociology / Mitchell Dean. – London ; New York : Routledge, 1994
II 17426

REESE-SCHÄFER, Walter: Luhmann zur Einführung / Walter Reese-Schäfer. – Hamburg : Junfermann, 1992. – (Zur Einführung)
I 3122 – 82

316.3/6 DRUŽBA. DRUŽBENA STRUKTURA. PROCESI. VEDENJE. SOCIALNA PSIHOLOGIJA

BELL, Daniel: Communitarianism and its critics / Daniel Bell. – Oxford : Clarendon Press, 1993
II 17491

DAVIS, James A.: Social Differences in contemporary America / James A. Davis. – San Diego [etc.] : Harcourt Brace Jovanovich, cop. 1987
II 17493

LUARD, Evan: International society / Evan Luard. – Houndmills : Macmillan, 1990
II 17414

MEN, work, and family / edited by Jane C. Hood. – Newbury Park ; London ; New Delhi : Sage, 1993. – (Research on men and masculinities)
II 17448 – 4

- OLSON, Mancur: The logic of collective action : public goods and the theory of groups / Mancur Olson. - Cambridge ; London : Harvard University Press, 1994. - (Harvard economic studies)
II 3135 - 124
- PLACE and the politics of identity / edited by Michael Keith and Steve Pile. - London ; New York : Routledge, 1993
II 17435
- TAKING sides : clashing views on controversial issues in family and personal relationships / edited, selected, and with introductions by Gloria W. Bird and Michael J. Sporakowski. - Guilford : Dushkin, 1994
II 17458
- TAKING sides : clashing views on controversial issues in race and ethnicity / edited, selected, and with introductions by Richard C. Monk. - Guilford : Dushkin, 1994
II 17465
- TAKING sides : clashing views on controversial social issues / edited, selected, and with introductions by Kurt Finsterbusch and George McKenna. - Guilford : Dushkin, 1994
II 17460
- URBAN life in transition / edited by M. Gottdiener, Chris G. Picjvance. - Newbury Park ; Longon ; New Delhi : Sage, 1991. - (Urban affairs annual reviews)
II 13244 - 39 a
- 316.7 KULTURNI KONTEKST DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA. SOCIOLOGIJA KOMUNIKACIJ
- BAUMGART, Ralf: Norbert Elias zur Einführung / Ralf Baumgart, Volker Eichener. - Hamburg : Junius, 1991. - (Zur Einführung)
I 3122 - 62
- TAKING sides : clashing views on controversial issues in mass media and society / edited, selected, and with introductions by Alison Alexander and Jarice Hanson. - Guilford : Dushkin, 1993
II 17457
- 32 POLITIČNE VEDE. POL. ORGANIZACIJE. NOTRANJA POLITIKA. STRANKE IN GIBANJA
- ARENDT, Hannah: Zwischen Vergangenheit und Zukunft : Übungen im politischen Denken I / Hannah Arendt. - München ; Zürich : Piper, 1994. - (Piper) 12832 - 1421
- THE ARGUMENTATIVE turn in policy analysis and planning / edited by Frank Fischer and John Forester. - London : UCL Press, 1993
II 17447 a
- BARONE, Michael: The almanac of American politics 1994 : the senators, the representatives and the governors : their records and election results, their states and district / Michael Barone and Grant Ujifusa. - Washington : National Journal, 1994
II 17469
- BARRY, Brian: Democracy and power : essays in political theory 1 / Brian Barry. - Oxford : Clarendon Press, 1991
II 17489
- BATSCHA, Zwi: Eine Philosophie der Demokratie : Thomas G. Masaryks Begründung einer neuzeitlichen Demokratie / Zwi Batscha. - Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1994. - (Suhrkamp taschenbuch wissenschaft)
I 2755 - 1143
- BECK, Ulrich: Die Erfindung des Politischen : zu einer Theorie reflexiver Modernisierung / Ulrich Beck. - Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1993. - (Edition Suhrkamp. Neue Folge)
I 2272 - 1780, N.F. 780
- BEETHAM, David: The legitimation of power / David Beetham. - Houndmills [etc.] : MacMillan, 1991. - (Issues in political theory)
II 17499
- BERG-Schlosser, Dirk: Einführung in die Politikwissenschaft / von Dirk Berg-Schlosser und Theo Stamm. - München : Beck, 1992. - (C. H. Beck Studium)
II 17501
- BREIER, Karl-Heinz: Hannah Arendt zur Einführung / Karl-Heinz Breier. - Hamburg : Junius, 19912. - (Zur Einführung)
I 3122 - 59
- BREZOVŠEK, Marjan: Federalizem in decentralizacija : politološki vidiki položaja in vloge federalnih enot / Marjan Brezovšek. - Ljubljana : Karantanija, 1994
U II 17508
- BRUNKHORST, Hauke: Demokratie und Differenz : Egalitärer Individualismus / Hauke Brunkhorst. - Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch, 1994. - (Fischer)
17883 - 11731
- CHANGE Kollegen des Politischen. - Berlin : Aesthetic & Kommunikation, 1994. - (Ästhetik & Kommunikation. Letn. 23)
II 17480 - 23/84
- A COMPANION to contemporary political philosophy edited by Robert E. Goodin and Philip Pettit. - Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1993. - (Blackwell companions to philosophy)
III 3763
- CONGRESSIONAL Quarterly: CQ guide to current American government : fall 1994. - Washington : Congressional Quarterly, 1994
IV 2982
- CONGRESSIONAL Quarterly's: CQ's pocket guide to the language of Congress. - Washington : Congressional Quarterly, 1994
II 17504
- CONTEMPORARY political ideologies / edited by Roger Eatwell and Anthony Wright. - London : Pinter, 1993
III 17452
- DEVELOPMENTS in German politics / edited by Gordon Smith... [et al.]. - Houndmills [etc.] : MacMillan, 1994
II 17498
- DOWNES, Anthony: An economic theory of democracy / Anthony Downes. - New York : Harper Collins, cop. 1957
17882

- DUNN, William N.: Public policy analysis : an introduction / William N. Dunn. – Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1994
II 17306 a
- ETZIONI, Amitai: The spirit of community : rights, responsibilities, and the communitarian agenda / Amitai Etzioni. – New York : Crown Publishers, 1993
II 17476
- HAMPsher-Monk, Iain: A history of modern political thought : major political thinkers from Hobbes to Marx / Iain Hampsher-Monk. – Oxford ; Cambridge, Massachusetts : Blackwell, 1993
III 3765
- HEYWOOD Andrew: Political ideas and concepts : an introduction / Andrew Heywood. – Houndmills [etc.] : MacMillan, 1994
II 17494
- HIRST, Paul: Associative democracy : new forms of economic and social governance / Paul Hirst. – Cambridge ; Oxford : Polity Press, 1994
II 17479 a
- HOCKENOS, Paul: Free to hate : the rise of the right in post-communist Eastern Europe / Paul Hockenno. – New York ; London : Routledge, 1993
II 17425
- ISLAM, Muslims and the modern state : case-studies of muslims in thirteen countries / edited by Hussin Mutalib and Taj ul-Islam Hashmi. – New York : St. Martin's Press, 1994
II 17432
- KERSTING, Wolfgang: John Rawls zur Einführung / Wolfgang Kersting. – Hamburg : Junius, 1993. – (Zur Einführung)
I 3122 – 92
- KYMLICKA, Will: Contemporary political philosophy : an introduction / Will Kymlicka. – Oxford : Clarendon Press, 1990
II 17490
- LEWIN, Leif: Self-interest and public interest in Western politics / Leif Lewin. – Oxford [etc.] : Oxford University Press, 1991. – (Comparative European politics)
II 17507
- LINKE, was nun? / Wolfgang Kowalsky, Wolfgang Schroeder (Hg.). – [Berlin] : Rothbuch, 1993. – (Rothbuch)
13200 – 84
- MAKINSON, Larry: The cash constituents of Congress / Larry Makinson, Joshua Goldstein. – Washington : Congressional Quarterly, 1994
IV 2978
- MANN, Thomas E.: A first report of the renewing Congress project / directors Thomas E. Mann, Norman J. Ornstein. – Washington : The American Enterprise Institute : The Brookings Institutions, cop. 1992
IV 2979
- MANN, Thomas E.: A second report of the renewing Congress project / directors Thomas E. Mann, Norman J. Ornstein. – Washington : The American Enterprise Institute : The Brookings Institution
IV 2980
- DIE MITTE : Vermessungen in Politik und Kultur / Bernd Guggenberger, Klaus Hansen (Hrsg.). – Westdeutscher Verlag, 1992. – Opladen
17811 a, b
- NATIONAL party conventions, 1831–1988. – Washington : Congressional Quarterly, 1991
IV 2976
- ORNSTEIN, Norman J.: Vital statistics on Congress, 1993–1994 / Norman J. Ornstein, Thomas E. Mann, Michael J. Malbin with Kimberly Coorsen. – Washington : Congressional Quarterly, 1994
II 17474
- PATEMAN, Carole: The sexual contract / Carole Pateman. – Cambridge ; Oxford : Polity Press, 1994
II 17492
- POHLMANN, Friedrich: Ideologie und Terror im Nationalsozialismus / Friedrich Pohlmann. – Pfaffenweiler : Centaurus, 1992. – (Freiburger Arbeiten zur Soziologie der Diktatur)
17881 – 1
- POLITICAL culture in Germany / edited by Dirk Berg-Schlosser and Ralf Rytlewski. – Houndmills ; London : MacMillan Press, 1993
II 17434
- POLITICAL science : the state of the discipline II / edited by Ada W. Finifter. – Washington : The American Political Science Association, 1993
IV 2981
- POLITICS in Western Europe : an introduction to the politics of the United Kingdom, France, Germany, Italy, Sweden, and the European Community / M. Donald Hancock... [et al.]. – Houndmills [etc.] : MacMillan, 1993
II 17497
- PRESIDENTIAL elections since 1789. – Washington : Congressional Quarterly, 1991
IV 2977
- PROSPECTS for democracy : North, South, East, West / edited by David Held. – Oxford ; Cambridge : Polity Press, 1993
II 17477
- PUBLIC policy for democracy / Helen Ingram, Steven Rathgeb Smith, editors. – Washington : The Brookings Institution, 1993
II 17483
- RIESELBACH, Leroy N.: Congressional reform : the changing modern congress / Leroy N. Rieselbach. – Washington : Congressional Quarterly, 1994
II 17500
- SIEDENTOP, Larry: Tocqueville / Larry Siedentop. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 1994. – (Past masters)
17885
- SORAUF, Frank J.: Inside campaign finance : myths and realities / Frank J. Sorauf. – New Haven ; London : Yale University Press, cop. 1992
II 17496
- STAAT und Demokratie in Europa : 18. Wissenschaftlicher Kongreß der Deutschen Vereinigung für Politische Wissenschaft / im Auftr. der Deutschen Vereinigung für Politische Wissenschaft hrsg. von Beate Kohler-Koch. – Opladen : Leske + Budrich, 1992
II 17503

- STAATSBÜRGER oder Untertanen : politische Kultur Deutschlands, Österreichs und der Schweiz im Vergleich / Fritz Passer, Peter A. Ulram, Hrsg. – Frankfurt am Main [etc.] : P. Lang, 1993
II 17506
- STUDENTIN und Politik : Materialien zur Entwicklung eines neuen Politikverständnisses / Ralf Zoll, Hrsg. – Münster ; Hamburg : Lit, 1994. – (Politische Verhaltensforschung)
17078 – 1
- SYSTEMWECHSEL : Theorien, Ansätze und Konzeptionen / Wolfgang Merkel, Hrsg. – Opladen : Leske + Budrich, 1994
II 17475 – 1
- VIDOVIČ-Miklavčič, Anka: Mladina med nacionalizmom in katolicizmom : pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije / Anka Vidovič-Miklavčič. – Ljubljana : Študentska organizacija Univerze, 1994. – (Knjižna zbirka Krt)
U S 16384 – 89
- THE WEST European party system / edited by Peter Mair. – Oxford [etc.] : Oxford University Press, 1990
II 17454
- WHO runs for congress? : ambition, context, and candidate emergence / edited by Thomas A. Kazee. – Washington : Congressional Quarterly, 1994
II 17473
- WOZU Politikwissenschaft? : Über das Neue in der Politik / hrsg. von Claus Leggewie. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994
II 17453
- 327 MEDNARODNI ODNOSI. ZUNANJA POLITIKA
- BASIC texts in international relations : the evolution of ideas about international society / selected and introduced by Evan Luard. – Houndmills : MacMillan, 1993
II 17415
- BROWN, Seyom: International relations in a changing global system : toward a theory of the world polity / Seyom Brown. – Boulder ; San Francisco ; Oxford : Westview Press, 1992
II 17416
- CONTEMPORARY international relations : a guide to theory / edited by A. J. R. Groom and Margot Light. – London ; New York : Pinter, 1994
II 17443
- DER Derian, James: On diplomacy : a genealogy of western estrangement / James Der Derian. – Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1991
II 17408
- THE LIMITS of coercive diplomacy / edited by Alexander L. George and William E. Simons. – Boulder ; San Francisco ; Oxford : Westview Press, 1994
II 17423
- MURPHY, Craig N.: International organization and industrial change : global governance since 1850 / Craig N. Murphy. – Cambridge : Polity Press, 1994. – (Europe and the international order)
II 17411
- THE ORGANIZATION of African Unity after thirty years / edited by Yassin El-Ayouty. – Westport ; London : Praeger, 1994
III 3759
- REGIME theory and international relation / edited by Volker Rittberger with the assistance of Peter Mayer. – Oxford : Clarendon Press, 1993
II 17422
- RICHARDSON, James L.: Crisis diplomacy : the great powers since the mid-nineteenth century / James L. Richardson. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1994. – (Cambridge studies in international relations)
II 16811 – 35
- SCHULZINGER, Robert D.: American diplomacy in the twentieth century / Robert d. Schulzinger. – New York ; London : Oxford University Press, 1994
II 17421
- SYLVESTER, Christine: Feminist theory and international relations in a postmodern era / Christine Sylvester. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1994. – (Cambridge studies in international relations)
II 16811 – 32
- WALKER, R. B. J.: Inside/outside : international relations as political theory / R. B. J. Walker. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1994. – (Cambridge studies in international relations)
II 16811 – 24
- WIGHT, Martin: International theory : the three traditions / Martin Wight. – London ; Leicester University Press, 1994
II 17420
- 33 GOSPODARSTVO. EKONOMSKA ZNANOST
- SCHULTZE, Charles L.: Memos to the president : a guide through macroeconomics for the busy policymaker / Charles L. Schultze. – Washington : The Brookings Institution, 1992
II 17482
- SETTING domestic priorities : what can government do? / Henry J. Aaron and Charles L. Schultze, editors. – Washington : The Brookings Institution, 1992
II 17481
- TAKING sides : clashing views on controversial economic issues / edited, selected, and with introductions by Thomas R. Swartz and Frank J. Bonello. – Guilford : Dushkin, 1993
II 17468
- WHICKER, Marcia Lynn: Controversial issues in economic regulatory policy / Marcia Lynn Whicker. – Newbury Park ; London ; New Delhi : Sage, 1993. – (Controversial issues in public policy)
II 17470 – 6
- WIRTSCHAFTSPOLITIK für Politikwissenschaftler : Ausgewählte Entscheidungsfelder / Norbert Konegen, Hrsg. – Münster ; Hamburg : Lit, 1994. – (Studien zur Politikwissenschaft : Politikwissenschaft)
II 17505 – 5

331 DELO. ZAPOŠLOVANJE. SINDIKATI

- ZAPOŠLOVANJE : približevanje Evropi / [urednika Sonja Pirher, Ivan Svetlik]. – Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 1994. – (Zbirka Teorija in praksa)
 Č II 17424
 U II 17424 a

339 MEDNARODNI GOSPODARSKI ODNOSI

- DINAN, Desmond: Ever closer union?: an introduction to the European Community / Desmond Dinan. – Houndmills [etc.] : MacMillan, 1994. – (The European Union series)
 II 17495 a
- RONEY, Alex: The European community fact book / Alex Roney. – London : Kogan Page, 1993
 II 17446
- THUROW, Lester: Head to head : the coming economic battle among Japan, Europe, and America / Lester Thurow. – New York : W. Morrow, 1992
 III 3760

34/35 PRAVO. ZAKONODAJA. JAVNA UPRAVA. DRŽAVNA UPRAVA

- DIIJULIO, John J., Jr.: Improving government performance : an owner's manual / John J. DiJulio, Jr., Gerald Garvey, Donald F. Kettl. – Washington : The Brookings Institution, 1993
 II 17478
- DONNELLY, Jack: International human rights / Jack Donnelly. – Boulder ; San Francisco ; Oxford : Westview Press, 1993. – (Dilemmas in world politics)
 II 17418
- DRŽAVNA ureditev Slovenije / Ivan Kristan... [et al.]. – Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1994. – (Zbirka Učbeniki)
 II 17436
- FESSLER, Peter: Österreichisches Vereinsrecht / von Peter Fessler und Christine Keller. – Wien : Hollinek, 1990
 17884 a
- HERETH, Michael: Tocqueville zur Einführung / Michael Hereth. Hamburg : Junius, 1991. – (Zur Einführung)
 I 3122 – 69
- JAKOBSON, Max: The United Nations in the 1990s : a second chance? / Max Jakobson. – [s. l.] : Unitar, 1993. – (A twentieth century fund book)
 II 17444
- OREGON Blue Book : 1993-94 / compiled by Phil Keisling. – Salem : State of Oregon, 1993
 II 17456
- RAKOČEVIČ, Slobodan: Državna uprava : vloga, položaj, organizacija, delovanje / Slobodan Rakočević, Peter Bekeš. – Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1994
 U II 17260 a-c
- SALMON, Jean, Manuel de droit diplomatique / par Jean

Salmon. – Bruxelles : Bruylant, 1994
 II 17419

SLOVENIJA, Zakoni: Zakon o gospodarskih družbah / z uvodnimi pojasnili Marijana Kocbeka in Kreša Puhariča. – Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1993
 I 3121 a

SUSSKIND, Lawrence E.: Environmental diplomacy : negotiating more effective global agreements / Lawrence E. Susskind. – New York ; Oxford University Press, 1994
 II 17412

TAKING sides : clashing views on controversial issues in crime and criminology / edited, selected, and with introductions by Richard C. Monk. – Guilford : Dushkin, 1993
 II 17464

VINCENT, R. J.: Human rights and international relations / R. J. Vincent. – Cambridge [etc.] : Cambridge University Press, 1991
 II 17417

WHO'S who in the federal executive branch 1994. – Washington : Congressional Quarterly, cop. 1994
 II 17502

ZIPPELIUS, Reinhold: Geschichte der Staatsideen / Reinhold Zippelius. – München : C. H. Beck, 1991. – (Beck'sche Reihe)
 17879– 72

355 VOJAŠKE VEDE. OBRAMBOSLOVJE

- SIPRI yearbook 1994 : world armaments and disarmament. – Oxford : Oxford University Press, 1994. – (Sipri Yearbook)
 Č II 15010 – 1994

36 SOCIALNO DELO. SOCIALNA POMOČ.

- Baggot, Rob: Health and health care in Britain / Rob Baggott. – London [etc.] ; New York : Macmillan : St. Martin's Press, 1994
 II 17438
- CHELF, Carl P.: Controversial issues in social welfare policy : government and the pursuit of happiness / Carl P. Chelf. – Newbury Park ; London A ; New Delhi : Sage, 1992. – (Controversial issues in public policy)
 II 17470 – 3
- KRONENFELD, Jennie Jacobs: Controversial issues in health care policy / Jennie J. Kronenfeld. – Newbury Park ; London ; New Delhi : Sage, 1993. – (Controversial issues in public policy)
 II 17470 – 5

37 VZGOJA. IZOBRAŽEVANJE. ŠOLSTVO. POUK

- BIERLEIN, Louann A.: Controversial issues in educational policy / Louann A. Bierlein. – Newbury park

- ; London ; New Delhi : Sage, 1993. – (Controversial issues in public policy)
II 17470 – 4
- ŠTUDENTOM na pot / Ana Krajnc ... [et al.]. – Ljubljana : Center za razvoj univerze, 1994
Č II 17430 a-c, d-i
- TAKING sides : clashing views on controversial educational issues / edited, selected, and with introductions by James Wm. Noll. – Guilford : Dushkin, 1993
II 17466
- 39 ETNOLOGIJA. ETNOGRAFIJA.
ANTROPOLOGIJA. ŽENSKO VPRAŠANJE
- HEXEN und Hexenprozesse in Deutschland / Hrsg. von Wolfgang Behringer. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1993. – (Deutscher Taschenbuch)
I 2253 – 2957
- TRONTO, Joan C.: Moral boundaries : a political argument for an ethic of care / Joan C. Tronto. – New York ; London : Routledge, 1993
II 17445
- UP against Foucault : explorations of some tensions between Foucault and feminism / edited by Caroline Ramanoglu. – London ; New York : Routledge, 1993
II 17351 a
- 5 NARAVOSLOVNE VEDE. EKOLOGIJA.
MATEMATIKA
- IMMLER, Hans: Weiche Wirtschaft braucht die Natur? : mit Ökonomie die Ökokrise lösen / Hans Immler. – Frankfurt : S. Fischer, 1993
II 17451
- MANUAL on public participation in environmental decisionmaking : current practice and future possibilities in Central and Eastern Europe / edited by Magdolna Tóth Nagy ... [etc.]. – Budapest : Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, 1994
17880
- PEARCE, David W.: Economics of natural resources and the environment / David W. Pearce and R. Kerry Turner. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1990
II 17450
- PORTNEY, Kent E.: Controversial issues in environmental policy : science vs. economics vs. politics / Kent E. Portney. – Newbury Park ; London ; New Delhi : Sage, 1992. – (Controversial issues in public policy)
II 17470 – 1
- RIO: unravelling the consequences / edited by Caroline Thomas. – Ilford ; Portland, Oregon : F. Cass, 1994. – (Special issue of Environmental politics)
II 17413 – 4
- TAKING sides : clashing views on controversial environmental issues / edited, selected, and with introductions by Theodore D. Goldfarb. – Guilford : Dushkin, 1993
II 17463
- WORLD resources : a report by the World Resources Institute in collaboration with the United Nations Environment Programme and the United Nations Development Programme. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1994
IV 2975
- 6 UPORABNE ZNANOSTI. TEHNIKA.
RAČUNALNIKI. INFORMACIJSKA TEHNOLOGIJA
- GÖCKENJAN, Gerd: Kurieren und Staat machen : Gesundheit und Medizin in der bürgerlichen Welt / Gerd Göckenjan. – Frankfurt : Suhrkamp, 1985. – (Edition Suhrkamp. Neue Folge)
I 2272 – 1309, N. F. 309
- HAHN, Harley: The internet complete reference / Harley Hahn, Rick Stout. – Berkeley [etc.] : Osborne McGraw-Hill, 1994
Č II 17431
- MARCUS, Alfred A.: Controversial issues in energy policy / Alfred A. Marcus. – Newbury Park ; London ; New Delhi : Sage, 1992. – (Controversial issues in public policy)
II 17470 – 2
- TAKING sides : clashing views on controversial issues in health and society / edited, selected, and with introductions by Eileen L. Daniel. – Guilford : Dushkin, 1993
II 17459
- 65 TEORIJA ORGANIZACIJE IN POSLOVANJA.
UPRAVLJANJE
- BOLMAN, Lee G.: Reframing organizations : artistry, choice, and leadership / Lee G. Bolman, Terrence E. Deal. – San Francisco : Jossey-Bass, 1991. – (The Jossey-Bass management series)
II 17437
- The CORPORATION of the 1990s : information, technology and organizational transformation / edited by Michael S. Scott Morton. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1991
III 3762
- DOWNS, Anthony: Stuck in traffic : coping with peak-hour traffic congestion / Anthony Downs. – Washington : The Brookings Institution ; Cambridge : The Lincoln Institute of Land Policy, 1992
II 17472
- DRUCKER, Peter F.: Managing the non-profit organization : practices and principles / Peter F. Drucker. – New York : HarperCollins, 1990
II 17439
- ETHICS in practice : managing the moral corporation / edited, with an introduction by Kenneth R. Andrews. – Boston : Harvard Business School Press, 1989. – (Harvard business review book series)
II 17433
- GABOR, Andrea: The man who discovered quality : how W. Edwards Deming brought the quality revolution to America – the stories of Ford, Xerox and GM / Andrea Gabor. – New York : Times Books : Random House, 1990
III 3761

- HARTLEY, John: Tele-ology : studies in television / John Hartley. - London ; New York : Routledge, 1992
II 17455
- HICKMAN, Craig R.: Creating excellence : managing corporate culture, strategy and change in the new age / by Craig R. Hickman and Michael A. Silva. - New York : Plume ; Penguin Books, 1986. - (A Plume book)
II 17441
- LIPOVEC, Filip: Razvita teorija organizacije : splošna teorija organizacije zdruzb / Filip Lipovec. - Maribor : Obzorja, 1987. - (Ekonomska, poslovna in organizacijska knjižnica)
13684 - 43
- PETERS, J. Thomas: In search of excellence : lessons from America's best-run companies / by Thomas J. Peters and Robert H. Waterman, Jr. - New York [etc.] : Harper & Row, 1982
II 17440
- ROZMAN, Rudi: Management / Rudi Rozman, Jure Kovač, Franc Koletnik. - Ljubljana : Gospodarski vestnik, 1993. - (Zbirka Manager)
17827 a
- SOUND and vision : the music video reader / edited by Simon Frith, Andrew Goodwin and Lawrence Grossberg. - London ; New York : Routledge, 1993
II 17471

KIRN, dr. Andrej: Holizem, fragmentarnost in interdisciplinarnost v povezovanju ekologije in družbenih znanosti

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 11–12. str. 939

V razvoju znanosti v 19. in 20. st. prevladujejo procesi disciplinarnosti in specializacije nad procesi multi-in interdisciplinarnosti ter enotnosti znanosti. Enotnost znanosti preko popolne redukcije, pa čeprav kot delovne hipoteze, ni realna. Možne so le delne, nepopolne redukcije. Ne obstajajo pa samo možnosti delne enotnosti znanosti preko redukcije, ampak tudi preko konstrukcije. Rastoča specializacija in disciplinarnost ne pomenita nujno rastoče izolacije, če jo spremlja proces povezovanja in fundamentalizacije znanja. Glede možne enotnosti naravoslovnih in družbenih ved se ponujajo trije koncepti: naturalistični, antinaturalistični in kompromisni, ki upošteva tako načelne razlike kot tudi identitete in podobnosti med naravoslovnimi in družboslovnimi znanostmi. Sodobne interakcije med naravo in družbo in sodobni tip okoljskih problemov dajejo nove možnosti in spodbude za povezovanje naravoslovnih in družbenih znanosti. Ekologija kot naravoslovna znanost vse manj motri procese v biosferi neodvisno od človekovih dejavnosti.

Okoljski problemi niso samo priložnost za razširitev področja socioloških in družboslovnih raziskav sploh, ampak so tudi teoretsko-paradigmatški izziv družbenim znanostim (ekonomiji, sociologiji, etiki).

Epistemološki potencial za novo ekološko paradigmo ne vsebuje niti biologistično-naturalistično niti ne striktno endogeno družbeno stališče.

Ne obstaja samo intelektualna in epistemološka, ampak tudi prakseološka potreba po določenih ravneh enotnosti in holizma v znanosti. Fragmentarno in disciplinarno znanje implicira tudi fragmentarno in disciplinarno prakso. Ekologija pa je izrazito pokazala na celostno naravo biosfere in ekosistemov, ki zahteva tudi holistični in interdisciplinarni način mišljenja.

UDK 504:001.92

KIRN, PhD. Andrej: Holism, fragmentality and Interdisciplinarity in Connecting ecology with other social sciences

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 11–12. Pg. 939

The development of science in the 19th and 20th centuries is marked by the domination of the processes of disciplinarity and specialization over the processes of multi-and interdisciplinarity and unity of science. The unity of science through total reduction is not realistic, even as a working hypothesis. Only partial, incomplete reductions are possible. The partial unity of science is not only attainable through reduction, but also through construction.

Growing specialization and disciplinarity do not necessarily signify a growing isolation if this is accompanied by a process of linkage and fundamentalization of sciences. With regard to the possible unity of natural and social sciences, there are three possible concepts: naturalistic, antinaturalistic and a compromise concept, which considers the principle differences as well as the identities and similarities in natural and social sciences. Modern interactions between nature and society and the current types of environmental problems offer new possibilities and incentives for the linkage of natural and social sciences. Ecology as a natural science is less and less able to observe processes in the biosphere independently of human activities.

Environmental problems not only present an opportunity for expanding the sphere of sociological and social research in general, but also represent a theoretical/paradigmatic challenge for the social sciences (economics, sociology, ethics).

Neither the biological/naturalistic nor the strictly endogenous social position contains the epistemological potential for a new ecological paradigm. There exists not only an intellectual and epistemological need, but also a praxeological need for certain levels of unity and holism in science. Fragmentary and disciplinary science also implies fragmentary and disciplinary practice. Ecology has explicitly shown the holistic character of the biosphere and ecosystems, which requires a holistic and interdisciplinary way of thinking.

UDK 711(419)

**MLINAR, dr. Zdravko: Trendi in problemi družbenoprostorskih sprememb
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 11-12, str. 956**

Na podlagi svoje koncepcije družbenoprostorskega razvoja avtor v tekstu izpostavlja zlasti tiste trende in probleme, ki dobivajo vse večji pomen glede na odpiranje Slovenije navzven in glede na težnjo k avtonomizaciji znotraj njenih meja. Pri tem ugotavlja, da so značilna dosedanja merila razvoja že presežena in da se je potrebno preusmeriti k iskanju rešitev, ki bodo spodbujala avtonomijo posameznika in različnih akterjev v prostoru hkrati z zaostritvijo uveljavljanja določenih splošnih standardov. Prikazane so najbolj značilne oblike ogrožanja slovenske identitete. Regionalna in lokalna avtonomija se bosta uveljavljali v odvisnosti od selektivnega širjenja nehierarhičnih transnacionalnih povezav (omrežij). Fleksibilnost druženja posameznikov v prostoru v času in težnja k individualizaciji hkrati zaostre probleme zaradi asinhronosti življenjskih ritmov (v družini, pri delu). Na podlagi kritične ocene pol-pretekle prakse je podana vrsta predlogov glede graditve in organizacije bivalnega okolja v času, ko vstopamo v post-moderno dobo.

UDC 711(419)

**MLINAR, Zdravko, PhD: Trends and problems of socio-spatial changes
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 11-12, Pg. 956**

On the basis of his conception of socio-spatial development, the author puts forward especially those trends and problems which are more significant due to an outward opening of Slovenia, as well as in regard to a tendency toward autonomy inside her own boundaries. He finds that the present characteristic standards of development have been surpassed and that new solutions have to be considered, which will incent autonomy of individuals, as well as of various actors in space simultaneously with a sharpening of establishing certain general standards.

The most characteristic forms of endangering Slovene identity are presented. Regional and local autonomy will assert themselves in dependence with selective broadening of nonhierarchical transnational connections (networks). Association flexibility of individuals in space and time, as well as a tendency toward individualisation simultaneously stresses the problems due to the asynchronisation of life rythms (in the family, at work). On the basis of a critical assessment of the semi-past praxis, a series of suggestions regarding the formation and organisation of the dwelling environment during a period of entering the post modern era, are presented.

**SVETLIK, dr. Ivan: Oblikovanje skladov – (Fund Raising)
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 11–12, str. 968**

Avtor obravnava oblikovanje skladov na izkušnjah ZDA, kjer je opazen premik od voluntarističnega pristopa k vse večji profesionalizaciji: skladi kot predmet posebnega proučevanja, nastajanje specializiranih šol, poklicev v ta namen ter delo neprofitnih organizacij, ki se preko profesionalnih pristopov vse bolj borijo za sredstva možnih darovalcev. Zanimajo ga izhodišča ter ključni avtorji, odnos darovalci (posamezniki in podjetja), posredniki in prejemniki ter fundacije. Dalje, značilnosti daril, ki jih prispevajo različni darovalci, struktura sredstev neprofitnih organizacij po virih in področjih (%), porazdelitev darovanih sredstev med neprofitne organizacije, oblikovanje skupnosti zainteresiranih darovalcev ter oblike skladov. Posebej predstavi načine pridobivanja sredstev kot jih je možno ugotoviti na osnovi ameriške literature ter strategije odločanja v okviru neprofitnih organizacij za oblikovanje skladov.

V evropskih sistemih blaginje ima na tem področju prevladujočo vlogo država, se pravi javni programi, inštitucije, prav tako pa tudi neposredno financiranje neprofitnih organizacij. Razpravo zaključuje z oceno dosedanjega oblikovanja sredstev neprofitnih organizacij v Sloveniji, možnosti za prihodnje ter o (majhni) strokovni pozornosti temu delu.

UDC 330.142.23:141.142

**SVETLIK, Ivan, PhD.: Fund Raising
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 11–12, Pg. 968**

The contribution deals with fund raising as experienced in the U.S.A., where a shift from a voluntaristic approach toward increasing professionalisation is noticeable: funds as an object of special research, development of specialised schools, professions for the purpose and the work of non-profit organisations, which, through professional approaches, increasingly fight for funds of probable donors. The author is interested in the origins, the key authors, relations between donors (individuals and enterprises), agents, beneficiaries and foundations. Furthermore, characteristics of presents given by various donors, the fund structure of organisations according to sources and fields (%), distribution of given funds among non-profit organisations, formation of interested donors' communities and forms of funds. Methods of fund raising found in American literature are presented in more detail, as well as strategies of decision-making in frame of non-profit organisations for fund raising.

In European systems of welfare, the government has a predominant role in this field in form of public programmes, institutions, as well as by direct financing of non-profit organisations. The discussion ends by an assessment of the existing fund raising by non-profit organisations in Slovenia, possibilities for the future and comments on the (too little) expert attention paid to this work.

KUMAGAI, Dr. Fumie: Mehanizem japonske modernizacije
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 11-12, str. 995

Danes je Japonska ekonomsko močna, kulturno bogata, politično svobodna in stabilna ter kot taka sodi med vodilne svetovne države. Toda kako moderna je v resnici današnja japonska? Bistvo japonske družbe je integracija tradicije in modernega.

Težave v razumevanju japonske družbe delno izvirajo iz kompleksne narave japonske modernizacije. Trije glavni kulturni vplivi so zaznamovali Japonsko: orientalski, evropski in ameriški. Kljub temu je presenetljivo, da japonska ni nikoli izgubila svoje identitete in kulturnih posebnosti. Skozi vse faze modernizacije je zaznati mešanje kultur, kjer so prevzete ideje in navade vedno ohranile specifične japonske značilnosti. Delno je temu tako zaradi geografske izoliranosti, saj je otočna država, ki kulturno ni, ali pa je zelo malo povezana z jugovzhodnimi azijskimi sosedomi. Medtem, ko je japonska vlada pošiljala ljudi v svet, da bi spoznali tehnologijo, znanost in kulturo drugih narodov, je obratno le malo ljudi prihajalo na otok. Glede na to, da Japonska nikoli ni bila kolonizirana, je ohranila rasno in etično homogenost ter se tako modernizirala in kljub temu ohranila lastno identiteto.

Bistvo dvojne strukturne perspektive današnje japonske družbe je vključitev modernega zahodnega kapitalizma v tradicionalno agrarno družbo. Kontrastni elementi zunanjega modernizma in notranje tradicije obstajata v sožitju enotnega sistema.

UDC 316.422:165.612(520)

KUMAGAI, Phd. Fumie: The mechanism of Japanese modernization
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 11-12, Pg. 995

Japan's recent emergence as a major world economic power has created a surge of interest in the nation and its people. Japan today is economically powerful, culturally rich and politically free and stable, ranking in all these respects among the leading nations of the world. But how modern is modern-day Japan? In actuality, Japan is not nearly as modern as it presents itself; the essence of Japanese society is an integration of both modernity and tradition.

Some of the difficulty that people have understanding Japanese society today stems from the complex nature of Japan's modernization. Three major cultures have left an imprint on Japan: Oriental, European and American. Nevertheless, it is striking to note that throughout this process, Japan never lost its own identity and cultural specificity. In each phase of its modernization, there emerged a blending of cultures where the ideas and manners borrowed from outside cultures retained unique Japanese characteristics.

Part of this is no doubt due to Japan's geographical insularity: it is an island nation having little or no historical or cultural affinity with its Southeast Asian neighbors. While the Japanese government sent missions abroad to study the essence of other countries' technological, scientific and cultural civilization, only a very limited number of foreigners came to Japan to be directly involved in the modernization process. Never having been colonized by another foreign power, Japan's cultural assimilation lacked any sustained human contact with the outside world. As a result of this so-called cultural "self-colonization," the nation's racial and ethnic homogeneity has remained intact, permitting Japanese to modernize society while still preserving a sense of their own special identity.

The essence of the dual structural perspective of Japanese society today where modern Western capitalism is incorporated into a traditional agrarian society. The contrasting elements of external modernity and internal tradition coexist in a single system, composed of two layers and resulting in a dual structure.

**BIBIČ, dr. Adolf: Politične stranke kot predmet politične znanosti
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 11–12, str. 1005**

Razprava razčlenjuje nekatere bistvene aspekte sodobne stasiologije. Na kratko oriše zgodovinsko razsežnost raziskovanja političnih strank od začetka 20. stoletja in podaja definicijo političnih strank kot mehanizma civiliziranega tekmovanja za politično oblast. Poudarjena je zaznava političnih strank kot posledica moderne delitve na civilno družbo in državo oziroma kot osrednja posređovalna vez med njima, pristop s stališča razcepov (S. Rokkan-S. M. Lipset), geneza in institucionalizacija in delovanje političnih strank. Obravnavan je tudi institucionalni vidik političnih strank, ki črpa posebno moč iz sodobne teorije organizacij. Novo aktualnost dobiva tipologija političnih strank, ki ni izraz njihove statične narave, ampak njihove zgodovinske dinamike. Avtor se strinja s tezo, da je specifično funkcijo strank treba videti v njihovem tekmovanju za oblast, čeprav poudarja tudi druge njihove funkcije. Te in druge dimenzije sodobne stasiologije imajo poseben pomen za analizo strank v času tranzicije od monističnih (socialističnih) političnih sistemov k pluralistični demokraciji in njeni konsolidaciji. V tem je zajeta tudi ideja uravnotežene politične demokracije, v kateri ob političnih strankah, zasnovanih na aktivnem državljestvu, bostaja tudi avtonomni prostor za civilno družbo in državo.

**BIBIČ, Adolf, PhD.: Political parties as a Political Science Subject
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 11–12, Pg. 1005**

The paper analyses some crucial aspects of contemporary stasiology. Starting from a sketch of the historical dimension of the research of political parties from the beginning of 20th century, the definition of political parties as an instrument of civilized competitive power struggle is underlined. The perception of political parties as a consequence of modern division of civil society and state vis. the central intermediary link between them, the cleavage approach (S. Rokkan-S. M. Lipset) to the genesis, institutionalization and functioning of political parties is stressed. The significance of institutional aspect of political parties is also considered, deriving new strength from the modern theory of organizations. The typology of parties is seen not as an expression of their static nature but of their historical dynamics. The author agrees with the thesis that the specific function of the parties is to be seen in their competitive struggle for political power, though other kinds of functions of political parties is stressed as well. These and other dimensions of contemporary stasiology have special significance for the analysis of political parties in the period of their transition from the monistic (socialist) political system to pluralistic democracy and its consolidation. Implicated in this is an idea of balanced political democracy in which political parties, based on an active citizenship, let an autonomous space to civil society and state.

UDK 329(497.12):17

BREZOVŠEK, dr. Marjan: DEMOKRATIZACIJA, MORALA IN STRANKARSTVO
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 11–12, str. 1016

Avtor v prispevku analizira probleme politične institucionalizacije, državljanskega nezadovoljstva, moralne krize in ideologizacije strankarstva v procesu demokratizacije. Ob omejeni, šibki in nezgoščeni politični institucionalizaciji pa se razvijejo neformalizirane, toda močno delujoče prakse – klientelizem, paternalizem in korupcija. Moralna kriza je razvidna vsaj v teh razsežnostih: nenadnem občutku zgodovinske zmede in razočaranja po začetni evforiji ob prelomu; nezadovoljstvu s političnim vodenjem (vodstvom) vseh političnih strank ne glede na ideologijo in obnovljenem skepticizmu glede (naukov) družbenega napredka. Moralna kriza s svojim občutkom kolektivnega razočaranja lahko sproža povečano ksenofobijo, globoko nezaupanje v institucije, cinizem v/o politiki, zavračanje elit itd. Avtor nazadnje povezuje moralno krizo z ideologizacijo strankarstva in se sprašuje, ali so stranke mogoče močnejše od same ustave?

UDC 329(497.12):17

BREZOVŠEK, Marjan, PhD: Democratisation, morals and factiousness
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 11–12, Pg. 1016

In the paper, the author analyzes the problems of political institutionalisation, citizen dissatisfaction, moral crisis and the ideologisation of factiousness in the process of democratisation. In limited, weak and incondensed political institutionalisation, informalised but strongly active practices develop: clientelism, paternalism and corruption. The moral crisis is evident in at least the following extentions: a sudden felling of historical chaos and disillusion after an initial euphoria at the turning point: dissatisfaction with political managing (leadership) of all political parties regardless of ideology and the reestablished skepticism about social development. The moral crisis with its feeling of collective disillusion can trigger a growing xenophobia, deep distrust in institutions, cynicism in/about politics, rejection of elites, etc. Finally, the author connects the moral crisis with the ideologisation of factiousness and reflects whether the parties might be more powerfull than the constitution itself.

BOLE KOSMAČ, mag. Daša: Bomo ujeli korak s svetom – Slovenija reformira sistem odločanja v znanstveno tehnološki politiki

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 11–12, str. 1035

V prispevku nakazujemo nekatere probleme, ki se nam v Sloveniji pojavljajo pri vzpostavljanju modernega sistema za definiranje znanstveno tehnološke politike v državi. Gre za to, da novo upravljalsko mrežo zgradimo v skladu z najnovejšimi zahtevami upravljanja s tem visoko sofisticiranim sistemom.

V prvem delu članka obravnavamo vprašanja relacij med ključnimi akterji znanstveno tehnološkega sistema pri oblikovanju znanstveno tehnološke politike v novih razmerah. Dilemo, ali naj prioritete znanstvene oz. tehnološke politike opredeljujeta znanstvena sfera oz. industrija ali naj jih opredeljuje država, so v odločevalskih sistemih razvitih držav presegli z enakopravno udeležbo vseh prizadetih strani. Rešitev torej ni ali bottom-up ali top down pristop, ampak dinamična kombinacija obeh. Da bi to lahko zaživel v Sloveniji, bodo potrebne reforme vseh udeleženih subsystemov in spremembe v kulturi njihovega medsebojnega komuniciranja. Glede na tradicionalno nezaupanje med njimi to ne bo lahka naloga.

V drugem delu prispevka se ukvarjamo z vprašanji ustreznih strokovnih podlag za odločanje v znanstveno tehnološki politiki. Na tem področju so visoko kompetentne rešitve toliko večjega pomena glede na okoliščino, da postaja v pogojih moderne produkcije razvoj znanosti in tehnike v posamezni deželi odločilen za položaj te dežele na svetovnih trgih in posledično za njene razvojne možnosti na vseh drugih področjih, vključno s kvaliteto življenja za prebivalstvo. Slovenija pri tem ni izjema.

BOLE KOSMAČ, Daša, M.Sc.: Will We Get in Step with the World? Slovenia Is Reforming the Decision-Making System for its Science and Technology Policy

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 11–12, str. 1035

This paper deals with selected issues of establishing modern institutional machinery for defining the science and technology policy in Slovenia. In this effort Slovenia should try to profit as much as possible from the experience of more advanced countries.

One of the central issues is the relationship between the key agents of the S&T system – namely, the scientific community, industry, the most relevant special interest groups and the state. In modern S&T systems, the conflict between the bottom-up and the top-down approach (between policy and priorities being defined by the scientific/industrial community or by the state) has been overcome. Instead, equal participation of all relevant parties is being practiced. To apply this in Slovenia, the transformation of all the parties involved and of their culture of mutual communication is needed. That is not a simple task, because of the traditional mistrust between these spheres.

These questions are dealt with in the first part of the paper. In the second part the issues related to adequate expert support for decision-making in S&T policy are presented. For the S&T sector, the issue of high-quality decisions is of utmost importance since the science and technology policy of a country has a decisive influence on the country's position in international markets and, consequently, on its development in all other areas, including the well-being of the people. Slovenia is not an exception.

contents

DISCUSSION, RESEARCH

- ANDREJ KIRN: Holism, fragmentality and interdisciplinarity in connecting ecology with other social sciences 939
ZDRAVKO MLINAR: Trends and problems of socio-spatial changes 956
IVAN SVETLIK: Fund raising 968
ANTON ŽABKAR: The post Cold-War research-developmental trends and costs of NATO 982

SOCIOLOGICAL WORLD CONGRESS – BIELEFELD 94

- FUMIE KUMAGAI: The mechanism of Japanese modernization 995

POLITOLOGICAL MEETING – DOLENJSKE TOPLICE 1994

- ADOLF BIBIČ: Political parties as a political science subject 1005
MARJAN BREZOVŠEK: Democratisation, morals and factiousness 1016
IGOR LUKŠIČ: Parties and factiousness – presentation of the meeting 1022

CURRENT INTERVIEW

- SLAVKO SPLIČAL: Media in transition, civil society and global changes of the public (France Vreg) 1025

SIENCE – SOCIETY

- DAŠA BOLE: Will we get in step with the world? 1035

CULTURE IN POLITICS AND POLITICS IN CULTURE

- JOVAN MIRIČ: Post-communist democracy or a new totalitarianism? 1047

VIEWS, COMMENTARIES

- BOJKO BUČAR: Slovene foreign policy between Europe and the Balkans 1063
BRANKO CARATAN: The U. S. A. policy towards Croatia and Bosnia 1069

SCIENTIFIC AND EXPERT MEETINGS

- NIKO TOŠ: The Czech sociological institutes- a presentation 1081
VESNA V. GODINA: The 3rd Conference of the European Association of Social Anthropologists (EASA) 1083

PRESENTATIONS, REVIEWS

- Civil society, political society, democracy (Ed. A. Bibič, G. Graziano) (Marjan Brezovšek) 1086
MARJAN BREZOVŠEK: Federalism and decentralisation (Bogomil Ferfila) 1088

FROM THE SOCIOLOGICAL BOOKSHELF

- About contemporary political ideologies (Marjan Brezovšek) 1092
NADA SFILIGOJ: The fundamental principles of the functioning of the contemporary market mechanism (Andrej Sušjan) 1093

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND JOURNALS

- 1095

AUTHORS' SYNOPSES

- 1102

NOVE KNJIGE FAKULTETE ZA DRUŽBENE VEDE

Iz prejšnjih letnikov (1992–1994):

Izvirna dela iz programa 1992:

- dr. Tine Hribar: TEORIJA ZNANOSTI IN ORGANIZACIJA RAZISKOVANJA
- dr. Maca Jogan: DRUŽBENA KONSTRUKCIJA HIERARHIJE MED SPOLOMA
- dr. Slavko Splichal (v sod. z A. Bekešem): ANALIZA BESEDIL
- dr. Ivan Bernik: DOMINACIJA IN KONSENZ V SOCIALISTIČNI DRUŽBI
- dr. Danica Fink Hafner: NOVA DRUŽBENA GIBANJA – subjekti politične inovacije
- dr. Niko Toš: SLOVENSKI IZZIV, dokumenti SJM
- dr. Veljko Rus: MED ANTIKOMUNIZMOM IN POSTSOCIALIZMOM
- dr. Anton Grizold (ured.): RAZPOTJA NACIONALNE VARNOSTI

Izvirna dela iz programa 1993:

- dr. Stane Južnič: IDENTITETA
- dr. Pavle Gantar: SOCIOLOŠKA KRITIKA TEORIJ PLANIRANJA
- dr. Nada Sfiligoj: MARKETINŠKO UPRAVLJANJE
- dr. Niko Toš (ured.): EKOLOŠKE SONDAŽE, dokumenti SJM
- dr. Anuška Ferligoj, Anton Kramberger (ured.): DEVELOPMENTS IN STATISTIC AND METHODOLOGY (Metodološki zvezki 9)
- dr. Bojko Bučar: MEDNARODNI REGIONALIZEM – mednarodno večstransko sodelovanje evropskih regij
- dr. Jan Makarovič: LOGIKA DELA, zgodovina in prihodnost
- dr. Drago Zajc: SLOVENSKI PARLAMENT V PROCESU POLITIČNE MODERNIZACIJE

Okvirni program 1994:

- dr. Drago Kos: RACIONALNOST NEFORMALNIH PROSTOROV
- dr. Mitja Hafner Fink: SOCIOLOŠKA RAZSEŽJA RAZPADA JUGOSLAVIJE
- dr. Marko Lah: RAZVOJ IN KONSEKVENCE TEORIJE EFEKTIVNEGA POVPRASHEVANJA
- dr. Bogomil Ferfila, dr. Paul Philips: ECONOMIC: SLOVENE AND CANADIAN POLITICAL ECONOMY
- dr. Helmut Willke: SISTEMSKA TEORIJA RAZVITIH DRUŽB
- dr. Franc Mali: ZNANSTVENA SKUPNOST KOT SISTEMSKI DEL DRUŽBE
- dr. Niko Toš (ured.): SJM
- dr. Ivan Svetlik (ured.): ZAPOSLOVANJE
- Matjaž Šuen: PREISKOVALNO NOVINARSTVO
- dr. Iztok Simoniti: DIPLOMATSKO PRAVO (KONVENCije)

Okvirni program 1995:

- dr. Vlado Benko: MEDNARODNI ODNOSI
- dr. Zdravko Mlinar: AVTONOMIJA IN POVEZOVANJE V PROSTORU
- dr. Niko Toš, ured.: SLOVENSKI IZZIV II
- dr. Maca Jogan: SODOBNE SMERI V SOCIOLOŠKI TEORIJI
- mag. Vlado Miheljčak: KONSTRUKCIJA IN REKONSTRUKCIJA TEORIJE V PSIHOLOGIJI
- dr. Dana Mesner: VPLIV KULTURE NA ORGANIZACIJSKO STRUKTURO
- dr. Andrej Sušjan: ALTERNATIVNA EKONOMSKA TEORIJA – RAZVOJ IN ZNAČILNOSTI POSTKEYNESIJANSKE EKONOMSKE ANALIZE
- dr. Veljko Rus (ured.): SLOVENIJA PO LETU 1995
- dr. Boštjan M. Zupančič: POLJE DANAŠNJIH RESNIČNOSTI
- dr. Stane Južnič: DOŽIVLJANJE TELESA IN TELESNOSTI
- dr. Mirjana Ule, dr. Mihael Kline: PSIHOLOGIJA KOMUNICIRANJA IN TRŽENJA
- dr. Iztok Simoniti: SPECIALNE MISIJE

Iz prejšnjih letnikov:

G. DUMEZIL: Tridelna ideologija Indoevropcev (1500 SIT*), A. TENENTI: Občutje smrti in ljubezen (1800), M. I. FINLEY: Antična ekonomija (1500), G. CANGUILHEM: Normalno in patološko (1500), G. BOCK: »Drugo« delavsko gibanje v ZDA (500). L. S. KLEJN: Arheološki viri (500), A. LEROI-GOURHAN: Gib in beseda I (1500), J. DERRIDA: Glas in fenomen (1500), M. CERVENKA: Večerna šola stihoslovja (500), A. MOMIGLIANO: Razprave iz historiografije II (1500), A. GIDDENS: Nova pravila sociološke metode (1500), F. FURET: Misliti francosko revolucijo (1500), Š. FREUD: Mali Hans, Volčji človek (2300), J. L. AUSTIN: Kako napravimo kaj z besedami (1500), P. ANDERSON: Prehodi iz antike v fevdalizem (1500), R. BARTHES: Retorika starih, Elementi semiologije (1600), R. BIANCHI-BANDINELLI: Od helenizma do srednjega veka (1600), R. INGARDEN: Literarna umetnina (1600), E. H. GOMBRICH: Spisi o umetnosti (1600), P. ANDERSON: Rodovniki absolutistične države (1500), A. LEROI-GOURHAN: Gib in beseda II (1500), P. VEYNE: Rimska erotična elegija (1600), PH. ARIES: Otrok in družinsko življenje v starem režimu (2000), H. BELTING: Podoba in njeno občinstvo v srednjem veku (2300), G. DELEUZE: Podoba-gibanje (1800), F. BRAUDEL: Čas sveta I, II (3500), E. DURKHEIM, Samomor; Prepoved incesta in njeni izviri (1800), K. BLAUKOPF: Glasba v družbenih spremembah (2300), R. BARTHES: Camera lucida (1500), E. GARIN: Spisi o humanizmu in renesansi (1800), J. GOODY: Med pisnim in ustnim (2200), G. SIMMEL: Temeljna vprašanja sociologije (1600), E. E. EVANS-PRICHARD: Ljudstvo Nuer (2400).

Nove knjige (1994):

F. ZONABEND: Dolgi spomini (2500), P. BURKE: Revolucija v francoskem zgodovino-pisju (1600).
Pravkar izšlo: E. PANOFSKY: Pomen v likovni umetnosti (3000), CT. LEVI-STRAUSS: Rasa in zgodovina; Totemizem danes (2500).
Pred izidom: A. CHASTEL: Oplenjenje Rima, S. Freud: Tri razprave o teoriji seksualnosti, A. R. RADCLIFFE-BROWN: Struktura in funkcija v primitivni družbi.
Iz programa 1995: M. MAUSS: Antropologija in sociologija, R. LEYDI: Druga godba, F. de SAUSSURE: Predavanja iz obče lingvistike, B. MALINOWSKI: Znanstvena teorija kulture, M. BLOCH: Apologija zgodovine, P. ROSANVALLON: Ekonomski liberalizem itn.
Nova zbirka ACADEMIA OPEROSORUM: M. STUHEC: Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren, N. ŠABEC: Jezik ameriških Slovencev, J. VOGRINC: Televizijski gledalec...

* Cene veljajo za nakup v redakciji, kjer sprejemamo tudi naročila (Studia Humanitatis, Kersnikova 4, tel. 329-185)

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosí uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

- 1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.
- 2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije po 5 strani.
- 3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.
- 4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.
- 5) Vrstni red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.
- 6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoní morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.
- 7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:
 - a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.
 - b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradígma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.
 - c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj, jV: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.
- 8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).
- 9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznaní z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.
- 10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).
- 11) Prispevkov ne vračamo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

RAZPRAVE, RAZISKAVE

BOGOMIR KOVAČ: Izhodiščne vrednote in izzivi strategije
gospodarskega razvoja Slovenije

SLAVEN LETICA: Mediji, oblast in politika

IGOR KAUČIČ, MIRO CERAR: Imuniteta poslancev

MILAN GASPARI: Laičnost države

SRNA MANDIČ: Nastajanje novih institucij – primer najemnega
stanovanja

MITJA ŽAGAR: Nationality, Protection of Ethnic Minorities and
Transition to Democracy: The case of Slovenia – I

RADOVAN VUKADINOVIČ: Nova svetovna ureditev

ANDREW K. HANAMI: Russia's Reforms and the Military-Industrial
Complex

AKTUALNI INTERVJU

STANE JUŽNIČ

KULTURA V POLITIKI IN POLITIKA V KULTURI

MARJAN BREZOVŠEK: Fragmenti o strpnosti

JANEZ KOLENC: Politična kultura in avtentičnost o človeku

BOGOMIR NOVAK: Demokracija in totalitarizem v politični kulturi

POGLEDI, KOMENTAJI

JOSIP ŽUPANOV: Ali na Hrvaškem obstoji »protidelavski sindrom«?

JANEZ PEČAR: Nadzorovanje kot najpomembnejša varnost

ŠTUDENTI PREUČUJEJO

MAJA GARB: Koncepti vojaške profesije

V prodaji

**NOVE KNJIGE ZALOŽBE
FAKULTETE ZA DRUŽBENE VEDE**

Informacije v Teoriji in praksi